

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКА НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ МІСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА**

**МЕНЕДЖМЕНТ
РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ**

МОНОГРАФІЯ

За редакцією О. В. ВАСИЛЬЄВА, К. А. ФІСУНА

**Харків
ХНАМГ
2010**

УДК 332.14:658
ББК 6504
М50

Автори:

*Андренко Олена Анатоліївна, асистент;
Богдан Наталія Миколаївна, асистент;
Васильєв Олексій Вікторович, доцент, кандидат економічних наук;
Жовтяк Ганна Анатоліївна, асистент;
Одаренко Тетяна Євгенівна, ст. викладач, кандидат економічних наук;
Пашков Володимир Іванович, асистент;
Поспєлов Олександр Васильович, доцент, кандидат економічних наук;
Пушкарь Тетяна Андріївна, доцент, кандидат економічних наук;
Родченко Володимир Борисович, доцент, кандидат економічних наук;
Фісун Костянтин Анатолійович, доцент, кандидат економічних наук;
Шевченко Вікторія Сергіївна, асистент.*

Рецензенти:

*А. Є. Ачкасов, зав. каф. економіки підприємств міського господарства ХНАМГ, доктор економічних наук, професор;
Ю. Г. Лисенко, віце-президент асоціації економістів-кібернетиків, академік АТН України, доктор економічних наук, професор;
О. М. Тищенко зам. директора по науковій роботі науково-дослідницького центру індустріальних проблем розвитку НАН України, доктор економічних наук, професор.*

Рекомендовано до друку

Вченою радою Харківської національної академії міського господарства,
протокол № 8 від 30.04.2010 року

Менеджмент регіонального розвитку: монографія. / за ред.
М50 О. В. Васильєва, К. А. Фісуна; Харк. нац. акад. міськ. госп-ва. –
Х.: ХНАМГ – 2010. – 375с.

ISBN 978-966-695-173-4

Монографія присвячена проблемам розвитку соціально-економічної системи регіону й програмуванням їх можливих напрямків. Це визначається тим, що регіон є відкритою економічною системою. Отже зовнішні фактори можуть відігравати в ній досить значну роль. Дана обставина обумовлює істотне значення для ефективності менеджменту та вибору стратегії розвитку системи в плані формування потенціалу регіону. Рекомендовано для наукових і виробничих працівників, які займаються питаннями планування та економічного розвитку регіонів України, а також для аспірантів, студентів вузів.

УДК 332.14:658
ББК 6504

ISBN 978-966-695-173-4

© Васильєв О.В., Фісун К.А.
і колектив авторів, 2010
© ХНАМГ, 2010

ВСТУП

Останнім часом в Україні досить істотно підсилилася регіональна соціально-економічна диференціація. Це відображає не тільки об'єктивний процес розвитку регіоналізації, але й недоліки існуючих процедур управління й стимулювання менеджменту регіонального розвитку. Сучасний механізм менеджменту регіонального розвитку припускає, при створенні необхідної нормативно-правової бази, розробку й впровадження організаційно-економічних процедур прискорення трансформаційних процесів у регіональній економіці. Найважливішим завданням є об'єднати можливості й скоординувати діяльність центральних і місцевих органів виконавчої влади, включаючи органи місцевого самоврядування, у забезпеченні соціально-економічного розвитку.

Для того, щоб уникнути невизначеності в поняттях і не заплутатися в теорії сучасного управління, важливо виробити системне розуміння окремих проблем і теорії менеджменту. А це можливо за умови осмислення менеджерської діяльності з погляду системної організації всіх ланок структур менеджменту регіонального розвитку України. Таким чином, стає зрозумілим, що будь-яка управлінська інновація може бути впроваджена за умови її ефективного застосування для вирішення конкретних завдань удосконалювання діяльності в галузі регіонального менеджменту.

Усвідомлення реалій в умовах специфічного стану економіки України в період 2005-2010 рр. вимагає вирішення нових проблем і питань. Загальні проблеми управління й зокрема регіонального менеджменту України обумовлюють необхідність переосмислення теоретичних положень, закономірностей, принципів і процедур, а також системи планування, включаючи тактику використання економічного потенціалу регіону, на найближчий і довгостроковий період. Саме це завдання переслідують автори колективної монографії «Менеджмент регіонального розвитку».

Основні аспекти, які розглядаються авторами колективної роботи, стосуються насамперед проблематики управління системами регіонального розвитку в Україні. Розділ 1 відображає головні складові ефективності регіонального менеджменту розвитку організаційно-територіальної структури. Питання планування є першим етапом будь-якої системи менеджменту. Інвестиційні можливості й інструменти їхньої реалізації відображають перспективи фінансового забезпечення регіону. Інноваційна складова в керуванні є одним з найважливіших факторів розвитку будь-якої соціально-економічної системи, включаючи адміністративно-територіальні утворення держав сучасного світу. Науково-технологічний потенціал регіону є відбиттям можливостей прогнозувати участі в міжнародному поділу праці й легкість підключення до процесів світового розвитку в 21 столітті.

Умови реалізації менеджменту регіонального розвитку в оптимальному форматі повинні припускати можливості ефективного використання систем розподілу регіональних ресурсів. Розділ 2 присвячений саме цьому питанню. Тут знайшло відображення дослідження факторів територіальної організації продуктивних сил регіону. Менеджмент ресурсів, які складають соціально-економічний потенціал регіону, пред'явлений як механізм взаємодії окремих активних підсистем. Формування організаційних форм і структур у управлінні розвитком територій є найважливішим етапом при побудові менеджменту розвитку регіонів України. Необхідність моніторингу в системі регіонального розвитку і його управління відбиває аналітичну сторону

статистичного дослідження й ранжуванні областей і районів України по різних факторах функціонування.

Соціальні фактори в житті регіонів заслуговують не меншої уваги щодо фінансової діяльності суб'єктів регіону в плані керування ресурсами.

У Розділі 3 розглянуті питання аналізу соціальних факторів регіонального керування. Необхідність формування маркетингової стратегії в системі розвитку, планування й регулятивної діяльності менеджменту не викликає в дослідників сумнівів. Маркетингові стратегії, бренди регіону, імідж регіону, пропаганда вітчизняних (регіональних) виробників розглядаються як основа інвестицій, розвитку науково-технологічного потенціалу територій. Середовище перебування людей у регіоні визначається безліччю факторів. Аналіз перспектив розвитку екологічної безпеки регіонів України є відображенням практичних прийомів в галузі дослідження цього фактору.

Пропонована монографія «Менеджмент регіонального розвитку» присвячена надзвичайно складному й багатогранному дослідженню - регіональний менеджмент. Вітчизняні й закордонні дослідники у своїй більшості схилиються до думки, що більшість інвесторів ставлять на перше місце у своєму рейтингу прозорість оцінок, виникнення довіри до менеджменту регіону за рахунок зусиль, спрямованих на роз'яснення стратегії й поточної ситуації. Важливо, що довіра до системи формування «менеджменту» регіону не може бути сформована без участі самого «регіонального менеджменту».

Стратегія регіонального розвитку визначається, у тому числі й ефективністю менеджменту регіональної системи, що дозволяє управляти й оцінювати економічними, соціальними й політичними параметрами життєдіяльності регіону. Основою є концепції використання основних ресурсів розвитку територій, створення фінансових можливостей самозабезпечення, стимулювання точок економічного росту в регіоні, реалізація конкурентних переваг регіонів. Дана монографія не претендує на загальне уявлення всієї проблематики менеджменту регіонального розвитку. Багато питань регіонального розвитку й управління (контроль, мотивація, координація, інформаційне забезпечення, проектування змін і т.п.) не включені в дану монографію. Вони вимагають подальших розробок й оцінок параметрів розвитку систем керування в регіонах України, зарубіжних країнах, транснаціональних співтовариствах.

В умовах процесу глобалізації світової економіки й досить складного етапу пошуку соціально-економічних компромісів між об'єднаннями країн виникає проблема статусу регіону як територіальної, соціально-економічної, природно-ресурсної бази формування основ розвитку економіки. Наведені дані в роботах, на наш погляд, відображають напрямки (або прогноз) рішення ситуації в сфері регіонального менеджменту.

Авторський колектив сподівається, що ця монографія буде корисна фахівцям, аспірантам і студентам, що вивчають питання регіонального менеджменту. Кафедра "Менеджменту міського й регіонального розвитку" Харківської Національної Академії Міського Господарства дякує рецензентам даної роботи, а також всіх учасників обговорення проведених досліджень, висновків по розглянутій проблематики.

Більшу допомогу в написанні цієї праці зробили ректор Харківської Національної Академії Міського Господарства проф. д-р. техн. наук Шутенко Л.М. і декан факультету ФПО та ЗН проф. д-р. екон. наук Ачкасов А. Є.

I. ОСНОВИ СУЧАСНОГО УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

1.1. Систематизація планування програм розвитку регіонів

Фісун К.А., к.т.н, доцент каф. ММіРР ХНАМГ

1.1.1. Основні положення програмування регіонального розвитку

Нові умови економічної дійсності України тільки прискорили появу сучасних типів моделей, що поєднують у собі матеріально-речовинні, фінансові й адміністративні аспекти функціонування господарства регіонів. Предметом пильної уваги стають проблемні регіони, де на певній території концентруються проблеми державного рівня й де, отже, необхідна участь держави. Причому останнє є актуальним для країн з будь-яким соціальним устроєм і економічним укладом. Одними з найважливіших напрямків досліджень у даному руслі є: розвиток проблемних регіонів ресурсного типу (наприклад - Донецька, Луганська області), формування нової ресурсної бази замість вибулої (створення альтернативних джерел енергії), забезпечення ресурснезалежності країни (постачання нафти й газу із сусідніх країн) тощо. Усі ці напрямки потребують розробки відповідного апарата наукового супроводу програм розвитку регіонів, включаючи моніторинг ходу реалізації програм та їх адаптації до мінливих умов. Важливими умовами є також виявлення інтегрального ефекту й управління ним при розробці програм розвитку, зацікавленість усіх учасників у досягненні компромісу.

Напрями досліджень, пов'язаних з розробкою теорії й практики реалізації регіональних програм, знайшли відображення в роботах багатьох вітчизняних учених [1,2,3-16]. Об'єктивна потреба виникнення цього напрямку була пов'язана з тим, що механізми реалізації таких методологічних принципів управління, як цілеспрямованість, комплексний розвиток території, сполучення галузевих і територіальних інтересів тощо, у практиці були відсутні, що наочно відображалось на розвитку кожного регіону. Постановка великих загальноукраїнських проблем, для розв'язання яких необхідні великі ресурси, викликає до життя необхідність програмно-цільового підходу, що забезпечує можливість вирішення великих міжгалузевих задач із урахуванням тривалості строків здійснення, необхідність чіткої синхронізації взаємозалежних заходів, консолідації засобів [17]. Серйозна увага в роботах приділяється сутності соціально-економічних інтересів учасників реалізації програм, визначенню напрямків їх взаємодії й вироблення погоджених рішень.

Програма - документ, що уявляє собою пов'язаний з ресурсами, виконавцями та строками здійснення комплекс соціально-економічних або інших завдань і заходів, спрямованих на реалізацію певної проблеми. Часто програми є складовою частиною прогнозу або плану й покликані виділити пріоритетні проблеми розвитку регіонального господарства (забезпечення

населення деякими видами продуктів, розвиток окремих видів промислового виробництва, інфраструктури та ін.). Програми мають самостійне значення.

Можливість програмного управління обумовлена наступними умовами:

- економічний і правовий статус програм повинен забезпечувати їхній безумовний пріоритет у використанні ресурсів і виробничих потужностей;
- вирішення проблем вимагає цілеспрямованих сполучених зусиль різних суб'єктів господарювання з різними формами власності й організації діяльності;
- довгочасним характером і строками реалізації окремих об'єктів програми та її в цілому.

Цільові програми можна класифікувати за низкою ознак:

- за рівнем управління (міждержавні, загальнонаціональні, регіональні);
- за функціональним призначенням (науково-технічні, інвестиційні, інноваційні, соціальні, екологічні та ін.);
- за строками реалізації: короткострокові й середньострокові.

Проблеми, що вирішуються в регіоні, можна умовно розділити на декілька груп:

- 1) реалізація державних пріоритетів у галузі розвитку великих промислових об'єктів, у тому числі техноцентрів і державних наукових центрів;
- 2) розвиток сировинних баз на території низки регіонів, включаючи розвиток сільськогосподарського виробництва;
- 3) соціально-економічний розвиток найбільш економічно відсталих регіонів;
- 4) заходи щодо стабілізації соціально-політичного й економічного становища в прикордонних регіонах;
- 5) соціальний захист населення окремих територій, у тому числі превентивні заходи щодо статусу національної громади;
- 6) заходи щодо попередження природних катастроф, ліквідації наслідків техногенного впливу, розвитку транспортної інфраструктури й зв'язку;
- 7) умови функціонування особливих територій і розвитку зон рекреаційного значення.

Перша група передбачає заходи, як на регіональному, так і на національному рівні. У п. 1-3 розглядаються питання структурної перебудови виробництв, їх технічного переозброєння й розвитку. Суть прийнятих рішень полягає в державній підтримці певних сфер: налагодженні найважливіших економічних зв'язків з метою виходу на міжнародний ринок з експорту й імпорту готової продукції, сировини й нових технологій; формуванні товарного наповнення кредитів, наданих іноземними банками й іншими організаціями під гарантію держави; погашенні зазначених кредитів і всіх платежів за рахунок власних коштів позичальників.

Проблема п. 2 стосується регіонів, де сконцентровано паливні або сировинні ресурси національного значення (існуючі й потенційні). У зв'язку з важливістю розвитку рудно-сировинної бази України у ряді регіонів актуальні цільові програми освоєння ресурсного потенціалу рудно-сировинних баз без зв'язку з адміністративними межами суб'єктів.

Третя група належить до проблемних регіонів, що потребують у суттєвій державній підтримці.

Заходи для п. 4 стосуються регіонів, що мають велике стратегічне значення й тих, що потребують спеціальних заходів державного регулювання.

Програми, що передбачають заходи щодо вирішення проблем малочисельних народів, біженців і переселенців із районів з несприятливими умовами, визначають завдання п. 5.

Шоста група поєднує цільові програми попередження природних катастроф і ліквідації техногенних наслідків в окремих регіонах.

Сьома позиція визначає завдання загальнонаціонального й місцевого значення: збереження історичних цінностей, відновлення рекреаційного потенціалу регіону, підтримка з боку міжнародних програм і участь у їхній реалізації тощо.

Типова структура програми включає: характеристику проблеми, основні цілі й завдання, систему заходів, ресурсне забезпечення, механізм реалізації, організаційний аспект, способи управління й контролю над ходом її реалізації, а також оцінку очікуваної ефективності й соціально-економічних наслідків від реалізації програми.

Довгострокові цільові програми можуть розглядатися органом виконавчої влади регіону, органом місцевого самоврядування й підлягають затвердженню відповідним законодавчим (представницьким) органом, представницьким органом місцевого самоврядування.

Реалізація великих регіональних програм - це кінцевий результат, якому повинне передувати чітке виділення й систематизація проблем, що стоять перед регіоном, по суті й важливості їх розв'язку.

Відбір регіонів і конкретних об'єктів, яким необхідно надати державну підтримку, здійснюється шляхом проведення взаємозалежних процедур, установлених даної програмою. В основу відбору регіонів покладені критерії найбільших відносних розходжень у соціально-економічному розвитку при відсутності на регіональному й місцевому рівні ресурсів для самостійного їхнього зниження. Відбір об'єктів здійснюється за критеріями зниження відмінностей у соціально-економічному розвитку регіонів у найменший термін з найбільшою ефективністю [18].

Слід зауважити, що найважливішим розділом програми будь-якого рівня є опис механізму її здійснення. Цей розділ повинен включати:

- стимулювання (перелік пілг) виконання замовлень на постачання продукції й виконання робіт (послуг) для державних потреб;
- перелік заходів щодо організації управління реалізацією програми (вибір головного замовника й відповідального розроблювача програми, призначення керівника програми, що здійснює контроль над ходом реалізації програми відповідно до сіткового графіка);
- контроль над ходом виконання програми відповідно до затвердженого плану, етапів і фінансування реалізації регіональних програм;

– ув'язування строків надходження коштів на фінансування програми з різних джерел (загальний бюджет, позабюджетні фонди, іноземні або вітчизняні приватні інвестиції та ін.);

– оцінка очікуваних соціально-економічних і екологічних наслідків затримки ходу реалізації програми й вироблення своєчасних рекомендацій щодо запобігання порушення строків розв'язку проблеми.

Незважаючи на важливість цього розділу, часто розділ про механізм реалізації програми заміняється переліком заходів, націлених на досягнення накреслених результатів, або зводиться до перерахування функцій органу управління програмою. Програми, в яких знаходять висвітлення конкретні економічні регулятори, зустрічаються рідко. І практично немає програм, де ці регулятори погоджувалися б із цільовими настановами. Ця обставина є однією з причин, через яку більшість програм реалізується з порушенням строків.

Тому рекомендовані в ході реалізації програми економічні регулятори повинні бути попередньо оцінені з точки зору їх сумісності з уже діючими на конкретній території економічними регуляторами. А якщо ні, то несумісні набори економічних регуляторів можуть змінити мету й сферу застосування передбаченого в програмі методу регулювання й призвести до несподіваного для розроблювачів програми результату.

Зв'язок рекомендованого механізму реалізації програми й організаційно-економічних заходів щодо стимулювання реалізації програми повинен послідовно охоплювати наступні етапи:

– перший етап - аналіз соціально економічної ситуації, що склалася, й структурування проблем;

– другий етап - вибір пріоритетних проблем (цілей), що вимагають програмного розв'язання;

– третій етап - розробка методів регулювання й стимулювання виконання цільової програми (здійснюється для кожної проблеми, мети, підцілі);

– четвертий етап - оцінка соціально-економічних наслідків реалізації цільової програми;

– п'ятий етап - оцінка результатів вирішення проблем у передбачений програмою термін (з урахуванням оцінки ступеню ефекту від розв'язання проблеми).

Із цього випливає, що, крім ув'язування цілей, строків, обсягів фінансування заходів і організаційних заходів, на кожному етапі реалізації цільової програми доцільно під кожну мету, подцель і завдання запропонувати конкретний адміністративний або економічний регулятор, який стимулює реалізацію того чи іншого завдання. А якщо ні, то невиконання якої-небудь мети або підцілі ставить під сумнів досягнення наміченого ефекту. У результаті від одного етапу реалізації програми до іншого буде наростати показник втраченої вигоди, що в остаточному підсумку вплине на строки виконання програми. Ігнорування даного фактора (поряд з недофінансуванням прийнятих програм) дискредитує програмний метод.

Іншою причиною порушення строків реалізації програм є недостатнє фінансування. Досвід розробки й реалізації цільових регіональних програм свідчить, що жодна офіційно прийнята програма, як правило, ніколи не фінансувалася в обсязі, спочатку передбаченому відповідними законодавчими й виконавчими документами.

Керівна ідея, загальний задум, тобто основний шлях проходження для досягнення поставленої мети в прогнозі, плані або програмі, визначається концепцією, яка являє собою цілісну систему принципів, спрямованих на розвиток регіону.

До основних елементів організаційно-економічного механізму управління проектами планів, як правило, відносять наступні: погоджений між замовником і розроблювачем проекту фонд фінансування; вимоги до споживчих властивостей кінцевого продукту, що забезпечують одержання достатнього інтегрального економічного ефекту (робіт); змінні інтенсивності виконання робіт, рівновигідні для виконавців; економічно доцільний варіант реалізації плану, що враховує змінні інтенсивності виконання робіт; гнучкі організаційні структури колективів виконавців етапів проектування планів. Однак будь-який механізм управління формується з урахуванням обмежених ресурсів при даних тимчасових параметрах. Якщо говорити про планування цільових проектів розвитку регіону, то неминуче виникає питання про попередню оцінку економічного потенціалу регіону. Економічний потенціал можна розглядати як узагальнену характеристику рівня розвитку (стану) економіки регіону. Іншими словами - економічний потенціал регіону являє собою сукупність усіх наявних у його межах ресурсів: матеріальних, природних, трудових - як уже залучених у процес відтворення, так і тих, які можуть бути реалізовані й використані при плануванні цільових проектів. Як правило, розробляються одночасно кілька планів, що торкаються різних аспектів соціально-економічної сфери розвитку території.

У цьому зв'язку можна виділити типові проблеми, з якими доводиться зустрічатися регіональним органам влади при управлінні проектами: не витримуються споконвічно встановлені строки; у ході виконання вноситься занадто багато змін у план; відсутні або затримуються необхідні ресурси; іде постійна боротьба за те, який проект більш пріоритетний; перевищується бюджет; деякі роботи доводиться виконувати повторно. Зазначені проблеми неминуче ведуть до того, що споконвічно багато зобов'язань, які беруть на себе розроблювачі проектів планів, опиняються в конфлікті між собою.

Традиційний метод управління проектом визначається в такий спосіб: увесь проект розбивається на окремі етапи, для кожного з яких установлюється тривалість і виділяються ресурси. Учасники проекту повинні забезпечити, щоб кожне окреме завдання було закінчено вчасно, і, таким чином, вчасно завершити проект. Даючи оцінку того, скільки часу може піти на виконання своїх робіт, кожний з учасників прагне підстрахувати себе. Тобто йде "боротьба" за локальний оптимум: кожний переживає за строк виконання свого завдання й вірить, що цим допоможе всьому проекту. А якщо проект затримується або перевищує бюджет, усі починають доводити, що це відбулося

через те, що їм не дозволили закласти у свою оцінку достатнього підстрахування на не передбачені обставини. Складність управління й кількість конфліктів при розподілі ресурсів в умовах мультипроектного середовища, у яких ті самі ресурси, задіяні в декількох проектах, зростають на порядок. Яким способом можна розв'язати цю ситуацію?

Останнім часом до популярних теорій додалася так звана теорія обмежень систем (Theory of Constraints (TOC)). Успіх цієї теорії обумовлений її винятковою прагматичністю. Методологія ТОС визначає загальний шлях мислення, що дозволяє проаналізувати поточну ситуацію розвитку подій і змодельовати шляхи поліпшення [19 - 21]. Застосування ТОС як методу планування проектів дозволяє використовувати потужності й підстрахування, споконвічно закладені в план, таким чином, щоб виконати всі три зобов'язання щодо проекту (строк, бюджет, зміст). Передбачувані ресурсні й тимчасові підстрахування проекту викидаються на вітер через традиційний метод, що вимагає встановлення строків закінчення кожного окремого завдання, замість того, щоб захистити від невизначеності весь проект.

Перший крок розв'язання - зрозуміти те, що нам необхідно скоротити час, який іде на завершення етапу або проекту в мультипроектному середовищі. Потрібно не проштовхувати нові проекти в систему, а притримати їх і працювати тільки над якоюсь конкретною їх кількістю. Повинні бути встановлені пріоритети щодо черговості виконання проектів за часом (ступінчастий графік). Необхідно ввести в дію механізм синхронізації проектів. Слід визначити, якого ресурсу найбільше не вистачає, тобто необхідно виділити найбільш задіяний і "завантажений" ресурс щодо всіх проектів. Цей ресурс - обмеження системи управління. Через нього відбувається запізнення строків виконання проектів. Оскільки він використовується паралельно на багатьох етапах, бажано вирівняти навантаження найбільш завантаженого ресурсу й перепланувати етапи проектів так, щоб усунути конфлікти через даний ресурс. Необхідно синхронізувати ресурси за часом і після цього всі проекти зрушуються відповідно до графіка роботи найбільш завантаженого ресурсу.

Після того, коли домоглися, щоб проекти не заважали один одному, необхідно шукати можливості подальшого поліпшення й синхронізації етапів, робіт. Отже, наступні кроки будуть давати можливість підвищувати ефективність виконання всіх завдань. Тобто кожне наступне обмеження дає можливість визначити "вузьку ланку" у виробництві й стає координуючим механізмом управління.

Таким чином, планування необхідно побудувати так, щоб ця система працювала в циклічному режимі, включаючи п'ять основних кроків: встановлення обмежень системи; ухвалення рішення про максимальне використання обмеження; усі етапи й роботи за часом і ресурсами настроюються на ці обмеження; знаходиться спосіб усунути обмеження (перевести в розряд керуючих впливів; повернутися до початку процесу (пошук нового обмеження)).

1.1.2. Оцінка потенціалу регіону і його складові

У науковій літературі автори наводять різні визначення оцінки поняття економічного потенціалу регіону. Досить докладний аналіз існуючих трактувань економічного потенціалу наведений в [22]. У даній роботі увага акцентується не просто на економічному потенціалі, а на його регіональному напрямку, тобто враховуються регіональні особливості суспільного розвитку. Пропонується наступне визначення: економічний потенціал регіону - це сукупна здатність наявних у межах регіону економічних ресурсів забезпечити виробництво максимальне можливого обсягу матеріальних благ і послуг, відповідно до потреб суспільства на даному етапі його розвитку.

Одним з найважливіших аспектів аналізу економічного потенціалу регіону (ЕПР) є оцінка спрямованості його розвитку для економічної ефективності функціонування всіх складових регіональної системи. Під ефективністю прийнято розуміти забезпечення найбільш високого при наявних ресурсах сукупного рівня добробуту населення регіону. Оцінка спрямованості розвитку ЕПР вимагає формулювання принципу агрегированого порівняння. Тому з точки зору методології системного аналізу економічний потенціал регіону необхідно розглядати як підсистему, що входить до соціально-економічної системи регіону.

Як відомо, будь-яка система визначається наявністю п'яти основних складових: множина показників вхідних параметрів, перетворення (системний об'єкт), множина показників вихідних параметрів, зворотний зв'язок, обмеження щодо зовнішнього середовища. Для того, щоб досягтися ефективності функціонування системи (з точки зору обраного критерію) необхідно в системний об'єкт внести блок управління, який через керуючі впливи призводить би стан системи у відповідність зі значеннями запланованих показників цілей системи. На практиці залежність між керуючими впливами, показниками вхідних параметрів і значеннями факторів зовнішнього середовища є складною й частіше не піддається суворому формальному опису для систем соціально-економічного характеру. Системний аналіз допускає структурування ЕПР у будь-якому аспекті, який обумовлюється конкретною спрямованістю даного дослідження й наявністю необхідної інформації про системний об'єкт. Структуризація ЕПР залежить від прийнятого варіанта диференціації, "акцентів" планування стратегії розвитку регіонального утворення. Опис системного об'єкта і його поведінки залежить не тільки від властивості складових елементів, але й від їх взаємозв'язку, тобто від структури системи. Структура визначає внутрішню організацію системи, спосіб взаємозв'язку взаємодії елементів, що становлять систему. Структуризація системи визначається об'єктивними внутрішніми властивостями системи.

Цілісність як одна з основних категорій у теорії систем передбачає незвідність властивостей системи до суми властивостей складових її підсистем і невиводимість цілого із властивостей окремих частин.

Під структурою ЕПР розуміється внутрішня організація системи, спосіб взаємозв'язку та взаємодії складових, що визначають систему, при цьому структуризація об'єкта (регіону) визначається об'єктивними внутрішніми властивостями системи. Структурно ЕПР регіону можна представити у вигляді схеми (рис. 1.1.1). На малюнку запропонована система керування ЕПР у рамках загальної соціально-економічної системи.

Моделі суспільних соціально-економічних переваг і породжувані ними зв'язки між складовими ЕПР носять зовнішній стосовно цілей системи більш високого рівня характер. Вони вилучаються не тільки з умов і можливостей відтворювального процесу регіону, але й відображають завдання, поставлені суспільством перед багаторегіональною економічною системою, етичні принципи соціальної переваги. У сукупності цих принципів і завдань, як правило, виділяють два ключові компоненти, що становлять вимоги ефективності й соціальної справедливості.

Нехай система ЕПР складається з N показників (складових) регіонального розвитку й X - множина припустимих значень (планів) цих показників. Прийmemo гіпотезу про можливість виміру добробуту населення щодо значень X цільовими функціями $Z_r: X \rightarrow \mathbb{R}, r=1, \dots, N$. Величина $Z_r(x)$ характеризує середній для показника r рівень добробуту населення, що забезпечується при реалізації плану $x \in X$.

Критерії показників ЕПР становлять основу інтегруючих концепцій багатоскладової оптимуму. Останні, звичайно, формалізуються у вигляді бінарного відношення $P \subseteq X \times X$ на множині припустимих планів X ; xPy означає, що план x (несуворо) воліється y . При цьому суспільні переваги фіксуються концепцією оптимальності з точністю до набору цільових функцій Z_r , так що відношення P виявляється функціоналом, що залежать від функції $Z_1(\bullet), \dots, Z_N(\bullet)$. У літературі (наприклад [23]) цю залежність прийнято називати "функціоналом суспільного добробуту".

Таким чином, регіональні критерії $Z_1(\bullet), \dots, Z_N(\bullet)$ акумулюють усю суттєву для вибору оптимальних рішень інформацію.

Для посилення попереднього твердження припустимо, що порівняння альтернатив $x, y \in X$ з точки зору загальної переваги (цілей системи більш високого рівня - мал. 1.1) може бути повністю перенесене в N - мірний простір значень вектора критеріїв показників ЕПР $Z(x) = (Z_1(x), \dots, Z_N(x))$. Іншими словами, існує бінарне відношення

$$R \subseteq \mathbb{R}^N \times \mathbb{R}^N, \text{ таке, що } xPy \Leftrightarrow Z(x)RZ(y), x, y \in X. \quad (1.1.1)$$

Властивість, яка може визначати різними комбінаціями умов незалежності від сторонніх альтернатив [24] дозволяє розглядати вектор $Z(x)$ як достатню характеристику кінцевих результатів, що досягаються при реалізації плану $x \in X$.

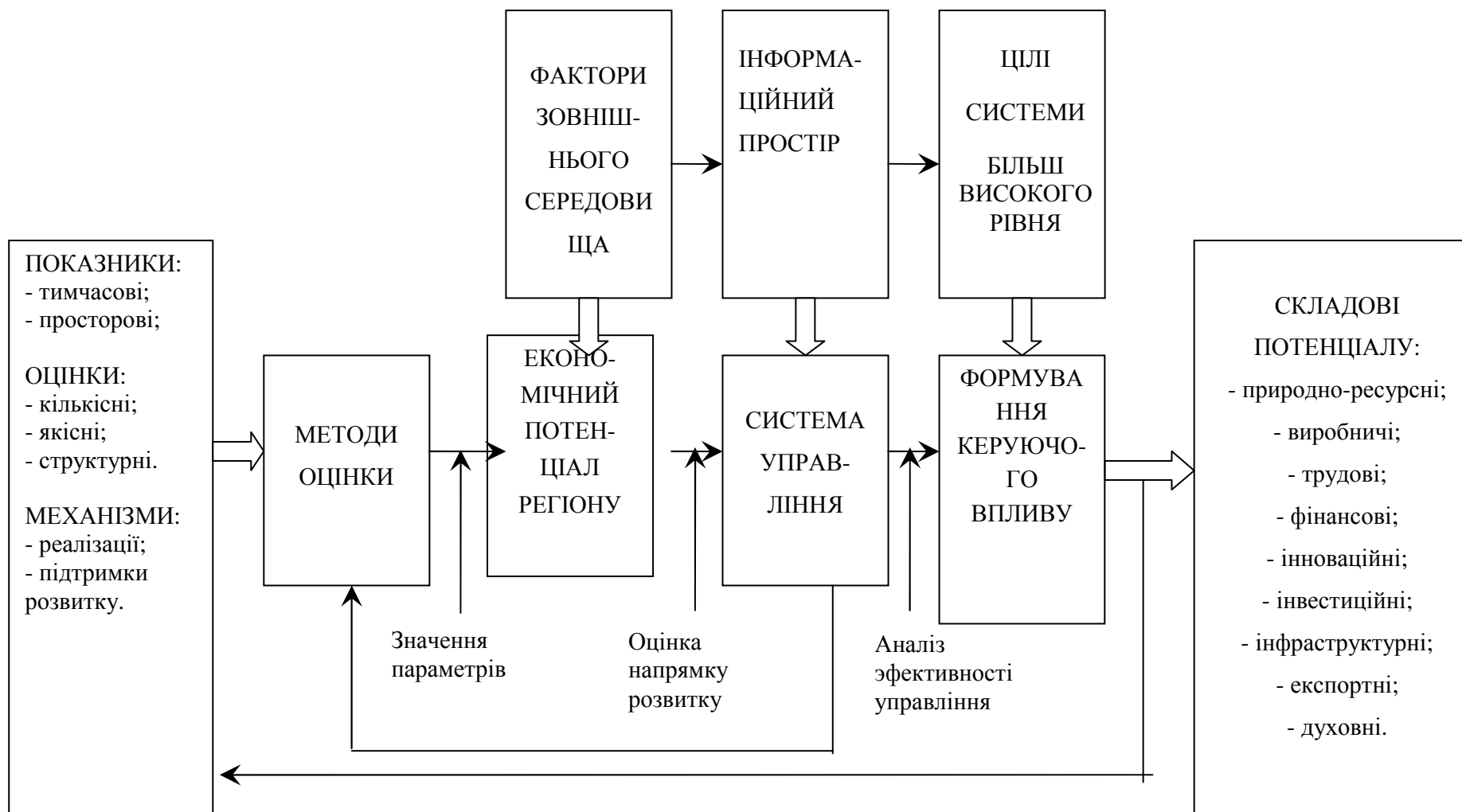

Рис. 1.1.1 – Загальна структура розвитку системи ЕПР

Через (1.1.1) вона достатня для загальносистемних оцінок останнього. Функції Z_1, \dots, Z_N , розглянуті як числові шкали представлених ними характеристик, у загальному випадку допускають певні перетворення, що не впливають на результати вимірів. Якщо показники розглядаються ізольовано, що відповідні перетворення (сукупність яких визначається типом шкали - порядку, інтервалів та ін. [25]) можуть застосовуватися незалежно один від іншого. Прийняття ж рішень відносно системи показників ЕПР у цілому вимагає зіставлення їх значень, і зовнішні зв'язки між цілями розвитку ЕПР і спільними цілями глобальної системи соціально-економічного розвитку регіону обмежують сукупність припустимих перетворень. Очевидно, що припустимими повинні бути визнані такі перетворення Z_i , які не порушують властивості (1.1.1), так що сукупність цих перетворень виявляється пов'язаною з методами оцінки й системою керування (мал. 1.1.1) залежних від факторів зовнішнього середовища щодо системи ЕПР. У даній ситуації групу факторів зовнішнього середовища ми визначаємо як модель суспільних переваг, що адекватна використаній системі "вимірників" добробуту відносно ЕПР. Чим вужча група припустимих перетворень, тим більше можливостей для складання значень показників ЕПР і тим, відповідно, більш змістовна модель суспільних переваг.

Якщо переваги показників вимірюються в єдиному масштабі й множина $Z = \{z(x) | x \in X\}$ припустимих значень векторів цільових функцій опукло (ця властивість інваріантна щодо припустимих перетворень, які містяться у виборі спільної для Z_1, \dots, Z_N одиниць виміру), то з кожним припустимим значенням $Z^* = Z(x^*)$, що належать границі Z , може бути асоційований вектор $c = c^* = (c_1^*, \dots, c_N^*) \neq 0$ такий, що

$$c^* z^* \geq c^* z \quad \forall z \in Z \quad (1.1.2)$$

Компоненти c уявляють собою двоїсті оцінки критеріїв показників ЕПР і визначають норми заміщення останніх з погляду можливого набору індикаторів ЕПР, тобто відносини $c_i/c_j \quad \forall i \neq j$ показують, наскільки може бути збільшений індикатор добробуту населення відносно j -го показника ЕПР ціною зменшення аналогічного індикатора i -го показника ЕПР на "деяку одиницю". У цьому значенні оцінки c_1, \dots, c_N характеризують зв'язки усередині виділеної групи показників ЕПР відносної загальної мети підвищення добробуту населення регіону. Дані величини також можна інтерпретувати як відносні характеристики граничних витрат на зміну показників ЕПР, з якими зв'язано забезпечення добробуту населення регіону. У сукупності із цільовими функціями $Z_1(\bullet), \dots, Z_N(\bullet)$ і їх досягнутими значеннями $Z_1(x^*), \dots, Z_N(x^*)$ оцінки c_1, \dots, c_N утворюють групу регіональних індикаторів у певному значенні: "потреби", "результати реалізації потенціалу", "можливості економічного потенціалу". Досліджуючи останній блок рис. 1.1.1, необхідно визначити зміст структури економічного потенціалу регіону. Багато авторів по-

різному оцінюють набір складових структури ЕПР (наприклад, [22, 26-30]). Серед неповного переліку можна виділити наступні основні групи:

- адміністративно-державна система управління;
- природний потенціал;
- природне середовище й природні ресурси;
- географічне положення, включаючи комунікаційні системи;
- виробничий потенціал, включаючи промисловий і агроекономічний;
- потенціал основних виробничих фондів;
- трудовий потенціал, враховуючи населення як суб'єкт матеріального виробництва й споживання;
- духовний потенціал;
- фінансове забезпечення економічного потенціалу;
- інфраструктурний потенціал;
- інноваційний (науково-технічний) потенціал;
- інвестиційний потенціал, який може включати як виробничу, так і ресурсно-виробничу сферу;
- експортні можливості регіону;
- потенціал зовнішньоекономічних зв'язків і бюджетно-фінансових відносин.

У результаті аналізу існуючих трактувань структури ЕПР, на нашу думку, можна виділити чотири основні складові цієї структури згідно з точкою зору авторів монографії [22]: інвестиційна, інноваційна, природно-ресурсна, трудова. Нижче наведена таблиця 1.1.1, що містить складові економічного потенціалу й економічні ресурси, що їх, забезпечують. Поняття "економічні ресурси" розглядається багатьма авторами [25, 26, 31-36]. При цьому головний зміст визначень в основному загальний, існують деякі відмінності в описі структури складових елементів. Тому введемо наступне визначення [37]: економічні ресурси - це основні елементи економічного потенціалу, якими володіє суспільство на кожному етапі розвитку виробничих сил у рамках історично визначеної системи виробничих відносин, за допомогою яких досягаються конкретні цілі економічного й соціального розвитку.

Таблиця 1.1.1 - Структура економічного потенціалу

Складові потенціалу	Економічні ресурси
1	2
Природно-ресурсний	Сукупність природних ресурсів, які можуть бути використані в народному господарстві урахуванням тенденцій науково-технічного прогресу [38]. До природних ресурсів належать всі види розвіданих і врахованих запасів мінеральних, земельних, лісових, водних, фауністичних і рекреаційних ресурсів, які можуть бути використані як природні продуктивні сили. Розвиток природно-ресурсного потенціалу України, перспективи його використання мають яскраво виражені регіональні особливості [39].

1	2
Інвестиційний	Охоплює вироблені людиною засоби виробництва, призначені для виробництва товарів і послуг виробничого й невиробничого призначення. Частина економічних ресурсів у вигляді виробничих і невиробничих засобів регіону, запаси й ресурси предметів виробничого призначення (предмети праці) і предметів тривалого користування [28].
Трудовий	Сукупна здатність економічно активного населення регіону забезпечити виробництво максимально можливого обсягу споживчих вартостей у конкретних соціально-економічних умовах [40], тобто носієм трудового потенціалу є економічно активне населення регіону із властивими йому кількісними і якісними характеристиками. Умовами, що забезпечують відтворення трудового потенціалу і його ефективне використання, є сукупність політичних, економічних, соціальних, природних і технологічних факторів [41], які є в конкретному регіоні [42].
Інноваційний	Якщо інноваційний потенціал у загальному вигляді визначити як потенціал знань у процесі реалізації науково-технічного потенціалу, тоді під інноваційним потенціалом розуміється сукупна здатність науково-технічних знань і практичного досвіду, якими розташовує суспільство на даному етапі свого розвитку, у забезпеченні найбільш повного використання ресурсів економічного потенціалу [28]. У якості основних ресурсів виступають дані, інформація, знання. Науково-технічний потенціал визначається сукупністю матеріальних, трудових і фінансових ресурсів, що спрямовуються суспільством у сферу науково-технічного прогресу, а також ще нереалізованими результатами функціонування цього середовища, здатними забезпечити більш ефективне використання сукупної суспільної праці [43].

Враховуючи багатофакторність соціально-економічної системи регіону, очевидним є неможливість одночасного досягнення оптимуму з точки зору кожного з параметрів розвитку регіону, що змушує шукати компроміс між цілями організаційного механізму управління розвитком. Економічний потенціал регіону являє собою відкриту підсистему, тобто таку, що характеризується взаємодією із зовнішнім середовищем у рамках існуючої соціально-економічної системи регіону. Тому, якщо говорити про особливості планування розвитку регіональних систем, необхідно, насамперед, знайти механізм "ув'язування" цілей підсистеми, системи й більш глобальної системи. У даному дослідженні такими є: ЕПР - підсистема; соціально-економічна система регіону - система; держава - глобальна система. Фактори розвитку світової економіки в цьому випадку не розглядаються. Хоча їх вплив очевидний

через цілі й програми, які визначає держава у своєму розвитку. У рамках системи цілей можна уявити наступну "вбудованість" цілей економічного потенціалу розвитку регіону (рис. 1.1.2).

Рис.1.1.2 – Ієрархія цілей регіонального розвитку

На рис. 1.1.2 наведені наступні позначення: УСВ - удосконалення структури виробництва; ПЕВ - підвищення ефективності виробництва; РСР - розвиток споживчого ринку; РСІ - розвиток соціальної інфраструктури; РФС - розвиток фінансової системи; РПЗ - розвиток природоохоронних заходів.

При аналізі економічного потенціалу регіону також можливе виділення структур за відтворювальною, галузевою, територіальною й іншими ознаками. Стійкість соціально-економічної системи регіону безпосередньо пов'язана з функціонуванням відтворювального процесу й ефективністю використання економічного потенціалу, що є принципом самоорганізації. У процесі розвитку система стикається зі змінами в зовнішньому й внутрішньому середовищі існування, які призводять її до необхідності адаптації структури організаційного механізму управління, коректування цілей і функцій, як усієї системи, так і складових її підсистем [44, 45].

1.1.3. Аналіз світового досвіду

Щоб визначити вплив менеджменту на фінансову стабільність регіону, можна виділити наступні показники: обсяг продажів на одного працюючого, прибуток на вкладений капітал, частка ринку в загальнонаціональному ринку, темпи збільшення продажів на внутрішньому й зовнішньому ринку регіону, ринкова вартість акцій базових підприємств регіону. Економісти London School of Economics і компанії Mckinsey спробували дати відповідь на запитання "Як виміряти якість управління й роль менеджерів у компанії?". З цією метою вони в червні 2005 року в рамках дослідження "Практика управління в різних компаніях і в різних країнах" опитали менеджерів 731 підприємства середнього (за світовими стандартами) бізнесу в Європі й США. Основний висновок проекту - успішність і прибутковість компанії в першу чергу залежать від якісного менеджменту. І тільки потім від умов, створених в країні для даної галузі, нормативної бази й географічного положення.

Порівнюючи отримані за якість управління бали з фінансовими показниками компаній, дослідники виявили декілька цікавих і корисних взаємозв'язків. Насамперед, автори виміряли зв'язок між продуктивністю й стандартами управління, прийнятими в компанії. Для виміру продуктивності використовували найпоширеніший індикатор - продуктивність праці (кількість виробленого одним працівником за годину). Це вважається головним індикатором здоров'я економіки в цілому й фірми зокрема. Важливість даного показника для фінансового становища компанії в тому, що збільшення продуктивності прямо впливає на розмір прибутку. Наприклад, якщо продуктивність збільшується на 10% , то прибуток компанії збільшується також на 10%. Але, як стверджують автори дослідження, збільшити продуктивність можна й за рахунок підвищення якості менеджменту. Якщо компанія збільшує свій коефіцієнт за управління на 1 бал, то автоматично відбувається підвищення продуктивності на 6%.

Якщо намагатися досягти підвищення продуктивності на ці ж 6% іншими шляхами, то необхідно на 11% збільшити кількість персоналу або на 35% збільшити вкладення в основні фонди.

Підвищення якості менеджменту веде до збільшення практично всіх зазначених параметрів. Наприклад, прибуток на вкладений капітал - найпоширеніший показник, що використовується менеджерами й фінансовими консультантами для визначення ефективності компанії. Не збільшуючи вкладення в персонал або інвестиції, а тільки поліпшуючи практику управління, компанії підвищують прибуток на вкладений капітал (розраховується як співвідношення прибутку й вкладень власників плюс довгострокові борги) майже на 3%. Вартість бізнесу в компаній з високою оцінкою менеджменту також вище на 23%. Особливо вражають темпи, якими компанії з якісним менеджментом завойовують частку ринку - практично у два рази швидше.

Дані дослідження (джерело McKinsey/LSE analysis) повною мірою належать до системи регіонального управління розвитком підприємницької діяльності,

включаючи всі суб'єкти, які визначають ефективність функціонування регіонального народногосподарського комплексу.

У зв'язку з переходом політики багатьох регіональних влад зі сфери пошуку фінансів для розвитку за рахунок централізованих фондів у сферу самофінансування, як джерела сталого розвитку, підвищується відповідальність регіональної адміністрації не тільки за соціальне й інфраструктурне забезпечення населення території, але й за прибутки базових підприємств і організацій, з яких повинні формуватися головним чином регіональні бюджетні кошти. Вироблення стратегії розвитку базового регіонального народногосподарського комплексу необхідне, оскільки, по-перше, ринкові механізми не завжди "виробляють" соціально-прийнятну траєкторію. По-друге, узгодження провадження й розвитку соціальної сфери потрібне не тільки на даний момент, але й на доступну для огляду перспективу, тому що заходи для структурної перебудови виробництва, привабливості регіону в очах внутрішніх і зовнішніх інвесторів, здійснення ресурсозберігаючих програм, активізація зовнішніх обмінів та ін. вимагають часу й повинні починатися задовго до появи дефіцитів у регіональному бюджеті. По-третє, і ринкова й командно-адміністративна системи безумовно піддані циклічному економічному розвитку. По-четверте, спеціалізація виробництва з переходом до ринку буде суттєво змінюватися як у силу соціальної переорієнтації виробництва, так і в результаті лібералізації цін на внутрішню й зовнішню продукцію.

Сьогодні регіон виступає основною адміністративно-структурною ланкою реалізації регіональної політики держави, яка покликана забезпечувати створення належних умов для життя певної територіальної спільності людей, ефективного використання місцевих господарських ресурсів і розвитку взаємовигідних міжрегіональних виробничих відносин. На найближчі часи регіон - як проміжний рівень в адміністративно-територіальному устрої України - є обґрунтованим. Саме на обласному рівні повинен реалізуватися принцип регіональної економічної "самостійності" і "самоврядності", тому що саме тут задовольняється чимало первинних людських потреб, хоча більша частина господарських ресурсів буде відтворюватися шляхом міжобласного обміну. Області як соціально-економічні комплекси потрібно за допомогою держави збалансувати за головними функціональними підсистемами (а саме - природно-ресурсною, інвестиційною, виробничою, соціальною, демографічною й екологічною), а також з урахуванням специфіки обласних виробничих циклів. Для цього обласні органи управління слід перетворити з об'єктів управління й соціально-економічного розвитку в їхні суб'єкти.

Очевидно, сьогодні для перетворення обласних органів у справжні суб'єкти управління й регіонального соціально-економічного розвитку більше значення має правильний розподіл повноважень, а не самих майнових об'єктів.

Поява нових функцій і реорганізація деяких існуючих структурних підрозділів пов'язані також із застосуванням нових організаційних форм і методів управління. Так, надання регіонам більших прав і повноважень у соціально-економічній сфері й наділення їх владними повноваженнями призводять до кардинальних змін у діяльності й структурі планово-

економічного управління як економічного статусу регіону. Діяльність цього підрозділу повинна бути спрямована на розробку довгострокових соціально-економічних програм розвитку регіону, до фінансування яких передбачається залучати як державні, так і недержавні джерела. На сучасному етапі виходу із кризи, стабілізації й переходу до соціально-ринкової економіки такими програмами можуть бути розвиток товарного виробництва; стабілізація економічних процесів і вихід регіону із кризи; структурні перетворення в АПК; механізм регіональної земельної реформи; перетворення в будівництві; перетворення в транспортному господарстві; перетворення в ремонтному господарстві та ін.

Такий підхід вимагає значних змін в організаційній структурі й функціях обласної виконавчої влади, а також якісно нових управлінських кадрів. Виконання взятих на себе функцій місцеві органи всіх рівнів можуть організовувати трьома шляхами: створення власних служб і найму штату співробітників на постійну роботу; залучення приватних фірм на контрактно-конкурсних засадах; виплати грантів (субсидій) добровільним організаціям (і в тому числі - громадським). Разові проекти або роботи, виконувані за ініціативою місцевих виконавчих органів, можуть виставлятися на конкурс. Безумовно, це можна застосувати до таких видів діяльності, як будівництво автомагістралей, мостів, енергомереж тощо. При цільовому використанні коштів, у випадках, коли може бути досягнута економія, необхідно заохочувати залучення приватних фірм. У цілому можуть бути задіяні підприємства, віднесені до комунальних власності, а також інші господарюючі суб'єкти з різними формами власності, що діють як на підпорядкованій території, так і за її межами. Взаємостосунки цих об'єднань із місцевими й регіональними органами влади можуть бути відрегульовані відповідними договорами.

Розглядаючи проблему розвитку, розмежування й сполучення функцій державного керування й самоврядування, необхідно звернути увагу на те, що питання зводиться не до назви місцевих органів влади й управління, а до визначення в їх діяльності фактичного, науково обґрунтованого співвідношення загальнодержавних, колективних, групових і особистих інтересів згідно з ієрархією управлінської вертикалі. Територіальним представницьким органам потрібно надати права прийняття необхідних нормоутворюючих і виконавчих актів, що діють у межах підвідомчих їм територій.

У цих умовах автономія територіальних утворень буде залишатися значно обмеженою, оскільки, з одного боку, державна управлінська вертикаль включає регіональні відділення спеціалізованих міністерств, не підпорядковані обласним органам влади, з іншої, - переважну більшість структурних підрозділів регіональної виконавчої влади має подвійне підпорядкування, а із третьої, - "Центр" контролює формування регіональних і місцевих бюджетів.

Місцеві влади й управління завжди тісно пов'язані з адміністративно-територіальним устроєм держави. При цьому слід розрізняти ті адміністративно-територіальні формування, які створені актами держави (наприклад, області, райони), і ті, які склалися природно й визнані державою (тобто міста, селища, села). В управлінні спершу переважають інтереси центра,

а, відповідно, другими - інтереси певних територіальних колективів, мешканців. Через це структура регіональної виконавчої влади (управління) може будуватися за різними схемами.

Організаційна структура виконавчої влади в регіоні й на місцях повинна відповідати умовам становлення ринкової економіки й особливостям перехідного періоду, що означає, по-перше, передачу значної частини управлінських функцій, що раніше виконувалися державою, не тільки низовим щаблям державного управління й місцевого самоврядування, а й громадським організаціям, юридичним і приватним особам; по-друге, надання регіональним і місцевим органам більших повноважень відносно встановлення їх власної організаційно-функціональної структури управління й зміни її в силу об'єктивних обставин. Такими обставинами можуть стати звільнення згаданих органів від виконання певних функцій, які не властиві їм в умовах ринкової економіки й можуть бути делеговані на більш низький рівень або громадським організаціям; поява нових функцій під впливом зміни соціально-економічних умов; реорганізація існуючих структурних підрозділів у зв'язку із застосуванням нових організаційних форм і методів управління тощо.

Якщо українська модель господарювання вистає у період погіршення зовнішньоекономічної кон'юнктури, то, як вважають експерти, вітчизняна економіка почне переходити в наступну фазу розвитку. Сьогоднішні лідери - експортери сировини - скоріше за все, поступляться місцем галузям, що працюють на внутрішній ринок і внутрішній попит. Залучення нових суб'єктів економіки до господарського обороту дасть поштовх до переміщення економічної активності із центра на периферію. Ці тенденції ще слабо проглядаються в економічній статистиці, але вже фіксуються в опитуваннях підприємців і населення.

Згодом регіони нагромадять критичну масу споживчого попиту, а це призведе до того, що основний приріст обертів будуть давати не стільки Київ і центри базових галузей, скільки регіони, здатні знайти найкоротший шлях до національного споживача.

Однак для того, щоб регіони могли скористатися цією тенденцією, необхідна певна реструктуризація управлінської структури. У рамках впровадження нової системи в кожному підрозділі регіональної управлінської структури необхідно створити спеціальний відділ для проведення оцінки ринкових перспектив. Необхідно, щоб існував постійний канал для обміну інформацією з підрозділами, відповідальний за маркетингову й інвестиційну діяльність, включаючи підрозділ PR - акцій регіонального рівня. У рамках стратегічного планування процес розвитку робіт на основі переваги регіонального ринку можна представити у вигляді наступної схеми (мал. 1.1.3).

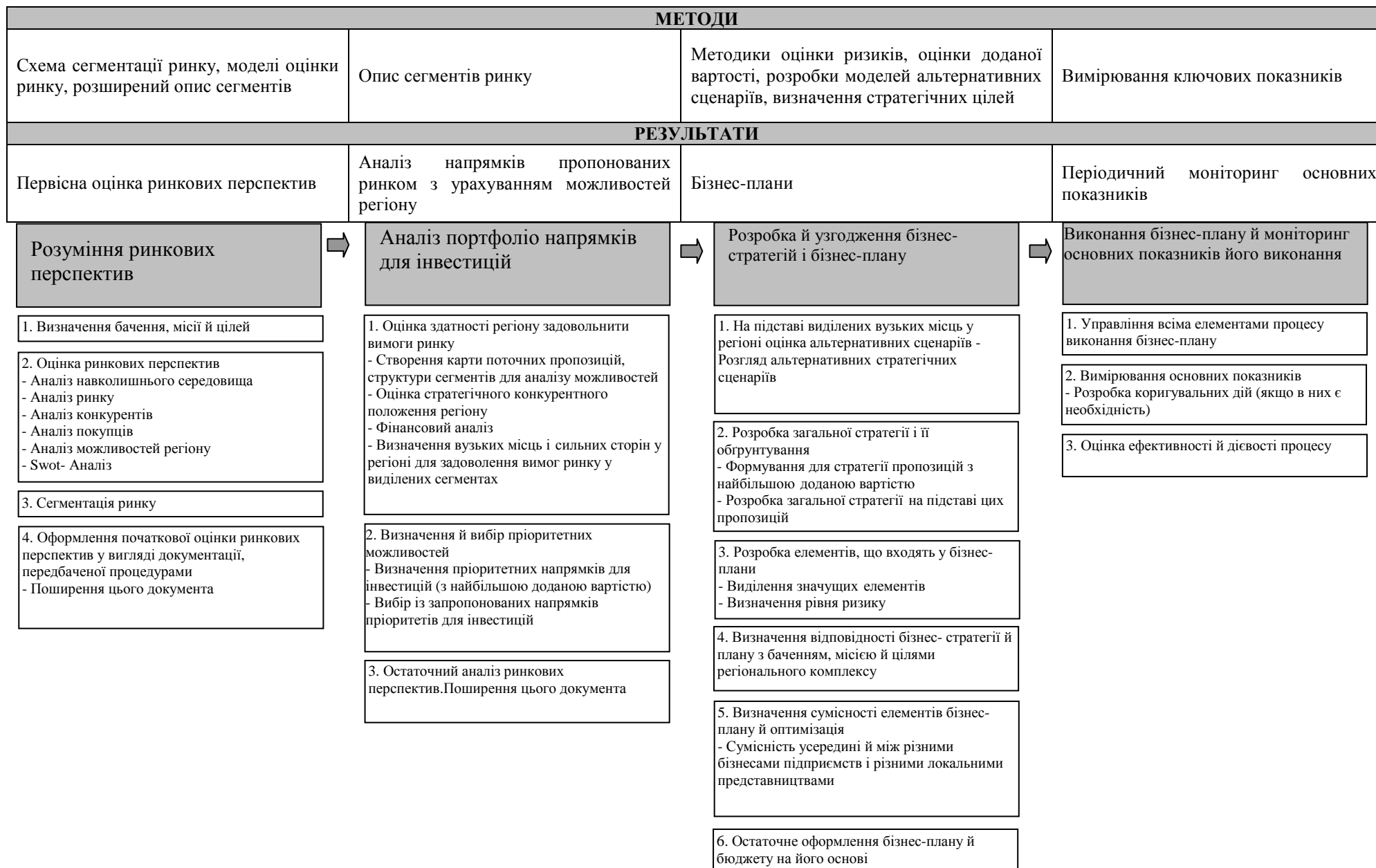

Рис.1.1.3 – Етапи регіонального планування на основі аналізу ринку

1.1.4. Вибір факторів, що впливають на програмування розвитку

За свідченням результатів цілої низки досліджень [15, 32, 46] соціально-економічний розвиток регіону країни є комплексним поняттям. Основними складовими соціально-економічного розвитку є якість життя населення регіону, рівень економічного розвитку регіону, наявність природно-ресурсного потенціалу регіону, ефективність регіонального відтворювального процесу. Їх взаємозв'язок можна представити у вигляді ієрархічної схеми (рис. 1.1.4).

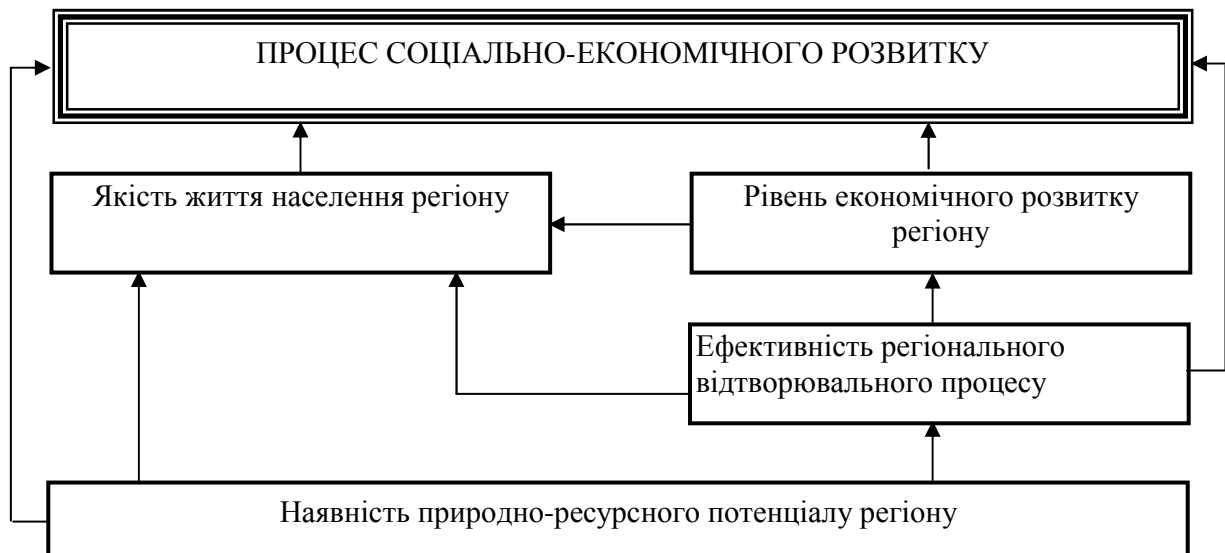

Рис. 1.1.4 – Схема причинно-наслідкового зв'язку складових соціально- економічного розвитку регіону

Підприємства виробники продукції, організації, що підтримують і розвивають інфраструктуру, соціальне забезпечення регіону є основними системоутворючими суб'єктами формування соціально-економічного потенціалу народногосподарського комплексу. Від рівня їх організованості та якості "менеджерської культури" залежить загальний управлінський потенціал регіону. Завдання місцевої адміністрації - знаходити можливість стимулювати й підтримувати впровадження прогресивних управлінських технологій у практику робіт суб'єктів підприємницької діяльності, з одного боку, з іншого боку, - постійно адаптувати власну управлінську структуру до вимог сталого розвитку регіону, умов місцевого ринку й можливостей базових підприємств і організацій регіону.

Повертаючись до результатів досліджень економістів London School of Economics і компанії McKinsey проведених в 2005 році (McKinsey/LSE analysis) необхідно виділити головні фактори, що впливають на ефективність менеджменту підприємств. Вони в остаточному підсумку й будуть визначати рівень якості управлінського середовища регіону [46].

Автори досліджень роблять висновок, що поліпшення роботи залежить тільки від самої компанії, а не від країни, в якій вона перебуває, і вважають це гарною новиною для керівників підприємств. Як стверджують автори

дослідження, збільшення перерахованих вище фінансових показників відбувається незалежно від країни, сектора економіки чи розмірів компанії, якщо підвищувати якість управління. Адже поліпшення ефективності здебільшого перебуває в руках топ-менеджерів, і місцезнаходження компанії або законодавча база не можуть перешкодити впровадженню передових технологій в управління організацією.

Економісти підраховали, що від місцезнаходження компанії залежить тільки 2% від усієї суми балів за управління. Від підгалузі, у якій працює фірма, і умов, що існують у країні для цієї галузі, залежить 42%, інші 58% успіху - від вибору менеджерами методів і способів управління.

Для виміру рівня конкуренції автори використовували три основні показники:

- рівень прибутковості в галузі;
- ступінь проникнення імпорту (частина імпорту в загальних продажах даного продукту в країні);
- кількість конкурентів.

Близько 48% опитаних компаній вважають, що мають більше 5 конкурентів, від 1 до 5 компаній, що виробляють аналогічний продукт, нарахували 51% опитаних. І тільки 1% компаній працює в тепличних умовах - конкурентів немає взагалі або є тільки один. Тому, вивчаючи в основному компанії, що працюють у конкурентному середовищі, автори прийшли до цікавих висновків. Так, згідно з економічною теорією, конкурентне середовище впливає на підприємство двома шляхами. По-перше відбувається селекційний відбір, коли в боротьбі виживає найсильніший. По-друге, в умовах жорсткої конкуренції менеджери працюють старанніше, наприклад, більше часу проводять на роботі. І не тільки менеджери, а увесь персонал. Однак, порівнявши теорію з реальністю, дослідники одержали несподівані результати. Насамперед виявилось, що години роботи у компаній з галузей із низьким і високим рівнем конкуренції суттєво не відрізняється. Отже, конкуренція не змушує працювати більше, вона змушує працювати якісніше. Селекційний відбір також працює вибірково й найбільше виявляється в галузях з високим рівнем конкуренції. Чим більш конкурентне середовище, у якому працює компанія, тем вище загроза витіснення з ринку. Відвести цю погрозу компанія може, поліпшуючи якість менеджменту.

Із цього слід зробити висновок, що:

- конкурентне середовище стимулює впровадження менеджерами прогресивних інструментів управління;
- компанія з поганим управлінням буде жити не довше 15 років незалежно від рівня ринкової конкуренції;
- чим складніше звільнити або прийняти на роботу співробітника, тем менше стимулів у менеджерів ефективно управляти;
- законодавчі бар'єри для іноземних компаній перешкоджають поширенню передових технологій керування компанією;
- компанії з якісним управлінням залучають більш освічених і вмілих як фахівців, так і топ-менеджерів;

- компанії з якісним менеджментом працюють не більше - вони працюють продуктивніше;

- у середньому на п'ятому році життя фірми "втомлюються", і якість менеджменту стрімко падає, ця стагнація може тривати досить довгий період.

Між трудовим законодавством у країні та якістю менеджменту дослідники виявили прямий зв'язок. Розрахувавши "вартість звільнення співробітника" (у цей індекс входить і виплата вихідної допомоги, і пошук заміни, і час навчання нового співробітника), економісти дійшли висновку - чим складніше звільнити або прийняти на роботу співробітника, тем менше стимулів у менеджерів ефективно управляти персоналом.

Висновок дослідників: трудове законодавство, що не дозволяє вчасно позбутися поганого працівника, змушує всі підприємства в країні задовольнятися низьким рівнем управління. Це, звичайно, продовжить життя фірмам з неякісним менеджментом, але навряд буде сприяти економічному розвитку.

Ще один цікавий момент - дослідники оцінили навички персоналу в опитаних компаніях. Для цього обчислювали середню зарплату на підприємстві, відсоток працівників з вищою освітою й кількість днів, проведених на різних підприємствах для підвищення кваліфікації. Висновок: компанії з якісним управлінням залучають більш освічених і вмілих фахівців. Тому висока «вартість» звільнення співробітника, створює свого роду замкнуте коло - фірми з поганим менеджментом не можуть позбутися недбалих співробітників. Як наслідок - менеджери не мають стимулів до поліпшення якості управління й тому не залучають фахівців високого класу.

Цікаво, що компанії, що відкривають свої філії в інших країнах, демонструють значно більш якісний менеджмент, ніж локальні фірми. Адже більшість сучасних технологій управління прийшла зі США або опосередковано через Америку з Японії. Передові практики менеджменту ці компанії приносять і в закордонні філії.

Тому прагнення урядів різних країн поставити законодавчі бар'єри для іноземних компаній і заборона міжнародних злиттів і придбань перешкоджає поширенню передових технологій управління компанією. Більше того, лінія держави, спрямована на більшу відкритість і лібералізацію торгівлі, обов'язково приводить до підвищення продуктивності. Як і до збільшення інвестицій у поліпшення транспортної інфраструктури й інформаційних зв'язків. Тому, вважають автори дослідження, заходи, що полегшують вхід і вихід на ринок для іноземних компаній, повинні вітатися.

Підбиваючи підсумок вищевикладених досліджень, можна визначити основні орієнтири при формуванні політики регіональної адміністрації, спрямованої на підтримку сучасного рівня керування базовими підприємствами в регіоні (рис. 1.1.5).

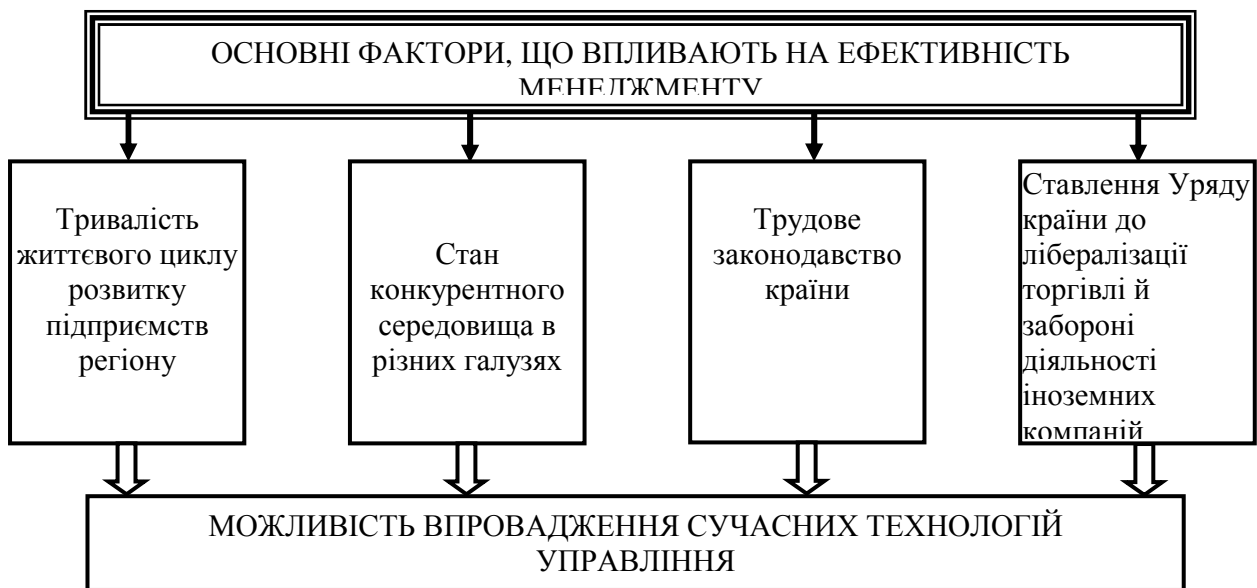

Рис. 1.1.5 – Фактори ефективності регіонального менеджменту

Можливістю розвитку регіонального менеджменту є те, що світові компанії відновили використання злиття й поглинання для зростання й підвищення ефективності своєї діяльності.

Необхідно відзначити, що циклічність є соціальною й економічною формою вираження нерівномірності розвитку суспільного відтворення. На відміну від природних циклів, де їх зміна відбувається ритмічно й послідовно, циклічність у суспільстві носить менш виражений і значно більш суперечливий характер.

В економіці спостерігаються різні коливання, що носять об'єктивний характер.

1. Періоди відновлення окремих елементів капіталу.
2. Коливання, пов'язані з відновленням основного капіталу.
3. Коливання, пов'язані з відновленням частин будівель, споруд.
4. Коливання, пов'язані з демографічними процесами й сільськогосподарським виробництвом.

У зв'язку з зазначеними коливаннями виділяють цикли Дж. Кітчина тривалістю в 3 роки 4 місяці - їх пов'язують із коливанням світових запасів золота. Е. Хансен цикли Кітчина пов'язує з нерівномірністю відтворення обігового капіталу, а У. Мітчелл, - з коливаннями грошового обігу [47]. Цикли, пов'язані з відновленням основного капіталу, мають тривалість 8-12 років. Їх ще називають циклами К. Жугляра, який, щоправда, вважав, що причиною їх виникнення є зміни в грошовому обізі й кредиті [31]. Будівельні цикли пов'язані, на думку С. Ковалю, з періодичним відновленням жител і певних типів виробничих споруд. Тривалість будівельних циклів - 18-25 років.

І, нарешті, цикли Н. Кондратьєва тривалістю в 45-50 років. Економісти в процесі дослідження економічних циклів звернули увагу на дуже цікаве явище, що одержало назву акселерації. Цьому феномену присвятили дослідження

А.Афталъон, Дж. Кларк, П. Самуельсон. Суть акселератора полягає в тому, що зростання попиту на предмети споживання веде до зростаючого попиту на засоби виробництва, а отже, на інвестиції [47].

Принцип акселерації має двосторонню дію неоднозначного характеру. Він породжує нестабільність в економіці та є результатом нестабільності економіки. Це - з однієї боку. З іншого боку - у фазах пожвавлення й підйому він сприяє зростанню капітальних вкладень і в такий спосіб прискорює хід циклу. У фазах же кризи й депресії він підсилює руйнівний характер спаду, тому що скорочення інвестицій випереджає скорочення виробництва, тим самим поглиблюючи його катастрофічність. Акселератор являє собою відношення інвестицій до приросту виробництва або національного доходу:

$$V = \frac{I'}{Y_{t-1} - Y_{t-2}}, \quad (1.1.3)$$

де - V — акселератор; I — інвестиції; Y — прибуток або готова продукція; t — відповідний рік.

Особливе місце у розробці промислових циклів займають роботи Н.Кондратьєва, який запропонував теорію великих циклів. У наш час їх називають великими циклами, піввіковими або циклами Кондратьєва, однак найбільш популярна їхня назва - довгі хвилі Кондратьєва.

Н. Кондратьєв у своїх великих циклах виділяв дві фази – підвищувальну й понижувальну. Він показав, що перед підвищувальною фазою відбувається своєрідний вибух у науково-технічному прогресі, потім на стадії господарського підйому - широке впровадження в економіку "продуктів" цього вибуху. Залежно від адаптації кожної країни саме до даної довгої хвилі відбувається й трансформація розміщення сил на світовій арені.

1.1.5. Методологія формування варіантів плану регіону

Відомо, що економічні блага обмежені. Це пов'язано з тим, що виробництво економічних благ неминуче стикається з кінцівкою багатьох природних ресурсів, нестачею кваліфікованої робочої сили, обмеженістю виробничих потужностей і фінансів, неефективністю організації виробництва, відсутністю або незнанням сучасних технологій. Усі блага виробляються на базі економічних ресурсів, які знаходяться у розпорядженні суспільства і його членів. Класично до них відносять працю, землю й капітал. Альфред Маршалл запропонував увести ще один фактор – підприємницькі здібності. На думку багатьох сучасних економістів, основним джерелом хвилі економічного зростання у двадцять першому столітті буде процес формування знання - базованого бізнесу (knowledge-based business). Ідея суспільства й економіки заснованих на знанні (у широкому значенні слова) є досить ємною й продуктивною інтерпретацією сучасних економічних настанов [48-51]. Можна сказати, що зараз за значимістю в якості фактора зростання як окремо взятих країн, так і регіонів, на перше місце вийшов фактор "знання". В умовах

сучасного ринку розвиток економічного потенціалу України й окремих регіонів, що вже сформувалися, перспектива конструктивного просування безпосередньо пов'язана з можливістю здійснення інноваційної діяльності. Ця діяльність вимагає, по-перше, забезпечення всіх зацікавлених учасників відповідною інформацією, знаннями й сприйняттям, по-друге, постійного припливу інвестицій. При цьому, слід підкреслити, що інноваційна діяльність носить яскраво виражений територіальний характер. Це повною мірою стосується й інвестиційних процесів, хоча регіональні інноваційні процеси нерозривно пов'язані з вирішенням загальноукраїнських науково-технологічних проблем. Тому розробка моделей, що враховують не тільки економічний потенціал регіону, а й генезис і еволюцію регіональних систем, з точки зору знання-базованого бізнесу, що зароджується, є досить актуальною темою.

Програмування розвитку регіонів передбачає урахування, як загальнометодологічних аспектів, так і специфіки життєдіяльності конкретної території й населення, що мешкає на ній. Отже, при оцінці інвестиційної привабливості регіону необхідне дотримання принципу комбінації загального й частки. Найбільш повне знання еволюційних процесів, що відбуваються на даній території, дозволить інвесторові підвищити точність прогнозів тенденцій розвитку регіону й найбільш ефективно вкласти свій капітал з урахуванням інтересів населення і сформованої виробничо-господарської структури. Тобто, існують внутрішні закономірності, що дозволяють "талановитому" інвестору бути точним і ефективним. Ці закономірності відчуються на рівні інтуїції, хоча й не можуть бути формалізовані (повною мірою) до рівня системи знань.

У роботі "Наука перемагати в інвестиціях, менеджменті й маркетингу" відомі американські вчені Алекс Шнейдер, Яків Кацман, Гіві Топчишвілі пропонують уявити бізнес як єдине й безперервне ціле [52]. Їх методологія прогнозу орієнтується не на інтуїцію, а на системний процес формування проектів і бізнесу, використовуючи їх аналіз і синтез при комбінації еволюційних етапів компонента. Це дозволяє виявити ті "мертві зони", де споконвічно запрограмована неефективність діяльності, тобто визначати ті інвестиційні проекти й програми, які споконвічно приречені на "провал".

Квантово-економічний аналіз був розроблений у Міжнародному інституті техніко-економічного обґрунтування з урахуванням досвіду реалізації десятків успішних бізнес-проектів. Цей метод дозволяє виявити причину, за якою нове починання буде безуспішним, дозволяє обрати прийом, який дозволить врятувати ситуацію: "Хто попереджений - той озброєний". Класичний фінансовий аналіз, на думку авторів, є другим етапом будь-якого бізнес-проекту. Йому повинен передувати перший етап - виявлення й відсівання "споконвічно приречених" починань. Отже, усі фінансові розрахунки й програмування маркетингових заходів повинні застосовуватися тільки до проектів, які споконвічно передбачають успіх, є найбільш ефективними. Якісний аналіз зони припустимих рішень є першим етапом розробки будь-якого проекту. Цей аналіз відображає певну аналогію між методологією якісного бізнес-аналізу й квантовою фізикою. Модель атома припускає опис стану часток як положення, обумовлене комбінацією квантових чисел. Частка може

перебувати стабільно на одному з дозволених енергетичних рівнів. Проект розвитку ділової активності повинен потрапити в одне з дозволених станів економічної ситуації з закономірною комбінацією еволюції розвитку всіх його складових. Як у квантовій фізиці існують "неприпустимі" зони для елементарних часток, так вони існують для проектів ділової активності. Бізнес-проект, переходячи від одного етапу до іншого, повинен одержати інвестиції. Аналогічно цій ситуації - для переходу з одного енергетичного рівня на інший частці необхідний приплив енергії. Обидва пояснення цих процесів дають можливість прогнозування можливих ситуацій.

З точки зору фізичних явищ елементарна частка не має можливості потрапити в стан, який не допускається законами квантової механіки. Методологія квантово-економічного аналізу визначає, що ініціювання будь-якого проекту може призвести до переходу, як у неефективну зону розвитку бізнесу, так і в ефективну. Причому, нераціональна комбінація факторів економічного розвитку в неефективній зоні споконвічно передбачає "провальність" проекту. Серед варіантів допустимої комбінації факторів завжди можна вибрати рух у напрямку найбільш оптимального варіанта. Отже, у реальній ситуації формування й управління проектами існує альтернатива фінансового обґрунтування пропозиції, яка має "чудові" показники аудиторського аналізу, розрахунків фінансових коефіцієнтів, але з урахуванням етапів еволюції суб'єктів системи, буде закономірно розвиватися у напрямку деструктивних змін. Логіка знання-базованого бізнесу вимагає цілеспрямованої дії щодо його переведення у допустимий стан. Далі необхідно вирішувати завдання оптимізації управлінської системи. Саме по собі це не відбудеться, тобто інвестиції можуть бути витрачені не ефективно.

Методика квантово-економічного аналізу передбачає дослідження допустимості кожного проекту з погляду структури існуючих показників: еволюції товарів як технічних систем, еволюції компаній, еволюції ринків. Кожний із цих показників має свою спрямованість. Назвемо кожний з показників фактором економічної обґрунтованості проекту (ФЕОП). Вводиться певна градація (вимір) цих факторів, тобто якісна шкала, виходячи з емпіричного досвіду й передбачуваної точності моделі. Для першого фактора - чотири етапи розвитку відповідно до S-образної кривої етапів розвитку технічної системи. Для другого фактора - три етапи еволюції компанії, що відповідають динаміці життєвого циклу розвитку організації. Третій фактор містить чотири градації (плюс нульовий ринок), які відображають критерій розподілу споживачів між даним ринком та іншими ринками. У результаті виходить трьохфакторний простір, що складається з 60 елементів ($4 \times 3 \times 5$).

Наслідком даного підходу є те, що з усіх можливих варіантів комбінації параметрів трьох факторів, припустимими є тільки п'ятнадцять із шістдесяти можливих. Причому, ступінь оптимальності "просування" до кожного варіанта вимагає додаткового дослідження з точки зору ризику й готовності внутрішнього й зовнішнього середовища компанії (організації) до здійснення проекту. Тобто виникає задача визначення пошуку найбільш ефективної траєкторії реалізації проекту при існуючих показниках ФЕОП.

Виникає питання: "Яким чином можна використовувати запропоновану методологію для вирішення більш широкого кола питань, пов'язаних з оцінкою існуючих перспектив розвитку регіонів з метою залучення як зовнішніх, так і внутрішніх інвесторів?" Основна концепція ситуаційного підходу полягає в припущенні, що функціонально-просторова структура регіону складається в результаті взаємодій його активних елементів, які реалізують свою економічну, соціальну й культурну діяльність в існуючому регулятивному середовищі [53]. Таке уявлення про структуроутворюючі процеси в регіональних системах досить адекватне щодо динаміки макросистем, як якоїсь загальної конструкції, що моделює взаємодію індивідуальної й колективної поведінки суб'єктів. Розглянемо основні показники розвитку виробничої сфери регіону. З точки зору методики квантово-економічного аналізу, необхідно визначити на якому етапі еволюційного розвитку перебуває виробнича сфера регіону. У якості основних показників виробничого фактора визначимо наступні [53,54]:

- динаміка, обсяг і структура виробництва товарів;
- рівень розвитку виробничого потенціалу;
- обсяг і динаміка інвестицій у галузях виробництва;
- показники ефективності виробничої діяльності.

У якості еталона показників виробничої сфери для порівняння в досліджуваний період часу можна вибрати за методом аналогій або на підставі висновку експертів.

Наведені показники взаємозалежні й визначають певну систему, що відбиває функціонування виробничої сфери регіону. Для аналізу даної системи можна запропонувати метод сценаріїв аналізованої ситуації. Сценарії дозволяють із тим або іншим рівнем вірогідності визначити можливі тенденції розвитку, взаємозв'язки між діючими змінними, одержати можливі стани, до яких може прийти ситуація під впливом тих або інших впливів. У роботі [55] пропонується методологія складання сценаріїв, що передбачає попереднє визначення простору параметрів, які характеризують систему.

Стан системи на момент часу t є крапкою $S(t)$ у цьому просторі параметрів. Визначення можливих тенденцій розвитку ситуації дозволяє знайти ймовірний напрямок еволюції положення системи в просторі виявлених параметрів $S(t)$ у різні моменти часу в майбутньому $S(t+1)$, $S(t+2)$ тощо. Якщо керуючі впливи відсутні, то передбачається, що система буде еволюціонувати в найбільш імовірному напрямку.

Керуючі впливи еквівалентні дії сил, здатних змінити напрямок траєкторії $S(t)$. Природно, що керуючі впливи повинні розглядатися з урахуванням обмежень, які накладаються зовнішніми й внутрішніми змінними.

Така технологія розробки сценаріїв допускає розгляд положення системи в дискретні моменти часу t , $t+1$, $t+2$,... Крапка $S(t)$, відповідна до системи в просторі параметрів, розташовується в конусі, що розширюється при видаленні від вихідного моменту часу t . У деякий момент часу $t+T$ очікується, що система буде розташована в перетині конуса, відповідному до моменту часу $t+T$. Усі крапки цього перетину можуть вважатися ймовірним розташуванням системи в

просторі параметрів. Природно, що найбільш імовірним вважається положення системи на осі конуса.

Керуючі впливи призводять до зсуву положення системи у просторі параметрів. У цьому випадку також доцільно розглядати лише дискретні крапки, найбільшу увагу приділяючи при цьому найбільш імовірним крапкам [56,57]. При такому аналізі необхідно передбачити можливість виникнення додаткових внутрішніх напружень між елементами системи, оскільки вони також можуть змінювати положення системи в просторі параметрів. Для оцінки напруг можуть бути використані відповідні індикатори, зокрема, економічного, технологічного, управлінського або соціального характеру, а також граничні значення індикаторів, при перевищенні яких, положення системи може значно змінитися.

Сучасний етап розвитку України характеризується зростанням соціально-економічних відмінностей між регіонами, появою багатьох проблемних регіонів, дезінтеграцією звичного економічного простору, політичними змінами, ускладненням відносин між центром і регіонами. Будь-який процес у складних системах протікає під впливом великої кількості зовнішніх і внутрішніх факторів, що часто носять імовірнісний характер, а траєкторія розвитку системи виступає як результат взаємодії безлічі процесів. Регіон - це складна система й діагностика цієї системи, прогноз напрямку її розвитку часто залежить від змін зовнішніх факторів. Отже, для управління процесом розвитку регіону необхідно використовувати методологію ситуаційного аналізу.

1.1.6. Формування критеріальної оцінки напрямку розвитку регіону

Перший етап планування розвитку регіону неминує сполучений з вибором мети розвитку регіону. Будь-який розвиток соціально-економічних систем передбачає зміни як соціального, так і економічного характеру. Спрямованість змін визначається головною метою (місією) розвитку регіону й визначає політику регіональної адміністрації. Припускаючи розвиток як зростання яких-небудь показників (соціальних, технологічних, економічних, наукових та ін..) відбувається вибір стратегії й формування ієрархії цілей розвитку регіону. Розвиток як покращення має завжди соціальну спрямованість, тобто підвищення життєвого рівня населення регіону й підвищення якості середовища проживання. У сучасному розумінні розвиток регіону розглядається, насамперед, з позиції соціального результату (покращення якості життя людей).

Розвиток як покращення визначається факторами внутрішнього й зовнішнього порядку. Динаміка макроекономічних показників держави формує зовнішні імпульси для регіонального розвитку. Потреби світового ринку впливають на зміни в галузевій структурі регіону й фактично "прогнозують стабільність" розвитку регіональної економіки. Здатність соціально-економічних систем адаптуватися до швидкозмінного зовнішнього середовища так само залежить від комбінації факторів внутрішнього середовища, включаючи показники економічного потенціалу регіону, спроможності

розвиватися з боку соціальних інститутів, якості й повноти інформаційного простору регіону, досконалості використовуваних методів управління.

Безумовно, розглядаючи розвиток, насамперед, з позиції покращення якості життя населення регіону ми передбачаємо багатоаспектність цього напрямку. Покращення повинне включати діагностику й планування не тільки соціальних аспектів життєдіяльності, а й економічних, управлінських, інформаційних, екологічних, психологічних. Усі ці аспекти в остаточному підсумку визначають здатність регіону до тривалого сталого розвитку.

Існує досить багато концепцій, які визначають зміст економічного розвитку з позиції різних соціальних і економічних наук. "Нове уявлення, що часто виникає при розгляді ситуації "під новим кутом", розширює рамки бачення предмета. Наші теорії ... ґрунтуються на метафорах ..., які припускають певний спосіб мислення й розуміння проблем, виражають те, як ми бачимо світ у цілому" [58]. В узагальненому вигляді ці концепції можна уявити у вигляді 7 основних типів. Саме вибір типу концепції формує ієрархію цілей і спрямованість стратегічного планування розвитку регіону. Основні змісти концепцій подані в табл. 1.1.2.

Таблиця 1.1.2 – Типи концепцій розвитку

№ п/п	Назва концепції	Основний зміст
1	2	3
1.	Економічний розвиток як розвиток проблеми	Головне в цій концепції полягає у визначенні проблеми. Для цього, насамперед, встановлюються чіткі просторові або соціальні межі, тобто вирішують на яку територію регіону або соціальну групу слід орієнтуватися при вивченні проблеми. Критерієм відбору й збору даних є не вичерпна повнота, а їх корисність для постановки й розв'язання проблеми. Далі формують основні етапи прийняття рішень, порядок реалізації обраного рішення, зворотний зв'язок.
2.	Економічний розвиток як управління підприємницькою активністю	Ключова ідея полягає в тому, що роль бізнесу в економічному розвитку є визначальною в порівнянні з роллю органів управління, які регулюють соціальні очікування відповідно до потреб економіки. Відзначається, що місцеві уряди, діючи в дусі підприємництва, можуть забезпечити умови економічного зростання. Відповідно до основного напрямку розвитку, провідним двигуном прогресу виступають колишні капіталовкладення, що спричиняють економічне зростання, тобто розробки в рамках сучасного підприємницького менеджменту.

1	2	3
3.	Економічний розвиток як створення "машини зростання"	В основі цієї концепції лежить системний підхід до економічного розвитку. Економічний розвиток розглядається як система, яка перетворить такі ресурси, як земля, робоча сила й капітал, у валовий регіональний продукт. Системний підхід приділяє особливу увагу взаємозв'язку між цими складовими частинами, застосовуючи складні статистичні й математичні методи, такі як аналіз входу-виходу й економічне моделювання. Усе це підноситься як складна система взаємозв'язків, що вимагає впорядкованої координації.
4.	Економічний розвиток як збереження природного й соціального середовища	У рамках цієї концепції особлива увага приділяється не зовнішнім економічним стимулам, а місцевим інтересам і тим внутрішнім каталізаторам, які сприяють розвитку місцевих співтовариств. Крім того, ця концепція враховує більш глибокі взаємозв'язки між минулим і майбутнім.
5.	Економічний розвиток як вивільнення людського потенціалу	Головна ідея концепції - необхідність посилення уваги місцевих органів управління до максимального використання потенціалу населення як найважливішої умови економічного розвитку. Підкреслюється, що економіка значною мірою спирається на результати емпіричних досліджень, які доводять, що рівень і якість загальної освіти впливають на якість і продуктивність праці, а також на обсяг витрат, що повинні брати на себе підприємства для підготовки своїх працівників.
6.	Економічний розвиток як результат керівництва	Узагальнено образ керівників економічним розвитком бачиться або у вигляді елітних груп, які роблять усе для того, щоб забезпечити економічне зростання, добродійність і чуйне реагування на соціальні кризи, або у вигляді окремих осіб, здатних до подолання бюрократичних перешкод, будь то, наприклад, банківські обмеження або проблеми планування розвитку регіону.

1	2	3
7.	Економічний розвиток як пошук соціальної справедливості	Розвиток місцевих співтовариств полягає в ідеї практичної допомоги населенню регіону (при переході зі стану об'єктів впливу в стан суб'єктів дії) активно діяти в складних й динамічно мінливих ситуаціях, а не просто реагувати на них. Крім того, вона є багатоплановою політикою, яка включає набагато більше, ніж просто ринкові цінності.

1.1.7. Організація планування реалізації регіональних програм

Для вирішення складних проблем, що стоять перед регіональним господарством, формуються завдання в рамках соціально-економічних і виробничо-технічних систем. Вони передбачають ієрархічний принцип їх дозволу. Ефективність роботи цих систем значною мірою залежить від організаційної структури регіонального управління. Логіка прийняття рішень щодо розвитку й управління соціально-економічними і виробничо-технічними системами регіону, насамперед, визначається обсягом фінансування на підтримку сталого стану й розширення можливостей відтворювального регіонального процесу.

Складові програми розвитку матеріальної й нематеріальної сфери стратегічного планування [46] можна подати у вигляді схеми (рис. 1.1.6). Розвиток регіону, насамперед, спирається на три основні фактори:

- природно-ресурсний потенціал і можливості його оптимального використання;
- фінансове забезпечення суб'єктів економічної діяльності в плані можливості впливу з боку регіональної адміністрації;
- організаційно-правове забезпечення ефективної діяльності соціально-економічних систем.

Поряд з фінансово-економічними аспектами стандартних моделей аналізу факторів, що забезпечують сценарій плану розвитку регіону, існують окремі напрямки у вирішенні завдань програмування сталого розвитку окремих галузей і регіонів України. Це, насамперед, стосується побудови бюджетно-податкової системи в рамках регіонального утворення. Аналіз побудови бюджетно-податкових систем у різних державах дозволяє виділити наступні універсальні положення, які в сукупності виражають суть моделі формування бюджету країни з урахуванням регіональних інтересів:

- формується кілька рівнів бюджетно-податкової системи, відповідних до рівнів територіально-державного й територіально-адміністративного устрою країни;

- законодавчим і договірним способом розподілені повноваження між рівнями в адміністративній владі й закріплена відповідальність кожного рівня за конкретний напрямок і види діяльності на підвідомчій території;
- існують науково обґрунтовані уявлення про розмір необхідних і достатніх витрат для самостійної реалізації кожним рівнем влади його виняткових повноважень і відповідальності;
- є законодавчо встановлені методи урахування індивідуальних особливостей територіальних утворень для коректування обсягів витрат (їх нормативів) відповідних бюджетів;
- існує встановлене правовими актами закріплення бюджетами всіх рівнів влади (державним, регіональним, місцевим) доходних джерел (податків), що виходить із критерію достатності для покриття нормативно-розподілених витрат.

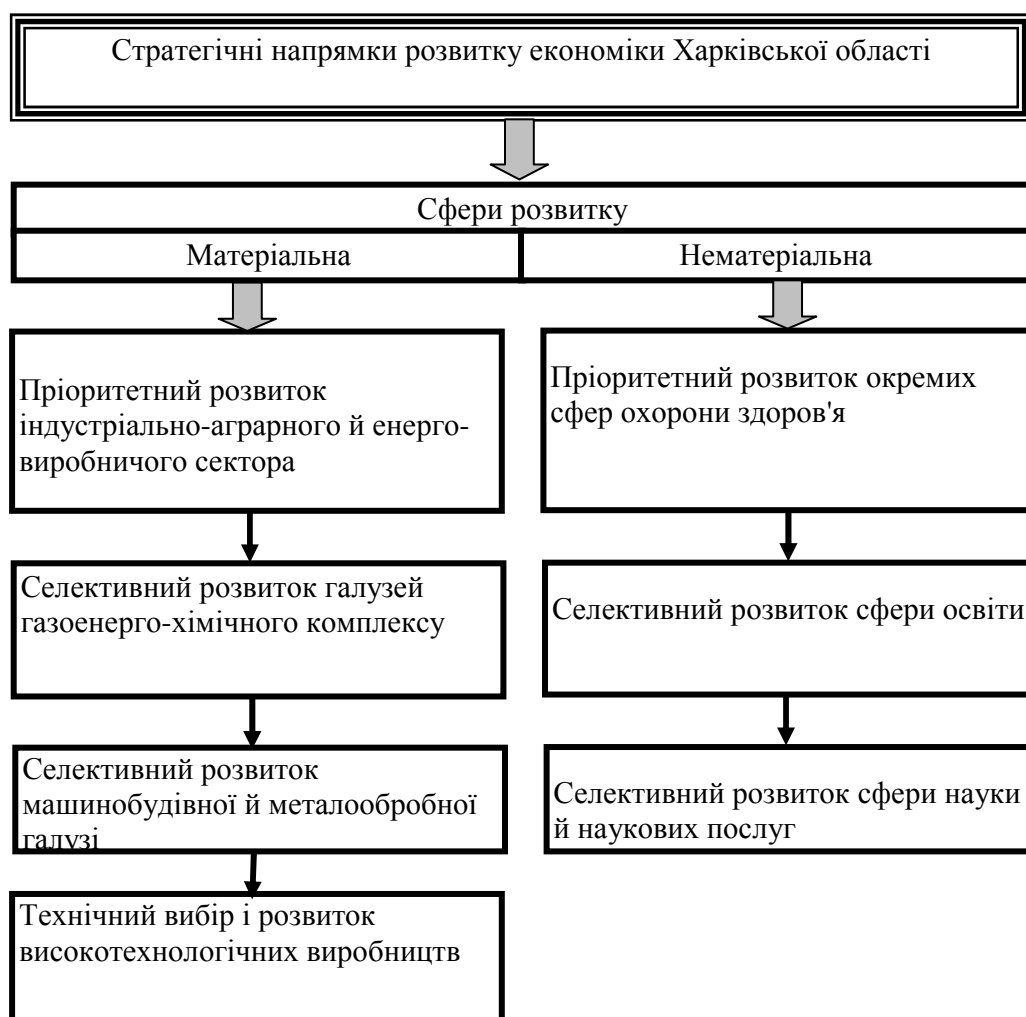

Рис.1.1.6 – Стратегія розвитку регіону з урахуванням основних напрямків у 2011 р.
(на прикладі Харківської обл.)

У типологізації витрат державного й регіональних бюджетів повинні передбачатися спеціальні позиції фінансування таких напрямків регіональної політики країни, як компенсація бюджетам, що стоять нижче, недостатності їх власних коштів для покриття нормативно-встановлених витрат, як реалізація

селективної підтримки розвитку окремих регіонів, як вживання заходів щодо надзвичайної підтримки депресивних територій, як виділення додаткових коштів на підтримку й розвиток крапок "технологічного прориву" в окремих галузях та ін.

Крім організаційно-правових заходів щодо формування фінансової бази соціально-економічної діяльності регіону необхідно враховувати цілий ряд факторів, що визначають інвестиційну привабливість для джерел фінансових надходжень, відмінних від державних (приватні інвестори, підприємства, транснаціональні компанії, фонди міжнародних програм тощо). Процедура прийняття рішень щодо інвестицій в розширення регіональних бізнес-процесів представлена на рис. 1.1.7.

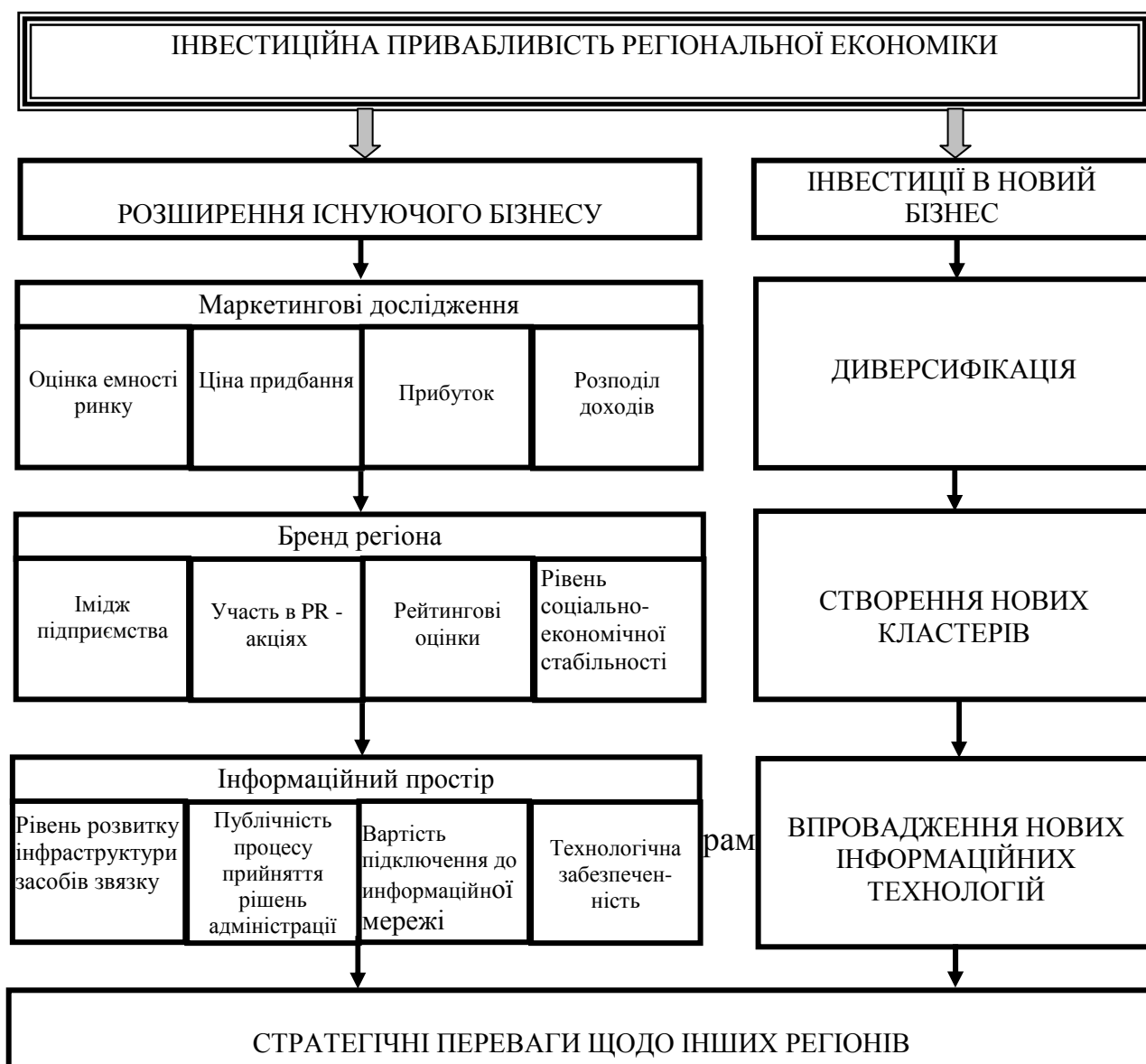

Рис.1.1.7 – Процедура прийняття рішень щодо інвестицій в розширення регіональних бізнес-процесів

На теперішній час підхід до регіонального розвитку, заснований на створенні регіональних і міжрегіональних кластерів усередині країни, все більш активно починає входити у практику планування в Україні. У ході своїх досліджень відомий фахівець в галузі стратегічного планування Майкл Портер визначив, що кластер - це група взаємозалежних компаній, що географічно сусідять (постачальники, виробники та ін.) і пов'язаних з ними організацій (освітні заклади, органи державного управління, інфраструктурні компанії), що діють у певній сфері та взаємодоповнюють один одного.

Вважається, що конкурентоспроможність країни слід розглядати через призму міжнародної конкурентоспроможності не окремих її фірм, а кластерів - об'єднань фірм різних галузей, причому принципове значення має здатність цих кластерів ефективно використовувати внутрішні ресурси. Система детермінант конкурентної переваги країн, що одержала назву "конкурентний ромб" (або "алмаз") за кількістю основних груп таких переваг включає:

- факторні умови (людські й природні ресурси, науково-інформаційний потенціал, капітал, інфраструктура, у тому числі фактори якості життя);
- умови внутрішнього попиту (якість попиту, відповідність тенденціям розвитку попиту на світовому ринку, розвиток обсягу попиту);
- суміжні й обслуговуючі галузі (сфери надходження сировини й напівфабрикатів, сфери надходження устаткування, сфери використання сировини, обладнання, технологій);
- стратегія та структура фірм, внутрішньогалузева конкуренція (цілі, стратегії, способи організації, менеджмент фірм, внутрішньогалузева конкуренція).

У ході своїх досліджень Майкл Портер проаналізував конкурентні можливості більше 100 галузей у десяти країнах. Виявилося, що найбільш конкурентоспроможні транснаціональні компанії, звичайно, не розкидані безсистемно різними країнами, а мають тенденцію концентруватися в одній країні, а часом навіть в одному регіоні країни. Це пояснюється тим, що одна або кілька фірм, досягаючи конкурентоспроможності на світовому ринку, поширює свій позитивний вплив на найближче оточення: постачальників, споживачів і конкурентів. А успіхи оточення, в свою чергу, впливають на подальше збільшення конкурентоспроможності даної компанії [46].

Як підсумок, формується "кластер" - співтовариство фірм, тісно зв'язаних галузей, що взаємно сприяють збільшенню конкурентоспроможності один одного. Для всієї економіки держави кластери виконують роль крапок зростання внутрішнього ринку. За першим часто утворюються нові кластери, і міжнародна конкурентоспроможність країни в цілому збільшується. Вона тримається саме на сильних позиціях окремих кластерів, тоді як поза ними навіть найрозвиненіша економіка може давати тільки посередні результати. У кластері вигода поширюється в усіх напрямках зв'язків.

Згодом, ефективно діючі кластери стають причиною великих капіталовкладень і пильної уваги уряду, тобто кластер стає чимось більшим, ніж проста сума окремих його частин. Центром кластера найчастіше буває кілька потужних компаній, при цьому між ними зберігаються конкурентні відносини. Цим кластер відрізняється від картелю або фінансової групи. Концентрація суперників, їх покупців і

постачальників сприяє збільшенню ефективної спеціалізації виробництва. При цьому кластер дає роботу й безлічі дрібних фірм і малих підприємств. Крім того, кластерна форма організації приводить до створення особливої форми інновації - "сукупного інноваційного продукту". Об'єднання в кластер на основі вертикальної інтеграції формує не спонтанну концентрацію різноманітних наукових і технологічних винаходів, а певну систему поширення нових знань і технологій. При цьому найважливішою умовою ефективної трансформації винаходів в інновації, а інновацій у конкурентні переваги є формування мережі сталих зв'язків між усіма учасниками кластера.

Ось чому в низці країн в останні десятиліття набули таке значення ефективні "кластерні стратегії", які будуються на центрах ділової активності, що вже довели свою силу й конкурентоспроможність на світовому ринку. Уряди концентрують зусилля на підтримці існуючих кластерів і створенні нових мереж компаній, що раніше не контактували між собою. Держава при цьому не тільки сприяє формуванню кластерів, а й сама стає учасником мереж, кластерні стратегії широко використовуються в країнах Європи. На цей час експертами описані основні характеристики кластерів, на комбінації яких базується вибір тієї чи іншої кластерної стратегії:

- географічна: побудова просторових кластерів економічної активності, починаючи з суто місцевих до справді глобальних (аерокосмічний кластер);
- горизонтальна: кілька галузей/секторів можуть входити в більший кластер;
- вертикальна: в кластерах можуть бути присутніми суміжні етапи виробничого процесу. При цьому важливо, хто саме з учасників мережі є ініціатором і кінцевим виконавцем інновацій у рамках кластера;
- латеральна: у кластер поєднуються різні сектори, які можуть забезпечити економію за рахунок ефекту масштабу, що призводить до нових комбінацій (наприклад, мультимедійний кластер);
- технологічна: сукупність галузей, що користуються однією й тією ж технологією (як, наприклад, біотехнологічний кластер);
- фокусна: кластер фірм, зосереджених навколо одного центра - підприємства, НДІ або навчального закладу;
- якісна: тут суттєве не тільки питання про те, чи дійсно фірми співробітничать, а й те, яким чином вони це роблять (мережа далеко не завжди автоматично стимулює розвиток інновацій).

Кластерний підхід, початково використовуваний у дослідженнях проблем конкурентоспроможності, згодом став застосовуватися при вирішенні все більш широкого кола завдань, зокрема :

- при аналізі конкурентоспроможності держави, регіону, галузі;
- як основа загальнодержавної промислової політики;
- при розробці програм регіонального розвитку;
- як основа стимулювання інноваційної діяльності;
- як основа взаємодії великого й малого бізнесу.

Саме у розвитку кластерної стратегії регіону лежить програмування розвитку малого й середнього бізнесу, об'єднаного спільною територією, економічними зв'язками, правовим простором, спільним відкритим інформаційним середовищем.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Шаблій О. Деякі питання методології і теорії макрорегіоналізації України // Вісн. Львів. ун-ту. Сер. геогр. – 1999. – Вип. 24
2. Регіональна політика: методологія, методи, практика / НАН України. Інститут регіональних досліджень: Редаол.: відповідальний редактор академік НАН України М.І. Долішній. – Львів, 2001. – 700 с.
3. Денисов Ю.Д., Савельєв Л.А., Шевчук Л.Т. Регіональний дискурс: сутність, еволюція, сучасні уявлення, перспективи розвитку // Регіональна економіка. – 2003. – № 1. – С. 179-185.
4. Багров Н.В. Региональная геополитика устойчивого развития.- К.: Лыбидь, 2002.- 256 с.
5. Бобух Б.Д. Оцінка ефективності функціонування спеціальних економічних зон у контексті регіонального розвитку // Економіка України. – 2002. – № 11(492). – С. 42-47.
6. Браян Т., Пат Г., Крайник О.П. Регіональний економічний розвиток: Навч. посібн. / Під ред. О.П. Крайник. – Львів: Ліга-Прес, 2003. – 280 с.
7. Герасимчук З.В. Регіональна політика сталого розвитку: методологія формування, механізми реалізації. – Луцьк: Надстир'я, 2001. – 528 с.
8. Долішній М.І. Актуальні проблеми регіональної політики в Україні // Регіональна економіка. – 1999. – № 3. – С. 11-17.
9. Долішній М.І. Глобальні детермінанти регіонального розвитку і регіональної політики // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Вип.. XXIII. – Львів: ІРД НАН України, 2001. – С. 13.
10. Економіка України: стратегія і політика довгострокового розвитку / За ред. акад. НАН України В.М. Геєця. – К.: Ін-т екон. прогнозув.; Фенікс, 2003. – 1008 с.
11. Макроекономічне моделювання та короткострокове прогнозування / За ред. Крючкової І.В. – Харків: Форт, 2000. – 336 с.
12. Мельник С.А. Управління регіональною економікою: Навч. посібн. – К.: КНЕУ, 2000. – 124 с.
13. Методологічні засади розробки стратегій регіонального розвитку / Романюк С.А., Внукова Н.М., Лимонова Л.О., Лямець В.І. – Харків, 2001. – 20 с.
14. Регіональна політика в країнах Європи. Уроки для України // За ред. С. Максименка. – К.: Логос, 2000. – 171 с.
15. Стеченко Д.М. Управління регіональним розвитком. – К.: Вища школа, 2000. – 223 с.
16. Шевчук Я.В. Механізми санації депресивних територіальних суспільних систем в контексті формування регіональної політики: Наук. вид. – НАН України, ІРД. – Львів, 2004. – 63 с.
17. Україна в ХХІ столітті: концепції та моделі економічного розвитку // Матеріали доповідей V Міжнародного конгресу українських економістів, м. Львів, 22-26 травня 2000 р. В двох ч. / Відпов. ред. акад. НАН України М.І. Долішній / НАН України. Ін-т регіональних досліджень – Львів, 2000.
18. Розанова Т.Г. Экономика региона: теория и практика. – М.: Издательство МГТУ им. Н.Э. Баумана, 2004. – 360 с.
19. Goldratt E., Cox J. The Goal Groton-on-Hudson: North River Press, 1986.
20. Элия М. Гольдратт, Джефф Кокс. Цель. Процесс непрерывного улучшения. – СПб.: Нева ИД, 2004.

21. Элия М. Гольдратт, Джефф Кокс. Цель II: Дело не в везении.- Талин: Goldratt Baltic. Network, 2002. – 287 с.
22. Экономический потенциал региона: анализ, оценка, диагностика: Монография/Тищенко А.Н., Кизим Н.А., Кубах А.И., Давыскибы Е.В. – Х.: ИД «ИНЖЕК», 2005. – 176 с.
23. Fishburn P.S. The theory of social choice. – Prenseton Univ Press. – 1973. – 437 с.
24. Миркин Б.Г. Проблемы группового выбора. – М.: Наука, 1974. – 256с.
25. Литвак Б.Г. Экспертная информация: методы получения и анализа. – М.: Радио и связь, 1982. – 184 с.
26. Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка: Підручник / За загл. ред. д-ра екон. наук, проф., чл.-кор. НАН України С.І. Дорогунцова. – К.: КНЕУ, 2005. – 988 с.
27. Лукін С.О. Економічний потенціал регіону та регулювання його розвитку (в умовах ринкових перетворень): Автореф. на здоб. наук. ступ. к.е.н. – Львів: Ін-т регіон. дослідж. НАН України, 2001.- 20 с.
28. Максимов В.В. Экономический потенциал региона (анализ, оценка и использование). – Луганск: ВНУ им Владимира Даля, 2002. – 360 с.
29. Шелегда Б., Савченко М., Савченко І. Економічний потенціал регіону: закони формування і методи оцінки //Схід. – 2003. - № 5 (54). – С. 25-29.
30. Шутенко Л.М., Семенов В.Т., Ковалевський Г.В., Тітяєв В.І., Карпушин Е.І., Великих О.О., Тимошенко В.М., Ткачов В.О. Концепція комплексного соціально-економічного розвитку м. Харкова до 2010р. // Коммунальное хозяйство городов: Науч. – техн. сб. – Вып. 24. – К.: Техніка, 2000. – С. 3-43.
31. Економічна енциклопедія: У трьох томах. Т.1 // Редкол.:...С.В. Модерний (відп. ред.) та ін. – К.: Видавничий центр „Академія”, 2000. – 864 с.
32. Поповкін В.А. Регіонально-цілісний підхід в економіці. – К.: Наукова думка, 1993. – 219 с.
33. Чумаченко М.Г. Нариси з економіки регіону. – К.: Наукова думка, 1995. – 338 с.
34. Макконел К., Брю С. Экономикс: Принципы, проблемы и политика. В 2-х тт.: Пер с англ. – Т.2. – М.: Республика, 1992. - 400 с.
35. Социально-экономические аспекты рационального природопользования в регионе / Е.Л. Каплан, Э.А. Новиков. – Л.: Наука, 1989. – 144 с.
36. Социально-экономический потенциал региона: проблемы оценки, использования и управления / Под ред. А.И. Татаркина.- Екатеринбург: Институт экономики УрО РАН, 1997. – 380 с.
37. Инструментарий экономической науки и практики. Научно-популярный справочник/ А.М. Румянцев, Е.Г. Яковенко, С.И. Янаев. – М.: Знание, 1985. – 304с.
38. Географический энциклопедический словарь. Понятия и термины. – М.: Сов. энциклопедия, 1988. – 433 с.
39. Данилишин Б.М. Природно-ресурсный потенциал сталого розвитку України/ Б.М. Данилишин, С.І. Дорогунцов, В.С. Міщенко.- К.: РВПС України; НАН України, 1999. – 257 с.
40. Жулавский А.Ю., Джаин И.О. Экономическая оценка трудового потенциала региона// Вісник Сумського державного університету. – 1998. - №3(11). – С. 113-120.

41. Ачкасов А.Е. Теоретические основы стратегии и тактики управления трудовыми ресурсами// Коммунальное хозяйство городов: Науч. – техн..сб. – Вып.. 28. – К.: Техника, 2001. – С. 186-194.
42. Шевченко Л.С. Занятость в рыночной экономики// Бизнес Информ. – 1995. - №3-4. – С. 22-25.
43. Задоя А.Л. Народнохозяйственный потенциал и интенсивное воспроизводство. – К.: Вища шк., 1986. – 154 с.
44. Рогожин С.В., Рогожина Т.В. Теория организации: Учебное пособие. – М.: Изд-во «Экзамен», 2004. – 320 с.
45. Мильнер Б.З., Евенко Л.И., Раппорт В.С. Системный подход к организации управления – М.: Экономика, 1983. – 224 с.
46. Фісун К.А. Методологія програмування розвитку регіонів. – Харків, ХНАМГ, 2007 – 401с.
47. Баликов В.З. Общая экономическая теория. Учебное пособие. – Новосибирск: ООО «Издательство ЮКЭА», 1998. – 528 с.
48. Davic S., Botkin J. The Coming of Knowledge-Based Business. Harvard Business Review, 1994, September-October, pp. 165-174.
49. Букович У., Уильямс Р. Управление знаниями: руководство к действию. – М.: Инфра – М, 2002 – 504 с.
50. Мильнер Б.З. Управление знаниями. - Инфра – М, 2003 – 178 с.
51. Румизен М.К. Управление знаниями. – М.: АСТ, 2004 – 318 с.
52. Альперович М. Живые и мертвые зоны бизнеса. - // «& СТРАТЕГИИ» №10, 10.04. – К.: Издательский дом «Максимум», 2004 - С. 14-24.
53. Ларина Н.И., Кисельников А.А. В странах рыночной экономики.- М.: ОАО «Изд-во экономики», 1998 – 284 с.
54. Некрасов Н.Н. Региональная экономика. – М.: Экономика, 1975. – 317 с.
55. Жерардэн Л. Исследование альтернативных картин будущего. Метод составления сценариев: Руководство по научно-техническому прогнозированию.- М.: Прогресс, 1977 – 287 с.
56. Кульба В.В., Кононов Д.А., Косяченко С.А., Шубин А.Н. Методы формирования сценариев развития социально-экономических систем. – М.: СИНТЕГ, 2004 – 296 с.
57. Бурков В.Н., Новиков Д.А. Как управлять организациями. – М.: СИНТЕГ, 2004 – 400 с.
58. Гранберг А.Г., Штульберг Б.М. и др. Оценка потенциальных очагов региональных кризисных ситуаций. – М.: СОПС и ЭС, 1997. – С.12.

1.2. МЕНЕДЖМЕНТ РЕГІОНАЛЬНИХ ІНВЕСТИЦІЙ

Васильєв О.В. к.е.н., доцент, зав. каф. ММіРР ХНАМГ

1.2.1. Сучасні основи формування регіональних інвестицій

Сучасний стан української економіки вимагає відповідального підходу до регіональних програм, направлених на формування конкурентоздатного виробництва. Особливо актуальною стають розробка і реалізація механізмів активної державної і регіональної політики в інвестиційній сфері, як найбільш економічно запитаної на сучасному етапі розвитку країни.

Термін «**інвестиції**» походить від латинського слова «investire», що означає «одягати, оточувати».[1]

В сучасному широкому трактуванні інвестиції є вкладенням капіталу з метою його подальшого збільшення.

Існують різні модифікації визначень поняття інвестиції, що відображають множинність підходів до розуміння їх економічної суті. В значній мірі це обумовлено економічною еволюцією, специфікою конкретних етапів історико-економічного розвитку, пануючих форм і методів господарювання.

В економічній літературі до 80-х років термін інвестиції для аналізу процесів «соціалістичного відтворювання» практично не використовувався, основною сферою його застосування були перевідні роботи зарубіжних авторів і дослідження в області «капіталістичної економіки». Базисним поняттям інвестиційної діяльності було поняття капітальних вкладень. [2]

В наступний період термін інвестиції отримав більш широке розповсюдження в науковому оберті, став використовуватися в нормативних документах. Проте переважно інвестиції ототожнювалися з капітальними вкладеннями. Інвестиції (капітальні вкладення) розглядалися в двох аспектах: як процес, що відображає рух вартості в ході відтворювання основних фондів, і як економічна категорія - система економічних відносин, пов'язаних з рухом вартості, авансованої до основних фондів від моменту мобілізації грошових коштів до моменту їх відшкодування [2].

З розвитком ринкових відносин в економіці відбувається перегляд тлумачення категорії інвестиції відповідно до нових умов. Характерними рисами ринкового підходу до розуміння суті інвестицій є:

- зв'язок інвестицій з отриманням доходу як мотиву інвестиційної діяльності;
- розгляд інвестицій в єдності двох сторін: ресурсів (капітальних цінностей) і вкладень (витрат);
- аналіз інвестицій не в статичі, а в динаміці, що дозволяє об'єднати в рамках категорії інвестиції ресурси, вкладення і віддачу вкладених засобів як мотиву цього об'єднання;
- включення до складу об'єктів інвестування будь-яких вкладень, що дають економічний (соціальний) ефект.

Законом України «Про інвестиційну діяльність», інвестиції визначаються як всі види майнових і інтелектуальних цінностей, що вкладаються в об'єкти підприємницької і інших видів діяльності, в результаті якої утворюється прибуток (дохід) або досягається соціальний ефект [3].

У відповідність із Законом, до майнових і інтелектуальних цінностей, що вкладаються в підприємницьку діяльність, відносяться:

- грошові кошти, цільові банківські вклади, паї, акції і інші цінні папери;
- рухоме і нерухоме майно (будівлі, споруди, обладнання і інші матеріальні цінності);
- майнові права, витікаючи з авторського права, досвіду і інших інтелектуальних цінностей;
- сукупність технологічних, технічних, комерційних і інших знань, оформлених у вигляді технічної документації, навиків і виробничого досвіду, необхідного для організації того або іншого виду виробництва, але не запатентованих («ноу-хау»);

В зарубіжній економічній науці існують різні підходи до класифікації форм інвестицій. [4, 5, 6, 7, 8, 9] Так американські економісти З. Фішер, Р. Дорнбуш і Р. Шиалензи [6] розглядають інвестиційні витрати як витрати на створення нових потужностей по виробництву машин, фінансування промислового, житлового і сільськогосподарського будівництва, а також товарних запасів. Тому вони виділяють три види інвестицій:

- інвестиції у виробничі потужності і обладнання;
- інвестиції в житлове будівництво;
- інвестиції у виробничі запаси.

Найважливішими, із їхньої точки зору, є інвестиції у виробничі потужності. На їх думку, фірми здійснюють інвестиції тоді, коли вони бачать перспективи збільшення попиту на свою продукцію і планують розширити масштаби своєї діяльності або ж коли прагнуть отримати переваги за рахунок упровадження більш ефективного способу виробництва даного товару. В той же час інвестиції можуть бути пов'язані і з виробництвом абсолютно нової продукції. Ця група економістів не відносила до інвестицій цінні папери, нематеріальні активи і інші цінності.

Німецький вчений Вайнріх класифікує інвестиції по об'єкту прикладення і характеру використання [5].

Щодо об'єкту прикладення:

- матеріальні інвестиції - інвестиції, які безпосередньо беруть участь у виробничому процесі (інвестиції в майно, обладнання, будівлі, запаси);
- фінансові інвестиції - вкладення у фінансове майно, придбання прав на участь в діяльності інших фірм і ділових прав (придбання акцій і інших цінних паперів);
- нематеріальні інвестиції - вкладення в нематеріальні цінності (підготовка кадрів, дослідження і наукові розробки, реклама і ін.)

По характеру використання:

- первинні інвестиції, або нетто-інвестиції, здійснювані при установі або придбанні підприємства;

- інвестиції на розширення виробничого потенціалу;
- реінвестиції, тобто використання вільних доходів, отриманих в результаті реалізації інвестиційного проекту, на придбання або на виготовлення нових засобів виробництва;
- інвестиції, що направляються на заміну застарілого обладнання;
- інвестиції на раціоналізацію, що направляються на модернізацію технологічних процесів і обладнання;
- інвестиції на зміну програми випуску продукції;
- інвестиції на диверсифікацію, пов'язані із зміною номенклатури виробів, створення нових видів продукції і організацією нових ринків збуту;
- інвестиції на забезпечення виживання підприємства в перспективі, що направляються на НІОКР, підготовку кадрів, рекламу, охорону навколишнього середовища.

Один з представників французької економічної школи — Анрі Кульман розглядає проблему класифікації інвестицій зовсім у іншому аспекті. Він розглядає косвене інвестування (з використанням грошових коштів) та пряме (без використання грошових коштів).

У другому разі розуміється пряме перетворення продукту труда в засіб виробництва, минуя проміжний етап формування капіталу в грошовій формі. Такий механізм інвестування часто використовується в сільському господарстві. Наприклад, фермер, що вирощує крупну худобу, тримає у стаді не тільки якесь число телят для поповнення природної страти тварин у стаді (амортизація), але і додаткове їх число, щоб забезпечити розширене виробництво. У такому разі провадиться так зване пряме інвестування [9]

Разом з прямим і непрямим інвестуванням А. Кульман виділяє проміжний вид інвестування, заснований на використуванні власного капіталу. Це так званий механізм самофінансування підприємства.

В сучасній Українській практиці, в цілях обліку, аналізу і планування інвестицій класифікуються по наступних ознаках:

По об'єктах вкладення капіталу розрізняють два основних види інвестицій - **реальні і фінансові**.

Реальні (капіталообразуючі) - характеризують вкладення капіталу у відтворення основних засобів, в інноваційні нематеріальні активи, у приріст матеріально-товарних запасів.

Фінансові - характеризують вкладення капіталу в різні фінансові інструменти інвестування, головним чином у цінні папери, з метою одержання доходу.

По характеру участі в інвестиційному процесі розрізняють - **прямі й непрямі** інвестиції.

Прямі мають на увазі пряму участь інвестора у виборі об'єктів інвестування й вкладення капіталу. Звичайно прямі інвестиції здійснюються шляхом безпосереднього вкладення капіталу в статутні фонди інших підприємств. Прямі інвестиції здійснюється в основному підготовленими інвесторами, що мають досить точну інформацію про об'єкт інвестування й добре знайомі з механізмом інвестування.

Непрямі характеризують вкладення капіталу інвестора опосередковано, через посередників.

По відтворювальній спрямованості розрізняють - **валові, реноваційні й чисті** інвестиції.

Валові характеризують загальний обсяг капіталу, інвестуємого у відтворення основних засобів і нематеріальних активів у певному періоді. В економічній теорії поняття ВІ зв'язується, як правило, із вкладенням капіталу в реальний сектор економіки. На рівні підприємства під цим терміном розуміють загальний обсяг інвестування.

Реноваційні характеризують обсяг капіталу, інвестуємого в просте відтворення основних засобів й нематеріальних активів. У кількісному вираженні реноваційні інвестиції прирівнюються до суми амортизаційних відрахувань.

Чисті характеризують обсяг капіталу, інвестуємого в розширене відтворення основних засобів і нематеріальних активів. У кількісному вираженні чисті інвестиції являють собою суму валових інвестицій, зменшену на суму амортизаційних відрахувань по всіх видах капітальних активів підприємства.

Стосовно підприємства-інвестора розрізняють **внутрішні і зовнішні** інвестиції.

Внутрішні характеризують вкладення капіталу в розвиток операційних активів самого підприємства-інвестора.

Зовнішні являють собою вкладення капіталу в реальні активи інших підприємств.

По періоду здійснення розрізняють - **короткострокові й довгострокові** інвестиції.

Короткострокові - до одного року.

Довгострокові - більше одного року. Основною формою довгострокових інвестицій підприємства є його капітальні вкладення у відтворення основні засобів.

За рівнем прибутковості розрізняють - **високоприбуткові, середньо прибуткові, низько прибуткові і неприбуткові** інвестиції.

Високоприбуткові характеризують вкладення капіталу в проекти, очікуваний рівень інвестиційного прибутку по яких істотно перевищує середню норму цього прибутку на інвестиційному ринку.

Приклад недоходної інвестиції - інвестиції для одержання екологічного або соціального ефектів.

За рівнем інвестиційного ризику - **безризикові, низькоризикові, середньоризикові і високоризикові** інвестиції.

За рівнем ліквідності - **високоліквідні, середньоліквідні, низьколіквідні і неліквідні**.

Високоліквідні можуть бути реінвестовані без втрат у строк до місяця (короткострокові фінансові інвестиції).

Середньоліквідні можуть бути реінвестовані в строк до шести місяців.

Низьколіквідні - від півроку до року (інвестиційні проекти з застарілою

технологією, акції маловідомих підприємств що не котуються на ринку.

Неліквідні - не можуть бути продані самостійно.

По формах власності - **державні, приватні й змішані**. По регіональних джерелах залучення капіталу - **вітчизняні й іноземні**.

По характеру використання капіталу в інвестиційному процесі - **первинні, реінвестиції й дезінвестиції**.

Первинні характеризують використання знову сформованого для інвестиційних цілей капіталу за рахунок як власних, так і позикових ресурсів.

Реінвестиції являють собою повторне використання капіталу в інвестиційних цілях за умови попереднього його звільнення в процесі реалізації раніше обраних інвестиційних проектів, товарів або фінансових інструментів інвестування.

Дезінвестиції являють собою процес видалення раніше інвестованого капіталу з інвестиційного обороту без наступного його використання в інвестиційних цілях (наприклад, для покриття збитків підприємства). Їх можна охарактеризувати як негативні інвестиції підприємства.

Інвестиції - категорія динамічна і свою суть проявляють як головну ланку в процесі інвестиційної діяльності або в інвестиційному процесі.

Інвестиційна діяльність є необхідною умовою індивідуального кругообігу засобів господарюючого суб'єкта.

Відповідно до закону України «Про інвестиційну діяльність» інвестиційна діяльність є сукупністю практичних дій громадян, юридичних осіб і держави по реалізації інвестицій. [3]

Рух інвестицій, в ході якого вони послідовно проходять всі фази відтворення від моменту мобілізації інвестиційних ресурсів до отримання доходу (ефекту) і відшкодування вкладених засобів, виступає як кругообіг інвестицій і складає інвестиційний цикл.

Основними суб'єктами інвестиційної діяльності виступають інвестори і користувачі об'єктів інвестування. Характерною особливістю інвесторів є відмова від негайного споживання наявних засобів на користь задоволення власних потреб в майбутньому на новому, більш високому рівні [5].

Інвестори – суб'єкти інвестиційної діяльності, які ухвалюють рішення про вкладення власних, позикових і залучених майнових і інтелектуальних цінностей в об'єкти інвестування. Інвесторами можуть бути вкладники, покупці, замовники, кредитори і інші учасники інвестиційної діяльності.

Активна роль в інвестиційній діяльності належить державі. На неї в особі її інститутів покладаються функції державного регулювання інвестиційного процесу, здійснення бюджетних інвестицій і заходів сприяння.

Користувачі об'єктів інвестиційної діяльності - це юридичні, фізичні особи, державні і місцеві органи влади, іноземні держави, міжнародні об'єднання і організації, які використовують об'єкти інвестиційної діяльності [3].

Помітне місце в інвестиційному секторі підприємницької діяльності займають різні асоціації підприємців, деякі інші підприємницькі структури, у тому числі страхові компанії, різні фундації і інші організації, що надають інвесторам інфраструктурне забезпечення.

Суб'єкти інвестиційної діяльності можуть виступати одночасно і як інвестори, і як користувачі об'єктів інвестиційної діяльності, а також суміщати функції інших учасників цієї діяльності. Якщо інвестор і користувач об'єктів інвестиційної діяльності є різними суб'єктами, то відносини між ними оформляються договором. На договірній (контрактній) основі інвестори можуть привертати юридичних і фізичних осіб, необхідних для розміщення інвестицій. Інвестори здійснюють самостійний вибір об'єктів інвестування, визначають напрями, об'єми і ефективність інвестицій, контролюють їх цільове використання. Будучи власниками інвестиційних ресурсів, вони мають право володіти, розпоряджатися і користуватися об'єктами і результатами інвестиційної діяльності, здійснювати реінвестування [2].

Під регіональною інвестиційною діяльністю розуміють систему заходів і механізму їх реалізації, направленою на стимулювання інвестиційної активності і формування сприятливого інвестиційного клімату регіону [11].

Регіональні особливості інвестиційної діяльності обґрунтовують важливу задачу забезпечення нових ефективних умов інвестиційного зростання регіональної економіки. Необхідно враховувати вплив комплексу факторів розвитку ринків інвестиційних ресурсів, мотиваційних факторів поведінки інвесторів, державної бюджетної і інвестиційної політики. На перше місце виходить потреба активізації інвестиційної діяльності регіону з урахуванням сукупності інвестиційних інтересів всіх регіональних суб'єктів і стратегічної цілі соціально-економічного розвитку [12].

Інвестиційну діяльність можуть здійснювати як господарюючі суб'єкти, зареєстровані в регіоні місцезнаходження інвестиційного проекту, так і суб'єкти інших регіонів, а також зарубіжних країн. В процесі реалізації інвестиційних проектів в рамках своєї компетенції беруть участь органи виконавської влади регіону де знаходиться інвестиційний проект, і, якщо це потрібне, відповідні виконавські органи державного рівня. При цьому цілі і функції господарюючих суб'єктів і органів виконавської влади неоднакові як по якісних характеристиках, так і в тимчасовому режимі їх прояву. У зв'язку з цим по кожному з інвестиційних проектів, здійснюваних на території конкретного регіону у вигляді регіональної інвестиції, що виражається в множинності видів, функцій і структурного змісту, виникає складна система причинно-наслідкових зв'язків, яка існує не «сама по собі», а є органічною частиною ділової активності не тільки регіону, але і країни в цілому, а в деяких випадках відповідної зарубіжної держави або групи країн - місця походження інвестицій [13].

Таким чином, інвестиційна діяльність по конкретному проекту може виходити далеко за рубежі території регіону.

Інвестиційний клімат.

Проблеми інвестицій і створення сприятливого інвестиційного клімату в українській економіці є вельми важливими і пріоритетними.

Інвестиційний клімат - складне і багатомірне поняття. Як правило, під ним розуміють узагальнюючу характеристику сукупності соціальних, економічних, організаційних, правових, політичних і інших умов, що

визначають привабливість і доцільність інвестування в економіку країни (регіону).[14,15,16]

Оцінка інвестиційного клімату припускає облік:

- економічних умов (стану макроекономічного середовища, динаміки ВВП, національного доходу, об'ємів виробництва промислової продукції, інфляції, розвитку високотехнологічних виробництв, положення на ринку праці, ситуації в грошово-кредитній, фінансовій, бюджетній, податковій, валютній системах і т.п.);
- державної інвестиційної політики (ступеня державної підтримки іноземних інвестицій, можливості націоналізації іноземного майна, участі в міжнародних договорах, дотримання угод, стійкості державних інститутів і ефективності їх діяльності і т.д.);
- нормативно-правової бази інвестиційної діяльності (статусу регламентуючих документів і порядку їх коректування, параметрів введення і висновку інвестицій з країни, податкового, валютного і митного режиму, порядку створення, реєстрації, діяльності, звітності, злиття і ліквідації фірм, заходів регулювання і контролю над їх діяльністю, врегулювання суперечок);
- інформаційного, статистичного матеріалу про стан різних факторів, що визначають інвестиційний клімат.

Оцінка різних складових інвестиційного клімату дозволяє визначити рівень інвестиційного ризику, доцільність і привабливість здійснення вкладень [17].

Регіональна інвестиційна політика - це система заходів, здійснюваних регіональними органами влади і управління по залученню і раціональному використуванню інвестиційних ресурсів всіх форм власності з метою стійкого і соціально-орієнтованого розвитку регіону.[15]

Під механізмом регіональної інвестиційної політики розуміється система правових, організаційних і економічних заходів, сприяючих формуванню конкурентно здатного виробництва, підвищенню його ефективності. Динамічність інвестиційного процесу обумовлює наявність гнучких форм його організації і управління, що, у свою чергу, вимагає комплексного регулювання основних його стадій з орієнтацією на кінцеві результати. В процесі реалізації інвестиційної діяльності всі її учасники використовують поєднання різних методів з відповідною різноманітністю форм, стимулів і обмежень. Все це, безумовно, відображає складність, як самого інвестиційного процесу, так і механізму реалізації інвестиційної політики, сутність якого полягає в цілеспрямованій дії регіональних органів влади і управління на розвиток інвестиційного процесу в напрямі, заданому стратегічними документами соціально-економічного розвитку регіону. Виходячи з такого розуміння суті даного механізму, тим самим можна підкреслити, що інвестиційна політика є частиною регіональної соціально-економічної політики, тому її реалізація повинна бути спрямована на досягнення цілі соціально-економічного розвитку регіону [15].

Рис. 1.2.1 – Система формування і реалізації регіональної інвестиційної політики

Під механізмом реалізації регіональної інвестиційної політики розуміється сукупність методів і забезпечуючих їх дію систем, за допомогою яких органи державного управління впливають на учасників інвестиційного процесу в цілях розв’язання першочергових задач соціально-економічного розвитку регіону.

До числа головної цілі функціонування даного механізму відносяться:

- мобілізація інвестиційних ресурсів в регіоні;
- формування інвестиційних потоків і направлення їх в сектори і галузі економіки, де забезпечується найбільша ефективність від вкладень;
- підвищення ефективності використання інвестицій;
- підвищення інвестиційної активності в регіоні.

Функції, які повинен виконувати даний механізм, полягають в:

- впорядкуванні відтворювального процесу за допомогою формування сприятливого інвестиційного середовища і відповідної системи державного регулювання;
- реалізації інвестиційного потенціалу території;
- формуванні мотиваційного механізму процесу інвестування;

- зниженні можливих або очікуваних суперечностей економічних інтересів суб'єктів, приймаючих участь [11].

Вміст механізму реалізації інвестиційної політики в регіоні можна охарактеризувати як процес концентрації і мобілізації інвестиційних ресурсів, організації контролю за їх ефективним використанням, вироблення регулюючих дій, направлених на посилення позитивних тенденцій в інвестиційній сфері. [15].

Інвестиційний менеджмент

Основною метою регіонального інвестиційного менеджменту є вибір способу забезпечення реалізації найефективнішої інвестиційної стратегії суб'єктів підприємницької діяльності в регіонах на усіх етапах розвитку з метою підвищення ефективності виробництва, збільшення прибутку та мінімізації інвестиційних ризиків.[2]

У процесі реалізації основної мети інвестиційний менеджмент в регіональному аспекті пов'язаний з такими основними завданнями:

- забезпечення високих темпів економічного розвитку суб'єктів підприємництва в регіонах шляхом здійснення ефективної інвестиційної діяльності, розширення її обсягів, а також шляхом галузевої, асортиментної та територіальної диверсифікації цієї діяльності;

- максимізація прибутку від інвестиційної діяльності. Це досягається вибором такого об'єкту серед наявних альтернативних напрямків інвестування, який забезпечить найбільшу віддачу в розрахунку на вкладений капітал;

- мінімізація інвестиційних ризиків з метою недопущення за несприятливих умов втрати не тільки прибутків, а й частини інвестиційного капіталу;

- забезпечення фінансової стабільності та платоспроможності суб'єктів підприємництва у процесі реалізації інвестиційних програм шляхом прогнозування впливу інвестиційної діяльності на фінансову діяльність суб'єкта та його платоспроможність під час формування джерел фінансового забезпечення інвестицій;

- визначення можливих варіантів прискорення реалізації інвестиційних програм, у зв'язку з необхідністю сприяння прискоренню економічного розвитку організацій, швидкого формування грошових потоків у вигляді прибутку від інвестицій та амортизаційних відрахувань, скороченню темпів використання кредитних ресурсів, зменшення інвестиційних ризиків, пов'язаних із несприятливими змінами кон'юнктури інвестиційного клімату.

Виділені основні завдання тісно взаємопов'язані між собою та визначають функції управління інвестиційною діяльністю:

- дослідження зовнішнього інвестиційного середовища та прогнозування кон'юнктури інвестиційної діяльності;

- розробка стратегічних напрямків інвестиційної діяльності організації;

- розробка стратегії формування інвестиційних ресурсів суб'єкта інвестиційної діяльності;

- пошук та оцінювання найефективніших інвестиційних проектів;

- оцінювання інвестиційних якостей фінансових інструментів і вибір із

них найефективніших;

- формування та оцінювання інвестиційного портфеля за критеріями доходності, ризику та ліквідності;
- поточне планування та оперативне управління реалізацією окремих програм та проектів, пошук найефективніших заходів мінімізації інвестиційних ризиків;
- здійснення ефективного контролю за реалізацією інвестиційної діяльності

1.2.2 Методи формування інвестиційного портфелю

Інвестиційний менеджмент має свою специфіку, реалізується через формування інвестиційної стратегії організації інвестиційних портфелів на основі визначення інвестиційної привабливості об'єкту вкладення та пов'язаний з формуванням відповідних організаційно-економічних механізмів реалізації інвестицій за такими напрямками:

1. Управління реальними інвестиціями.
2. Управління фінансовими інвестиціями.
3. Управління інвестиційним портфелем підприємства.
4. Управління формуванням інвестиційних ресурсів.

Кожен із цих напрямків має свої особливі завдання.

При управлінні реальними інвестиціями важливим є формування програми реальних інвестицій, визначення загального обсягу та об'єктів реального інвестування з урахуванням високої ефективності, ліквідності та мінімального ризику.

Політика управління фінансовими інвестиціями включає в себе аналіз фінансових ринків, визначення обсягів фінансових інвестицій у поточному періоді, вибір об'єктів потенційного інвестування (фінансових інструментів), оцінку інвестиційних властивостей окремих фінансових інструментів, формування портфеля фінансових інвестицій та забезпечення ефективності управління ним.

При управлінні інвестиційним портфелем особливої уваги потребує процес його формування та реструктуризація з урахуванням доходності, ліквідності та ризикованості об'єктів, які формують портфель.

У процесі управління формуванням інвестиційних ресурсів визначається загальний обсяг необхідних інвестиційних ресурсів, обґрунтовується вибір ефективних схем фінансового забезпечення інвестиційної діяльності, розраховується максимальний обсяг залучення інвестиційних ресурсів за рахунок внутрішніх та зовнішніх джерел, визначається оптимальне співвідношення структури капіталу та забезпечення мінімізації вартості залучених інвестиційних ресурсів із різних джерел.

Визначення та оцінка ефективності інвестиційного проекту на будь-якому рівні та будь-якого масштабу передбачає проведення заходів щодо аналізу основних перспектив отримання прибутку та оцінки ризиків вкладення ресурсів, тобто передбачає оцінку привабливості. Оцінка інвестиційної

привабливості як визначення перспективності реалізації проекту в певному оточенні може бути вкрай різноманітна: з точки зору фізичної особи, у підприємств різних організаційно-правових форм та форм власності: приватної, акціонерної, з іноземними інвестиціями, корпоратизованого або державного секторів, інших угруповань: концернів, промислово-фінансових груп, а також, окремих галузей, регіонів.

Якщо всю цю систему розглядати як регіональну економіку, то її складовими повинні бути суб'єкти господарювання, що реалізують свої економічні інтереси через різні напрями залучення та використання капіталу на окремій території. Формування інвестиційної привабливості кожного напрямку використання капіталу має на меті, перш за все, сприяння максимізації фінансового результату через мінімізацію ризику та орієнтоване на забезпечення конкурентоспроможності при задоволенні відповідних існуючих потреб. Саме виявлення та задоволення існуючих потреб і буде основою для отримання фінансового результату, а відтак сприятиме задоволенню економічного інтересу суб'єкту господарювання шляхом забезпечення економічної ефективності інвестицій.

Таким чином, з метою виявлення перспектив доступності фінансових ресурсів для досягнення інвестиційних цілей здійснюється визначення інвестиційної привабливості окремого напрямку чи сфери діяльності, що враховує комплекс чинників, які формують зовнішні умови для реалізації інвестиційного проекту. Визначення інвестиційної привабливості може проводитися на загальнодержавному рівні (інвестиційний клімат), галузевому рівні (інвестиційна привабливість галузі), рівні конкретного регіону (інвестиційний імідж території), на рівні конкретного підприємства (економічний паспорт підприємства) та на рівні конкретного проекту (інвестиційна привабливість проекту). У будь-якому випадку мова йде про зацікавленість інвесторів в участі у конкретних проектах чи програмах та пов'язана з очікуванням максимальних вигод від такої участі.

Інвестиційна діяльність будь-якого підприємства являє собою досить тривалий час та повинна розроблятися та здійснюватися з урахуванням певної перспективи через конкретизацію її напрямків з урахуванням перспективи, тобто шляхом формування інвестиційної стратегії.

З огляду на це, інвестиційна стратегія - це процес формування системи цілей інвестиційної діяльності та вибір найбільш ефективних шляхів їх досягнення з метою забезпечення подальшого розвитку на основі прогнозування умов реалізації інвестиційних задумів, врахування кон'юнктури інвестиційного ринку як у цілому, так й в окремих його сегментах.[18]

Порядок розробки інвестиційної стратегії представлено на рис. 2.

Інвестиційна стратегія завжди пов'язана з поточним станом підприємства, його діючою технічною, технологічною та фінансовою базою, існуючою фінансово-господарською діяльністю. Стратегія дає відповіді на головні питання, що завжди стоять перед дирекцією підприємства:

1. Чи слід продовжувати чи змінювати напрями діяльності?
2. В яких напрямках необхідно здійснювати зміни?

3. В яких обсягах продовжувати чи змінювати виробництво продукції (послуг)?
 4. Які результати дасть зміна діяльності через рік, два, три та на тривалішу перспективу?
 5. Який обсяг ресурсів для такого розвитку потрібно, та де їх джерела?
- Навіть якщо приймається рішення нічого не змінювати на підприємстві й працювати як працювали, то це теж стратегія, яка має бути обґрунтована, досліджена та сформована.

Структура обраної інвестиційної стратегії втілюється у поняття інвестиційного портфеля, тобто спеціально підбраного набору конкретних інвестиційних проектів, що прийняті фірмою до реалізації.

Інвестиційний портфель - це конкретна структура обраної інвестиційної діяльності, з приводу спеціально підбраного набору конкретних інвестиційних інструментів (активів), прийнятих до реалізації в межах окресленої стратегії розвитку підприємства та дотримання пропорцій розподілу інвестованого капіталу між ними. У спрощеному розумінні інвестиційний портфель являє собою визначену сукупність об'єктів фінансового та реального інвестування, що формується відповідно до попередньо розробленої інвестиційної стратегії, залежно від інвестиційних цілей розвитку фірми.[19]

Рис.1.2.2 – Порядок розробки інвестиційної стратегії при реалізації інвестиційних програм

Головною метою формування інвестиційного портфеля є забезпечення реалізації інвестиційної стратегії фірми шляхом підбору найбільш ефективних та безпечних об'єктів інвестування, при тому, що портфель може формуватися як сукупність певної кількості об'єктів реального чи фінансового інвестування.

На стадії аналізу та розробки стратегії інвестиційний портфель є запланованим засобом досягнення стратегічних цілей. На стадії реалізації кожного проекту поняття інвестиційного портфеля визначає структуру інвестицій.

Інвестиційні портфелі можна класифікувати за багатьма різними ознаками залежно від цілей, які ставить перед собою інвестор (табл. 1.2.1):

Табл. 1.2.1 - Класифікація інвестиційних портфелів

Ознака класифікації	Характеристика інвестиційних портфелів
Мета інвестування	<ul style="list-style-type: none"> - з метою отримання прибутку - з метою збереження капіталу - з метою приросту капіталу - з метою забезпечення резервів - з метою підтримки ліквідності - з метою розширення економічного впливу - з метою забезпечення спекулятивних цілей
Вид	<ul style="list-style-type: none"> - портфелі ЦП - портфелі реальних інвестицій - депозитарні портфелі - іпотечні портфелі - валютні кредитні портфелі іноземних інвестицій - комбіновані
Рівень ризику	<ul style="list-style-type: none"> - безризикові - з мінімальним ризиком - із середнім ризиком - високоризикові - авантюрні
За спеціалізацією портфеля	<ul style="list-style-type: none"> - галузеві - регіональні - загальнодержавні - муніципальні - портфелі іноземних інвестицій
За прибутковістю	<ul style="list-style-type: none"> - портфель зростання - портфель доходу - портфель консервативний - портфель агресивний
За способами управління	<ul style="list-style-type: none"> - фіксований - керований

Інвестиційний портфель, як і кожен проект, що його складає, формується, виходячи з цілого ряду критеріїв, якими керується інвестор:

- 1) забезпечення прибутковості;
- 2) терміновість;
- 3) оптимальний рівень ризику;
- 4) відповідність фінансовим ресурсам.

Формування інвестиційного портфеля - завдання багатокритеріальне, що повинне вирішуватися для майбутнього періоду і, відповідно, базуватися на прогнозах. Значною мірою це завдання, що не має цілком встановлених методик вирішення, але має типові процедури, загальні рекомендації та методи прогнозних розрахунків.

Критерій прибутковості знаходить своє відображення в очікуваному зростанні доходів або за рахунок зростання вартості самого об'єкта інвестування (портфель зростання), або за рахунок високих та регулярних дивідендів на інвестований капітал (портфель доходу). Портфель доходу - це такий інвестиційний портфель, що сформований за критерієм максимізації рівня інвестиційного прибутку в поточному періоді незалежно від темпів росту інвестованого капіталу на тривалу перспективу.

Портфель зростання являє собою інвестиційний портфель, сформований за критерієм максимізації темпів приросту інвестованого капіталу на тривалу перспективу незалежно від рівня прибутку з поточному періоді. Іншими словами, цей портфель орієнтований на забезпечення високих темпів зростання ринкової вартості підприємства.

Інвестиційний портфель, що має мінімальний ризик втрати інвестованого капіталу, визначається як консервативний і, навпаки, в разі значних показників очікуваної прибутковості інвестицій (і значного ризику) портфель називається "агресивний". Агресивний (спекулятивний) портфель — формується за критерієм максимізації поточного доходу чи приросту інвестованого капіталу незалежно від рівня інвестиційного ризику. Дозволяє отримати максимальну норму інвестиційного прибутку на вкладений капітал, але супроводжується найвищим рівнем інвестиційного ризику.

Поміркований (компромісний) портфель — інвестиційний портфель, за яким загальний рівень портфельного ризику наближається до середньо-ринкового. Звичайно, і норма інвестиційного прибутку на вкладений капітал також наближується до середньо-ринкової.

Консервативний портфель — сформований за критерієм мінімізації рівня інвестиційного ризику. Формується найбільш поміркованими інвесторами, практично виключає використання фінансових інструментів, рівень інвестиційного ризику за якими перевищує середньо ринковий.

Критерій терміновості досягнення інвестиційних цілей визначає вимоги інвестора до:

- 1) термінів реалізації інвестицій (до початку експлуатації об'єкта);
- 2) термінів досягнення потрібної прибутковості та окупності інвестицій;
- 3) термінів життя (експлуатації) об'єктів інвестицій.

Ризикованість інвестиційного портфелю визначається показником віро-

гідності недосягнення потрібної прибутковості або взагалі втрати інвестованих коштів за кожним проектом портфелю.

До цього критерію слід віднести і характеристику ліквідності проекту. Під цим будемо розуміти можливість зворотного процесу перетворення об'єкта інвестування (у різних формах) знову у кошти. При цьому без втрат не обійтися. їхній обсяг і час, потрібний для продажу об'єкта інвестування, визначають рівень ліквідності інвестиційного проекту. Його можна прогнозувати й керуватися ним під час вибору інвестиційного портфеля.

Відповідність проекту фінансовим ресурсам є критерієм вибору саме тих проектів, що відповідають обсягам коштів, які є або мають бути залучені інвестором. Це питання обсягів і розмірів інвестицій.

Співвідношення власних та залучених коштів може бути різним, але що більшою є частка власного капіталу ініціатора інвестиційного проекту (краще понад 50%), то надійнішим є проект.

Наведені вище критерії формування інвестиційного портфеля важко поєднати всі одразу.

Формування інвестиційного портфеля має здійснюватися за принципами:

- 1) відповідності складу портфеля інвестиційній стратегії компанії;
- 2) забезпечення відповідності портфеля інвестиційним ресурсам;
- 3) оптимізації співвідношення доходності та ризику;
- 4) оптимізації співвідношення доходності та ліквідності;
- 5) керованості інвестиційним портфелем.

1.2.3. Основи регіонального інвестиційного аналізу

Важливою складовою частиною механізму керування інвестиційної діяльності підприємства є системи й методи її аналізу.

Інвестиційний аналіз являє собою процес дослідження інвестиційної активності й ефективності інвестиційної діяльності підприємства з метою виявлення резервів їхнього росту.[20]

Рис.1.2.3 – Форми здійснення інвестиційного аналізу

По цілям здійснення інвестиційний аналіз підрозділяється на різні форми у відповідності з наступними ознаками (рис. 1.2.3):

1. По організації проведення - **внутрішній і зовнішній**.

Внутрішній інвестиційний аналіз проводиться інвестиційними менеджерами підприємства і його власниками з використанням всієї сукупності наявних інформативних показників (результати такого аналізу можуть представляти комерційну таємницю).

Зовнішній інвестиційний аналіз здійснюють працівники податкових органів, аудиторських фірм, комерційних банків, страхових компаній з метою вивчення правильності відбитті результатів інвестиційної діяльності і її впливів на фінансову стійкість підприємства.

2. По обсязі аналітичного дослідження - **повний і тематичний**.

Повний інвестиційний аналіз проводиться з метою вивчення всіх аспектів інвестиційної діяльності й всіх характеристик інвестиційної позиції підприємства в комплексі.

Тематичний інвестиційний аналіз обмежується вивченням окремих сторін інвестиційної діяльності, стану інвестиційного портфеля, ефективності реалізації окремих проектів підприємства й т. п.

3. По глибині аналітичного дослідження - **експрес-аналіз і фундаментальний аналіз**.

Експрес-аналіз проводиться за даними фінансової звітності на основі стандартних алгоритмів розрахунку основних аналітичних показників інвестиційної діяльності підприємства.

Фундаментальний аналіз включає факторне дослідження показників динаміки обсягів інвестиційної діяльності підприємства і її ефективність.

4. По об'єктам інвестиційного аналізу - **аналіз інвестиційної діяльності підприємства в цілому, аналіз діяльності окремих "центрів інвестицій" підприємства й аналіз окремих інвестиційних операцій підприємства**.

При аналізі інвестиційної діяльності підприємства в цілому предметом вивчення є інвестиційна діяльність підприємства без виділення його окремих структурних одиниць і підрозділів.

Аналіз діяльності окремих "центрів інвестицій" спрямований звичайно на дослідження ефективності використання інвестуємого капіталу, якщо дане підприємство не має закінченого циклу формування власних інвестиційних ресурсів. Ця форма аналізу базується в основному на результатах управлінського обліку.

Аналіз окремих інвестиційних операцій підприємства вивчає окремі операції, пов'язані з короткостроковими або довгостроковими фінансовими вкладеннями, з фінансуванням окремих проектів і т. п.

5. По періоду проведення - **попередній, поточний і наступний**.

Попередній аналіз пов'язаний з вивченням умов здійснення окремих фінансових операцій (наприклад, оцінка інвестиційних якостей окремих цінних паперів напередодні формування інвестиційних рішень про напрямки довгострокових фінансових вкладень, оцінка рівня кредитоспроможності напередодні рішення про залучення для інвестування великого кредиту й ін.).

Поточний або оперативний аналіз проводиться в контрольних цілях у процесі реалізації окремих інвестиційних проектів або здійснення окремих фінансових операцій для оперативного впливу на хід інвестиційної діяльності (як, правило, він обмежується коротким проміжком часу).

Наступний або ретроспективний інвестиційний аналіз здійснюється підприємством за звітний період (місяць, квартал, рік). Він дозволяє глибше й повніше проаналізувати інвестиційну позицію й результати інвестиційної діяльності підприємства в порівнянні з попереднім і поточним аналізом, тому що базується на завершених звітних матеріалах статистичного й бухгалтерського обліку.

Кожна з перерахованих форм аналізу здійснюється по наступних основних етапах:

- відбір і підготовка до аналітичного дослідження необхідної вихідної інформації:
- аналітична обробка відібраної вихідної інформації, формування аналітичної інформації:
- інтерпретація отриманої аналітичної інформації:
- підготовка висновків і рекомендацій з результатів проведеного аналізу.

Для рішення конкретних завдань інвестиційного менеджменту застосовується ряд спеціальних систем і методів аналізу, що дозволяють одержати конкретну кількісну оцінку результатів інвестиційної діяльності в розрізі окремих її аспектів, як у статистиці, так і у динаміці.[4]

В теорії інвестиційного менеджменту залежно від використовуваних методів розрізняють наступні основні системи інвестиційного аналізу: горизонтальний, вертикальний, порівняльний, аналіз коефіцієнтів, інтегральний аналіз.

1. Горизонтальний (трендовий) аналіз базується на вивченні динаміки окремих показників інвестиційної діяльності у часі. В процесі використання цієї системи аналізу розраховуються темпи росту (приросту) окремих інвестиційних показників за ряд періодів і визначаються загальні тенденції їхньої зміни (тренда). Основні види горизонтального аналізу:

- дослідження динаміки показників звітного періоду в зіставленні з показниками попереднього періоду;
- дослідження динаміки показників звітного періоду в зіставленні з показниками аналогічного періоду минулого року;
- дослідження динаміки показників за ряд попередніх періодів.

Всі види горизонтального аналізу доповнюються звичайно дослідженням впливу окремих факторів на зміну відповідних результатів інвестиційної діяльності. Результати такого дослідження дозволяють побудувати відповідні динамічні факторні моделі, які використовуються потім у процесі інвестиційного планування окремих показників.

2. Вертикальний або структурний інвестиційний аналіз базується на структурному розкладанні окремих показників інвестиційної діяльності підприємства. У процесі здійснення цього аналізу розраховується питома вага окремих структурних складових агрегованих показників. У практиці керування

інвестиціями найбільше поширення одержали наступні види вертикального аналізу:

- Структурний аналіз інвестицій. У процесі його визначаються питома вага різних форм інвестицій, склад інвестиційного портфеля й ін. Результати цього аналізу використовуються в процесі оптимізації складу інвестицій підприємства.

- Структурний аналіз інвестиційних ресурсів. У процесі цього аналізу визначається питома вага використовуваного підприємством в інвестиційних цілях власного й позикового капіталу, склад використовуваного позикового капіталу по періодах його надання (коротко і довгостроковий), склад використовуваного позикового капіталу по його видах (банківський кредит, фінансовий кредит інших фірм, товарний або комерційний кредит). Результати цього аналізу використовуються в процесі оцінки ефекту фінансового левериджу, визначення середньозваженої вартості інвестуемого капіталу, оптимізації структури джерел формування позикових інвестиційних ресурсів й в інших випадках.

- Структурний аналіз грошових потоків по інвестиційній діяльності. У процесі цього аналізу в складі загального грошового потоку виділяють грошові потоки по інвестиційній діяльності підприємства, склад грошового потоку по окремих його елементах.

3. Порівняльний інвестиційний аналіз базується на зіставленні окремих груп аналогічних показників між собою. У процесі використання цієї системи аналізу розраховуються розміри абсолютних і відносних відхилень порівнюваних показників. Найбільше поширення одержали наступні види порівняльного аналізу:

- Порівняльний аналіз показників інвестиційної діяльності даного підприємства й середньогалузових показників. У процесі цього аналізу виявляється ступінь відхилення основних результатів інвестиційної діяльності даного підприємства від середньогалузових з метою оцінки своєї інвестиційної позиції й виявлення резервів подальшого підвищення ефективності інвестиційної діяльності.

- Порівняльний аналіз показників інвестиційної діяльності даного підприємства й підприємств-конкурентів. У процесі цього аналізу виявляються слабкі сторони інвестиційної діяльності підприємства з метою розробки заходів щодо поліпшення його інвестиційної позиції.

- Порівняльний аналіз показників інвестиційної діяльності окремих структурних одиниць і підрозділів одного підприємства ("центрів інвестицій"). Такий аналіз проводиться з метою порівняльної оцінки й пошуку резервів підвищення ефективності інвестиційної діяльності внутрішніх підрозділів підприємства.

- Порівняльний аналіз звітних і планових (нормативних) показників інвестиційної діяльності. Такий аналіз становить основу організованого на підприємстві моніторингу поточної інвестиційної діяльності. У процесі цього аналізу виявляється ступінь відхилення звітних показників від планових

(нормативних), визначаються причини цих відхилень і вносяться рекомендації з коректування окремих напрямків інвестиційної діяльності підприємства.

4. Аналіз фінансових коефіцієнтів (R-аналіз) базується на розрахунку співвідношення різних абсолютних показників інвестиційної діяльності підприємства між собою. У процесі використання цієї системи аналізу визначаються різні відносні показники і їхній вплив на рівень фінансового стану підприємства. Найбільше поширення одержали наступні групи аналітичних фінансових коефіцієнтів: коефіцієнти оцінки рентабельності інвестиційної діяльності, коефіцієнти оцінки оборотності операційних активів, коефіцієнти оцінки оборотності інвестуемого капіталу, коефіцієнти оцінки фінансової стійкості й ін.

Аналіз фінансових коефіцієнтів базується на розрахунку співвідношення різних абсолютних показників інвестиційної діяльності підприємства між собою.[12]

Коефіцієнт оцінки рентабельності всього капіталу, використовуваного в інвестиційній діяльності підприємства:

$$P = ЧПі / СКі, \quad (1.2.1)$$

де: - $ЧПі$ - сума чистого прибутку, отримана від всіх видів інвестиційної діяльності підприємства;

$СКі$ – середньо-інвестиційна сума капіталу, використовуваного в інвестиційному процесі.

Коефіцієнт рентабельності власного капіталу, використовуваного в інвестиційній діяльності підприємства:

$$P_{вк} = ЧПі / СВКі, \quad (1.2.2)$$

де: $ЧПі$ - сума чистого прибутку, отримана від всіх видів діяльності підприємства;

- $СВКі$ - середня сума власного капіталу, використовуваного в інвестиційному процесі.

Коефіцієнт оборотності всього капіталу, використаного в процесі реального інвестування:

$$Ок = ОР / СВКоа, \quad (1.2.3)$$

де: $ОР$ - загальний обсяг реалізації продукції;

$СВКоа$ - середня сума власного капіталу підприємства, задіяного у формуванні операційних активів.

Коефіцієнт оборотності власного капіталу, використаного в процесі реального інвестування:

$$О_{вк} = ОР / СВКі, \quad (1.2.4)$$

де: $СВКі$ - середня сума власного капіталу підприємства.

Період обороту всього капіталу, використаного в процесі реального інвестування:

$$ПОк = Кр / ОРод, \quad (1.2.5)$$

де: $Кр$ - сума реального капіталу;

$ОРод$ - одноденний обсяг реалізації продукції.

Коефіцієнти оцінки фінансової стійкості підприємства дозволяють виявити рівень фінансового ризику, зв'язаного зі структурою джерел

формування інвестиційних ресурсів підприємства, а, відповідно, і ступінь його фінансової стабільності в процесі майбутньої інвестиційної діяльності. Для проведення такої оцінки в процесі інвестиційного аналізу використовуються наступні основні показники:

Коефіцієнт автономії показує, у якому ступені обсяг використовуваних підприємством активів сформований за рахунок інвестованого власного капіталу й наскільки воно незалежно від зовнішніх джерел фінансування:

$$Ka = BK / ZK, \quad (1.2.6)$$

де: BK - сума власного капіталу;

ZK - загальна сума капіталу підприємства на даний момент.

Коефіцієнт фінансування характеризує обсяг залучених позикових засобів на одиницю власного капіталу, тобто ступінь залежності підприємства від зовнішніх джерел фінансування:

$$K\phi = PK / BK, \quad (1.2.7)$$

де: PK - сума позикового капіталу;

BK - сума власного капіталу підприємства.

Коефіцієнт заборгованості показує частку позикового капіталу в загальній використовуваній сумі капіталу:

$$Kз = PK / ZK, \quad (1.2.8)$$

де: PK - сума позикового капіталу;

ZK - загальна сума капіталу підприємства.

Коефіцієнт абсолютної платоспроможності або "кислотний тест" показує, у якому ступені всі поточні фінансові зобов'язання підприємства забезпечені наявними в нього готовими засобами платежу на певну дату:

$$Kan = (GA + K\Phi B) / K\Phi Z, \quad (1.2.9)$$

де: GA - сума грошових активів підприємства;

$K\Phi B$ - сума короткострокових фінансових вкладень підприємства;

$K\Phi Z$ - сума всіх короткострокових (поточних) фінансових зобов'язань підприємства на поточну дату.

Інвестиційний аналіз може доповнюватися методом аналізу, що широко використовується в менеджменті для вирішення різноманітних управлінських завдань - **SWOT – аналізом**. Такий аналіз представляє дослідження сильних і слабких сторін інвестиційної діяльності підприємстві, а також позитивного або негативного впливу окремих зовнішніх факторів на умови її здійснення в майбутньому періоді.

1.2.4. Регіональні інвестиційні програми

Стратегія формування внутрішньо-регіонального і міжрегіональних ринків припускає проведення цілеспрямованої регіональної політики з метою зміцнення і розширення господарських зв'язків усередині регіону і між регіонами. Здійснення такого роду стратегії припускає певні дії, до яких можна віднести:

- створення регіональних інформаційних систем про інвестиційні можливості кожного регіону;

- створення системи стимулювання ефективних господарських внутрішньо- і міжрегіональних зв'язків;

- створення стимулів для внутрішнього накопичення, у тому числі шляхом полегшення доступу регіональних структур до необхідних для ведення підприємницької діяльності ресурсів і надання ним певних привілеїв.

Регіон може запропонувати свої ресурси як можливий об'єкт інвестування з боку інших регіонів, які поширюватимуть свою структуру ринку на його територію. Для здійснення цієї стратегії регіони повинні мати нагоду створювати умови, в максимальному ступені сприяючі підвищенню інвестиційної привабливості.

Інвестиційні проекти, які реалізуються в регіоні, можуть бути розділені на наступні групи:

1. Проекти, що підтримуються і частково фінансуються владою регіону через їх соціальну, екологічну або іншу суспільно корисну спрямованість. До цієї категорії відносяться проекти, пов'язані із створенням регіональної інфраструктури, у тому числі: з дорожнім будівництвом, розвитком зв'язку і малої енергетики, створенням сучасної ринкової інфраструктури, у тому числі інфраструктури регіонального інвестиційного ринку. До цієї ж категорії можуть відноситися проекти, пов'язані із створенням значної кількості нових робочих місць.

2. Проекти, що підтримуються владою регіону, але фінансуються тільки з інших джерел через їх економічну ефективність і, отже, вигідності для потенційного інвестора. До цієї категорії відносяться інвестиційні проекти, пов'язані з освоєнням новітніх технологій і випуском нових конкурентоздатних видів продукції, а також проекти, пов'язані із залученням в господарський оборот матеріальних ресурсів і науково-технічного потенціалу регіону.

3. Проекти, що не підтримуються владою регіону, але реалізуються через їх високу рентабельність. До цієї категорії відносяться проекти, реалізація яких може спричинити погіршення екологічної або соціальної обстановки в регіоні, як наприклад, проекти по організації виробництва лікєро-горілочної продукції, розвитку тютюнової промисловості і інші проекти по розвитку виробництва продукції, що користується попитом населення, але не визнається корисною.

Регіональні інвестиційні проекти повинні об'єднуватися у відповідну програму для вироблення цілісної інвестиційної і структурної політики на рівні регіону, що відображає стан економіки даного регіону і яка дозволяє вирішувати гострі суперечності відтворювальних процесів. Основною метою інвестиційної регіональної програми є розробка і реалізація цілеспрямованого комплексу заходів, направлених на створення в регіоні сприятливого інвестиційного клімату, розвитку інфраструктури регіонального інвестиційного ринку і безпосередньої реалізації регіональної інвестиційної політики, а також конкретних інвестиційних проектів і програм. При цьому в програмі повинні бути чітко розділені задачі, які необхідно вирішити на рівні регіону і задачі, вирішувані на загальнодержавному рівні.

Система заходів інвестиційної програми в регіоні повинна передбачати перетворення регіону в територію, сприятливу для розвитку інвестиційної

діяльності, створення спеціальних інвестиційних інститутів; позиціонування регіону як надійного і крупного споживача інвестицій, де захищені інтереси іноземного інвестора.

Особливості формування інвестиційних програм регіону.

Інвестиційна програма регіону направлена на створення умов для залучення великомасштабних інвестицій в економіку регіону шляхом розробки і формування правової бази, гнучкого фінансово-кредитного механізму, цілісної системи інформаційного, організаційного і кадрового забезпечення, єдиної статистичної бази, комплексних рішень по створенню об'єктів інфраструктури при оптимальному поєднанні із заходами загальнодержавних програм сприяння залученню інвестицій.

Фінансово-кредитна підтримка інвестиційної програми регіону, повинна передбачати:

- оптимальність введення на території регіону податкових пільг;
- проведення збалансованої амортизаційної політики;
- активну роботу по залученню тимчасово вільних коштів населення регіону для фінансування регіональних інвестиційних проектів і програми в цілому;
- розвиток системи пільгового кредитування інвестиційних інститутів;
- систему грантів для розвитку системи регіональних інвестиційних інститутів;
- пряме бюджетне фінансування заходів регіональної програми, ряду інвестиційних проектів в яких зацікавлена місцева влада.
- створення регіональних інвестиційних фондів, венчурних і інноваційних фондів, страхових компаній, аудиторських, лізингових і консалтингових і фірм, за участю адміністрації;
- розробку процедури і порядку формування регіонального бюджету, коли велика частина коштів, що поступають до місцевого бюджету буде використана для здійснення регіональних інвестиційних програм і проектів.

Формування інфраструктури інвестиційної програми регіону повинне передбачати:

- оптимальне поєднання можливостей створених загальнодержавних і регіональних елементів інвестиційної інфраструктури, що включає сіть спеціалізованих інвестиційних структур;
- розробка і впровадження механізму регіональної сертифікації інвестиційних інститутів;
- визначення стратегічних партнерів місцевої влади в області розробки і реалізації програми, надання їм відповідних повноважень забезпечувати комплексність обслуговування інвесторів і інвестиційних ресурсів;
- створення координуючого, міжвідомчого органу в області інвестицій – наприклад регіональної координаційної ради з інвестицій для вироблення рекомендацій регіональним органам влади в розвитку і здійсненні інвестиційних програм, обліку інтересів найбільших регіональних інвесторів і споживачів інвестицій;

- створення (розвиток) інформаційно-рекламної інфраструктури реалізації інвестиційних проектів. Така інфраструктура повинна складатися із спеціалізованих фондів, інформаційних і рекламних агентств, регіональних центрів просування іноземних інвестицій при адміністрації, виставкових, демонстраційних і бізнес-центрів, технопарків, учбово-ділових центрів і ін.

Інформаційне забезпечення інвестиційних проектів, повинне ґрунтуватися на:

- професійному інформаційному забезпеченні підприємців регіону через спеціалізовані інформаційно-аналітичні центри, які підтримують актуальність інвестиційної інформації;

- реалізації мер по широкій пропаганді інвестиційних знань і інвестиційної інформації через загальнодержавні, регіональні і міжнародні засоби масової інформації, у тому числі і електронні;

- створенні і реалізації спеціальної комплексної програми - "Інвестиційний атлас регіону", яка дозволяє забезпечити відвертість інформації про регіон, його інвестиційний ринок, сприяти створенню єдиного регіонального інвестиційного простору.

Методичне і кадрове забезпечення регіональної програми інвестицій повинне передбачати:

- використання методичних і методологічних напрацювань органів влади і управління в області інвестицій;

- облік наявних інтелектуальних, матеріальних і фінансових ресурсів для зміцнення і розширення сіті наукових і учбових установ, пов'язаних з підготовкою і перепідготовкою регіональних кадрів, вивченням проблем інвестиційного ринку;

- використання можливостей консалтингової допомоги, підготовки і перепідготовки кадрів, в рамках міждержавних двосторонніх і багатобічних угод з країнами світової спільноти.

Питання безпеки при реалізації інвестиційної програми повинні включати:

- проведення соціальної і екологічної експертизи інвестиційних проектів і програм регіонального і загальнодержавного масштабу;

- задачі економічної безпеки при реалізації великомасштабних інвестиційних проектів;

- захист вчених, винахідників, промисловців від несанкціонованого використання патентів, винаходів, торгових марок, промислових зразків і інших нематеріальних інтелектуальних активів.

Механізми реалізації інвестиційних регіональних програм, передбачають, що координуючі і контрольні функції по формуванню і реалізації інвестиційної програми регіону здійснює місцева адміністрація, яка встановлює залежність між витратами на здійснення програми і її кінцевими результатами.

Координацію діяльності регіональних органів виконавської влади, стратегічних партнерів адміністрації і уповноважених адміністрацією інвестиційних інститутів повинна здійснювати спеціальна консультативна Рада з інвестицій, яка і може визначати першочерговість виконання заходів

регіональної програми з урахуванням її пріоритетних напрямів і наявності фінансових коштів на її здійснення.

Інвестиційна програма передбачає поетапне виконання намічених заходів, тісну ув'язку основного механізму реформування регіональної економіки з елементами державної інвестиційної політики, регулярний аналіз результатів реалізації основних заходів програми і введення своєчасних змін і доповнень. Така програма повинна в максимальному ступені інтегрувати інтереси, можливості і потенціал всіх структур регіональної економіки, задіяних в інвестиційному процесі.

Основними джерелами фінансування інвестиційних програм можуть бути:

- кошти від приватизації об'єктів державної і комунальної власності;
- кошти фондів амортизаційних відрахувань;
- кошти міжнародної технічної допомоги;
- кошти загальнодержавного і регіонального бюджетів на розвиток регіональних інвестиційних програм;
- кошти змішаних інвестицій з акумульовані в спеціалізованих регіональних фундаціях (пайових інвестиційних, пенсійних, і позабюджетних фундаціях цільового призначення);
- тимчасово вільні грошові кошти населення і підприємств регіону з акумульовані в комерційних банках;
- кошти іноземних банків і міжнародних організацій (Світовий банк, Європейський банк реконструкції і розвитку, Європейський інвестиційний банк та інші);
- фінансові ресурси технічної і консультаційної допомоги (у тому числі і міжнародної);
- кошти, отримані після висновку тендерних угод з крупними інвесторами регіональних програм і проектів.

Фази розробки і реалізації інвестиційних програм.

Етапи розробки і практичної реалізації інвестиційних програм регіону можуть бути умовно представлені у вигляді циклу, що складається з трьох окремих, відносно незалежних фаз:

- **концептуальна фаза** (формування концепції програми, аналіз потенціалу і інвестиційної місткості регіонального ринку, розробка і ухвалення регіональної інвестиційної політики);
- **фаза формування програми** (розробка регіональної інвестиційної програми і системи заходів, які її забезпечують, підготовка (створення) виконавських органів програми і інфраструктурних утворень);
- **фаза реалізації програми** (практичне здійснення інвестиційних заходів, контроль і аналіз їх виконання, оперативне внесення корегуючих змін і дій, професійний супровід процесу реалізації програми).

Концептуальна фаза містить декілька стадій:

1. Формування первинного варіанту концепції інвестиційної програми;
2. Створення спеціальної координаційної ради з інвестицій, що складається з представників регіональних органів влади і комерційних

структур, для формування і в подальшому для координації процесу реалізації програми.

3. Визначення інвестиційних регіональних пріоритетів (соціальна, екологічна, промислова і інша мета), місткості регіонального інвестиційного ринку, можливостей підприємств регіону і ступеня використання ними своїх виробничих потужностей, фінансових і інвестиційних можливостей місцевого бюджету;

4. Аналіз існуючої регіональної законодавчої і нормативної бази в області інвестицій, сильних і слабких сторін, можливостей і ризиків регіональної економіки;

5. Підготовка і аналіз альтернативних варіантів інвестиційних програм і попередній вибір найефективнішої відповідно до сформованих вимог в первинному варіанті концепції регіональних інвестицій;

6. Виконання попередніх техніко-економічних розрахунків ефективності альтернативних варіантів інвестиційних програм;

7. Підготовка і ухвалення відповідною Радою народних депутатів регіональної інвестиційної політики;

8. Створення регіональних спеціалізованих організацій по просуванню інвестицій в регіон і реалізації програми, таких як фонд сприяння іноземним інвестиціям при адміністрації регіону;

9. Підготовка оцінного висновку за проектом регіональної інвестиційної програми спеціальної координаційної Ради з інвестицій і затвердження цього висновку Радою народних депутатів, підготовка Комплексного завдання на розробку програми:

При формуванні регіональної інвестиційної політики і комплексного завдання на розробку програми повинні бути враховані:

- характеристики стратегічної соціально-економічної орієнтації регіону;
- базові стратегічні принципи - концентрація зусиль, баланс інвестиційних і комерційних ризиків, стратегічна співпраця;
- рамки інвестиційної програми і її фінансові можливості;
- можливість отримання об'єктивної інформації для безпосереднього формування програми і проведення інвестиційних досліджень;
- наявність професійної команди, здатної здійснити розробку програми і подальшу її реалізацію і управління;
- наявність природних, демографічних, виробничих фінансових ресурсів, необхідних для практичної реалізації програми;
- майбутній попит на певні споживацькі товари, споживання яких може зрости за рахунок збільшення чисельності населення або купівельної спроможності;
- аналіз регіонального імпорту для визначення пріоритетних сфер імпортозаміщення;
- можливі взаємозв'язки галузевих проектів з іншими галузями, як регіональними, так і загальнодержавними;
- можливе розширення існуючих виробництв на основі регіональної інтеграції існуючих виробничих потужностей;

- особливості регіонального інвестиційного клімату, промислової політики, експортних можливостей, рівня життя населення регіону;
- об'ємні і вартісні параметри виробничих, соціальних і економічних чинників інвестиційної програми.

Фаза формування інвестиційної регіональної програми, включає широкий спектр консультаційних, експертних, фінансових і проектних робіт, і в першу чергу робіт по формуванню програми і підрозділяється на наступні стадії:

1. Розробка і ухвалення організаційної, правової, технологічної, організаційної бази інвестиційної програми;
2. Безпосередня розробка програми заходів, складових основи регіональних інвестицій;
3. Детальне опрацювання програми компаніями, що становлять базу спеціальної консультаційної ради з інвестицій, висновки контрактів з останніми на виконання дослідницьких, експертних і проектних робіт;
4. Проведення перед виробничих маркетингових досліджень в рамках інвестиційних проектів, визначення пріоритетних напрямів реалізації програми;
5. Визначення стратегічних партнерів, уповноважених компаній, банків і фірм, які будуть зайняті в процесі реалізації програми;
6. Розробка проекту інвестиційної програми, передача його на первинну експертизу консалтинговим, експертним організаціям, регіональним органам управління, державним спеціалізованим організаціям;
7. Оцінка характеру і розмірів дії інвестиційних заходів на оточуюче середовище, соціальну і демографічну ситуацію в регіоні; виділення основних можливостей для інвестування і способів залучення інвестицій; розробка технологій, методів і шляхів кооперації з іноземними інвесторами;
8. Дослідження фінансових можливостей регіону по фінансуванню інвестиційної програми і визначення бюджетних і інших джерел фінансування;
9. Оптимізація масштабів програми відповідно до об'ємів можливого фінансування;
10. Формування остаточного варіанту проекту програми для передачі на розгляд до регіональних органів влади і управління;
11. Внесення доповнень і змін відповідно до зауважень органів влади і остаточне затвердження програми з передачею її на виконання.

Структура регіональної інвестиційної програми може бути наступною:

1. Призначення інвестиційної програми і її зв'язок з іншими планово-економічними і нормативними документами влади регіону.
2. Попит на інвестиційні ресурси (екологічні програми, загальнодержавні і регіональні інтереси, дані про потреби регіонального і міжрегіонального ринків промислової продукції, товарів і послуг, ступінь залежності від імпорту, оцінка платоспроможності кінцевих користувачів продукції регіону, зокрема оцінка об'ємів вільних коштів населення);
3. Заходи органів влади щодо створення сприятливих умов для інвесторів і розвитку інвестиційної інфраструктури. План підготовки законодавчих, нормативних і методичних документів. Оцінка регіональних інвестиційних

ризиків (соціально-політичних, економічних, геоморфологічних, сейсмічних, екологічних і інших), і система відповідних регіональних гарантій інвестиціям;

4. Інвестиційні ресурси регіону (джерела, форми і методи залучення коштів підприємств і населення, зокрема конкурс інвесторів);

5. Потенційні реципієнти, що мають в розпорядженні власні кошти, які пройшли інвестиційний аудит, мають в розпорядженні гарантії або заставні активи, а також інвестиційні проекти, що пройшли експертизу.

6. Перелік інвестиційних проектів, прийнятих для реалізації, з вказівкою об'ємів і термінів реалізації.

7. Перелік заходів щодо сприяння інвестиціям і формуванню привабливого міжнародного іміджу регіону як споживача інвестицій (програма "інвестиційний атлас регіону");

8. Перелік спеціалізованих організацій, банків, компаній, уповноважених адміністрацією регіону брати участь в реалізації програми;

9. Оцінка бюджетної і економічної ефективності програми.

10. Додатки з інформаційними, аналітичними, довідковими, нормативними матеріалами.

Фаза реалізації програми інвестицій в регіоні може включати наступні стадії:

1. Безпосереднє здійснення інвестиційних заходів, остаточний вибір підрядчиків для реалізації програми і складання з ними контрактів;

2. Складання календарних графіків виконання програми і їх оптимізація;

3. Фінансове управління інвестиційною програмою;

4. Контроль і аналіз реального виконання програми, оперативне внесення корегуючих змін і дій, професійний супровід процесу її реалізації;

5. Підготовка нового чергового варіанту програми на наступний річний бюджетний період.

1.2.5 Державне регулювання інвестиційної діяльності в регіонах

Інвестиційна діяльність в Україні регулюється як загальнодержавним законодавством, так і системою нормативних актів відомчого і регіонального рівнів.

До загальнодержавного рівня законодавчого регулювання інвестиційної діяльності відносяться такі закони як, Цивільний кодекс України, закони про власність, про господарські товариства, про інвестиційну діяльність, про підприємства, основи земельного і лісового законодавства, про підприємницьку діяльність, про акціонерні товариства, банки і банківську діяльність, законоположення про оподаткування, зовнішньоекономічну діяльність, митний контроль, валютне регулювання і ін.

До другої групи відносяться нормативні акти відомств, регулюючі інвестиційний процес в певних галузях і регіональні нормативні акти, що визначають діяльність інвесторів в регіоні, з урахуванням регіональних особливостей.

Ряд положень, що стосуються інвестиційної діяльності, регулюється міжнародними угодами і договорами загального характеру (наприклад - Договір про Європейську енергетичну хартію), а також угодами з міжнародними фінансовими інститутами (наприклад - Світовий банк, Міжнародний валютний фонд, Європейський банк реконструкції і розвитку та ін.).

Функції держави у сфері інвестицій реалізуються через представництва різних органів (держава як учасник) або безпосередньо через розподіл бюджетних коштів (держава як інвестор). Держава виступає в ролі інвестора за наступних умов:

- бере на себе функції інвестора тих галузей економіки і виробництва, продукція яких має загальнонаціональний характер і відповідно до законодавства може вироблятися на державних підприємствах.

- фінансування тих галузей та виробництв, де держава є замовником та споживачем продукції (оборонна промисловість, об'єкти державної інфраструктури, магістралі, термінали);

- функції інвестора в соціальній сфері, особливо при фінансуванні продукції агропромислового комплексу;

- держава тимчасово може інвестувати ті виробництва, де спостерігається спад виробництва (агрегати, вузли, запасні частини, які споживаються вітчизняними підприємствами);

- держава може інвестувати розвиток виробництв, доцільність яких обґрунтовується ринковою кон'юнктурою (з метою отримання прибутку). У будь-якому разі держава реалізує свої основні функції щодо регулювання інвестиційного процесу формуючи та запроваджуючи інвестиційну політику, яка є частиною економічної політики держави, визначає обсяг, структуру та напрямок вкладення інвестицій, зростання основного капіталу (основних засобів) та їхнє відновлення на основі досягнень науки і техніки.

Законодавством України передбачена заборона втручання державних органів та посадових осіб у реалізацію договірних відносин між суб'єктами інвестиційної діяльності. Коло основних учасників інвестиційного процесу в державі представлено на рис. 1.2.4.

Органи державної влади країни відповідають за макроекономічне сприяння інвестиційній діяльності. У розпорядженні держави - важелі як прямої дії у вигляді централізованих державних капітальних вкладень в об'єкти загальнодержавного значення, розвиток державного сектора економіки, так і непрямі засоби регулювання інвестиційного процесу за рахунок бюджетної та грошово-кредитної політики.

Бюджетні важелі - це встановлена державою система різних видів податків, що практично визначають таку систему перерозподілу доходів підприємств і громадян країни, яку держава вважає оптимальною для формування дохідної частини бюджету і збереження у підприємств і підприємців ринкових стимулів до роботи та отримання прибутків.[7]

Держава є найбільшим підприємцем у країні. Витрати бюджету є вагомим засобом формування сукупного попиту, а через нього - стимулювання інвестицій взагалі та їхньої міжгалузевої структури. Навіть система соціальних

бюджетних програм має вплив на структуру попиту, тому що соціальні виплати з бюджету отримують люди, які витрачають їх на ринку споживчих товарів, що стимулює виробництво та відповідні інвестиції. Крім того є прямі бюджетні інвестиції.

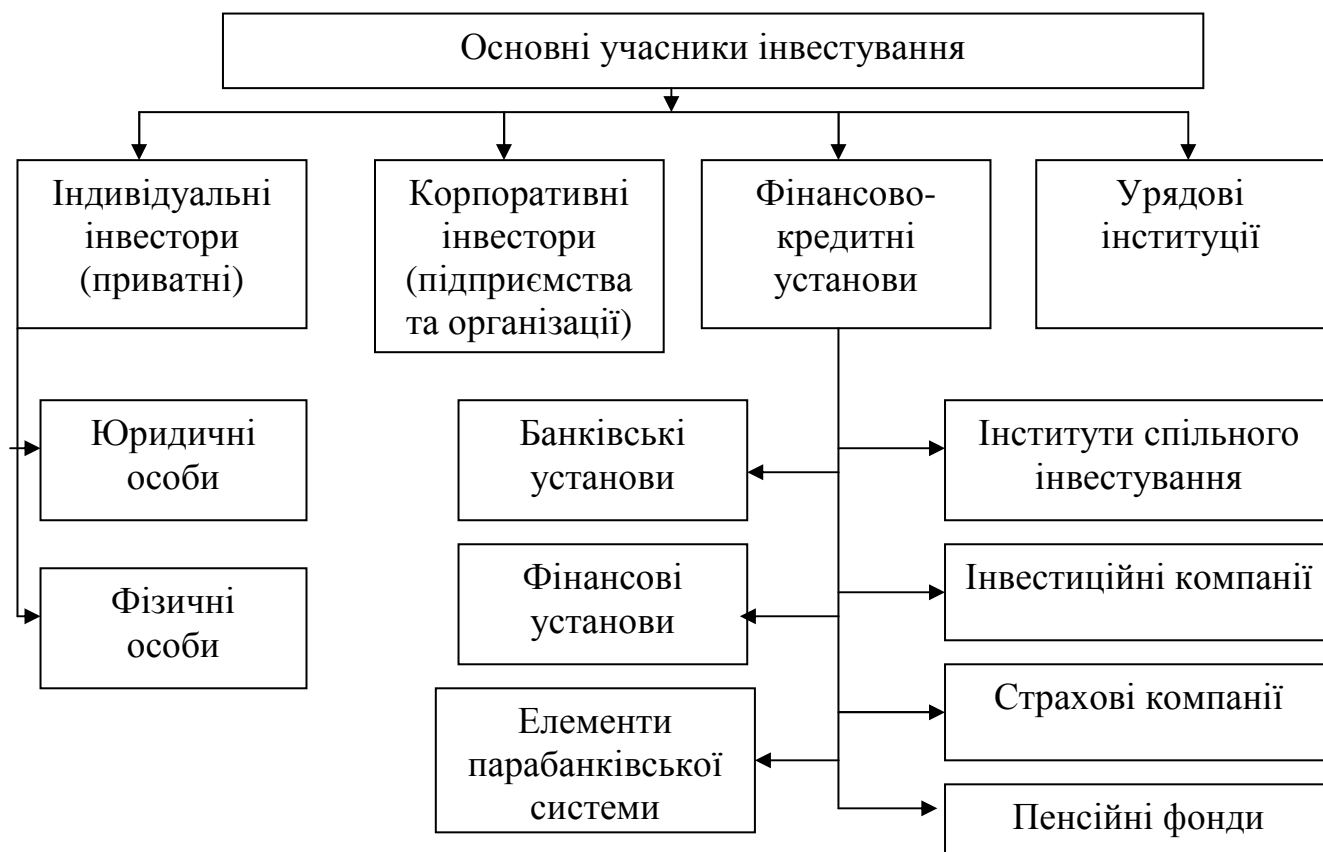

Рис. 1.2.4 – Класифікація учасників інвестування в державі

Грошово - кредитна політика держави впливає на інвестиційні умови, регулюючи грошовий обіг та роботу банківської системи, яка, по суті, ре-продукує зростання коштів в економічній системі. Через Національний банк держава здійснює регулювання попиту і пропозиції на залучені грошові ресурси, кредитну експансію (зниження облікової ставки), кредитну рестрикцію (стримання інвестиційної активності заходами, що призводять до подорожчання кредитних ресурсів), проведення операцій на фондовому ринку з держаними цінними паперами, регулювання норми обов'язкових резервів або мінімальних резервів.

Головними інструментами грошово-кредитного регулювання виступають:

- норми страхових резервів, що мають тримати в обов'язковому порядку банки і тим самим відволікати певну частину своїх коштів від активного використання для кредитування та інвестування;
- облікова ставка Національного банку, за якої він продає кредитні ресурси установам банків, збільшуючи чи зменшуючи обсяги кредитних джерел для фінансування інвестицій;
- операції на відкритому ринку з державними цінними паперами.

Узагальнення важелів державного регулювання інвестиційного процесу наведено на рис.1.2.5.

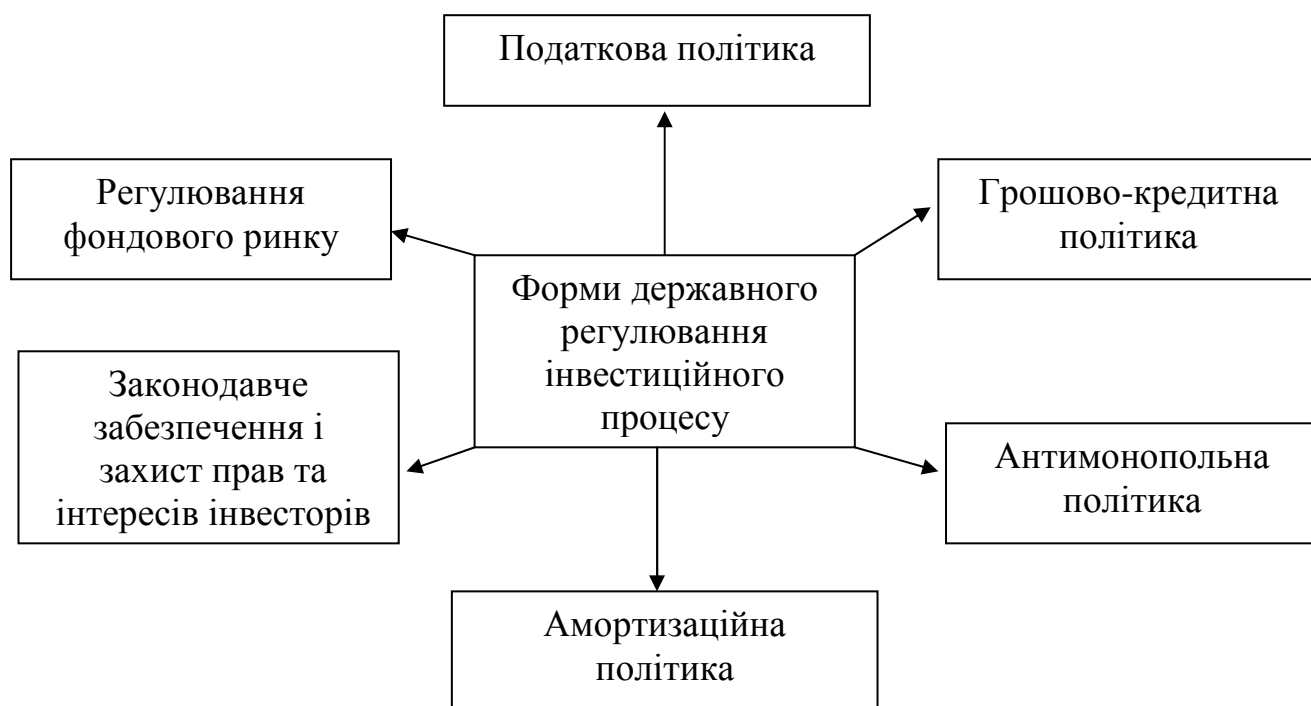

Рис. 1.2.5 – Форми державного регулювання інвестиційного процесу

Встановлюючи вигідні умови (ціна або процент) за своїми цінними паперами, держава стимулює їх купівлю юридичними та фізичними особами і цим зменшує кількість вільних грошей, що можуть бути використані для кредитування інвестицій через банківську систему. Навпаки, знижуючи цінові та процентні умови обігу державних цінних паперів, держава веде до стимулювання викупу їх у юридичних і фізичних осіб. В результаті цього у останніх з'являються додаткові кошти, які через банківську систему або безпосередньо використовуються для фінансування інвестицій.

Держава за допомогою методів економічного регулювання може цілеспрямовано впливати не тільки на формування внутрішніх та приплив зовнішніх інвестицій, а й створити умови для їх спрямування в реальний сектор економіки та формувати у країні сприятливе інвестиційне середовище. Інвестиційне середовище являє собою сукупність правових, економічних та інституційних умов, що визначають правила функціонування різних форм інвестицій, операцій з їх розміщення, освоєння та реалізації на ринку, умови залучення та використання, а також особливості та тенденції руху капіталів.

Ключовими завданнями оптимізації відносин між державою і регіонами в інвестиційній сфері є узгодження інтересів та гармонізація підходів обох сторін до головних напрямів і механізмів побудови цих відносин. Основний акцент у регіональній інвестиційній стратегії необхідно поставити на розвитку тих сфер виробництва, які сприятимуть економічному зростанню регіону. На регіональному рівні необхідно застосувати нові комплексні підходи до довгострокових відносин, які відповідали б сучасним пріоритетним інтересам

нашої держави, пов'язаних з європейською інтеграцією та усунення основних регіональних диспропорцій.

Досвід економічно розвинутих країн показує, що в умовах трансформаційного періоду особливо важливу роль у державному регулюванні інвестиційної діяльності відіграють органи місцевої влади. Удосконалення механізму залучення інвестицій для регіональних потреб з урахуванням специфіки господарської діяльності відповідних структур є актуальним як у загальнодержавному, так і в регіональному масштабах.

Ринкова економіка розвивається циклічно, коли періоди швидкого зростання й активного інвестування змінюються економічними кризами, падінням темпів, а іноді й абсолютних рівнів ВВП. Державне регулювання має за мету вирівнювання циклічних тенденцій: гальмування надлишкової інвестиційної активності у період піднесення та штучне стимулювання інвестицій перед спадами виробництва.

Важливим аспектом державної інвестиційної політики є розвиток системи захисту інвестиційних капіталів інвесторів. З урахуванням цього збільшення обсягу інвестицій залежатиме від покращання макроекономічної ситуації в Україні в цілому та від розробки центральними, регіональними органами і органами місцевого самоврядування дієвих механізмів удосконалення економічного, нормативно-правового, інформаційного забезпечення, пов'язаного з державним управлінням інвестиційною діяльністю як потужного стимулятора розвитку ринкових відносин.

Інвестиційна політика повинна включати:

- шляхи і методи насичення потреби реального сектора;
- створення умов, що забезпечують використання інвестицій на внутрішні ресурси підприємств - амортизацію і прибуток;
- форми і методи мобілізації зовнішніх джерел інвестицій;
- форми і методи залучення іноземного капіталу;
- принципи, методи, канали інвестування залучених капіталів;
- вироблення цілісної інвестиційної і структурної політики, яка відображає стан економіки, що дозволяє вирішувати гострі суперечності інвестиційних процесів;
- інституційне і правове забезпечення інвестиційних процесів.

Інвестиційна політика центру і регіонів повинна бути значною мірою направлена на ліквідацію вузьких місць, які заважають збуту промислової і сільськогосподарської продукції кінцевому споживачу. Специфіка місцевих ринків і необхідні вкладення в їх інфраструктуру можуть бути відображені тільки в регіональних інвестиційних програмах. Державні структури, з свого боку, повинні узагальнити регіональні програми вкладень в інфраструктуру ринків, надати методичне і фінансове сприяння цим програмам. [21]

Пропорції розподілу інвестицій по території знаходяться у визначальній залежності від специфіки розміщення виробництва і його галузевої структури.

Динаміка інвестицій визначається не тільки масштабами інвестиційних процесів, але і наявністю або відсутністю необхідної для їх здійснення ділової культури і інвестиційної інфраструктури.

Масштаби інвестиційної діяльності в регіоні визначаються:

- загальною і регіональною політико-економічною ситуацією, умінням регіональної влади використовувати свої повноваження і забезпечувати солідарність дій різних політичних груп в розвитку економіки регіону;
- рівнем міжнародного і внутрішнього іміджу влади як надійного ділового партнера, активного прихильника залучення інвестицій в регіон і захисника прав, як інвестора, так і претендента інвестицій;
- соціально-економічною політикою влади, зокрема, в області оподаткування, переоцінки основних фондів, створення нових робочих місць, сприяння розвитку підприємництва, боротьби з кримінальними структурами;
- ступенем розвитку інвестиційної інфраструктури, встановленням міжрегіональних і міжнародних зв'язків, створенням вільних економічних, промислових і митних зон;
- кваліфікацією кадрів, використанням опробуваних методів і форм роботи з населенням по залученню приватного капіталу (у вигляді позик, емісії цінних паперів під проекти, інвестиційні і інші фондові утворення), а також інформаційним забезпеченням інвестиційного процесу;
- рівнем підготовки підприємств до отримання інвестицій (наявність даних про ринок, готовність вкласти власні кошти, відвертість інформації про фінансово-виробничу діяльність підприємства, наявність грамотної команди керівників і якісної професійної документації, пропозицій по захисту інвестора від ризиків).

На наш погляд, на характер інвестиційної активності істотний вплив надають процеси вдосконалення нормативно-законодавчої бази і формування сприятливого інвестиційного клімату.

Чинниками, які безпосередньо впливають на інвестиційну діяльність в регіоні, є фінансовий стан і капіталоємність домінуючих в ньому виробництв, а також рівень розвитку інфраструктури і економіко-географічне положення.

1. Істотну роль у визначенні інвестиційної привабливості регіону грають чинники потенціалу, що включають матеріальну базу, яка історично склалася, географічне місцезнаходження і формальний або неформальний статус регіону.

2. Ряд інституційних чинників на регіональному рівні, такі, як диференціація по формах власності, не роблять значного впливу на динаміку економічного розвитку і інвестиційну привабливість.

3. Поліпшення інвестиційного клімату на конкретній території можливо лише шляхом уніфікації, приведенні у відповідність загальнодержавних і регіональних правових норм. При цьому слід розуміти, що вектор законодавчої діяльності на державному рівні повинен бути направлений у бік дерегулювання і дебіюрократизації, а також вдосконалення судових і адміністративних процедур.

4. Основним напрямом діяльності по поліпшенню інвестиційного клімату на регіональному рівні слід вважати інформаційне освітлення місцевої економіки і проектів.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Инвестиции и инновации: Словарь-справочник от А до Я / Л.В.Артемова, М.З. Бор, А.Ю. Денисова. - М: Издательство "ДИС", 1998. -208 с.
2. Игони́на Л.А. Инвестиции: Учеб. пособие / Под ред. В. А. Слепова. - М.: Юристъ, 2002.
3. Закон України "Про інвестиційну діяльність" від 18 вересня 1991 року.
4. Гитман Лоренс Дж., Джонк Майкл Д. Основы инвестирования: Пер. с англ. / Академия народного хозяйства при Правительстве РФ. - М.: Дело, 1997.
5. Історія економічних учень / За ред. В. Д. Базилевича. - К., 2005.
6. Фишер С, Дорнбуш Р., Шмалензи Р. Экономика. / Пер. с англ.-М.: Дело, 1995.-829 с.
7. Уильям Ф. Шорт, Гордон Дж. Александер. Инвестиции. - М.: ИНФРА-М, 1999.
8. Шарп У, Александер Г., Бэйли Дж. Инвестиции: Пер. с англ. - М.: ИНФРА-М, 2003
9. Кульман А. Экономические механизмы: Пер. С фр. / общ. Ред. Н. И. Хрустальной - М.: А/О Издательская группа "Прогресс", "Универс", 1993.
10. Бланк И.А. Управление инвестициями предприятия. - К., 2003.
11. Инвестиции: региональный аспект / Дробышевский С., Днепровская С., Изряднова О. и др. - М.: Институт переходного периода, 2002. - 316 с.;
12. Богатин Ю.В., Швандар В.А. Инвестиционный анализ. - М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2000.
13. Инвестиционный анализ / А.П. Иванов. - М: Союз, 2000. – 179 с.
14. Бочаров В. В. Инвестиционный менеджмент. - СПб.: Питер, 2000
15. Котилко В.В. Региональная экономическая политика: Учебное пособие - М.: Издательство РДЛ, 2001. - 272 с.
16. Миронова Т.Л., Добровольська О.П., Процай А.Ф., Колодій С.Ю. Управління розвитком регіону. Навчальний посібник. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 328с.
17. Управление инвестициями: В 2-х т. / В.В. Шеремет, В.М. Павлюченко, В.Д. Шапиро и др. -М.: Высшая школа, 1998. - 416 с.
18. Майорова Т. В. Інвестиційна діяльність: Навч. посіб.-К.: ЦУЛ, 2004.
19. Грідасов В. М., Кравченко С. В., Ісаєва О. Є. Інвестування: Навчальний посібник. - К.: ЦУЛ, 2004
20. Бланк И. А. Инвестиционный менеджмент. - К.: МП «Итем» ЛТД «Юнайтед Лондон Трейд Лимитед», 1995.
21. Васильев О.В. Методологія і практика інфраструктурного забезпечення функціонування і розвитку регіонів України. Монографія. – Харків: ХНАМГ, 2007. – 339 с.

1.3. ІННОВАЦІЙНИЙ МЕНЕДЖМЕНТ У СИСТЕМІ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Богдан Н.М. асистент каф. ММіРР ХНАМГ

1.3.1. Провідна роль інноваційного менеджменту в загальній системі завдань розвитку регіону

Розвиток світової економіки за останні роки ознаменувався отриманням нового практичного досвіду, що відноситься до феномену соціально-економічної трансформації. Розрив господарських зв'язків, лібералізація, приватизація суттєво вплинули на характер розвитку новостворених країн. Внаслідок цього утворилися нові та специфічні за суттю економічні відносини, що вимагає особливої уваги до формування адекватних теоретичних уявлень щодо їх змісту та наслідків.

Значною мірою це відноситься до підвищення ролі регіонів у забезпеченні економічного зростання. На відміну від розвинутих країн, перехідні демонструють відносно нові тенденції та результати – нерівномірність регіональних економік у період трансформації є одним з визначальних факторів, що стримують економічне зростання. Важливу роль у забезпеченні зближення регіонів, значенні рівня розвитку регіональних економік для росту національної економіки, має відігравати регіональна інноваційна політика, що уявляє собою ефективне управління інноваційними процесами у регіоні. Її зміст формується на розумінні закономірностей інноваційного регіонального розвитку. Як свідчить сучасний досвід розвинутих країн, в умовах зростання світової конкуренції та динамічності суспільства, регіони відіграють провідну роль у мобілізації науково-дослідних зусиль, у стимулюванні інноваційної активності суб'єктів господарювання, в організації міжрегіональних кооперативних зв'язків різних типів тощо.

Сучасні стратегічні й тактичні задачі України, а саме намагання інтегруватися до європейського співтовариства, роблять економічне зростання за рахунок наукових здобутків та їх технологічного застосування однією з найактуальніших проблем. Проте інноваційні процеси стримуються цілою низкою організаційних, фінансових та правових чинників, а сама українська економіка продовжує базуватись на сировинному та низькотехнологічному устрої. Тривала економічна криза, тягар соціально-економічних проблем, гострота регіональних диспропорцій – ці реалії сучасного українського життя викликають необхідність їх подолання, що неможливо без активізації інноваційної діяльності на загальнодержавному і регіональному рівнях.

Без впровадження ефективної політики регіонального розвитку, яка спрямована на вирішення проблем регіональної нерівномірності, неможливо створити умови для виходу економіки України на шлях стійкого економічного зростання. Інтенсифікація економічного розвитку регіонів перш за все передбачає активізацію інноваційного фактора.

Головною метою регіональної політики є створення умов для динамічного, збалансованого розвитку території і усунення регіональних диспропорцій. Головною метою економічної регіональної політики є раціональне використання сукупного ресурсного потенціалу регіону як основи підвищення його конкурентоздатності шляхом інноваційного розвитку.

Таким чином, на думку автора, для досягнення головної мети регіональної економічної політики повинні бути сформульовані й реалізовані основні цілі в сфері управління інноваційними процесами в регіоні. Вони розробляються для кожної складової регіональної економічної політики. Особливо гостро питання інноваційного розвитку регіонів та країни в цілому постає в умовах дефіциту усіх видів ресурсів.

В умовах трансформації економічних та соціально-політичних інститутів, за останні роки склалося багаторівневе макроекономічне та інституційне середовище для інноваційної діяльності. Однак не можна не враховувати дію таких несприятливих інституційних факторів: криза неплатежів, державна підтримка неефективних підприємств, збереження стимулів до рентоорієнтованої поведінки, неефективна структура власності тощо.

Інноваційна складова розвитку регіонів як одна з його найважливіших аспектів простежується у державних нормативно-правових актах. Так, наприклад, у Державній Програмі економічного і соціального розвитку України на 2007 рік, зокрема, було зазначено, що основною проблемою розвитку регіонів є збільшення диспропорцій їх соціально-економічного розвитку, низька конкурентоспроможність та інвестиційно-інноваційна активність, тому двома першими пріоритетами розвитку регіонів Програмою затверджені наступні положення: удосконалення механізмів стимулювання регіонального розвитку та створення умов для підвищення конкурентоспроможності регіонів та інвестиційно-інноваційної активності шляхом розбудови та модернізації інфраструктури.

У Проекті Закону України N 5140 від 16.09.2009 р. «Про Державну програму економічного і соціального розвитку України на 2010 рік» теж велика увага приділяється інноваційній складовій економічного і соціального розвитку, незважаючи на антикризову спрямованість і ресурсну обмеженість Програми. В переліку цілей, пріоритетів та завдань в першу чергу наголошено на посилення інноваційної складової розвитку шляхом створення сучасної інноваційної системи та підвищення віддачі від науково-дослідної сфери. Напрямок 3 вищезазначеної Програми «Технологічний прорив в індустрії» включає до себе декілька пріоритетів в області інноваційної діяльності, наприклад, Пріоритет 3.1. «Впровадження сучасних інноваційних промислових технологій»; Напрямок 6 «Створення сучасної інноваційної системи» серед інших включає наступні завдання: Завдання 6.2. «Формування інноваційної інфраструктури та системи трансферу технологій», Завдання 6.4. «Стимулювання попиту на інновації». [1]

Отже, держава приділяє особливу увагу активізації інноваційних процесів як взагалі в економіці країни, так і в її окремих регіонах, тому що, як було зазначено вище, розвиток економіки та підвищення її конкурентоспроможності

не може відбуватися без системного та цілеспрямованого впровадження інноваційних змін у всі її сфери та галузі.

Інноваційна складова присутня майже в усіх напрямках соціально-економічного розвитку регіонів. Сучасні вчені, що висвітлювали проблеми інноваційної складової в економіці, перш за все торкаються проблем формування концепцій відтворення інтелектуального капіталу [2], оцінки матеріальних активів [3]. Проблеми розбудови високотехнологічної економіки висвітлюються у наукових працях В. М. Геєця, Б. А. Маліцького І. В., І. В. Одотюка, В. Р. Сіденко [4,5,6] та інших науковців. Інновації забезпечують розширення пропозиції для ринку, зростання якості продуктів і послуг підприємств, досягнення високої продуктивності, реалізації стратегічних планів фірм та сприяють підвищенню кваліфікаційного рівня кадрів. Однією з основних причин гальмування процесу формування й реалізації інноваційної моделі економічного розвитку в Україні є нерозвиненість системного функціонування наукової та інноваційної сфери на регіональному рівні. В сучасних умовах, при зростанні мобільності людей, фінансів, виробничих потужностей, особливо у межах ЄС, необхідні не лише передові технології та виробництва, але в першу чергу регіони, готові прийняти їх та забезпечити їх діяльність.

Сьогодні в Україні спостерігається існування ряду негативних явищ, подолання яких дозволило б реальному секторові регіональних економік та економіки держави загалом збільшити випуск інноваційної та високотехнологічної продукції:

- інноваційна активність підприємств України перебуває на вкрай низькому рівні;
- дотепер несформовані пріоритети регіонального інноваційного розвитку та відсутні механізми інтеграції регіональних галузевих програм до національної інноваційної системи. Як наслідок – заниженими і нерівномірними є темпи регіонального розвитку;
- розвитку інноваційної діяльності українських підприємств перешкоджають фінансові чинники, що, насамперед, пов'язано з браком коштів. Відсутніми є механізми залучення венчурного капіталу, залучення заощаджень населення для інноваційної діяльності, не вирішені фінансово-кредитні питання щодо малого бізнесу (у тому числі відсутність доступу до кредитних ресурсів через завищені процентні ставки), не розроблені механізми страхування інноваційних ризиків. Вкрай низькою є частка фінансування з держбюджету. Для порівняння: майже 90 % усіх науково-технічних робіт, здійснюваних в Європі та США, фінансуються переважно за рахунок коштів з державного бюджету та цільових фондів стимулювання розвитку науки, високих технологій та виробництва нової продукції. Сьогодні українська держава практично індиферентна до інновацій: частка відповідних державних витрат склала у 2007 р. лише 1,3 % загальних витрат; основним напрямком інноваційної діяльності (78-91 % підприємств) майже всіх регіонів України регіонів стало придбання машин та обладнання для виробництва нових продуктів та послуг [5];

- гальмує регіональний інноваційний розвиток нерозвиненість інноваційної інфраструктури, що має поєднувати ланки «ідея-наука-технологія-виробництво-ринок». Внаслідок відсутності механізмів комерціалізації результатів науково-технічних розробок та передачі їх до сфери виробництва найслабшою стає ланка «наука-технологія-виробництво». З міжнародного досвіду найперспективнішими для регіонів є: інноваційні центри, інноваційні бізнес-інкубатори, інноваційні кластери, вільні економічні зони та технопарки;

- стримує інновації відсутність можливості кооперування між підприємствами і науковими організаціями. Цей фактор впливає, по-перше, з браку інформації про нові технології та про ринки збуту, і, по-друге, з неготовності підприємств до нововведень, що свідчить про нерозвиненість самого ринку інновацій в країні та її регіонах;

- занизькі темпи інноваційного розвитку за рахунок кластерів, хоча сама ідея їх створення вже знайшла своє відображення в роботі регіональних і місцевих органів управління України. Кластер виступає індустріальним комплексом на основі концентрації мереж виробників, постачальників і споживачів, пов'язаних технологічним циклом. Причина виникнення кластерів полягає в необхідності створення технологічних зв'язків між галузями і секторами економіки для реалізації їх потенційних переваг. Нажаль, в Україні кількість кластерів збільшується повільно, і сьогодні вони існують лише у 8 областях. Найбільше їх – в Хмельницькій області, де розташовані швейний, будівельний, харчовий і туристичний кластери. На відміну від України, провідні країни світу (Данія, Нідерланди, Бельгія, Канада, Фінляндія, Південна Америка, Франція і Італія) активно використовують кластерні моделі для просування національної економіки. Більш того, використання концепції кластерів для різних галузей промисловості отримало навіть міжнародні масштаби, а кластерну модель успішно адаптують і використовують щодо економік різного ступеня розвитку [5];

- спостерігаються негативні тенденції у чисельності та віковій структурі наукового потенціалу регіонів. Відбувається невпинне скорочення числа науково-технічних співробітників; існування проблем кадрового характеру на національному та регіональному рівнях, а саме: відсутність знань з інноваційного менеджменту та досвіду в розробці бізнес-планів технологічно орієнтованих проектів, занизька кваліфікація управлінських кадрів для забезпечення інноваційного сталого розвитку регіону, відсутність досвіду ефективної роботи з інвесторами і налагодження зв'язків з потенційними партнерами, брак нормативно-правових знань та профільних фахівців з інтелектуальної власності.

Втім, світовий досвід доводить, що саме активізація використання інновацій регіонами країни дозволяє досягти високої технологічної незалежності компаній, забезпечує зростання їх ефективності і конкурентоспроможності, що сприяє економічному розвитку як на регіональному, так і на національному рівні, та дозволяє досягти істотного підвищення доходів та якості життя населення.

На позитивний поступ країни в контексті розвитку інновацій, попри складність ситуації, на думку автора, можуть вплинути два незаперечні фактори:

1) існування досвіду та національних традицій здійснення великих науково-технічних проєктів та наявність (поки що) численних носіїв відповідного знання;

2) наявна всеохоплююча промислова інфраструктура в регіонах, що може стати підґрунтям майбутніх інноваційних кластерів.

Усвідомлення потенціалу цих факторів має започаткувати роботу, спрямовану на посилення ролі регіонів у акумулюванні внутрішніх ресурсів країни та оновленні української економіки. Процес поширення інновацій від централізованого має перейти до локального, коли окремі регіони, завдяки локальним інноваційним процесам, перетворюються на «точки інноваційного зростання» національної економіки. Тобто, зростає роль регіонального інноваційного менеджменту, як інструменту забезпечення підвищення ефективності інноваційних процесів в окремому регіоні. Втім, міжнародна практика свідчить, що жодний вдалий приклад регіональних інновацій неможливий без відповідної державної підтримки на місцевому, регіональному та загальнонаціональному рівні.

Таким чином, узагальнюючи всі викладені положення, можна зробити висновок щодо визначення пріоритетності регіонального інноваційного менеджменту в системі завдань загального менеджменту регіону, оскільки тільки при розбудові інноваційної моделі регіональної економіки, регіон спроможний вдало конкурувати як на внутрішньодержавному ринку, так і на зовнішніх ринках, при цьому забезпечуючи постійне підвищення рівня соціально-економічного розвитку регіональної економіки і збільшення добробуту населення регіону.

Тому до основних проблем регіонального розвитку, на думку автора, є розбудова ефективної регіональної інфраструктури, розробка заходів щодо стимулювання інноваційних процесів в регіоні, залучення місцевої влади до активізації інноваційних процесів, відбір та реалізація інноваційних проєктів, які взмозі підвищити рівень економічного потенціалу регіону та ефективність регіональної економіки.

1.3.2. Інноваційний менеджмент як один з основних напрямків регіонального управління

Отже, одним з основних напрямків регіонального менеджменту є інноваційний менеджмент. Інноваційний менеджмент на рівні регіону вирішує завдання управління інноваційними процесами в регіоні.

Розв'язання цих завдань забезпечується створенням динамічної і гнучкої системи регіонального управління, яка спирається на широке делегування повноважень тим рівням менеджменту, що можуть запроваджувати інноваційні ідеї і втілювати їх у життя. А координація усіх

робіт із залучення інновацій у практику чи їх створення власними силами здійснюється інноваційним менеджментом.

Інноваційний менеджмент покликаний забезпечувати реалізацію стратегічних цілей регіону у відповідності із концепцією його розвитку. Завданнями інноваційного менеджменту є ефективне управління процесом розроблення, упровадження, виробництва та комерціалізації інновації з узгодженням відповідних управлінських рішень із системою операційного (виробничого), маркетингового, фінансового і кадрового менеджменту, а також відбір та реалізація таких регіональних інноваційних проектів, що сприяють підвищенню рівня розвитку регіону та його конкурентоспроможності.

Інноваційний менеджмент регіону спрямований на формування властивостей, необхідних для функціонування і розвитку цілісності, адаптивності, синергізму у процесі подальшого регіонального розвитку та підвищення конкурентоспроможності регіону.

Цілісність передбачає узгодження інноваційних цілей із місією та стратегічними цілями розвитку регіону, а також прийняття рішень щодо інноваційних змін з погляду корисності для економіки регіону загалом. При цьому порушення балансу внутрішнього середовища внаслідок реалізації певної інновації має ліквідуватися відповідними поліпшувальними змінами в інших складових внутрішнього середовища. Так, впровадження нових технологій переважно потребує нових знань у працівників, які їх обслуговуватимуть; при цьому змінюються характеристики продукції, що передбачає відповідні зміни у тактиці роботи зі споживачами (маркетингові інновації) тощо. Отже, інноваційний менеджмент має враховувати багатофункціональність інновацій, їх здатність одночасно впливати на різні аспекти регіональної економіки, тому зміна взаємозалежних елементів повинна бути синхронізована у часі для відновлення динамічної рівноваги.

Адаптивність формується завдяки ретельному моніторингу стану зовнішнього і внутрішнього середовища регіону і цілеспрямованому пошуку інновацій, реалізація яких поліпшує його позиції та рівень конкурентоспроможності.

Синергетичний вплив інноваційного менеджменту на розвиток економіки регіону забезпечується розробленням ефективної інноваційної політики, спрямованої на створення в регіоні такого середовища та умов, що заохочують та стимулюють інноваційний пошук окремих суб'єктів регіональної економіки та регіональних структур.

Інноваційний менеджмент як система уявляє собою сукупність економічних, мотиваційних, організаційних і правових засобів, методів і форм управління інноваційною діяльністю з метою оптимізації економічних результатів господарської діяльності. [6]

На рис. 1.3.1 представлено склад та взаємозв'язки підсистем регіонального менеджменту в загальній системі завдань регіонального інноваційного розвитку.

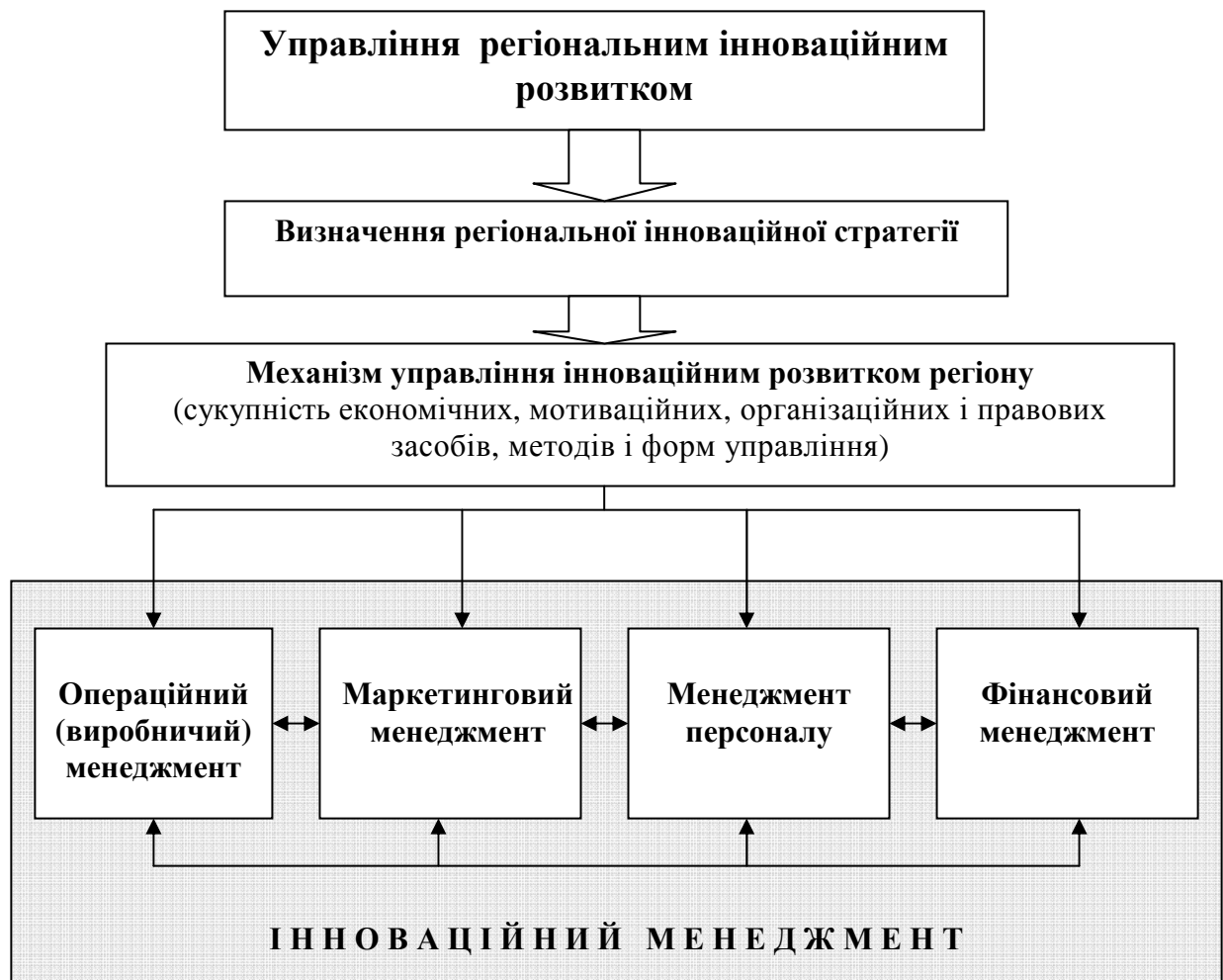

Рис. 1.3.1 – Склад та взаємозв’язки підсистем регіонального менеджменту в загальній системі завдань регіонального інноваційного розвитку

* Розроблено автором

Інноваційний менеджмент як система є сукупністю дій, які стосуються обґрунтування, прийняття, реалізації управлінських рішень щодо створення та впровадження новацій і спрямовані на визначення стратегічних інноваційних цілей, адекватних обраній стратегії розвитку; формування інноваційної стратегії та інноваційної політики; оптимізацію організаційно- структурних форм управління інноваціями; розроблення технології обґрунтування і прийняття інноваційних рішень; вибір методів впливу на поведінку учасників інноваційного процесу з метою формування взаємовигідних економічних відносин.

Систему інноваційного менеджменту регіону зображено на рис. 1.3.2.

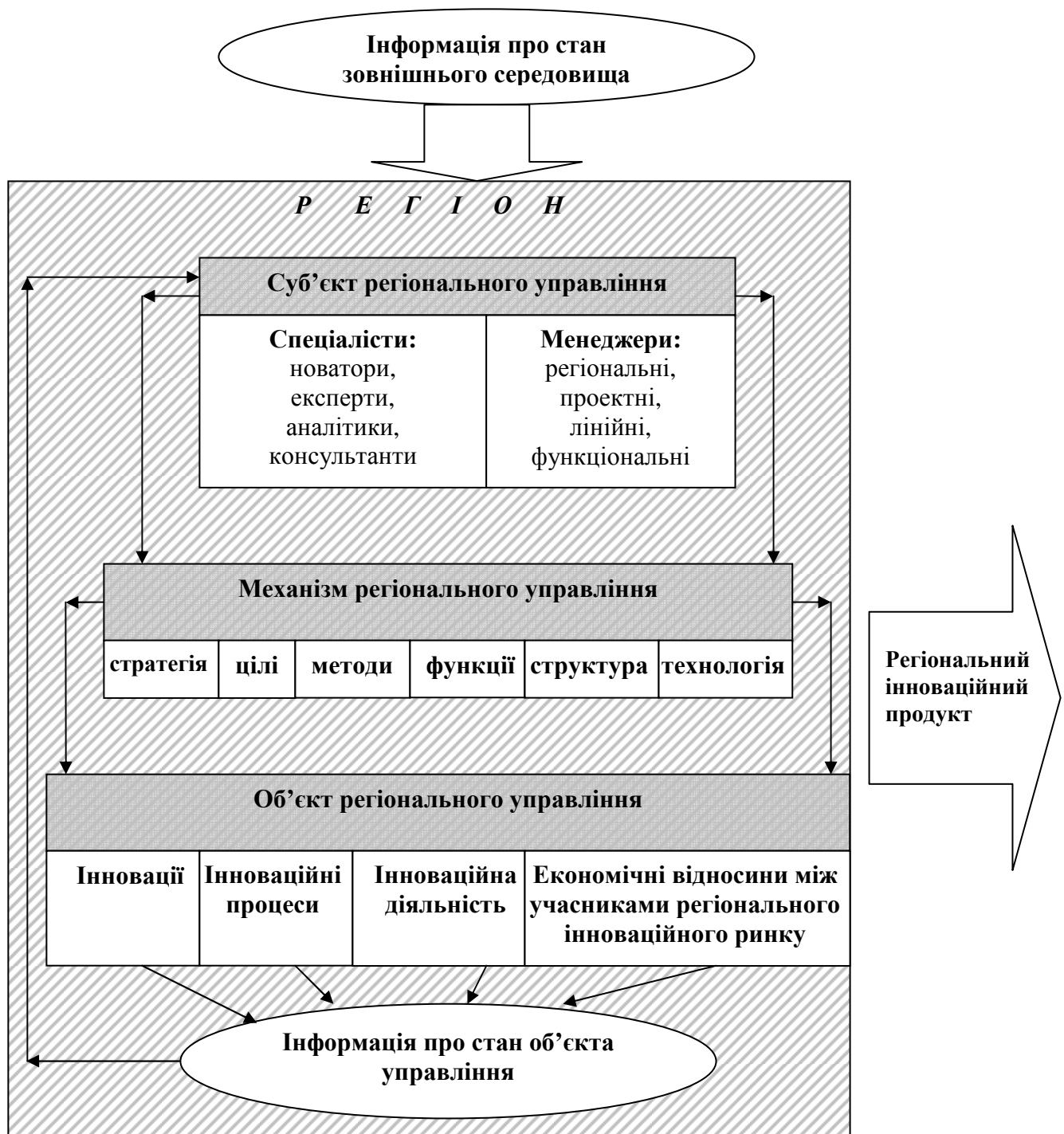

Рис. 1.3.2 – Система інноваційного менеджменту регіону

* Розроблено автором

Закон України «Про інноваційну діяльність» трактує інновацію таким чином: «Це новостворені і вдосконалені конкурентноздатні технології, продукція чи послуги, а також організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, що істотно поліпшують структуру та якість виробництва і соціальної сфери.» У зазначеному Законі сказано, що об'єктами інноваційної діяльності є:

- інноваційні програми і проекти;
- нові знання та інтелектуальні продукти;

- виробниче обладнання та процеси;
- інфраструктура виробництва і підприємництва;
- організаційно - технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, що істотно поліпшують структуру і якість виробництва і соціальної сфери;
- сировинні ресурси, засоби їх видобування і переробки;
- товарна продукція;
- механізм формування споживчого ринку і збуту товарної продукції [7].

Основним об'єктом регіонального інноваційного менеджменту є регіональні інноваційні програми та проекти, що здатні істотно підвищити ефективність регіонального виробництва та рівень соціально-економічного розвитку регіону на основі впровадження інновацій, що дозволяють оптимізувати витрати регіональних ресурсів та підвищити ефективність їх використання, а також інновацій, спрямованих на виведення на ринок нового конкурентоздатного регіонального продукту.

Виходячи з вищевикладеного, можна сформулювати основні завдання, що покликана вирішувати система регіонального інноваційного менеджменту для забезпечення кадрами реалізації ефективних регіональних інноваційних проектів (див. рис.1.3.3).

На вирішення основних завдань інноваційного розвитку регіону спрямовані функції регіонального інноваційного менеджменту: планування, організація, управління, стимулювання та контроль інноваційної діяльності в регіоні.

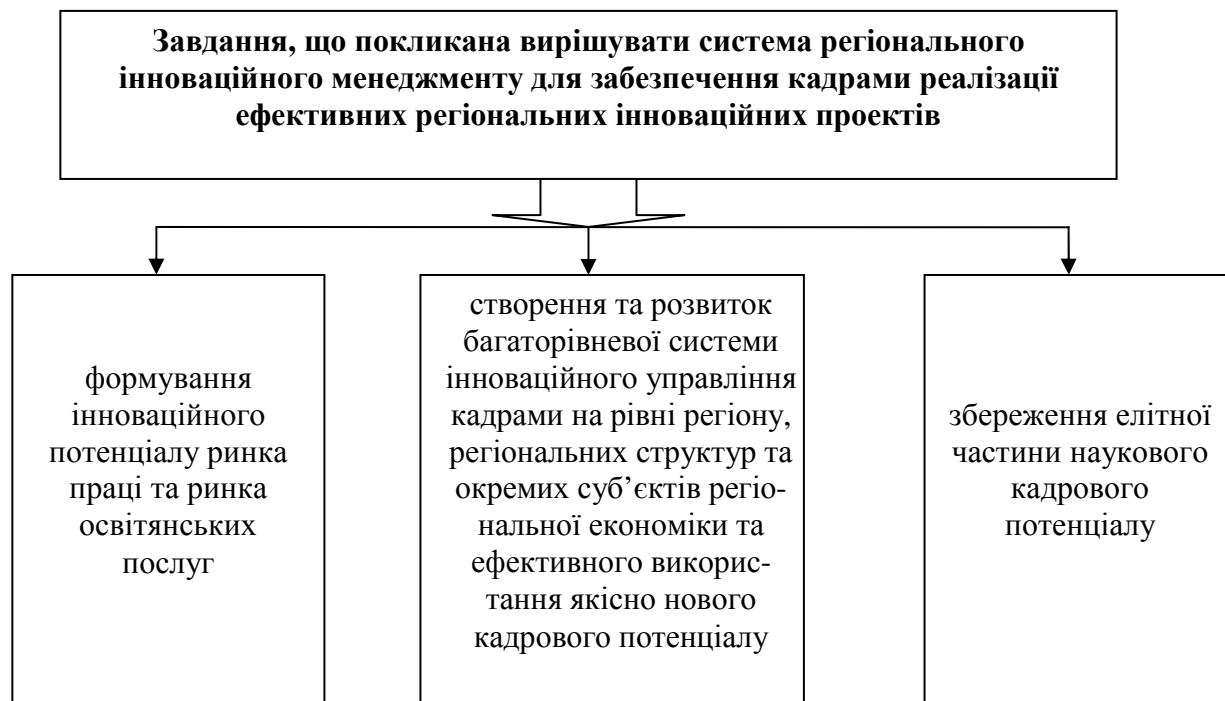

Рис. 1.3.3 – Завдання регіонального інноваційного менеджменту для забезпечення кадрами реалізації ефективних регіональних інноваційних проектів

* Розроблено автором

В контексті вирішення завдань щодо інноваційного розвитку регіону регіональна система інноваційного менеджменту повинна охоплювати:

- розробку довгострокового (до 20 років) регіонального прогнозу розвитку науки, виходячи з оцінки пріоритетних її напрямків, що відповідають сучасним інноваційним тенденціям;
- механізми фінансування та стимулювання розробки визначених наукових та технологічних пріоритетів інноваційного спрямування;
- заходи щодо адаптації діяльності наукових інститутів до умов і вимог ринку, враховуючи світові тенденції в організації діяльності наукових установ у відповідних умовах;
- політику формування кадрів науки і освіти в контексті більш глибокої інтеграції науки і освіти в нових умовах;
- оновлення матеріальної бази наукових і науково-дослідних установ;
- перспективи захисту інтелектуальної праці вчених, що базується на світовому досвіді трансферу наукових надбань у практику;
- розробку сценарного прогнозу розвитку пріоритетних технологій інноваційного спрямування та постійне його оновлення;
- визначення та постійне оновлення критичних технологій для підтримки функціонування та забезпечення розвитку економіки регіону;
- політику підтримки конкурентоспроможності нових виробництв на внутрішньорегіональному та зовнішньому ринках;
- розробку масштабних інноваційних проектів, що мають «підштовхуючий» ефект для розробки і реалізації інших інноваційних проектів;
- розробку довгострокової стратегії соціально-економічного розвитку на основі стратегії випереджаючого розвитку;
- визначення базових інфраструктурних та інноваційних рішень, що будуть покладені в основу довгострокової стратегії розвитку;
- формування і підтримку функціонування нових організаційних структур, основним завданням яких є діяльність інноваційного характеру. [8]

Інноваційний процес охоплює три основних етапи створення інноваційної продукції: науково-дослідні розробки, що включають до себе теоретичні та прикладні дослідження; проектно-конструкторські розробки та комерціалізацію інновації, тобто впровадження її в виробництво та комерційну реалізацію. Для прискорення інноваційного процесу інноваційний менеджмент використовує низьку організаційних заходів та використовує певний інструментарій, до яких відносяться: створення регіональних інноваційних структур підтримки інноваційної діяльності, розбудова на їх основі регіональної інноваційної інфраструктури, стимулювання та мотивування регіональних структур для заохочення інноваційної діяльності.

1.3.3. Регіональна інноваційна система як основа підвищення конкурентоспроможності регіону

Сучасний етап еволюції світового господарства характеризується активізацією процесу локалізації інноваційної діяльності, а саме: концентрацією її в окремих національних регіонах, містах, локальних утвореннях. Так, скандинавський економіст Б. Лундвалл, твердить, що нині регіони виконують ключову генеруючу функцію на мезорівні, створюючи високотехнологічні продукти через регіональні інноваційні мережі, локальні кластери та використовуючи ефект інформаційного взаємозбагачення науково-дослідних інститутів, що співпрацюють.[9]

Сучасні дослідження інноваційних процесів дозволяють зробити висновок, що технологічна щільність та гетерогенність є радше властивістю окремих національних регіонів, ніж країн. Даний феномен, з одного боку, є проявом дії загального закону нерівномірності економічного розвитку, а з іншого - зумовлений такими трьома чинниками:

1. Переходом від лінійної до інтерактивної інноваційної моделі суспільного розвитку, де знання виступають ключовим ресурсом, а навчання - ключовим процесом. Передача знань є ефективнішою в процесі безпосереднього спілкування («face-to-face»), ніж за допомогою застосування довгих каналів зв'язку, оскільки деякі форми нових знань поширюються виключно в межах локального соціального середовища (наприклад, результати наукових досліджень, які не мали очікуваного ефекту, дуже рідко виносяться «на люди» або взагалі не публікуються). Дане явище локальної циркуляції знань дістало назву «ефект гудіння» («buzz effect») та детально проаналізовано в праці американського економіста А. Венебла [10];

2. Високою концентрацією високоосвіченої та кваліфікованої робочої сили в окремих центрах економічної активності, що пропонують найкращі умови працевлаштування, а саме: столичних регіонах і великих мегаполісах.

Отже, якщо регіон приваблює високоосвічених і талановитих працівників, то, відповідно, активізується його інноваційна активність та підвищуються темпи економічного зростання і рівень конкурентоспроможності, що в свою чергу, сприяє залученню додаткової кількості висококваліфікованої робочої сили. Таким чином, виникає замкнене коло: привабливі умови працевлаштування - високоосвічені працівники - підвищення конкурентоспроможності регіону - привабливі умови працевлаштування.

3. Специфічним соціокультурним середовищем, яке існує в окремих містах, що приваблюють висококваліфікованих працівників не лише кар'єрними перспективами, а й високими стандартами життя. Так, Р. Флорида вважає, що дані міста характеризуються наявністю широкого спектра різних видів креативної діяльності та, відповідно, талановитих працівників; соціальною неоднорідністю суспільства (що виявляється в наявності серед місцевого населення представників різних етнічних і національних груп); толерантністю (підтверджується присутністю значної кількості сексуальних

меншин) та різноманітністю культурного життя. [11] Крім того, в містах з вищенаведеними характеристиками для представників креативного класу зазвичай існують низькі входні бар'єри на ринок працевлаштування та локальне соціальне середовище. Як правило, в межах країни є один або два, рідко — три чи більше таких центрів тяжіння для високоосвічених працівників.

Тож можна стверджувати, що інноваційна активність характеризується високим рівнем географічної концентрації, що принципово змінює статус окремих національних регіонів, міст і локалітетів на міжнародному ринку високотехнологічної продукції, перетворюючи їх на вузлові точки глобальної інноваційної мережі. Саме в даному контексті особливої актуальності набуває концепція регіональної інноваційної системи (РІС) як теоретична основа розробки та ефективною імплементації стратегії підвищення міжнародної конкурентоспроможності регіону [11].

Дослідження теоретичних основ функціонування регіональних інноваційних систем переважно в контексті аналізу сутності, структури та механізмів дії національних інноваційних систем на прикладі окремих держав здійснено у працях зарубіжних і вітчизняних науковців: Б. Ашейма [12], А. Ісаксена, Ф. Тьодлінга, К. Фрімена [13], Дж. Хауельса, В. Чужикова [14], З. Варналія [15] та ін.

Концепція регіональної інноваційної системи виникає на початку 90-х рр. ХХ століття як окремий напрям теорії інноваційних систем. Вона інтегрує дві основні ідеї: системний характер інноваційної діяльності та регіональний вимір інноваційного процесу. Перша ідея — системна та взаємопов'язана природа інноваційної активності — відображена у працях багатьох економістів [13, 14, 15], які досліджували принципи функціонування національних інноваційних систем.

Друга базова ідея концепції РІС — регіональний характер інноваційного процесу — базується на твердженні, що саме мезорівень (регіональний) економічної діяльності є ключовим для забезпечення стійких інноваційних конкурентних переваг країни на глобальному ринку в довгостроковій перспективі. На початку 90-х років ХХ століття виникла течія нової регіональної науки, прихильники якої наголошували на необхідності співпрацювати локально для того, щоб конкурувати глобально (Ф. Кук, К. Сейбл [16]).

Регіональна інноваційна система (РІС) - це сукупність приватних фірм, державних компаній, громадських організацій, органів влади та центрів створення нових знань і їх подальшої дифузії (таких, як університети, дослідницькі інститути, експериментальні лабораторії, агенції інноваційного розвитку тощо), які поєднані між собою специфічними партнерськими взаємовідносинами, що сприяють інтенсифікації інноваційної діяльності та, як наслідок, підвищенню рівня конкурентоспроможності регіону. [14]

Базуючись на дослідженнях Б. Ашейма [12], можна виокремити три типи РІС: територіально вбудовані інноваційні системи, регіональні сітьові інноваційні системи, регіоналізовані національні інноваційні системи.

В таблиці 1.3.1 наведена порівняльна характеристика трьох типів РІС.

Табл. 1.3.1 - Порівняльна характеристика типів РІС

Тип РІС	Розташування інноваційних підприємств	Базова інноваційна модель	Основні стимули взаємодії	Приклади
Територіально вбудована РІС	Локальне з незначним ступенем інноваційної взаємодії	Інтерактивна	Географічна, соціальна та культурна спорідненість	Індустріальні дистрикти
Регіональна сітьова інноваційна система	Локальне зі значним ступенем інноваційної взаємодії	Інтерактивна	Планомірне та систематизоване створення інноваційних мереж	Інноваційні кластери
Регіоналізовані національні інноваційні системи	Здебільшого поза межами певного регіону	Лінійна	Окремі індивідууми з аналогічним рівнем освіти та спільними інтересами	Технополіси, технопарки

* Складено за даними матеріалу [12]

Необхідно зазначити, що різні типи регіональних інноваційних систем можуть паралельно існувати в межах національної інноваційної системи. Як показують дослідження закордонного досвіду щодо розбудови регіональних інноваційних систем та аналіз вітчизняних особливостей розвитку інноваційної діяльності в межах національної та регіональних економік, в Україні доцільно здійснювати управління інноваційною діяльністю в регіонах за допомогою розбудови регіональних інноваційних систем на основі кластерів. В даному контексті розрізняють три основних варіанти формування регіональної інноваційної системи на основі кластерів:

1. «Згори-донизу» - ключову ролі відіграють місцеві органи влади, які визначають стратегію кластеру, виділяють ресурси для його розвитку, формують координаційний цент управління;

2. «Знизу-догори» - ініціатива належить суб'єктам господарювання і кластер виникає в результаті об'єднання окремих проектів і програм, які інтегрують окремих учасників інноваційного процесу;

3. Змішаний варіант, який сполучає обидва підходи. [17]

Вибір варіанту залежить від наявності об'єктивних факторів формування кластерів на конкретній території, готовності органів влади к діалогу з бізнесом на умовах партнерства, розвитку інфраструктури підтримки бізнесу та інших факторів.

Основними аргументами на користь використання кластерного методу розбудови регіональної інноваційної системи є такі:

1. Висока узгодженість із характером конкуренції та джерелами конкурентних переваг;

2. Ефективне забезпечення функціонування міжгалузевих зв'язків, розповсюдження технологій та інформації:

3. Можливість здійснення внутрішньої спеціалізації і стандартизації, підвищення продуктивності праці:

4. Мінімізація витрат на впровадження інновацій, наявність гнучких підприємницьких структур, які б сприяли формуванню інноваційних крапок росту за рахунок високого ступеню спеціалізації при обслуговуванні конкретного виробництва;

5. Можливості ефективного обміну ідеями між спеціалістами, тобто формування конкурентного середовища.

Модель регіональної інноваційної системи на основі кластеру дозволяє створити умови для інтеграції вищих навчальних закладів з промисловістю. Схему моделі регіональної інноваційної системи на основі кластеру відображено на рис. 1.3.4.

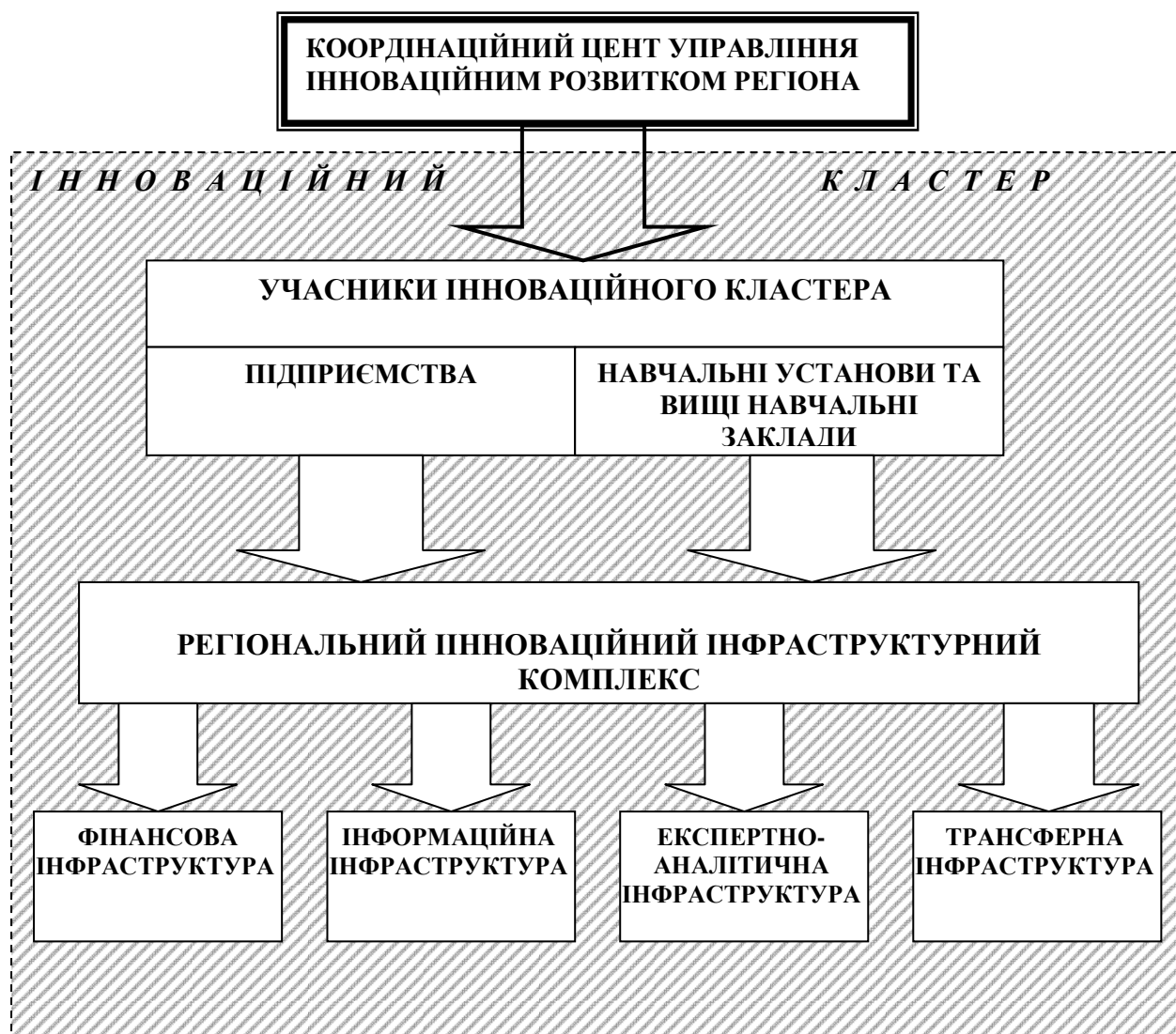

Рис. 1.3.4 - Схема регіональної інноваційної системи

* Розроблено автором

Таким чином, регіональна інноваційна система стає найважливішим фактором прискорення інноваційних процесів в регіоні, сприяє розвитку інноваційних та технологічно орієнтованих окремих підприємств і регіональних виробничих, науково-виробничих, фінансово-виробничих структур. Надання регіональній економіці інноваційного напрямку розвитку значно підвищує рівень соціально-економічного розвитку регіону та його конкурентоспроможність.

1.3.4. Сутність та значення регіональної інноваційної інфраструктури

Для забезпечення інноваційного розвитку регіональної економіки та прискорення інноваційних процесів в регіоні як було викладено вище, необхідна розбудова ефективної інноваційної інфраструктури.

Важливим фактором, що впливає на розвиток й ефективність інноваційних процесів, є інноваційна інфраструктура. Це інституціональне поле, у якому зароджуються, матеріалізуються й через комерційне використання здобувають ознаки інноваційного продукту науково-технічні ідеї, що виникають на тих або інших етапах суспільного розвитку.

Однак останнім часом на тлі посилення суспільної уваги до інноваційності економіки помітно позначився дефіцит її інфраструктурного забезпечення. Про це свідчать обмежена кількість підприємств інфраструктури, нерозвиненість видової й організаційної структури, недостатня й нестабільна законодавча база по їхньому створенню й функціонуванню.

Основу інноваційної діяльності, її базисну субстанцію, на думку автора, становить творча інтелектуальна праця інноваторів й їхніх колективів, що реалізується завдяки творчим здатностям, кваліфікації й духовній харизмі особистості. Все інше - інфраструктура, що створює необхідні матеріально-технічні, ресурсні й загальносистемні умови для ефективної інноваційної діяльності. Можуть бути інноваційні підприємства, які одночасно розробляють, роблять і реалізують інноваційні продукти (продукцію), але можуть бути й такі, які тільки розробляють, або роблять, або впроваджують її, як це відбувається у випадку трансферу технологій, придбання авторських прав або ліцензій на виготовлення інноваційної продукції.

Такі утворення, як технопарк, технополіс, інноваційний центр, інноваційний бізнес-інкубатор, являють собою насамперед організаційно-господарські структури, основною, а точніше, первинною місією яких є не виробнича функція щодо обсягів інноваційної продукції (хоча це дуже важливо), а створення сприятливих умов для розвитку й підвищення ефективності інноваційної діяльності. Для ефективного функціонування інноваційної інфраструктури повинна бути створена розгалужена система таких науково-технологічних структур, у які входять наукові установи, вузи, підприємства, фірми, інформаційно-виставочні комплекси й служби сервісу, які спільно прискорюють процес виникнення, втілення й поширення нових видів продукції, технологій, виробничих процесів, ідей і методів роботи.

Однією з найефективніших регіональних інноваційних структур є, на думку автора, регіональний науково-промисловий комплекс. Ці комплекси охоплюють промислові та науково-дослідні парки, окремі наукові центри, корпорації, підприємства ризикового бізнесу, які зв'язані між собою не тільки спільною науково-дослідною розробкою, випробуванням і виробництвом інноваційної продукції, а й територіально (регіонально). Це сприяє розвитку економіки певних географічних районів країни, зростанню зайнятості населення, підвищенню його кваліфікації, ефективності інвестицій. Створені в науково-промислових комплексах інновації сприяють переміщенню ресурсів у сферу більш високої продуктивності та прибутку, розвитку наукоємних галузей виробництва. Саме в наукоємних галузях зосереджений високодохідний (венчурний) капітал.

Сенс створення регіональних науково-промислових комплексів полягає в тому, щоб постійно забезпечувати регіону та країні в цілому лідируючі позиції у світі з точки зору інновацій, зробити країну своєрідним науково-дослідним полігоном і дослідним (стартовим) виробником, використовуючи при цьому головну перевагу — науковий потенціал, аналогів якому немає поки що у світі. У країнах ЄЕС спостерігається досить значна концентрація НДДКР у територіальному (регіональному) плані. Практично в усіх великих європейських державах існують регіони, на які припадає близько 20 % обсягів досліджень і розробок. [14]

Регіональні науково-промислові комплекси — це основні засоби формування і здійснення регіональної інноваційної політики, спрямованої на забезпечення економічного розвитку регіону. До їх компетенції належать: створення системи моніторингу інноваційного потенціалу регіону, створення регіональної системи підтримки і розвитку інноваційної діяльності, координування діяльності організацій, що здійснюють інноваційну діяльність, сприяння розвитку інтелектуального і кваліфікаційного потенціалу населення регіону. Вони вибудовують свою діяльність з огляду на особливості регіону, цим зумовлена різноманітність регіональних центрів. [14]

Найпоширенішою формою інтеграції науки і виробництва у провідних країнах, таких, як США, є університетсько-промислові центри та інженерні центри при університетах. Університетсько-промислові центри створюють з метою об'єднання ресурсів промислових фірм і наукового потенціалу (кадрового і технічного) університетів. Вони здійснюють переважно фундаментальні дослідження у тих сферах, якими зацікавилися фірми-учасниці. Інженерні центри створюють на базі великих університетів за фінансової підтримки уряду з метою стимулювання розроблення нових технологій. Вони досліджують фундаментальні закономірності, на яких ґрунтується інженерне проектування принципово нових штучних систем. Такі дослідження дають промисловості не готову до впровадження розробку, а лише теорію в межах певної сфери інженерної діяльності, яка може знайти застосування на практиці. Вони також здійснюють підготовку нового покоління інженерів з необхідним рівнем кваліфікації та широким науково-технічним світоглядом.

У Росії, наприклад, ініціюється створення таких комплексів та центрів при спеціалізованих науково-дослідних інститутах, які за часів СРСР працювали на військово-промисловий комплекс. Їх напрацювання у галузі фізики, кібернетики, біотехнологій з успіхом можуть застосовуватися і в цивільних сферах діяльності. Такими центрами є, зокрема, Зеленоградський, Саровський (колишній Арзамас-16 Нижегородської області) та ін. [14]

Отже, досвід створення регіональних науково-промислових комплексів в різних країнах світу показує, що вони є активаторами розвитку територій, на яких розташовуються. Однак ефективність їх функціонування значною мірою залежить від участі органів місцевої влади у налагодженні взаємодії між співробітниками цих комплексів і регіональним підприємницьким середовищем.

Крім вищезазначених регіональних структур у світовій практиці підтримки інноваційної діяльності існує безліч варіантів організаційних форм взаємодії науки і виробництва. В основу формування таких структур покладено принцип спільного використання інтелектуальних, матеріальних і фінансових ресурсів, називають такі структури бізнес-інкубаторами. Бізнес-інкубатор - це складний багатофункціональний комплекс, що забезпечує сприятливі умови для ефективної діяльності новоутворених малих інноваційних фірм, які реалізують цікаві наукові ідеї. Таким фірмам у бізнес-інкубаторах надаються численні інноваційні послуги, до яких, зокрема, належать:

- оренда приміщень;
- прокат наукового і технологічного устаткування на певний період; консультації з економічних та юридичних питань;
- фінансові послуги;
- експертиза інноваційних проектів (науково-технічна, екологічна, комерційна);
- інформаційне та рекламне забезпечення. [14]

Діяльність інкубаторів досить ефективна, їх розвиток не потребує бюджетних асигнувань (можливо за винятком мінімальних коштів у вигляді стартового капіталу). Інкубатор, як правило, забезпечує себе на засадах самофінансування. Він зацікавлений у тому, щоб малі інноваційні структури якомога швидше ставали рентабельними: інкубатору гарантується значна частка в їхніх майбутніх прибутках. Доходи інкубатора складаються з трьох основних джерел:

- 1) орендна плата, одержана від клієнтів за наймання приміщень;
- 2) продаж різних послуг;
- 3) участь у прибутках тих фірм, до яких інкубатор вклав у тій чи іншій формі свої кошти. [18]

Тривалість перебування новоутвореної фірми в інкубаторі обмежується терміном три роки. Вважається, що цього періоду фірмі достатньо, щоб бути спроможною самостійно вирішувати господарські проблеми.

Високу дієздатність інноваційних інкубаторів підтверджено в США. Досвід зарубіжних країн свідчить, що інкубатори бувають трьох видів (див. табл. 1.3.2).

Табл. 1.3.2 - Порівняльна характеристика різних типів бізнес-інкубаторів

Вид інкубатора	Особливості	Переваги
Неприбуткові	Працюють із залученням коштів місцевих органів влади	Отримують з орендарів плату, яка значно нижча (до 50 %) ніж у серед-ньому в країні. Цього достатньо, щоб утримувати основний персонал, який працює в інкубаторі
Прибуткові	Не надають пільг, здаючи в оренду своє майно	Пропонують орендарям широке ко-ло різноманітних послуг, за корис-тування якими отримують платню, тобто отримують додатковий дохід
Інкубатори при академічних інститутах та вищих навчальних закладах	Є сполучною ланкою в розробці нововведень між науковими установами і приватним бізнесом	Надають ефективну підтримку підприємствам, які мають намір опанувати високотехнологічну продукцію: необхідні консультації науковців, дослідну та лабораторну базу, обчислювальну техніку, можливість користування бібліо-текою

- Складено за даними матеріалу [18]

Функції бізнес-інкубаторів постійно розширюються. Розвиток бізнес-інкубаторів започатковано в багатьох країнах колишнього СРСР. У Росії в 1995—96 рр. було створено 12 бізнес-інкубаторів у регіонах з метою підготовки кадрів для ринкової економіки і підтримки малого бізнесу.[18]

В Україні також створені бізнес-інкубатори при деяких вищих навчальних закладах та в регіонах (за підтримки урядових програм іноземних країн). Так, за ініціативою міської держадміністрації для підтримки інноваційної діяльності в столиці створено Київський інноваційний бізнес-інкубатор, до складу якого входять: безпосередньо бізнес-інкубатор як орган управління, координаційні органи для забезпечення співробітництва з місцевими органами влади; самостійні центри, які забезпечують обслуговування інкубованих фірм; самі фірми. Інкубовані фірми займаються інноваційним проектуванням та користуються всіма пільгами, наданими бізнес-інкубатором (пільгові оренда приміщень, отримання сервісних послуг). Територіально вони розташовані в приміщенні бізнес-інкубатора, проте термін дії їх перебування в складі бізнес-інкубатора обмежується 2—3 роками. Інноваційні бізнес-інкубатори діють при технічних університетах Львова, Дніпропетровська та Києва. [18]

Дуже ефективно діють такі регіональні структури підтримки інноваційної діяльності як технополіси і технопарки.

Технопарк (науково-технічний парк) – це компактно розташований науково-технічний комплекс, який охоплює наукові установи, вищі навчальні заклади, комерційні фірми, консалтингові, інформаційні та інші сервісні служби і функціонує на засадах комерціалізації науково-технічної діяльності. [14] Це одна з найпоширеніших у США та Західній Європі форм взаємодії розробників нових технологій з венчурними фірмами, яка дає змогу швидко комерціалізувати нововведення. Зразком є науково-технологічний парк «Силіконова долина», створений на базі Стенфордського університету в

Каліфорнії. Він об'єднує до 3 тис. дрібних і середніх фірм, що працюють у сфері електроніки, із загальною кількістю зайнятих 190—200 тис. осіб. [14] Там працюють кваліфіковані фахівці у галузі інформаційних технологій з усього світу, в т. ч. з України та Росії. Деякі з них на основі розроблених ними інновацій створили власні фірми.

Технопарки показали свою ефективність щодо скорочення циклу наука - виробництво - споживання. В умовах науково-технічного парку потрібно 3-5 років на створення і просування на ринок нового продукту і ще близько 2-3 років, щоб повернути кошти, витрачені на його розробку. Територіальна близькість різнохарактерних за своїм профілем закладів (університети, приватні промислові підприємства, державні заклади), що входять до парку, позитивно впливає на діяльність кожного з них, сприяючи зближенню науки і виробництва, підвищуючи ефективність інвестицій.

Використовуючи досвід «Силікон велі», в усьому світі стали створювати технополіси - міста передових (високих) технологій, наукових досліджень і проектно-конструкторських розробок у відповідних галузях виробництва. Структура технополісу подібна до технопарку, однак вона розташовується в межах конкретного населеного пункту, розвиток якого забезпечується через технополіс. Технополіс - це цілісний науково-виробничий комплекс, створений на базі окремого міста.

Ідея створення технополісів як компактних науково-промислових міст, де розробляються інноваційні технології і розвиваються наукомісткі галузі виробництва, зародилась ще на початку 50-х років у США. Нині ареал поширення технополісів досить масштабний - вони склалися в Західній Європі, Північній Америці і Північно-Східній Азії. За ознаками функціональної організації до них близькі технологічні парки (США, Франція, Велика Британія, Ірландія, Фінляндія, Швеція, Іспанія); наукові парки (США, Фінляндія, Данія, Нідерланди, Велика Британія, Бельгія, Японія, Тайвань); дослідницькі промислові парки (США, Велика Британія); парки-клуби і ділові комплекси (Франція); бізнес-парки (Велика Британія); інноваційні центри (Велика Британія, ФРН, Франція). [19] Отже, у країнах з розвиненою економікою відбувається масовий перехід до наукомістких технологій; усвідомлення обмеженості природних ресурсів зумовило пошук ресурсозберігаючих технологій при глибокій переробці сировини. Результатом цього є створення структур, здатних до синтезу науки та виробництва, розвитку індустрії інтелектуальних продуктів. Один із найефективніших підходів до розв'язання названих завдань - організація мережі технополісів. Технополіси можуть виникати як на базі новоутворених міст, так і на базі старих, реконструйованих. Створення технополісів справляє формуючий вплив на розвиток тих регіонів, де вони розташовані.

Отже, створення регіональних структур підтримки інноваційної діяльності та формування регіональної інноваційної інфраструктури сприяють:

- підвищенню інноваційної активності в регіоні;
- прискоренню комерціалізації новацій;
- структурній перебудові регіонального виробництва;

- створенню нових робочих місць в регіоні;
- удосконаленню механізмів інноваційної діяльності;
- підсиленню наукоємності розвитку промисловості в регіоні;
- підвищенню професіоналізму кадрів;
- підвищенню інноваційності регіональної економіки.

Найвагоміші вигоди, які можуть мати влада та населення регіону від діяльності регіональної інноваційної інфраструктури, на думку автора, полягають у тому, що з'являються нові можливості в плануванні та координуванні регіональної інноваційної політики, розширюються можливості для використання високотехнологічних ресурсів місцевого значення, розширюються експортні можливості регіону, зростає кількість робочих місць і завдяки цьому скорочуються бюджетні витрати на сплату виплат по безробіттю, підвищується ділова активність в регіоні і за рахунок цього підвищуються сплати в місцевий бюджет, зростають інтелектуальний та освітній рівні населення та в кінцевому разі підвищується рівень життя населення в регіоні.

1.3.5. Розробка та оцінювання регіональних інноваційних програм і проектів

Інноваційна діяльність на рівні регіону здійснюється у відповідності з регіональними інноваційними програмами і проектами, що реалізуються в регіоні в комплексі програм регіонального розвитку. Вони повинні розроблятися, виходячи із загальної стратегії розвитку регіону, передбачати необхідність використання місцевими органами влади всіх можливих організаційних та економічних механізмів та ресурсів місцевих бюджетів. Вибір та підтримка найзначущих та наймасштабніших програм і проектів повинна залишатися за державою.

Обов'язковим атрибутом успішного регіонального розвитку, на думку автора, сьогодні є розробка та реалізація регіональної інноваційної програми. Така програма являє собою комплекс взаємопов'язаних завдань і заходів, які спрямовані на розв'язання найважливіших проблем інноваційного розвитку області в цілому, окремих галузей її економіки та територіальних громад.

Всі заходи повинні узгоджуватись за строками виконання, виконавцями, ресурсним забезпеченням та підтверджуватись конкретними проектами. Заходи, завдання та показники програми інноваційного розвитку включатимуться до Програм економічного і соціального розвитку області на відповідний рік.

Складання таких програм є нормою в Європейському Союзі. Зараз вони створені і функціонують приблизно в 100 європейських регіонах. При цьому головними напрямками інноваційної діяльності в західних країнах, як і в цілому у світі, є інформаційні технології, біотехнології, нанотехнології та нові матеріали, енергетичні технології.

Законом України «Про пріоритетні напрямки інноваційної діяльності в Україні» визначено вісім стратегічних напрямків інноваційної діяльності на

період до 2013 року: 1) модернізація електростанцій; нові та відновлювані джерела енергії; новітні ресурсозберігаючі технології; 2) машинобудування та приладобудування як основа високотехнологічного оновлення всіх галузей виробництва; розвиток високоякісної металургії; 3) нанотехнології, мікроелектроніка, інформаційні технології, телекомунікації; 4) вдосконалення хімічних технологій, нові матеріали, розвиток біотехнологій; 5) високотехнологічний розвиток сільського господарства і переробної промисловості; 6) транспортні системи: будівництво і реконструкція; 7) охорона і оздоровлення людини та навколишнього середовища; 8) розвиток інноваційної культури суспільства. [22] Вони враховують як світові тенденції, так і специфіку розвитку національної економіки. Регіональна інноваційна програма складається з декількох етапів.

Табл. 1.3.3 – Послідовність розробки регіональної інноваційної програми

Етапи	Характеристика
1 етап	<ul style="list-style-type: none"> - Визначення та обґрунтування пріоритетів інноваційного розвитку - створення та початок роботи регіональної ради інноваційного розвитку області при обласній державній адміністрації - оцінка інноваційного потенціалу - створення інноваційних центрів - створення агенції з питань залучення інвестицій для реалізації програми - проектування інформаційно-пошукової системи
2 етап	<ul style="list-style-type: none"> - Інвентаризація діючих інноваційних проектів - створення комісії обласної ради з питань інноваційного розвитку регіону - розробка програми інноваційного розвитку регіону
3 етап	<ul style="list-style-type: none"> - Створення інформаційно-пошукової системи - насичення баз даних, запровадження пільгового - оподаткування інноваційної діяльності та початок фінансування регіональних інноваційних проектів
4 етап	<ul style="list-style-type: none"> - Включення регіональних інноваційних проектів до державних інноваційних програм - формування промислово-інноваційного кластеру.

* Розроблено автором

Впровадження регіональної інноваційної програми надає можливість забезпечити позитивні зміни в життєдіяльності суспільства і людини, а саме: забезпечити перехід економіки регіону до інвестиційно-інноваційної моделі розвитку, реструктуризацію та диверсифікацію виробництва; підвищити конкурентоспроможність економіки, ефективність державного управління інноваційною діяльністю; збільшити частку наукоємної продукції; створити нові робочі місця, активізувати інноваційне підприємництво; забезпечити приток інвестицій у сферу впровадження наукових розробок; забезпечити розвиток ринку інноваційних продуктів; простимулювати творчий пошук талановитої молоді, забезпечити широкий доступ бізнесу та науки до інформації в галузі останніх наукових розробок.

В рамках регіональної інноваційної програми розробляється низка інноваційних проектів, що в комплексі вирішують основне завдання програми,

яке відповідає інноваційній стратегії розвитку регіону. Інноваційний проект – це комплекс взаємопов’язаних заходів, розроблених з метою створення, виробництва та просування на ринок нових високотехнологічних продуктів за умов встановлених ресурсних обмежень.[6]

При відборі інноваційних проектів необхідно економічно обґрунтовувати кожне управлінське рішення стосовно прийняття і реалізації інноваційних проектів регіонального масштабу. Для цього необхідно, щоб оцінка економічної ефективності капітальних вкладень у реалізацію регіональних інноваційних проектів ґрунтувалася на комплексній методиці, що дає змогу враховувати економічний ефект для всіх зацікавлених у цьому сторін: підприємств, органів влади та населення регіону.

Основними критеріями оцінювання регіональних інноваційних проектів є актуальність, значущість, багатоаспективність. Актуальність передбачає відповідність інноваційного проекту цілям науково-технічного і соціального розвитку регіону та країни в цілому. Значущість визначається з позицій державного, регіонального та галузевого рівнів управління. Багатоаспектність враховує вплив інновації на різні галузі регіональної економіки та отримання різних видів ефекту: науково-технічного, економічного, ресурсного, соціального, екологічного. Залежно від виду ефекту інновації відповідно і оцінюють.

Ресурсне оцінювання здійснюють з метою визначення впливу інновації на обсяги споживання певного виду ресурсу і подолання проблеми його обмеженості (важлива у разі використання дефіцитних чи непоновлюваних ресурсів, особливо тих, які імпортують); визначають її показниками підвищення ефективності їх використання (наприклад, підвищення ефективності використання трудових ресурсів - зростанням продуктивності праці; технічних ресурсів - зростанням фондівіддачі тощо).

Соціальне оцінювання полягає у визначенні внеску інновації у поліпшення якості життя населення регіону.

Екологічне оцінювання враховує вплив інновації на розв’язання проблем охорони довкілля в регіоні, що особливо важливо при реалізації інноваційних проектів, які можуть змінювати рівень екологічної безпеки території. Здійснюється за такими показниками:

- зниження викидів у навколишнє середовище;
- забезпечення безвідходності виробництва шляхом замкнутого технологічного циклу перероблення ресурсів;
- наближення до біосферосумісного типу технології.

Трапляється, що інновація, перспективна з огляду на можливості її комерціалізації, потребує значних витрат на ліквідацію наслідків її впливу на довкілля. За умов, коли держава та громадськість приділяють належну увагу стану екології, такий інноваційний проект буде відхилено.

Отже, оцінювання інновації дає змогу точніше врахувати усі результати і наслідки, які очікуються від її втілення у життя, і прийняти правильне рішення щодо доцільності її реалізації.

Комплексна методика оцінки економічної ефективності капітальних вкладень у регіональні інноваційні проекти повинна включати розрахунок двох груп показників: 1) комерційної ефективності (для виявлення варіантів капітальних вкладень, які забезпечують максимальне збільшення прибутку від впровадження проекту); 2) суспільної ефективності (для виявлення варіантів капітальних вкладень, які забезпечують максимальне збільшення суспільного добробуту населення регіону). Визначення комерційної ефективності передбачає розрахунок таких показників, як термін окупності, коефіцієнт дисконтування, чистий дисконтований доход, внутрішня норма доходу, індекс доходності. Визначення суспільної ефективності базується на розрахунку граничного індексу виробництва інноваційної продукції та бюджетної ефективності. [21]

Чистий дисконтований доход (інтегральний ефект) - це різниця результатів і витрат за розрахунковий період, приведених до одного, як правило, початкового року реалізації проекту, тобто з урахуванням їх дисконтування:

$$ЧДД = \sum (D_t - B_t) * K_o, \quad (1.3.1.)$$

де t – розрахунковий рік

D_t – доходи в t -тий рік

B_t – інноваційні витрати в t -тий рік

K_o – коефіцієнт дисконтування.

Коефіцієнт дисконтування розраховується наступним чином:

$$K_o = \frac{1}{(1 + r)^t}, \quad (1.3.2.)$$

де t - номер кроку розрахунку,

r - постійна норма дисконту (у %).

Чистий дисконтований доход називають також чистою теперішньою вартістю інноваційного проекту і розраховують ще за такою формулою, що використовується у міжнародних економічних розрахунках:

$$NPV = \sum_{t=1}^n \frac{CF_t}{(1 + r)^t} - I_0, \quad (1.3.3.)$$

де CF_t - сума грошових потоків по проекту

I_0 - початкова сума інвестицій в проект.

Термін окупності інноваційного проекту - це період, протягом якого додатковий прибуток, отриманий внаслідок реалізації інноваційного проекту, забезпечить повернення інвестицій.

Дисконтований строк окупності проекту визначається за формулою

$$T = \frac{I_0}{\sum_{t=1}^n \frac{CF_t}{(1 + r)^t} * t}. \quad (1.3.4.)$$

Індекс рентабельності інвестицій у проект - це відношення приведених доходів до приведених на цю ж дату витрат, що супроводжують реалізацію інноваційного проекту:

$$I_p = \frac{\sum D_k * K_o}{\sum B_k * K_o}. \quad (1.3.5.)$$

Якщо чистий дисконтований доход ЧДД позитивний, то індекс рентабельності >1 , і навпаки. При $I_p >1$ інноваційний проект вважається економічно ефективним.

Внутрішня форма рентабельності (ВНР) показує ту норму дисконту, за якої величина дисконтованих доходів за певне число стає рівною інвестиційним вкладенням у реалізацію проекту. В такому разі доходи і витрати проекту визначаються приведенням до розрахункового моменту. [6]

Отже, норма рентабельності - це таке порогове значення рентабельності, яке забезпечує дорівність нулю інтегрального ефекту, розрахованого на економічний термін життя інноваційного проекту. Вона дорівнює максимальному відсотку за позиками, який можна платити за використання необхідних ресурсів, залишаючись при цьому на беззбитковому рівні.

Розрахунок внутрішньої норми рентабельності здійснюють методом послідовних наближень ЧДД до нуля за різних ставок дисконту:

$$E_p = A + \frac{A_n * (B - A)}{A_n B}, \quad (1.3.6.)$$

де B – величина ставки дисконту, за якої ЧДД негативний

A_n – величина позитивної ЧДД за величини ставки дисконту A

B – величина негативної ЧДД за величини ставки дисконту B .

Точка беззбитковості визначається для визначення того обсягу інноваційної продукції, який потрібно реалізувати на ринку за прогнозного рівня цін на неї, досягнення якого забезпечує прибутковість проекту. Точка беззбитковості (критичний обсяг продукції) розраховується за формулою

$$T_{без} = \frac{B_{ум пост}}{C_{од} B_{зм}}, \quad (1.3.7.)$$

де $B_{ум-пост}$ - умовно-постійні витрати на реалізацію проекту;

$C_{од}$ - ціна одиниці інноваційної продукції;

$B_{зм}$ - змінні витрати на одиницю продукції. [6]

За співставних умов, більш вигідним є той проект, за яким досягнуті найоптимальніші значення по кожному розрахунковому показнику методики, а також за умови узгодження приватних та суспільних інтересів.

Кожний вид інноваційної продукції має ряд технічних параметрів, що роблять її суспільно корисною. Для інноваційної продукції (послуги), що підлягає оцінці встановлюється вищий (вітчизняний чи світовий) рівень по будь-якому із цих параметрів, і нижчий рівень, за границею якого випускати продукцію є недоцільним. Якщо вищому рівню надати індекс 1, а нижчому – 0,

то утворюється шкала якісних характеристик для даного виробу. Таким чином, отримується індексний показник якісної оцінки випуску інноваційної продукції, що піддається агрегуванню.

Важливою характеристикою інноваційної продукції виступає не лише якість, але й вартість, що залежить від досконалості процесу виробництва, а саме собівартості та ціни продукції. Тому дані величини теж співставляються з еталонними величинами – найменшими досягнутими у світі витратами виробництва на одиницю аналогічної продукції та ціною. Таким чином, отримується індекс вартісної оцінки виробництва нової продукції.[15]

Середнє значення індексів якісної та вартісної оцінки утворює кінцевий техніко-економічний показник – граничний індекс виробництва інноваційної продукції, що характеризує і продукт, і процес його виробництва. Зміст, кількість і види параметрів для оцінки інноваційної продукції у кожному конкретному випадку вибираються індивідуально. Якщо продукція (послуга), що планується до виробництва має граничний індекс $I_e^{i.n.} \geq 1$, то дана продукція може рекомендуватися до реалізації, оскільки за своїми характеристиками вона відповідає передовим аналогам або перевищує їх.

Отже, при відборі та оцінці регіональних інноваційних проектів необхідно здійснювати комплексну оцінку проекту з орієнтацією не лише на вузько корпоративні інтереси та отримання комерційної вигоди, а й враховувати загальний суспільний добробут населення (при розрахунку показників народногосподарської та бюджетної ефективності), а також намагатися врахувати екологічні аспекти реалізації інноваційного проекту, що останнім часом є загально-світовою тенденцією при прийнятті до реалізації будь-яких проектів в межах окремих територій чи країн.

1.3.6. Управління інноваційним потенціалом регіону як фактор розвитку регіону та підвищення його інвестиційної привабливості

В сучасних умовах розбудови інноваційної економіки зростає роль і обумовлюється необхідність підвищення ефективності використання інноваційного потенціалу регіону.

Інноваційний потенціал регіону – це комплекс економічних, організаційних і соціальних факторів, що визначають граничну (максимальну) здатність регіону самостійно створювати, тиражувати, використовувати створені у себе нововведення, сприймати створені за межами об'єкта інші нововведення, входити у взаємодію з іншими об'єктами для спільного створення й (або) використання нововведень, а також вчасно позбуватися від застарілих у існуючих соціально-економічних і організаційних умовах [14].

Управління інноваційним потенціалом регіону являє собою процес вироблення й прийняття управлінських рішень щодо основних аспектів його формування, розподілу й ефективного використання.

Головна мета використання інноваційного потенціалу регіону полягає в узгодженості діяльності всіх суб'єктів господарювання в регіоні, що

займаються інноваційною діяльністю, скорочення інноваційного процесу – тобто прискорення часу впровадження нововведень та виведення їх на ринок. Провідна роль у досягненні цієї мети належить місцевим органам самоврядування.

На думку автора, підвищенню ефективності використання інноваційного потенціалу регіону при сучасних умовах будуть сприяти такі організаційно-економічні заходи:

- створення галузевих банків і формування кредитних інноваційних союзів для фінансування нововведень, венчурних фірм, підтримка фінансового лізингу, франчайзингу, сприяння акумуляції коштів у приватних акціонерних, суспільних, міжнародних структурах;
- організація постійно діючих науково-технічних ярмарків, виставкових комплексів зі стендами нових розробок наукових установ, нової продукції підприємств, бізнес-планів інноваційних пропозицій;
- координація інноваційної діяльності в регіоні через формування власної інноваційної стратегії розвитку кожного регіону обласного рівня, а в рамках області - кожного адміністративного району, міста;
- розробка й використання системи обов'язкових відрахувань частини прибутку видобувних областей, які використовують ресурси регіону, для створення фонду екологічних інновацій;
- стимулювання інновацій шляхом розміщення в технопарках або на підприємствах бізнес-інкубаторів державних замовлень (державних закупівель) від регіональної адміністрації, передача збиткової комунальної власності інноваційним структурам, відстрочка сплати патентних мит для ресурсозберігаючих винаходів;
- створення місцевою владою регіональних інноваційних структур, надання їм юридичних, консультаційних, ділових і інших послуг, допомога в пошуку партнерів, складання угод під гарантії регіональних органів влади, захист інтересів наукових організацій і т. п.;
- підтримка закордонних ліцензійних виробництв у випадку розміщення замовлень на підприємствах регіону й використання місцевих трудових ресурсів;
- здійснення кадрового забезпечення інновацій за допомогою семінарів, тренінгів, а також шляхом відновлення на підприємствах регіону патентних бюро й бюро раціоналізаторства й винахідництва;
- регулювання інноваційного підприємництва шляхом податкових пільг, цільових субсидій, звільнення від місцевих платежів, надання кредитів під гарантії муніципалітету;
- сприяння міжнародної науково-технічної й інноваційної кооперації (створення загальних інноваційних підприємств, міжнародний трансфер технологій, обмін науковцями, сприяння в пошуку закордонних засновників);
- акумулювання вільних коштів за рахунок оптимізації керування бюджетом, його планування й виконання, підтримка структурної збалансованості в часі доходної й витратної частин бюджету;
- реалізація системи заходів для формування інноваційної культури й

інноваційної свідомості населення, включаючи пропаганду в засобах масової інформації, організацію на теле- і радіоканалах спеціальних програм по інноваційній тематиці; розробку і реалізацію програм залучення школярів старших класів і студентів в інноваційну діяльність [14].

Особлива роль в процесі управління інноваційним потенціалом регіону повинна належати інвестиційному механізму, що забезпечує фінансування створення нових або впровадження вже зроблених інновацій.

Особлива увага останніми роками приділяється питанню підвищення конкурентоспроможності регіонів, їх інвестиційної привабливості, і, як результат, підвищення конкурентоспроможності економіки країни. Підвищення рівня інноваційного потенціалу регіону призведе до підвищення його економічного потенціалу, який є одним з основних факторів інвестиційної привабливості регіону.

Залучення інвестицій в державу чи окрему її частину – регіон, багато в чому визначаються станом та перспективами соціально-економічного розвитку суб'єкта інвестування. Інвестиційна привабливість будь-якого об'єкта інвестування формується комплексом показників внутрішнього характеру і зовнішнього середовища. Врахування зовнішнього середовища передбачає вивчення макроекономічних умов та тенденцій розвитку країни і регіону, сировинної бази, внутрішньополітичних і демографічних факторів, соціально-економічної ситуації та екологічного стану.

В загальному вигляді інвестиційну привабливість можна розглядати як сукупність характеристик та чинників, що дозволяють оцінити, наскільки той чи інший об'єкт інвестування привабливіший за інші. Різні вчені віддавали перевагу різним групам факторів формування інвестиційної привабливості та інвестиційного клімату. [23]

Одна з найперших та найбільш адаптованих методик оцінки інвестиційної привабливості регіонів України, на думку автора, розроблена І. О. Бланком. Вона передбачає ранжирування регіонів за п'ятьма синтетичними (узагальненими) показниками. Кожний показник має питому вагу у загальному показнику, із врахуванням ступеня його важливості (у %): рівень загальноекономічного розвитку регіону (7 аналітичних показників) – 35%; рівень розвитку інвестиційної інфраструктури регіону (5 аналітичних показників) – 15%; демографічна характеристика регіону (4 аналітичних показники) – 15%; рівень розвитку ринкових відносин і комерційної інфраструктури регіону (6 аналітичних показників) – 25%; рівень криміногенних, екологічних та інших ризиків (4 аналітичних показники) – 10%. [23]

Одна з розповсюджених методик розрахунку інвестиційної привабливості регіонів запропонована «Інститутом реформ», колектив якого під керівництвом М. Дацишина запропонував розраховувати інвестиційну привабливість регіонів за наступними групами показників з урахуванням питомої ваги кожної групи у загальному показнику: Економічний розвиток – 25%; ринкова інфраструктура – 22%; фінансовий сектор – 25%; людські ресурси – 13%; підприємництво і місцева влада – 15%. [20] Крім того, що опосередковано інноваційна активність в регіоні впливає на кожну з груп показників, в перелік показників входять

безпосередньо такі показники інноваційної активності як обсяги науково-технічних робіт, кількість бізнес-центрів і бізнес-інкубаторів.

Враховуючи, що залучення інвестицій є основним показником та джерелом розвитку регіонів, а також основним показником якості роботи місцевих органів самоврядування, Міністерство економіки України видало Наказ 17.07.2006 N 245 «Про затвердження Методики оцінювання роботи центральних і місцевих органів виконавчої влади щодо залучення інвестицій, здійснення заходів з поліпшення інвестиційного клімату у відповідних галузях економіки та регіонах і відповідної форми звіту», у якому було наведено перелік показників для оцінювання роботи місцевих органів виконавчої влади щодо залучення інвестицій, здійснення заходів з поліпшення інвестиційного клімату у відповідних регіонах. У переліку показників, згідно Наказу, теж є ті, що безпосередньо залежать від рівня інноваційної діяльності в регіоні: Частка інноваційно активних підприємств, загальний обсяг інноваційних витрат на технологічні новачі, кількість заявок на винаходи юридичним особам [25].

Таким чином, автором зроблено висновок, що на підвищення рівня розвитку регіону, підвищення його конкурентоспроможності та інвестиційної привабливості здійснює безпосередній вплив підвищення ефективності використання інноваційного потенціалу регіону, активізація інноваційної активності в регіоні та надання економіці регіону інноваційної спрямованості.

1.3.7. Інноваційний розвиток Харківської області: проблеми та перспективи. Програма інноваційного прориву

Харківська область займає одне з провідних міст України щодо наукового, технічного та виробничого потенціалу, що надає їй всі можливості для активного інноваційного розвитку, прискорення процесів впровадження інновацій, створення якісного та конкурентоспроможного регіонального інноваційного продукту.

Науковий потенціал Харківщини представлений понад 200 науковими установами різних секторів наук. Серед них 18 установ Національної академії наук України, 31 вищий навчальний заклад III - IV рівнів акредитації, чотири національні наукові центри, 17 об'єктів, які мають статус національного надбання України, та один технопарк державного значення» [24].

У 2007 р. наукові та науково-технічні роботи виконували 215 організацій. У загальному обсязі виконаних робіт (818,6 млн. грн.) науково-технічні роботи склали 98,9% (809,6 млн. грн.), з них 90,6% (733,2 млн. грн.) виконано власними силами організацій. За видами наукові та науково-технічні роботи розподілялися таким чином: 57,1% становили науково-технічні розробки, 35,6% - науково-дослідні роботи та решта - науково-технічні послуги (7,2 %). Близько 67% «наукового продукту» області припадає на установи галузевої науки. У Харківському регіоні зосереджено 15% усіх науково-дослідницьких інститутів України, 20% конструкторських і проектних організацій, понад 16% наукових співробітників» [24].

Зазначені вище показники вказують на значний потенціал Харківської області в галузі інноваційної діяльності. У таблиці 1.3.4 представлена динаміка показників розвитку інноваційної діяльності в Харківській області.

Табл. 1.3.4 – Динаміка показників розвитку інноваційної діяльності в Харківській області

Показник	Од. виміру	2003	2004	2005	2006	2007
Частка інноваційно активних підприємств	%	16,7	18,0	17,8	18,5	18,0
Загальний обсяг інноваційних витрат на технологічні новації	Тис. грн.	509 899,6	640 935,9	772 485,3	901 357,7	1 130 481,9

* Складено автором за даними Головного управління статистики у Харківській області [24]

Як ми бачимо із даних таблиці та діаграми, за останні п'ять років обсяги інноваційних витрат на технологічні новації збільшились у 2,2 рази, що з одного боку, втішає, але, з урахуванням загальносвітової динаміки, це досить повільні темпи росту.

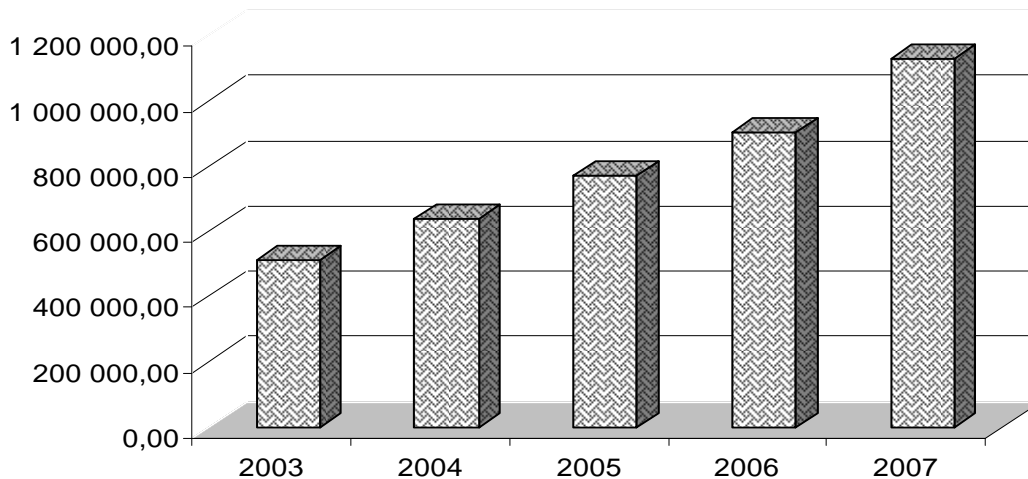

Рис. 1.3.5 – Динаміка обсягу інноваційних витрат на технологічні новації

Разом з тим, існує низка проблем, що гальмують розвиток науково-технічної сфери, а саме:

- вкрай недосконала законодавча і нормативна бази щодо взаємодії вищої освіти, науки, технологічної та інноваційної сфер, промисловості та бізнесу;
- відсутність державної програми створення національної інноваційної системи, що стримує ініціативи регіонів з розвитку територіальних інноваційних систем;

- відсутність державного фінансування розвитку регіональних інноваційних інфраструктур, окремих інноваційних проектів з боку Державного агентства України з інвестицій та інновацій;
- фактична відсутність державної технологічної та інноваційної сфер;
- вкрай недостатнє фінансування оновлення науково-технічної бази наукових установ та вищих навчальних закладів;
- відсутність стимулюючих податкових механізмів для розвитку високотехнологічного сектору економіки;
- відсутність державної системи експертної оцінки ефективності діяльності вищих навчальних закладів та наукових установ, а також відсутність державної системи планування розвитку науково-технологічної сфери;
- неефективний розподіл коштів між головними установами та вкрай недосконала структура їх розподілу між вищими навчальними закладами та науковими установами;
- недосконалість системи оплати праці наукових та інженерно-технічних працівників та її вкрай низький рівень.

Враховуючи важливість та невідкладність завдань в сфері розвитку інноваційної діяльності в Харківській області, робочою групою за підсумками зустрічі Голови Харківської обласної державної адміністрації Авакова А. Б. зі студентами, викладачами і науковцями вищих навчальних закладів Харківського регіону розроблено відповідно до плану заходів так звану Програму інноваційного прориву «Пропозиції щодо створення інноваційної моделі взаємодії науки, освіти, бізнесу і влади».

До складу Програми входять наступні розділи:

1. Проблеми недосконалості фінансування наукової та освітньої діяльності
2. Проблеми функціонування наукової сфери
3. Проблеми освіти
4. Проблеми влади

Зокрема, в Програмі продекларовано основну доктрину: «Запропонувати суспільству чітку і зрозумілу національну доктрину інноваційного прориву і виходу на економічні і соціально-культурні параметри суспільства знань.»[8].

Програма базуватиметься на таких засадах:

1. Визначення декількох (можливо 15-20) основних напрямів інноваційного прориву на підставі ретельного аналізу світових тенденцій, технологічного передбачення і наявного науково-технічного та освітнього потенціалу.
2. Концентрація на цих напрямках покищо дієздатного науково-технічного та освітнього потенціалу.
3. Інтеграція в точках такої концентрації зусиль провідних наукових установ і навчальних закладів на підставах конкурентності.
4. Цільова ексклюзивна підготовка наукових кадрів для цих установ і закладів.
5. Адекватне фінансове забезпечення цих установ і закладів.
6. Адекватне матеріальне, матеріально-технічне забезпечення цих установ і закладів.
7. Створення національної і регіональних інноваційних інфраструктур [8].

Крім зазначеної Програми, у планах соціально-економічного розвитку Харківської області на кожний поточний рік присутні цілі та завдання у сфері інноваційної та науково-технічної діяльності. Так, наприклад, серед головних пріоритетів діяльності Харківської облдержадміністрації щодо соціально-економічного розвитку Харківської області на 2008, 2009 та 2010 роки обов'язково присутнє положення: забезпечення сталого зростання обсягів промислового виробництва на основі інноваційно-інвестиційного розвитку підприємств регіону всіх форм власності, підвищення рівня використання науково-технічного потенціалу у промисловості [8].

1.3.8. Загальні висновки та пропозиції щодо активізації інноваційних процесів в Харківській області

Узагальнюючі вищевикладені проблеми та завдання інноваційного розвитку регіону, можна зазначити, що незважаючи на динамічно зростаючий попит на наукомістку продукцію на світовому ринку, сучасна економічна ситуація в Україні та її регіонах характеризується низьким рівнем попиту на наукові знання, вкрай повільним нарощуванням наукомісткого виробництва. Проте, навіть у нинішній економічній ситуації зберігаються передумови для прискорення інноваційного розвитку, які полягають у ефективному подоланні штучно створених правових бар'єрів, і зумовленою цим інституційною невизначеністю в інноваційній сфері. В цьому сенсі сьогодні найважливішим завданням органів місцевої влади для подальшого розвитку регіонів та підвищення їх конкурентоспроможності є створення ефективної регіональної інноваційної інфраструктури, ефективний відбір та реалізація регіональних інноваційних проектів, обов'язкова участь в їх фінансуванні, створення системи стимулювання та заохочення регіональної підприємницької еліти до активної інноватики.

Важливою складовою розширення й інтенсифікації інноваційної сфери в економіці повинна стати розробка і здійснення національних і регіональних інноваційних систем, головна мета яких зводиться до забезпечення сприятливих умов для активізації інноваційного фактора економічного зростання. Складовою частиною цих систем є безпосередня і масштабна участь місцевої влади у фінансуванні наукомістких виробництв інноваційної спрямованості: повне чи часткове фінансування НДДКР, надання дотацій на покриття частини інноваційних витрат та ін., економічне стимулювання інновацій через систему оподаткування і кредитування (податкове кредитування, державні гарантії ризикових кредитів і кредитів для малих і середніх підприємств), створення інноваційної інфраструктури (наукові інкубатори, центри колективного користування дорогим устаткуванням та ін.) і надання інфраструктурної підтримки розроблювачам інновацій, здійснюваних особливо в сфері малого і середнього бізнесу. Особливо успішним є бюджетне фінансування інноваційних проектів в галузі біотехнологій, інформатики, охорони навколишнього середовища.

З метою сприяння трансферту інноваційних технологій, розвитку інноваційного законодавства, захисту інтелектуальної власності та ін. необхідно

створити нові адміністративні структури при місцевій владі для здійснення цілеспрямованої регіональної інноваційної політики.

Узагальнюючи викладене вище, можна зробити висновки про необхідність та невідкладність здійснення наступних мір:

- забезпечення виконання Законів України «Про інноваційну діяльність», «Про наукову та науково-технічну діяльність», «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні», «Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки», «Про спеціальний режим інвестиційної та інноваційної діяльності технопарків», «Про вищу освіту», інших законів з питань наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності, а також Постанови Верховної Ради України від 16 червня 2004 року Х2І786-ІV «Про дотримання законодавства щодо розвитку науково-технічного потенціалу та інноваційної діяльності», «Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій», Розпорядження Кабінету Міністрів України №381-р від 6 червня 2007 р. «Про схвалення Концепції Державної цільової економічної програми «Створення в Україні інноваційної інфраструктури на 2008-2012 роки»;

- створення системи фінансового стимулювання виробничих підприємств, що укладають угоди з вищими навчальними закладами та науковими установами з метою покращення виробничих процесів шляхом використання наукових розробок на законодавчому рівні;

- впровадження пільгового оподаткування підприємств, що впроваджують інновації;

- зменшення оподаткованого прибутку суб'єктів інноваційної та науково-технічної діяльності на суму в розмірі 50% витрат підприємств (крім капітальних вкладень) на проведення власними силами або науковими організаціями НДДКР;

- спрощення системи придбання наукового обладнання та матеріалів для виконання наукових досліджень за кошти державного бюджету без проведення тендерів та довготривалих торгів;

- забезпечення бюджетного фінансування наукових досліджень на рівні, який сприяв би ефективній реалізації інноваційного потенціалу з використанням субсидій банківського кредиту;

- забезпечення рівних умов фінансування наукових досліджень у академічній, галузевій та вузівській науці;

- створення механізмів економічного стимулювання і пільгового оподаткування науково-дослідних розробок;

- покращення умов підготовки наукових та науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації та підвищення мотивації здобуття наукових ступенів і звань;

- сприяння створенню регіональних центрів трансферу технологій.

Невідкладне вирішення вищезазначених проблем приведе до піднесення науково-технічного потенціалу регіону, виходу на шлях інтенсивного інноваційного розвитку та залучення іноземних інвестицій в регіональну економіку.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Проект Закону України N 5140 від 16.09.2009 р. «Про Державну програму економічного і соціального розвитку України на 2010 рік».
2. Иванюк И.А. Воспроизводство интеллектуального капитала в современных маркетинг-системах // <http://www.smartcat.ru>
3. Рейли Р., Швайс Р. Оценка нематериальных активов. - М.: Квинто-Консалтинг 2005. - 792 с.
4. Геєць В. М. Характер перехідних процесів до економіки знань // Економіка України. 2004. - № 4. - С.4-14.
5. Маліцький Б. А. Висхідні позиції України на шляху формування інноваційно-орієнтованої економіки // Економіка і прогнозування. - 2004. - № 3. - С.31 -38.
6. Стадник В. В., Йохна М. А. Інноваційний менеджмент. Навчальний посібник. К.: Академвидав. 2006 р.
7. Закон України «Про інноваційну діяльність» №40-IV від 4.07.2002 р.// Ведомости ВР.- 2002. - № 36.
8. Програма інноваційного прориву Харківської обласної державної адміністрації «Пропозиції щодо створення інноваційної моделі взаємодії науки, освіти, бізнесу і влади»// <http://www.kharkivoda.gov.ua/>
9. Lundvall, B, Borrás, S. (1997), The globalizing Learning Economy: Implication for Innovation Policy, Targeted Socio-Economic Studies, DG XII, Commission of the European Union, Luxembourg.
10. Venables, A. J. (2003), «Buzz: The Economic Force of the City», Paper presented at the DRUID Summer Conference 2003 on «Creating, sharing and transferring knowledge: the role of geography, institutions and organizations», Elsinore, Denmark.
11. Florida, R. (2002), «The Economic Geography of Talent», Annals of the Association of American Geographers 92: 743–55.
12. Asheim, B T., Isaksen, A. (2002), «Regional innovation systems: The integration of local ‘sticky’ and global ‘ubiquitous’ knowledge». Journal of Technology Transfer, 27: 77-86.
13. Freeman, C. (1987), Technology Policy and Economic Performance — Lesson from Japan, London: Printer.
14. Чужиков В. І. Регіональні інтеграційні стратегії пост-соціалістичних країн Європи. — К.: КНЕУ, 2003. — 296с.
15. Варналій З. С. «Регіони України: проблеми та пріоритети соціально-економічного розвитку», www.niss.gov.ua.
16. Cooke, P. (2003), «Integrating Global Knowledge Flows for Generative Growth in Scotland: Life Sciences as a Knowledge Economy Exemplar», in Inward Investment, Entrepreneurship and Knowledge Flows in Scotland—International Comparisons, Paris: OECD.
17. Глухова Н. А. Модель управления инновационными процессами в регионах на основе кластеров.// Научно-технический сборник «Коммунальное хозяйство городов» № 82, К. – «Техника». С. 218-220.

18. Нетудихата К. Л. Інноваційні аспекти регіонального розвитку. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук. Спец. 08.01.01 – економічна теорія. Дніпропетровськ – 2004.
19. Sabel, C. (1995) *Experimental regionalism and the dilemmas of regional economic policy in Europe*, Paris, OECD.
20. Закон України «Про пріоритетні напрямки інноваційної діяльності в Україні» від 16 січня 2003 р. № 433-IV//ВВРУ-2003.№ 13.
21. Валюх А. М. Стратегія регіонального розвитку інноваційної діяльності. Автореферат на здобуття наукового ступеня к. е. н. Спец. 08.10.01. К. - 2005 р.
22. Дацишин М. Інтегральна оцінка інвестиційної привабливості регіонів України. Аргументи для управління мережею філій банку/М.Дацишин // *Финансовая консультация*.-2002.-№7-8.-С.52-55.
23. Богдан Н. М., Писаревський І. М. Аналіз системи показників інвестиційної привабливості та місце в ній основних факторів іпотечного кредитування//*Економіка: проблеми теорії та практики*. 2009.- № 258.-С.128-135.
24. Експрес-інформація Головного управління статистики у Харківській області Державного комітету статистики України від 9 листопада 2007 р. «Попередні дані про виконання наукових і науково-технічних робіт та чисельність працівників основної діяльності організацій області за січень-вересень 2007 року». - 97 с.
25. Наказ Міністерства економіки України N 245 від 17.07.2006 «Про затвердження Методики оцінювання роботи центральних і місцевих органів виконавчої влади щодо залучення інвестицій, здійснення заходів з поліпшення інвестиційного клімату у відповідних галузях економіки та регіонах і відповідної форми звіту».

1.4. МЕТОДОЛОГІЯ ОЦІНКИ НАУКОВО-ТЕХНОЛОГІЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ РЕГІОНА

Родченко В.Б. к.е.н., доцент каф. ЕіМ ХНУім.В.Н.Каразіна

1.4.1. Проблеми формування методології оцінки науково-технологічного потенціалу регіону

Проблематика формування методології в певній галузі дослідження завжди приваблювала широке коло науковців та характеризувалася досить глибокою та багатоаспектною проблематикою визначення. Адже саме формування єдиного методологічного базису в дослідженнях стану функціонування економічних систем (зокрема в регіональних дослідженнях) передбачає апріорі визначену можливість узгодження думок та критичного переосмислення можливих наукових гіпотез.

У пропонованій роботі автором ставиться мета поглиблення та уточнення попередніх гіпотез [1], а також обґрунтування та реалізація підходів до дослідження стану інноваційного розвитку соціально-економічних систем масштабу регіону або держави в цілому. Реалізація визначеної мети вбачається у здійсненні оцінки науково-технологічного потенціалу України на рівні регіональних та міських комплексів.

Істотним завданням регулювання розвитку національного господарства в сучасних умовах є структурна перебудова економіки, формування підвалин інноваційного розвитку економіки. В умовах кризового стану економіки трансформаційні процеси, пов'язані з орієнтацією економічної системи на інноваційні пріоритети розвитку, можуть здійснюватися з найменшими втратами. Трансформація економічного механізму шляхом розвитку інноваційних елементів забезпечить засади виходу з економічної кризи та стабільного розвитку.

Визначальна роль у формуванні інноваційної економіки має належати державним інститутам. Реалізація інноваційної політики є завданням, що має вирішуватися на загальнонаціональному рівні шляхом багатосторонньої взаємодії державних інститутів з малим, середнім та великим бізнесом. Ключова функція держави у забезпеченні інноваційного розвитку полягає у формуванні нормативно-правового середовища, найбільш сприятливого для активізації інноваційної діяльності. Перед державою також постає завдання захисту національних інтересів у науково-технічній сфері на міжнародній арені щодо підтримки співробітництва з іншими державами, у питаннях патентів, ліцензій і т.д. Організаторська функція держави повинна мати більш конкретний характер, коли вона виступає як замовник і споживач інноваційної продукції, керуючись власними стратегічними інтересами.

Інноваційний потенціал України характеризується тенденціями недовикористання та поступового старіння. Значною мірою це обумовлено відсутністю ефективного механізму державного регулювання реалізації інноваційного потенціалу. Відсутність фінансової підтримки державою інноваційного сектора призвело до значного скорочення інноваційних

інститутів. Відбулося зменшення чисельності науково-дослідних інститутів, конструкторських бюро, науково-дослідних підрозділів у вищих навчальних закладах. Поява нових суб'єктів інноваційної інфраструктури натикається на значні проблеми, пов'язані з загальним кризовим станом економіки, слабкістю ринкового попиту, обмеженістю інвестиційних джерел. Незначною є роль венчурного сектора інноваційного підприємництва в Україні. Світовий досвід показує, що саме ця сфера діяльності є локомотивом виведення економіки з кризового стану. Потребує уточнення загальна доктрина інноваційного розвитку економіки щодо забезпечення його системності та збалансованості в умовах посилення відкритості економіки та розвитку інтеграційних процесів. Дотепер немає узгодженої стратегії щодо діяльності технологічних парків. Податкові пільги, що мали технопарки на момент створення, нині скасовано, що не може не позначитися на їх діяльності негативно.

Існуюча доктрина регулювання розвитку наукового потенціалу на регіональному рівні орієнтована в першу чергу на дослідницький базис що базується на чисельних характеристиках регіонів. Природа функціонування і розвитку науково технічного потенціалу регіону більш тяжіє до окремих концентрованих територіальних утворень. Відповідно регулювання і оцінка процесів і передумов інноваційного розвитку територій вимагають обліку специфіки розвитку окремих територіальних одиниць точок концентрації інноваційного процесу

Формування ефективної політики з стимулювання інноваційного розвитку регіону, реалізація обґрунтованих регуляторних впливів на розвиток інноваційних процесів потребує використання ефективного інструментарію оцінки стану інноваційного розвитку. На сучасному етапі вітчизняними дослідниками здійснювалися спроби реалізації якісної оцінки розвитку інноваційних процесів.

Так в роботах багатьох спеціалістів [2,3] існують спроби розробки інструментарію оцінки стану інноваційного розвитку економічної системи. Більш того, в теорії державного управління все частіше піднімається проблема регіонометрики для визначення та деталізації державної політики у певній галузі. Як відомо. Ключовим інструментом регіонометрики є застосування таксонування, що передбачає подрібнення території країни на територіальні утворення меншого порядку – регіони. Такий поділ орієнтований на визначення територіальних одиниць зі схожими ознаками. Визначення одиниць зі схожими ознаками дозволить відкоригувати відповідний напрям державної регуляторної політики в частині диференціації стимулюючих, підтримуючих або формуючих заходів в межах реалізації політики розвитку.

Як показали дослідження літературних джерел досвід застосування такого підходу зустрічається у багатьох країнах світу. Головною ознакою, що має бути визначена в межах регіонального підходу до регулювання інноваційних процесів є загальне значення показника інноваційного розвитку, що інтегрований на основі оцінки характеристик інноваційного розвитку окремих регіонів.

Серед різноманіття методів регіональних порівнянь найбільш ефективним є метод рейтингових порівнянь. Його ефективність визначається двома складовими. З одного боку він є достатньо наглядним та не висуває жорстких вимог до статистичного забезпечення та може бути використаний на довільній кількості показників. З іншого боку, він дозволяє оцінити відмінності в рівні розвитку досліджуваного аспекту за регіонами та сформулювати першочергові завдання державного регулювання для кожної відокремленої групи.

Можна засвідчити принципову відмінність у значенні показників, що характеризують рівень інноваційного розвитку регіонів. В даному випадку можна виділити дві причини: кількісну - відмінність у масштабах регіонів, та якісну відмінність у загальному рівні інноваційного розвитку регіонів. Саме тому при оцінці рівня регіонального розвитку слід здійснити коректування загального рівня показника на відповідний коефіцієнт, що б відповідав масштабу регіону.

В якості масштабної ознаки як правило обирають кількість населення в регіоні, кількість підприємств (суб'єктів ЄДРПОУ) в регіоні, площа регіону, обсяг ВРП регіону та ін. На переконання автора, в якості масштабних показників інноваційного розвитку найбільш доцільно використовувати масштаб регіону за рівнем валового регіонального продукту, оскільки саме в цьому показнику, (а не в чисельності населення, підприємств чи площі регіону) втілюються результати інноваційного процесу).

Для оцінки рівня інноваційного розвитку національного господарства в цілому та його регіонів пропонується використовувати наступні 15 показників за період з 2000 по 2008 рік.

1. Кількість організацій, які виконують наукові та науково-технічні роботи Таблиця 1.4.1(n=1);

Як видно з таблиці відбувається скорочення загальної кількості установ, що виконують наукові та науково-технічні роботи.

Табл. 1.4.1 – Кількість організацій, які виконують наукові та науково-технічні роботи

Регіони	2000	2005	2006	2007	2008	2008 до 2000
Україна	1490	1510	1452	1404	1378	92%
АР Крим	42	47	47	52	49	117%
Вінницька	31	28	24	24	25	81%
Волинська	17	16	19	16	13	76%
Дніпропетровська	94	109	105	93	88	94%
Донецька	101	81	77	74	69	68%
Житомирська	14	12	9	11	10	71%
Закарпатська	18	21	20	21	20	111%
Запорізька	45	38	35	35	35	78%
Івано-Франківська	18	21	21	23	27	150%
Київська	38	36	37	36	35	92%
Кіровоградська	13	11	11	12	12	92%
Луганська	48	49	52	51	52	108%
Львівська	90	87	82	84	79	88%

Продовження табл. 1.4.1

Регіони	2000	2005	2006	2007	2008	2008 до 2000
Миколаївська	46	41	54	54	51	111%
Одеська	72	74	66	65	67	93%
Полтавська	28	32	30	25	24	86%
Рівненська	18	17	15	13	14	78%
Сумська	25	29	27	25	24	96%
Тернопільська	15	16	16	14	14	93%
Харківська	217	227	228	218	217	100%
Херсонська	26	28	26	25	23	88%
Хмельницька	6	6	6	7	6	100%
Черкаська	33	30	29	31	30	91%
Чернівецька	17	24	21	22	22	129%
Чернігівська	25	22	22	22	22	88%
м. Київ	375	393	360	340	338	90%
м. Севастополь	18	15	13	11	12	67%

Слід відзначити що цей процес відбувається під впливом ринкових законів та свідчить про відсів певної частки наукових установ. З іншого боку слід відзначити зростання кількості установ, що виконують науково-технічні роботи в окремих, найменш інноваційно-розвинених регіонах таких як Івано-Франківський, Чернівецькій, Закарпатський.

Наступним показником є чисельність фахівців (кандидатів та докторів наук), які виконують наукові та науково-технічні роботи (n=2 – всього фахівців, n=3- докторів, n=4 – кандидатів наук).

Табл. 1.4.2 - Чисельність фахівців, які виконують наукові та науково-технічні роботи

Регіони	2000	2005	2006	2007	2008	2008 до 2000
Україна	120773	105512	100245	96820	94138	78%
АР Крим	2285	1946	1851	1811	1639	72%
Вінницька	1056	866	819	784	774	73%
Волинська	646	482	515	310	255	39%
Дніпропетровська	8757	9021	8574	7965	7694	88%
Донецька	9996	7633	7527	7561	7115	71%
Житомирська	399	430	349	363	345	86%
Закарпатська	647	661	606	626	576	89%
Запорізька	3869	3156	3006	2747	2604	67%
Івано-Франківська	785	764	790	819	781	99%
Київська	2200	2451	2446	2342	2319	105%
Кіровоградська	547	429	331	342	351	64%
Луганська	2777	1897	1684	1612	1507	54%
Львівська	5684	4847	4734	4474	4241	75%
Миколаївська	2288	1457	1479	1405	1340	59%
Одеська	4265	3459	3302	3158	3120	73%
Полтавська	1372	954	874	907	964	70%

Продовження табл. 1.4.2

Регіони	2000	2005	2006	2007	2008	2008 до 2000
Рівненська	508	332	314	245	251	49%
Сумська	2124	2429	1763	1755	1730	81%
Тернопільська	511	436	333	270	257	50%
Харківська	19912	17203	16756	16105	15611	78%
Херсонська	1082	954	943	879	830	77%
Хмельницька	191	122	122	126	110	58%
Черкаська	1116	913	844	965	915	82%
Чернівецька	786	684	772	767	873	111%
Чернігівська	956	683	664	634	585	61%
м. Київ	44450	39969	37518	36495	36023	81%
м. Севастополь	1564	1334	1329	1353	1328	85%

Як свідчать дані таблиці відбувається загальне скорочення чисельності фахівців що виконують наукові та науково-технічні роботи. Виключенням є тільки Київська та Чернівецька області де спостерігається загальне зростання. Найбільше зменшення відбулося у Волинській області і склало більш ніж 2,5 рази порівняно з 2000 роком.

Слід зазначити сталість структури розподілу фахівців за регіонами. Так, більша половина всіх фахівців в м. Києві (38,3%) та в Харківській області (16,6%). Більш того, на п'ять найбільш потужних регіонів (згадані та Дніпропетровська, Донецька, Львівська області) припадає 75% загальної кількості фахівців що виконують наукові та науково-технічні роботи.

Таким чином, можна стверджувати що переважна частина фахівців що виконують науково-технічні роботи сконцентрована в провідних промислових центрах, і відповідно формування науково-технічного потенціалу регіонів України. Виходячи з цієї ознаки може відбуватися за принципом формування полюсів росту в яких досягнута критична маса інтелектуального потенціалу, та які відповідно можуть генерувати інновації та забезпечувати потреби інших територіальних одиниць. Проте однозначно стверджувати на доцільність такої моделі виходячи тільки з кадрової ознаки є передчасним.

Для аналізу якісного складу персоналу що виконує наукові та науково-технічні роботи розглянемо окремо показники чисельності докторів та кандидатів наук що виконують наукові роботи (табл.1.4.3, табл.1.4.4).

Табл. 1.4.3 - Чисельність докторів наук, які виконують наукові та науково-технічні роботи

Регіони	2000	2005	2007	2008
Україна	4103	4180	4389	4453
АР Крим	76	69	75	87
Вінницька	13	7	9	8
Волинська	4	1	1	1
Дніпропетровська	139	138	146	141
Донецька	180	151	171	167
Житомирська	7	4	4	4

Продовження табл. 1.4.3

Регіони	2000	2005	2007	2008
Закарпатська	20	25	31	30
Запорізька	14	11	12	13
Івано-Франківська	16	3	4	3
Київська	62	64	70	74
Кіровоградська	17	1	2	2
Луганська	11	7	7	10
Львівська	174	196	209	215
Миколаївська	5	7	16	14
Одеська	134	142	144	142
Полтавська	7	8	20	17
Рівненська	4	1	2	2
Сумська	9	24	18	17
Тернопільська	1	3	4	1
Харківська	555	575	602	619
Херсонська	16	18	17	21
Хмельницька	—	2	—	—
Черкаська	4	7	7	6
Чернівецька	14	22	25	31
Чернігівська	21	9	12	11
м. Київ	2559	2638	2730	2766
м. Севастополь	41	47	51	51

Аналіз тенденцій в чисельності докторів наук свідчить про загальне зростання їх кількості. Однак, слід зауважити на тенденцію посилення концентрації докторів у наукових центрах. Так по регіонах аутсайдерах спостерігається скорочення чисельності докторів, а по лідерах – навпаки зростання. Рівень концентрації кадрів в даному випадку ще гостріший - у м. Києві 62% у Харківському регіоні 14%, тобто на два регіони припадає більше 75% загальної кількості докторів наук що виконують наукові та науково-технічні роботи.

Дещо рівніша ситуація спостерігається з розподілом за регіонами кандидатів наук. (табл. 1.4.4.) Так, за аналізований період відбулося зменшення їх загальної кількості на 5%, при цьому зростання спостерігалось у Вінницькій, Львівській, Полтавській Харківській, Черкаській та Чернівецькій областях.

Табл. 1.4.4 - Чисельність кандидатів наук, які виконують наукові та науково-технічні роботи

Регіони	2000	2005	2007	2008
Україна	17916	16983	16952	17087
АР Крим	420	360	381	384
Вінницька	73	68	71	74
Волинська	21	13	18	16
Дніпропетровська	932	859	801	783
Донецька	956	750	764	746
Житомирська	56	39	48	46
Закарпатська	158	135	154	145
Запорізька	186	123	122	115

Продовження табл. 1.4.4

Регіони	2000	2005	2007	2008
Івано-Франківська	104	61	51	53
Київська	371	343	359	352
Кіровоградська	38	12	19	22
Луганська	163	102	86	90
Львівська	1003	1017	1027	1028
Миколаївська	110	75	93	91
Одеська	632	605	603	599
Полтавська	115	89	139	163
Рівненська	24	14	16	17
Сумська	130	259	108	119
Тернопільська	33	29	28	25
Харківська	2746	2764	2739	2759
Херсонська	130	124	111	101
Хмельницька	11	13	14	10
Черкаська	52	50	65	67
Чернівецька	102	122	147	182
Чернігівська	77	68	62	70
м. Київ	9044	8699	8723	8826
м. Севастополь	229	190	203	204

Аналогічно попереднім таблицям спостерігається концентрація персоналу в м. Києві (52%) та Харківській області (16%), за ними йде група (Львівська – 6%. Дніпропетровська - 5%, Донецька – 4%), що у сукупності складають 83% від загальної чисельності по Україні.

Наступною ознакою, що може характеризувати рівень інноваційного потенціалу є загальна чисельність наукових кадрів зайнятих в економіці України. Дані про фахівців вищої кваліфікації, які зайняті в економіці України подані в таблиці 1.4.5 доктори (n=5) та таблиці 6 кандидати (n=6) наук. В цілому тенденції є схожими. Однак зауважимо. Що загальна кількість докторів наук в економіці зросла за аналізований період на 30%.

Табл. 1.4.5 - Доктора наук, які зайняті в економіці України

Регіони	2000	2005	2007	2008
Україна	10339	12014	12845	13423
АР Крим	267	312	350	350
Вінницька	151	168	181	183
Волинська	44	46	58	65
Дніпропетровська	740	807	830	848
Донецька	587	686	734	760
Житомирська	44	54	60	63
Закарпатська	110	128	134	146
Запорізька	215	263	287	307
Івано-Франківська	134	174	195	201
Київська	109	134	149	162
Кіровоградська	31	41	39	43
Луганська	167	221	237	256
Львівська	652	761	829	859

Продовження табл. 1.4.5

Регіони	2000	2005	2007	2008
Миколаївська	61	100	108	113
Одеська	693	740	748	758
Полтавська	134	182	207	206
Рівненська	45	60	72	77
Сумська	89	101	110	115
Тернопільська	146	172	180	198
Харківська	1468	1742	1858	1923
Херсонська	77	83	86	95
Хмельницька	55	69	81	92
Черкаська	64	90	110	118
Чернівецька	121	159	175	198
Чернігівська	48	56	64	62
м. Київ	3996	4552	4837	5103
м. Севастополь	91	113	126	122

Кількість кандидатів за аналогічний період зросла на 32,5%. При цьому, слід вказати на зменшення диференціації регіонів за кількістю науковців. Так найвища концентрація докторів у Києві – 38% та у Харкові 14%. Розподіл кандидатів є ще більш рівномірним - у Києві – 28% та у Харкові 15%.

Таким чином можна стверджувати, що загалом кадрова складова інноваційного потенціалу регіонів є істотно концентрованою та характеризується двома базовими тенденціями: з одного боку – зростає кількість наукових кадрів. А з іншого відбувається зменшення персоналу задіяного у наукових дослідженнях.

Табл.1.4.6 - Кандидати наук, які зайняті в економіці України

Регіони	2000	2005	2007	2008
Україна	58741	68291	74191	77763
АР Крим	1433	1656	1991	2065
Вінницька	983	1150	1232	1285
Волинська	514	588	716	753
Дніпропетровська	4281	4682	4956	5051
Донецька	4142	4449	4820	5009
Житомирська	461	685	775	818
Закарпатська	541	643	693	719
Запорізька	1636	1931	2165	2234
Івано-Франківська	802	1120	1273	1356
Київська	769	893	1054	1132
Кіровоградська	449	566	606	627
Луганська	1459	1672	1875	1935
Львівська	4235	4788	5218	5523
Миколаївська	630	823	913	977
Одеська	3887	4015	4335	4432
Полтавська	1129	1386	1505	1575
Рівненська	668	794	886	958
Сумська	826	976	1103	1177
Тернопільська	984	1325	1384	1440

Продовження табл. 1.4.6

Регіони	2000	2005	2007	2008
Харківська	8700	10582	11125	11334
Херсонська	651	738	838	872
Хмельницька	729	962	1072	1138
Черкаська	584	791	902	963
Чернівецька	894	999	1089	1133
Чернігівська	505	598	688	711
м. Київ	16265	18750	20187	21728
м. Севастополь	584	729	790	818

Для більш повної характеристики проаналізуємо результативні кількісні та вартісні показники інноваційної діяльності за регіонами України. Так розглянемо внутрішні поточні витрати на наукові та науково-технічні роботи, виконані власними силами наукових організацій таблиця 7 (n=7). Вони складаються з витрат за видами: фундаментальні дослідження таблиця 8 (n=8), прикладні дослідження таблиця 9 (n=9), науково-технічні розробки таблиця 10 (n=10) та науково-технічні послуги таблиця 11 (n=11).

Аналізуючи загальну кількість поточних витрат на наукові та науково-технічні роботи, виконані власними силами наукових організацій (n=7) можна відзначити, що значна їх частина сконцентрована у м. Києві 40,7% у Харківській області - 16,6% (таблиця 1.4.7). Такий розподіл витрат зумовлений розподілом кадрів, що виконують наукові та науково-технічні роботи вищої кваліфікації, а також столичного тяжіння розміщення ключових наукових підприємств .

Табл. 1.4.7 - Загальна кількість поточних витрат на наукові та науково-технічні роботи, виконані власними силами наукових організацій (тис.грн)

Регіони	2000	2005	2006	2007	2008
Україна	1636262,1	4386269,5	4961134,3	5908387,8	7723150,2
АР Крим	22497,9	89857,2	94367	120093	135569,3
Вінницька	14066,1	39391,3	27895,5	38584,6	50040,5
Волинська	4422,1	10985,9	12206	10981,2	15241,8
Дніпропетровська	123102,2	364020,7	484090,1	582968,3	711120,2
Донецька	97780,7	250496,3	295827,7	356036,6	435145,6
Житомирська	3091,3	10461,3	10041,8	15585,7	20798,7
Закарпатська	4644,5	14688,1	17194,4	17069,9	22880,9
Запорізька	91766,9	246521,8	257471,6	300210,5	404077,3
Івано-Франківська	10465,7	27307,6	31722,4	36995,1	54796,6
Київська	30555,4	80933,7	95836,5	124182,4	161815,2
Кіровоградська	3416,7	14427,6	15084,9	19771,4	23090,9
Луганська	34314,1	60891,7	68158,2	80288,9	113968,5
Львівська	67762,3	156784,1	181139,7	231499,6	278121,3
Миколаївська	71825,6	157957,9	173264,5	161722,3	220707,2
Одеська	41675,6	106424,4	120304,8	140343,7	179937
Полтавська	14153,2	34182,9	32299,2	37812,8	48139,3

Продовження табл. 1.4.7

Регіони	2000	2005	2006	2007	2008
Рівненська	4755	9331,7	11142,5	11502,6	15068,4
Сумська	25309	83821,5	83363,4	97811,5	125038,2
Тернопільська	5657,8	11991,5	11803,9	11610,6	13311,3
Харківська	281610	682762,6	805262,4	1003776,3	1284283,4
Херсонська	7582,3	17197	21871	28097,2	34923,9
Хмельницька	1908,4	4044,3	5594,6	7485,9	7669,6
Черкаська	12790	27119,2	32381	42580,6	55412,5
Чернівецька	5829,3	13840,2	15956,2	23149,7	27106,4
Чернігівська	9512,3	21194,7	24042,8	29750,9	38777,9
м. Київ	624944,2	1794270,1	1967664,3	2291444	3140095,1
м. Севастополь	20823,5	55364,2	65147,9	87032,5	106013,2

Аналізуючи таблицю 1.4.7 також слід зауважити, що за період 2000-2008 рр. відбулося значне зростання поточних витрат на наукові та науково-технічні роботи, виконані власними силами наукових організацій по всіх регіонах України майже у 2-4 рази, а у АР Крим, Дніпропетровській, Житомирській, Івано-Франківській, Київській, Кіровоградській областях, містах Києві та Севастополі більш ніж у 5 разів.

Розглянемо деталізовані дані щодо структури витрат фінансових ресурсів на інноваційну діяльність. Так проаналізуємо дані по витратах наукових організацій за наступними видами: фундаментальні дослідження (n=8), прикладні дослідження (n=9), науково-технічні розробки (n=10), науково-технічні послуги (n=11).

Аналогічно з попередньою таблицею спостерігається концентрація витрат на фундаментальні дослідження в м. Києві та Харківському регіоні (58% та 15% відповідно) (табл. 1.4.8-1.4.11). У інших регіонів частка фінансування знаходиться на рівні до 5%.

За аналізований період також відбулося значне зростання витрат на фундаментальні дослідження у Миколаївській та Хмельницькій областях (приблизно у 10 разів).

Табл. 1.4.8 - Внутрішні поточні витрати на фундаментальні дослідження, виконані власними силами наукових організацій

Регіони	2000	2005	2006	2007	2008
Україна	258899,7	886083	1107941,4	1462294,4	1895067,2
АР Крим	5865,5	21421	26178	35025,9	42472,8
Вінницька	1583,9	3815,1	4918,5	6265,4	7507,8
Волинська	259,3	864,2	1139,2	1445,6	1550,2
Дніпропетровська	10837,7	35176,2	46259,2	61403,8	73373,9
Донецька	7798,9	30572,8	39584,9	53670,2	66212,8
Житомирська	1075,4	2593,2	3004,5	4282,7	3983,5
Закарпатська	2071,7	5304,4	7306,6	9072,7	9167,8
Запорізька	1683	5645,3	7720,1	9548	11551,6
Івано-Франківська	673	1553,2	2137,2	2874,1	3050,5
Київська	7415	19787,3	24080,4	39776,7	35260,7

Продовження табл. 1.4.8

Регіони	2000	2005	2006	2007	2008
Кіровоградська	120	313,5	514,8	673,2	755,3
Луганська	1009,4	2853,9	3920,2	5245,4	5516,8
Львівська	11737,2	43980,5	56071,4	73453,4	94953,6
Миколаївська	1210,8	4755,4	7369,5	9542,3	11660,6
Одеська	7990,7	23593,1	30649,6	41107,8	51610,9
Полтавська	1421	3826,6	4472,5	6829,6	9114
Рівненська	267,3	1007,5	1294	1716,7	1365,6
Сумська	1359,6	3486,8	4924,2	6698	8176,5
Тернопільська	446,1	1316,1	1451,6	1797,1	1652
Харківська	52499,8	132425,6	164970,9	221013	286000,5
Херсонська	1789,9	6531,8	7595,6	9967,6	11233
Хмельницька	104,4	510,9	679	1020,6	1039,6
Черкаська	2246,9	9789,6	7748,4	9539,8	13291,8
Чернівецька	1524,9	4261,5	5609,8	7683,9	9564,8
Чернігівська	766,3	2782,1	3202,6	4143,8	4850,6
м. Київ	131576	506379,5	630802,5	819431,4	1104749
м. Севастополь	3566	11535,9	14336,2	19065,7	25401

Таким чином. Можна стверджувати, що переважна більшість фундаментальних досліджень сконцентрована в двох регіонах України. Слід також відзначити зростання частки фундаментальних досліджень у загальній структурі витрат. Проте, слід відзначити загальне зростання частки фундаментальних досліджень в загальній структурі інноваційних витрат (рис. 1.4.1). Так, загалом по Україні їх частка зросла і склала чверть від загального обсягу витрат. При цьому, найбільша частка витрат на фундаментальні дослідження спостерігалася у Закарпатській (у 2000 та 2006-2008 роках) та Херсонській (2005р.). Найменша частка коштів на фундаментальні дослідження в структурі інноваційних витрат спостерігалася за аналізований період у наступних областях: у Миколаївській (у 2000р.), Кіровоградській (у 2005р.) та Запорізькій (у 2006-2008рр.).

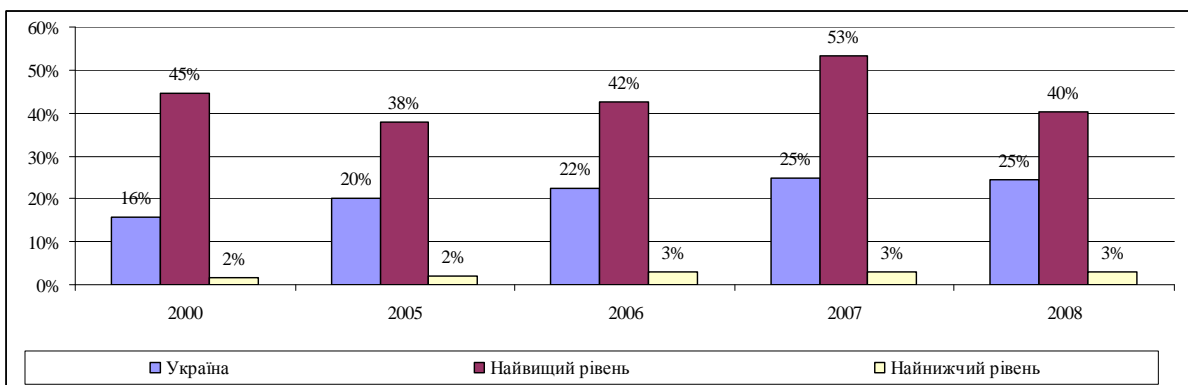

Рис. 1.4.1 – Частка інноваційних досліджень в загальній структурі інноваційних витрат за регіонами (показано найменший, найбільший та середньо-український рівні що спостерігалися у відповідному році)

Із загальноукраїнського обсягу найбільша частка витрат на фундаментальні дослідження постерігається у місті Києві - 58,3% та Харківському регіоні – 15,1%. У Львівському – 5%, Дніпропетровському – 3,9%, у Донецькому – 3,5% . У всіх інших регіонах ця цифра менше 2%.

Що стосується прикладних досліджень, то вони характеризуються значно меншими обсягами зростання. Так за аналізований період табл.1.4.9 їх обсяг збільшився з 375 млн.грн. до 1,4 млрд. грн. тобто в 3,85 рази.

Табл. 1.4.9 - Внутрішні поточні витрати на прикладні дослідження, виконані власними силами наукових організацій

Регіони	2000	2005	2006	2007	2008
Україна	374995,7	655787,7	781266,4	1058469,9	1447471,8
АР Крим	7354,2	14505,6	19145,4	25673,4	32494,3
Вінницька	2488,2	5051,6	5477	6928,9	9850,4
Волинська	1357,7	3010,5	2928	3926,8	3554,5
Дніпропетровська	24102,2	48944,3	38142,3	53357,3	63229,8
Донецька	20153,8	34147,5	32370,9	39142	61751,3
Житомирська	802,5	3656,5	4271,3	5811,4	9275,7
Закарпатська	1847,6	4551	7343,8	4583,6	8671,1
Запорізька	5083,9	12578,9	12255,3	16086	20056,8
Івано-Франківська	1429,9	3045,2	3808,1	4185,7	5646,9
Київська	16780,9	32656,6	36745,7	50230,2	72447,6
Кіровоградська	455,9	1418	1673,4	2638,5	2956,5
Луганська	5547,8	12552,8	11978,2	15495,9	18918,1
Львівська	21910,9	28173,9	36354,7	41537,8	51113,4
Миколаївська	3193,8	5696,1	6901,4	8792,7	11580,8
Одеська	13540,8	20645,1	31627,5	39305,6	52848,3
Полтавська	2974,1	4984,6	5693,8	5747,2	10536,4
Рівненська	2144	3059,7	3409,9	4367,2	6585,3
Сумська	3012,3	3876,6	4293,9	5828,7	8864
Тернопільська	1275,5	2069,7	2554,8	3357,3	7135
Харківська	49859	83695,4	99779,1	160398	222159,9
Херсонська	1319,9	4244	5681,5	8816,7	14549,4
Хмельницька	480,2	2956,3	4169,7	4494,7	5107,1
Черкаська	3721,6	5456,8	10729,1	13861,1	18901,8
Чернівецька	1469,2	4935,6	7602,7	13316,6	14598,6
Чернігівська	3391	6469	10213,7	14174	15937,7
м. Київ	178321,3	299227,7	366193	496871,6	684176
м. Севастополь	977,5	4178,7	9922,2	9541	14525,1

Серед регіонів, у яких з 2000 року по 2008 рік наукові організації найбільше займалися прикладними дослідженнями і витрати на дані дослідження зросли більш ніж у 10 разів – це Житомирський, Хмельницький та Херсонський регіони (табл. 1.4.9).

У 2008 році внутрішні поточні витрати на прикладні дослідження, виконані власними силами наукових організацій найбільшу частку складають у місті Києві – 47,3% та Харківській області – 15,3%. У Київській – 5%,

Дніпропетровській – 4,4%, у Донецькій – 4,3% , Одеській – 3,7% областях, а у всіх інших регіонах - менш ніж 3% .

На рис. 1.4.2 подані дані щодо частки прикладних досліджень у загальній структурі витрат на дослідження, виконані власними силами наукових організацій. Як видно з рисунку загалом по Україні їх загальна частка зменшилася майже на 4%. Проте варто відзначити посилення тенденції спеціалізації окремих регіонів на прикладних дослідженнях.

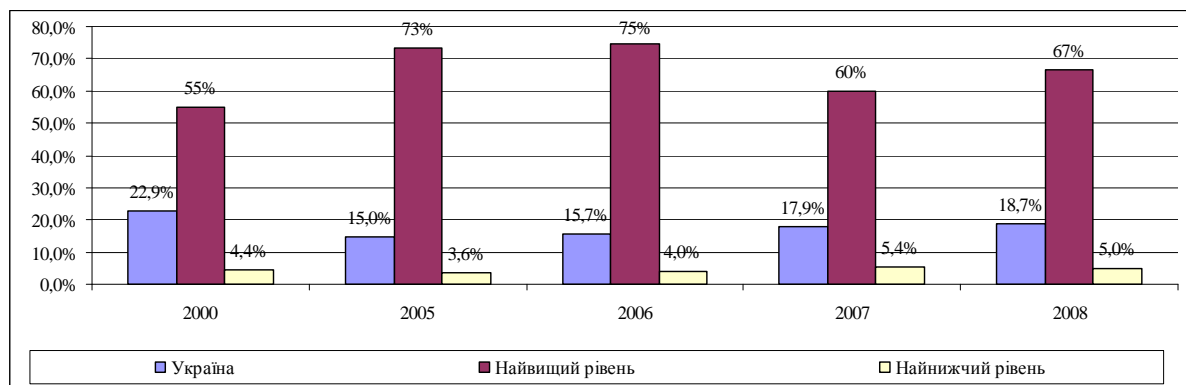

Рис.1.4.2 - Частка витрат на прикладні дослідження в структурі витрат на дослідження виконані власними силами наукових організацій за регіонами (показано найменший, найбільший та середньоукраїнський рівні що спостерігалися у відповідному році)

Так 55% витрат по Київській області (2000р) та від 60% до 75% витрат по Хмельницькій області (2005-2008рр.) припадало на прикладні дослідження. Найменша частка витрат на прикладні дослідження спостерігалася у Миколаївській (2000, 2005, 2006 рр.) та Запорізькій (2007, 2008) (див. рис.2)

Аналізуючи наступну складову витрат наукових організацій, а саме внутрішні поточні витрати на науково-технічні розробки, можна відзначити, що саме науково-технічні розробки характеризуються найбільшими обсягами в загальній структурі інноваційних витрат. Так, на них припадає приблизно половина загальних обсягів витрат на інноваційні розробки виконані власними силами наукових організацій.

Різке зростання за досліджуваний період по цьому виду витрат відбулося у Житомирському регіоні – більш ніж у 18 разів (табл. 1.4.10).

Табл.1.4.10 - Внутрішні поточні витрати на науково-технічні розробки, виконані власними силами наукових організацій

Регіони	2000	2005	2006	2007	2008
Україна	854855,5	2195842,9	2539301	2793515	3570803,2
АР Крим	7994,1	42857,5	39839,9	46264,5	45232,1
Вінницька	7477	28774,8	17278,9	24199,9	20009,6
Волинська	2424,6	4165,3	7504,8	4806,7	7596,7
Дніпропетровська	81363,1	246243,3	359438	427553,7	535070,7
Донецька	55718	131575,3	174339,5	209898,9	241451,4

Продовження табл. 1.4.10

Регіони	2000	2005	2006	2007	2008
Житомирська	214,4	279,6	–	2176,1	3913,4
Закарпатська	441,8	1999,4	2130,7	3065,5	4271,6
Запорізька	79307,7	209252,3	229186,5	259665,3	355457
Івано-Франківська	3156,5	8252,2	12818	16532,3	22308,4
Київська	3951,7	19377,3	30161,2	28524	42844
Кіровоградська	2621,4	8305,1	11961,8	15856,7	18292,1
Луганська	25468	39209,9	48393,5	54918,4	84236,8
Львівська	31306,1	65989,9	71646	96005,9	104476,7
Миколаївська	66599,6	142338,7	155540,2	135847,6	177303,5
Одеська	14371	39388,3	42775,7	45409,4	45850,7
Полтавська	4716,1	22575,9	15022,5	15015,7	17715,1
Рівненська	1498,5	3662,2	3010,1	3731	3745,5
Сумська	18541,6	60973,4	69265,1	81779	102315,1
Тернопільська	3202,7	1824,8	5612,4	6377,7	4406,5
Харківська	160236,2	387162	452591,2	546855,2	686023,7
Херсонська	4189,6	5180,4	6437,3	8365,7	8112
Хмельницька	693,7	496,8	669,9	1933,8	1461,2
Черкаська	6165,1	7059	13476,6	17792,3	21750
Чернівецька	2316,7	1438,5	2593,9	1671,9	2005,3
Чернігівська	3771,7	9282,9	5178,2	8474,8	13236,1
м. Київ	250951,9	670385,1	724551,7	682783,3	952124,8
м. Севастополь	16156,7	37793	37973,9	48009,7	49593,2

По даному виду витрат дещо змінилася ситуація (у порівнянні з попередніми видами витрат). А саме, більш розпорошилася їх концентрація за регіонами. Так, у 2008 році найбільшу частку витрат займають м. Київ – 26,7% та Харківський регіон – 19,2%. До них також приєдналися Дніпропетровський – 15% та Запорізький – 10% регіони. Тобто, можна стверджувати, що розподіл рівня фінансування прикладних досліджень відповідає загальному розподілу виробничого потенціалу та рівня виробництва валового регіонального продукту.

Серед науково-технічних витрат, поки що незначний обсяг займають науково-технічні послуги. Проте, зростання цього виду діяльності є одним з найбільш перспективних, з огляду загальносвітових тенденцій інноваційного розвитку. Інформацій про витрати подана в таблиці 1.4.11.

Наукові організації, які займаються виконанням науково-технічних послуг найбільше сконцентровані у місті Києві, Харківській та Донецькій областях, у всіх інших регіонах України їх частка незначна (табл. 11). Так, внутрішні поточні витрати на науково-технічні послуги складають у місті Києві – 49,3% та Харківській області – 11,1%, у Донецькій – 8,1%. За аналізований період також відбулося різке зростання витрат на науково-технічні послуги більш ніж у 100 разів у м Севастополь та у 25 разів у Миколаївському регіоні.

Табл. 1.4.11 - Внутрішні поточні витрати на науково-технічні послуги, виконані власними силами наукових організацій

Регіони	2000	2005	2006	2007	2008
Україна	147511,2	648555,9	532529	594108,5	809808
АР Крим	1284,1	11073,1	9203,7	13129,2	15370,1
Вінницька	2517	1749,8	221,1	1190,4	12672,7
Волинська	380,5	2945,9	634	802,1	2540,4
Дніпропетровська	6799,2	33656,9	40250,6	40653,5	39445,8
Донецька	14110	54200,7	49532,4	53325,5	65730,1
Житомирська	999	3932	2766	3315,5	3626,1
Закарпатська	283,4	2833,3	413,3	348,1	770,4
Запорізька	5692,3	19045,3	8309,7	14911,2	17011,9
Івано-Франківська	5206,3	14457	12959,1	13403	23790,8
Київська	2407,8	9112,5	4849,2	5651,5	11262,9
Кіровоградська	219,4	4391	934,9	603	1087
Луганська	2288,9	6275,1	3866,3	4629,2	5296,8
Львівська	2808,1	18639,8	17067,6	20502,5	27577,6
Миколаївська	821,4	5167,7	3453,4	7539,7	20162,3
Одеська	5773,1	22797,9	15252	14520,9	29627,1
Полтавська	5042	2795,8	7110,4	10220,3	10773,8
Рівненська	845,2	1602,3	3428,5	1687,7	3372
Сумська	2395,5	15484,7	4880,2	3505,8	5682,6
Тернопільська	733,5	6780,9	2185,1	78,5	117,8
Харківська	19015	79479,6	87921,2	75510,1	90099,3
Херсонська	282,9	1240,8	2156,6	947,2	1029,5
Хмельницька	630,1	80,3	76	36,8	61,7
Черкаська	656,4	4813,8	426,9	1387,4	1468,9
Чернівецька	518,5	3204,6	149,8	477,3	937,7
Чернігівська	1583,3	2660,7	5448,3	2958,3	4753,5
м. Київ	64095	318277,8	246117,1	292357,7	399045,3
м. Севастополь	123,3	1856,6	2915,6	10416,1	16493,9

Останнім напрямом результативності інноваційної діяльності, що буде нами досліджений є визначення її кількісних характеристик. Такими характеристиками є :

- впровадження прогресивних технологічних процесів у промисловості (n=12);
- освоєння нових видів продукції у промисловості (n=13);
- подачу(n=14) та отримання (n=15) заявок на видачу охоронних документів на об'єкти промислової власності (винаходи, корисні моделі, промислові зразки).

Впровадженню прогресивних технологічних процесів у промисловості найбільшу увагу по даним 2008 року приділяють у м. Києві, Запорізькій та Донецькій та Харківській областях. Це можна пояснити тим, що у даних регіонах є найбільша концентрація промислових підприємств, які в умовах інноваційного розвитку та високої конкуренції більше уваги стали приділяти впровадженню прогресивних технологічних процесів у виробничу діяльність. Хоча, у Харківській області відбулося зменшення даних впроваджень у 2008 році у порівнянні з двома

попередніми роками, а у Донецькій області за даний період спостерігається збільшення впроваджень майже вдвічі.

Табл. 1.4.12 - Впровадження прогресивних технологічних процесів у промисловості

Регіони	2000	2005	2006	2007	2008
Україна	1403	1808	1145	1419	1647
АР Крим	68	62	11	24	73
Вінницька	32	14	24	79	58
Волинська	88	4	8	24	16
Дніпропетровська	149	79	65	53	58
Донецька	158	90	54	52	114
Житомирська	40	25	14	31	30
Закарпатська	1	10	4	11	13
Запорізька	130	351	252	234	257
Івано-Франківська	57	36	12	47	35
Київська	33	41	23	52	34
Кіровоградська	2	42	31	52	31
Луганська	40	35	20	56	45
Львівська	82	55	8	54	54
Миколаївська	24	18	14	9	20
Одеська	14	40	30	51	33
Полтавська	62	65	29	35	26
Рівненська	11	9	1	4	20
Сумська	82	55	67	56	77
Тернопільська	26	14	2	36	30
Харківська	126	112	116	96	95
Херсонська	20	10	5	22	61
Хмельницька	26	13	4	8	16
Черкаська	4	8	3	13	23
Чернівецька	23	8	6	15	11
Чернігівська	40	31	31	32	34
м. Київ	64	581	311	273	381
м. Севастополь	1	–	–	–	2

Аналізуючи дані таблиці 1.4.12, можна відмітити значні зростання впроваджень прогресивних технологічних процесів у промисловості у 2008 році у порівнянні з 2000 роком у місті Києві, Закарпатській, Кіровоградській та Черкаській областях.

Також для оцінки стану інноваційного потенціалу регіонів України важливим є аналіз освоєння нових видів продукції у промисловості (табл. 1.4.13).

Дані таблиці свідчать, що освоєнням нових видів продукції у промисловості у 2008 році найбільше займалися підприємства м. Києва – 19,5%. Більше 5% у загальній кількості регіонів за даним напрямком займають: Дніпропетровська, Донецька, Київська, Львівська, Сумська та Харківська області.

Табл. 1.4.13 - Освоєння нових видів продукції у промисловості

Регіони	2000	2005	2006	2007	2008
Україна	15323	3152	2408	2526	2446
АР Крим	504	63	54	55	48
Вінницька	1008	30	37	124	91
Волинська	473	14	8	4	10
Дніпропетровська	500	88	99	151	136
Донецька	866	172	132	80	150
Житомирська	452	90	38	35	24
Закарпатська	110	33	34	54	22
Запорізька	230	86	108	109	148
Івано-Франківська	536	107	61	69	56
Київська	649	90	73	85	122
Кіровоградська	99	33	66	56	63
Луганська	258	42	33	34	51
Львівська	1242	183	102	190	138
Миколаївська	713	85	8	12	26
Одеська	140	214	300	30	50
Полтавська	800	110	160	142	90
Рівненська	253	78	43	59	16
Сумська	353	143	166	165	169
Тернопільська	574	223	19	65	89
Харківська	810	161	137	175	167
Херсонська	280	62	27	33	95
Хмельницька	405	19	20	7	8
Черкаська	301	22	22	37	57
Чернівецька	696	103	76	111	79
Чернігівська	935	47	41	38	58
м. Київ	2052	833	538	597	477
м. Севастополь	84	21	6	9	6

У порівнянні з 2000 роком у 2008 році по всіх регіонах зменшилася кількість підприємств, які займаються освоєнням нових видів продукції у промисловості.

Освоєння та впровадження нових видів продукції технологічних процесів відбувається невідривно від видачі та отримання охоронних документів на об'єкти промислової власності. Тому далі проаналізуємо кількість поданих заявок на видачу охоронних документів на об'єкти промислової власності (винаходи, корисні моделі, промислові зразки) та отриманих документів (таблиці 1.4.14-1.4.15)

Табл. 1.4.14 - Подано заявок на видачу охоронних документів на об'єкти промислової власності (винаходи, корисні моделі, промислові зразки)

Регіони	2000	2005	2006	2007	2008
Україна	4238	7639	7761	8564	8446
АР Крим	68	163	190	171	172
Вінницька	140	249	301	309	348
Волинська	17	50	40	56	61
Дніпропетровська	350	685	597	625	592

Продовження табл. 1.4.14

Регіони	2000	2005	2006	2007	2008
Донецька	326	870	907	839	774
Житомирська	15	31	29	23	14
Закарпатська	35	38	58	69	58
Запорізька	194	315	318	307	297
Івано-Франківська	126	148	209	222	234
Київська	29	99	81	120	77
Кіровоградська	30	64	63	104	74
Луганська	127	254	228	223	309
Львівська	222	311	263	361	396
Миколаївська	62	155	145	184	169
Одеська	199	307	340	399	403
Полтавська	99	203	218	208	230
Рівненська	19	72	68	64	79
Сумська	77	64	84	76	89
Тернопільська	90	106	114	126	191
Харківська	636	1131	1007	1140	1096
Херсонська	95	131	117	108	119
Хмельницька	41	128	94	80	119
Черкаська	67	201	79	52	39
Чернівецька	50	127	114	126	108
Чернігівська	27	27	33	51	55
м. Київ	1064	1639	1981	2455	2300
м. Севастополь	33	71	83	66	43

Аналізуючи кількість поданих заявок на видачу охоронних документів на об'єкти промислової власності (винаходи, корисні моделі, промислові зразки) за період 2000 – 2008 рр. можна відмітити їх зростання майже за всіма регіонами України. І тільки у Житомирській та Черкаській областях відбулося їх незначне зменшення. Найбільше подано заявок на видачу охоронних документів на об'єкти промислової власності у 2008 році у м. Києві (27,2%) та Харківській області (13%).

Табл. 1.4.15 - Отримано охоронних документів на об'єкти промислової власності (винаходи, корисні моделі, промислові зразки)

Регіони	2000	2005	2006	2007	2008
Україна	3256	7337	7632	8488	8243
АР Крим	46	148	169	144	128
Вінницька	76	309	311	256	362
Волинська	20	42	42	43	41
Дніпропетровська	244	605	620	616	616
Донецька	191	798	925	871	869
Житомирська	10	15	27	22	27
Закарпатська	39	46	49	55	59
Запорізька	144	316	330	359	277
Івано-Франківська	93	128	163	224	246
Київська	29	100	99	128	84

Продовження табл. 1.4.15

Регіони	2000	2005	2006	2007	2008
Кіровоградська	31	102	43	90	78
Луганська	80	320	312	280	346
Львівська	148	307	280	369	319
Миколаївська	43	131	133	167	155
Одеська	163	401	320	338	311
Полтавська	103	216	208	236	197
Рівненська	35	72	52	54	66
Сумська	37	61	71	76	79
Тернопільська	91	162	96	138	170
Харківська	474	1016	994	1068	1027
Херсонська	62	124	104	97	112
Хмельницька	25	84	73	67	107
Черкаська	100	78	83	61	47
Чернівецька	40	114	107	107	121
Чернігівська	20	26	30	44	45
м. Київ	907	1584	1931	2503	2281
м. Севастополь	5	32	60	75	73

Як видно з таблиці 1.4.15, найбільше отримано охоронних документів, так як і подано заявок на видачу охоронних документів на об'єкти промислової власності у 2008 році у м. Києві (27,7%) та Харківській області (12,5%). В цілому по Україні та регіонам у 2008 році у порівнянні з 2000 роком спостерігається збільшення отримання охоронних документів на об'єкти промислової власності, тільки у Черкаській області відмічено незначне зменшення.

Таким чином, можна зробити висновок, що майже за всіма регіонами з різною інтенсивністю відбувається нарощування науково-технологічного потенціалу, як у науково-освітньому секторі так і у промисловості. Проте темпи цього процесу є недостатніми з огляду на пріоритети України щодо входження до світових країн лідерів.

Для об'єктивної оцінки масштабів регіонів що передбачає визначення механізмів інноваційного розвитку, в якості вагового показника, для нівелювання відмінностей масштабах регіонів використаємо значення обсягу валового регіонального продукту. З цією метою розрахуємо відносні значення коефіцієнтів інноваційної активності регіонів за окремими складовими:

Для цього здійснюємо розрахунок середнього значення інноваційної активності на одиницю вартості валового регіонального продукту, за формулою:

$$K_{ij}^n = \frac{P_{ij}^n}{D_{ij}}, \quad (1.4.1);$$

де P_{ij}^n - значення n-ого з обраних показників інноваційної активності j –го регіону, що спостерігався у i-му році;

D_{ij} - значення обсягів валового регіонального продукту j –го регіону, що спостерігалось у I-му році.

В результаті розрахунків отримаємо множину показників що характеризують рівень інноваційної активності у розрахунку на одиницю вартості регіонального продукту. Наприклад показник K_{15}^7 характеризуватиме вартість внутрішніх поточних витрати на наукові та науково-технічні роботи , виконані власними силами наукових організацій ($n=7$), що припадають на 1 гривню ВРП у Дніпропетровській області ($j=5$) у 2000 році ($i=1$).

Для забезпечення можливості формування інтегрального показника та забезпечення порівнянності одиниць виміру вказаних показників розрахуємо нормовані значення отриманих показників за формулою:

$$K_{ij}^{n\ norm} = \frac{K_{ij}^n}{K_{i1}^n}, \quad (1.4.2);$$

де K_{i1}^n - вагове значення показника що відповідає середньому рівню по Україні в цілому;

На основі отриманих нормованих значень за аналізований період може бути розрахований інтегральний показник, що дозволить узагальнити характеристику інноваційної діяльності в регіоні.

Значення інтегрального показника отримаємо за формулою:

$$K_j^{n\ int} = \sqrt[i]{\prod_1^i K_{ij}^{n\ norm}} \quad (1.4.3).$$

Результати розрахунків пропонованих показників подані в табл. 1.4.16.

Табл. 1.4.16 - Середнє нормоване значення показників інноваційного розвитку регіонів

	к1	к2	к3	к4	к5	к6	к7	к8	к9	к10	к11	к12	к13	к14	к15	
	Кількість організацій, які виконують наукові та науково-технічні роботи	Чисельність фахівців, які виконують наукові та науково-технічні роботи	Чисельність фахівців, які виконують наукові та науково-технічні роботи	Чисельність фахівців, які виконують наукові та науково-технічні роботи	Фахівці вищої кваліфікації, які зайняті в економіці України	Фахівці вищої кваліфікації, які зайняті в економіці України	Внутрішні поточні витрати на наукові та науково-технічні роботи, виконані власними силами наукових організацій	Внутрішні поточні витрати на наукові та науково-технічні роботи, виконані власними силами наукових організацій	Внутрішні поточні витрати на наукові та науково-технічні роботи, виконані власними силами наукових організацій	Внутрішні поточні витрати на наукові та науково-технічні роботи, виконані власними силами наукових організацій	Внутрішні поточні витрати на наукові та науково-технічні роботи, виконані власними силами наукових організацій	Впровадження прогресивних технологічних процесів у промисловості	Освоєння нових видів продукції у промисловості	Подано заявок на видачу охоронних документів на об'єкти промислової власності (винаходи, корисні моделі, промислові зразки)	Отримано охоронних документів на об'єкти промислової власності (винаходи, корисні моделі, промислові зразки)	Інтегральний індекс
1	2	3	4	5	6	7	8	9	2	3	4	5	6	7	8	9
АР Крим	1,111	0,625	0,608	0,761	0,893	0,866	0,613	0,794	0,765	0,486	0,547	0,885	0,778	0,688	0,596	0,718
Вінницька	0,778	0,355	0,090	0,177	0,600	0,710	0,305	0,196	0,297	0,353	0,154	1,009	1,205	1,551	1,503	0,444
Волинська	0,756	0,275	0,022	0,065	0,293	0,617	0,155	0,065	0,242	0,153	0,154	0,747	0,336	0,392	0,372	0,218
Дніпропетровська	0,706	0,852	0,346	0,513	0,698	0,716	0,930	0,427	0,579	1,343	0,597	0,535	0,436	0,818	0,807	0,649
Донецька	0,431	0,600	0,308	0,367	0,450	0,523	0,459	0,269	0,352	0,525	0,692	0,456	0,395	0,770	0,755	0,468
Житомирська	0,455	0,217	0,063	0,160	0,266	0,567	0,137	0,172	0,279	1,000	0,330	1,072	1,059	0,178	0,169	0,295
Закарпатська	0,917	0,401	0,405	0,570	0,707	0,618	0,205	0,415	0,404	0,058	0,086	0,256	0,766	0,466	0,492	0,366
Запорізька	0,547	0,625	0,061	0,163	0,460	0,597	1,129	0,137	0,325	1,989	0,524	3,362	0,726	0,837	0,868	0,536
Івано-Франківська	0,736	0,373	0,056	0,183	0,704	0,788	0,316	0,095	0,206	0,235	1,286	1,106	1,391	1,253	1,184	0,452
Київська	0,676	0,612	0,417	0,548	0,300	0,363	0,528	0,629	1,283	0,242	0,329	0,647	0,970	0,278	0,320	0,485
Кіровоградська	0,539	0,252	0,044	0,080	0,209	0,532	0,193	0,028	0,130	0,289	0,125	0,954	1,062	0,579	0,625	0,240
Луганська	0,779	0,401	0,045	0,138	0,401	0,555	0,339	0,076	0,341	0,483	0,199	0,566	0,344	0,689	0,805	0,321
Львівська	1,474	1,170	1,168	1,493	1,610	1,790	0,953	1,242	1,108	0,797	0,734	0,693	1,542	1,080	1,039	1,148
Миколаївська	1,550	0,694	0,101	0,243	0,352	0,544	1,541	0,267	0,388	2,726	0,449	0,503	0,532	0,864	0,789	0,563
Одеська	0,991	0,696	0,677	0,730	1,252	1,237	0,505	0,586	0,756	0,335	0,674	0,440	0,594	0,938	0,926	0,711
Полтавська	0,481	0,244	0,070	0,181	0,376	0,507	0,178	0,117	0,177	0,155	0,340	0,692	1,204	0,651	0,702	0,308
Рівненська	0,646	0,189	0,029	0,062	0,314	0,722	0,135	0,063	0,285	0,084	0,247	0,251	0,990	0,466	0,500	0,221
Сумська	0,947	0,995	0,194	0,434	0,443	0,756	0,886	0,237	0,325	1,415	0,571	2,395	2,662	0,576	0,499	0,674
Тернопільська	0,859	0,280	0,036	0,137	1,181	1,512	0,197	0,107	0,293	0,150	0,110	0,854	2,383	1,414	1,592	0,398
Харківська	2,569	2,777	2,296	2,672	2,405	2,504	2,772	2,675	2,319	3,119	2,179	1,240	0,993	2,314	2,227	2,253
Херсонська	1,240	0,636	0,292	0,469	0,490	0,774	0,312	0,475	0,473	0,202	0,139	0,804	1,284	1,119	1,030	0,540
Хмельницька	0,236	0,070	1,000	0,038	0,330	0,759	0,060	0,031	0,188	0,023	0,011	0,420	0,361	0,667	0,535	0,156
Черкаська	1,018	0,442	0,065	0,161	0,367	0,549	0,335	0,380	0,550	0,262	0,124	0,256	0,644	0,498	0,519	0,340
Чернівецька	1,536	0,792	0,544	0,825	1,398	1,555	0,365	0,548	0,861	0,095	0,143	0,810	3,868	1,478	1,452	0,767
Чернігівська	0,894	0,385	0,166	0,226	0,266	0,504	0,292	0,164	0,638	0,192	0,382	1,305	1,277	0,296	0,272	0,381
м. Київ	1,504	2,269	3,819	3,131	2,327	1,686	2,390	3,365	2,826	1,678	2,859	1,072	1,238	1,537	1,582	2,074
м. Севастополь	1,488	2,118	1,798	1,944	1,507	1,698	2,116	2,095	1,137	2,586	0,858	1,000	0,602	1,248	0,837	1,423

Значення показника характеризує відносний рівень розвитку певного аспекту інноваційної діяльності в регіоні за аналізований період часу в порівняних одиницях що виключають відмінності в масштабах розвитку регіонів та розмірності вимірюваних показників.

Як видно з таблиці, слід відзначити чотири центри інноваційного розвитку – м. Київ та Севастополь, Харківську та Львівську області. При цьому в інших регіонах може спостерігатися пікове значення по окремому напрямку інноваційного розвитку, на фоні відсутності високого рівня розвитку за іншими напрямами.

Таке подання результатів дослідження дозволяє викоренити саме значення інноваційного розвитку абстрагувавшись від загальних масштабних показників розвитку регіонів.

Викладений підхід дозволяє визначити значення інтегрального рівня показника для кожного регіону за окремим напрямом інноваційної діяльності. Проте, його істотним недоліком є велика кількість показників та складність використання. Тому доцільним буде подальше укрупнення та групування розрахованих показників.

Змістовний аналіз показників інноваційної діяльності дозволяє дійти висновку, що вони характеризують три змістовні ознаки інноваційного розвитку регіону. А саме:

- комплекс кількісних характеристик (показники K_1-K_6), що визначають чисельність спеціалістів та організацій що задіяні в інноваційному процесі в регіоні;
- комплекс вартісних характеристик (показники K_7-K_{11}), що характеризують витрати на інноваційну діяльність в регіоні;
- комплекс результативних характеристик (показники $K_{12}-K_{15}$), що характеризують результативність інноваційної діяльності в регіоні.

Таким чином, для забезпечення наглядності аналізу стану інноваційного розвитку регіонів доцільно здійснити розрахунок інтегральних коефіцієнтів що характеризуються кількісними, вартісними та результативними характеристиками. Розрахунок здійснимо за принципом середньої геометричної. За результатами розрахунків можуть бути побудовані профілі інноваційного розвитку регіонів. Всі регіони можуть бути поділені на чотири групи за рівнем інноваційного розвитку регіонів.

На рис.1.4.3 подані профілі з найвищим рівнем інноваційного розвитку.

Зауважимо, що під інноваційним розвитком розуміється відносний показник інновацій зважений на рівень валового регіонального продукту в регіоні. До групи найбільш розвинених увійшли міста Київ та Севастополь а також Харківська та Львівська області, оскільки значення всіх показників інноваційного розвитку вищі за одиницю.

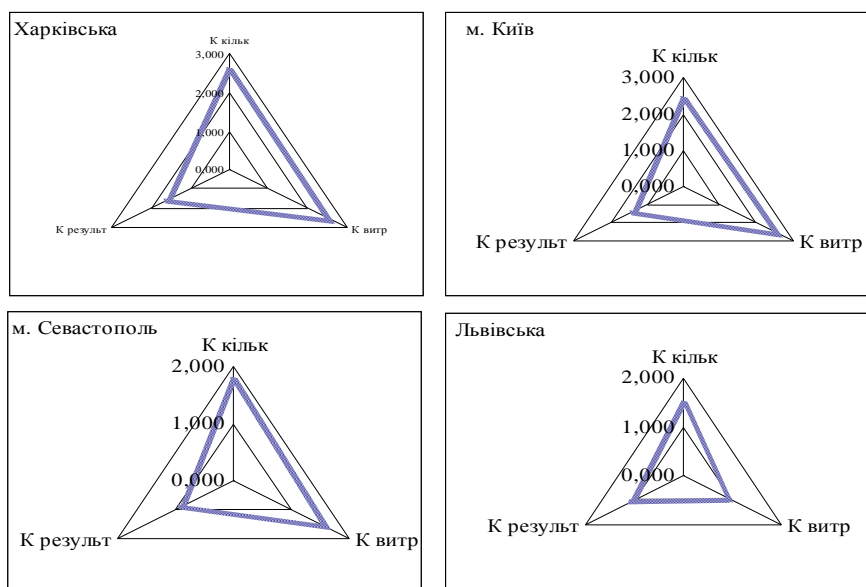
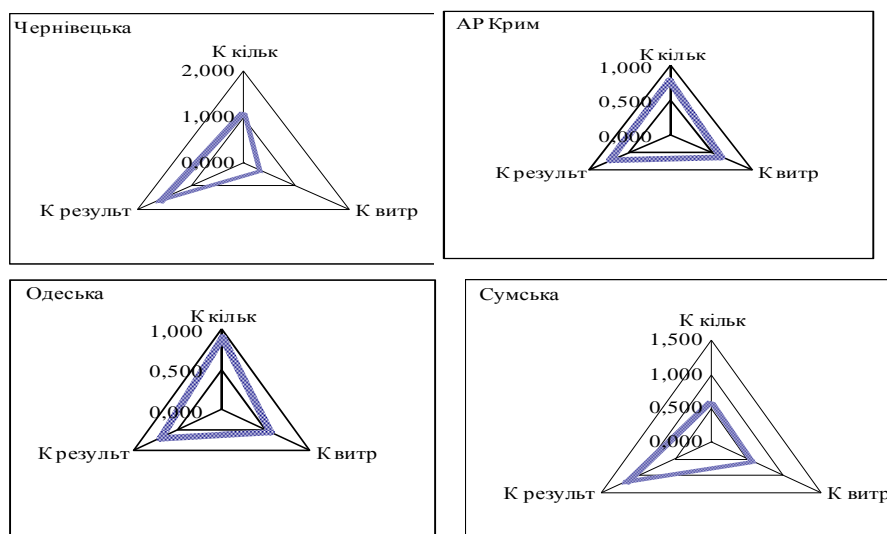

Рис. 1.4.3 – Профілі інноваційного розвитку регіонів України (група А - регіони лідери) (розраховано автором)

До другої групи рис. 1.4.4 увійшли регіони з високим рівнем інноваційного розвитку. Середнє значення всіх коефіцієнтів не менше рівня 0,5.

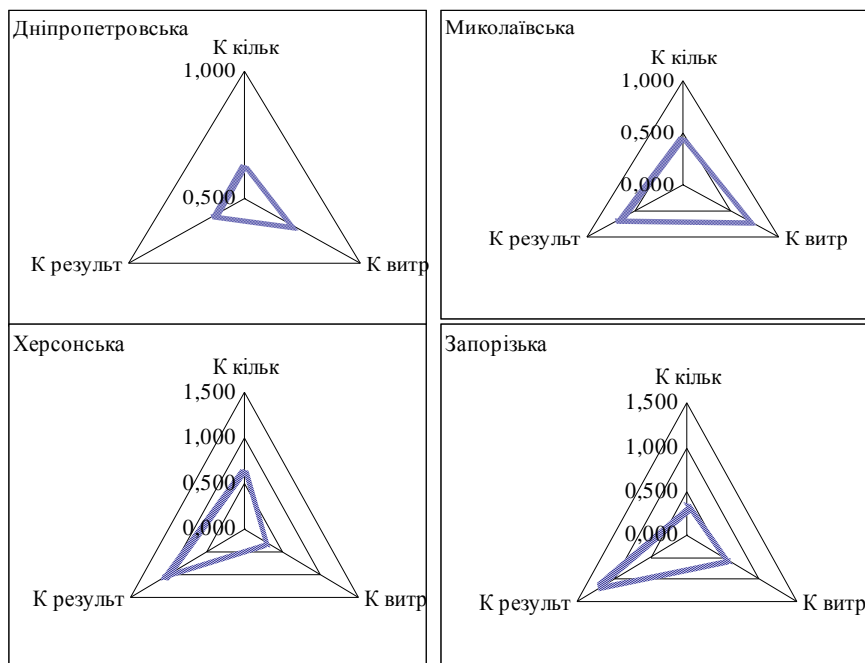
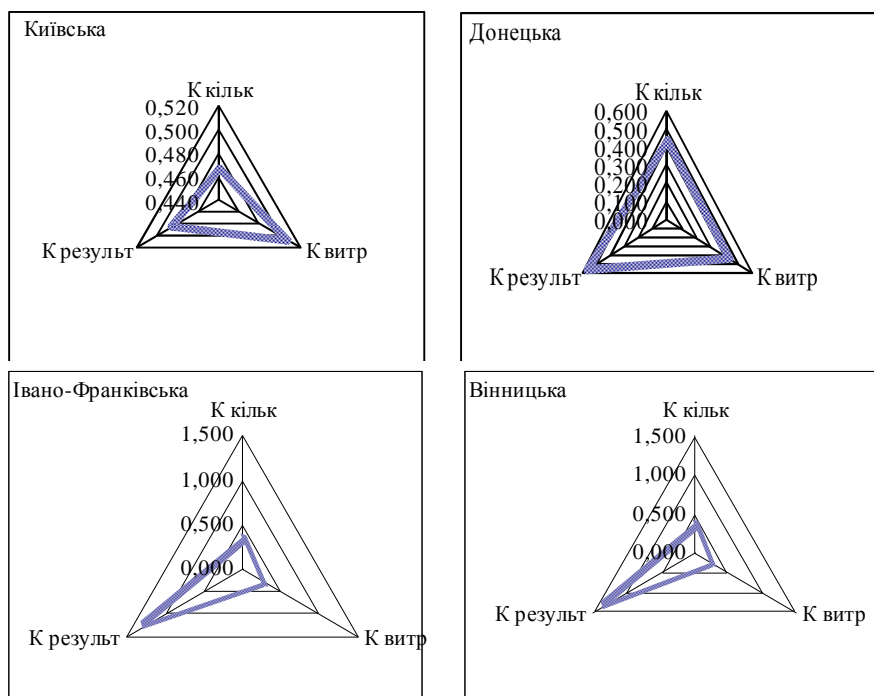

Рис. 1.4.4 – Профілі інноваційного розвитку регіонів України (група Б - регіони з високим рівнем розвитку)(розраховано автором)

До третьої групи рис. 1.4.5 увійшли регіони із середнім рівнем інноваційного розвитку.

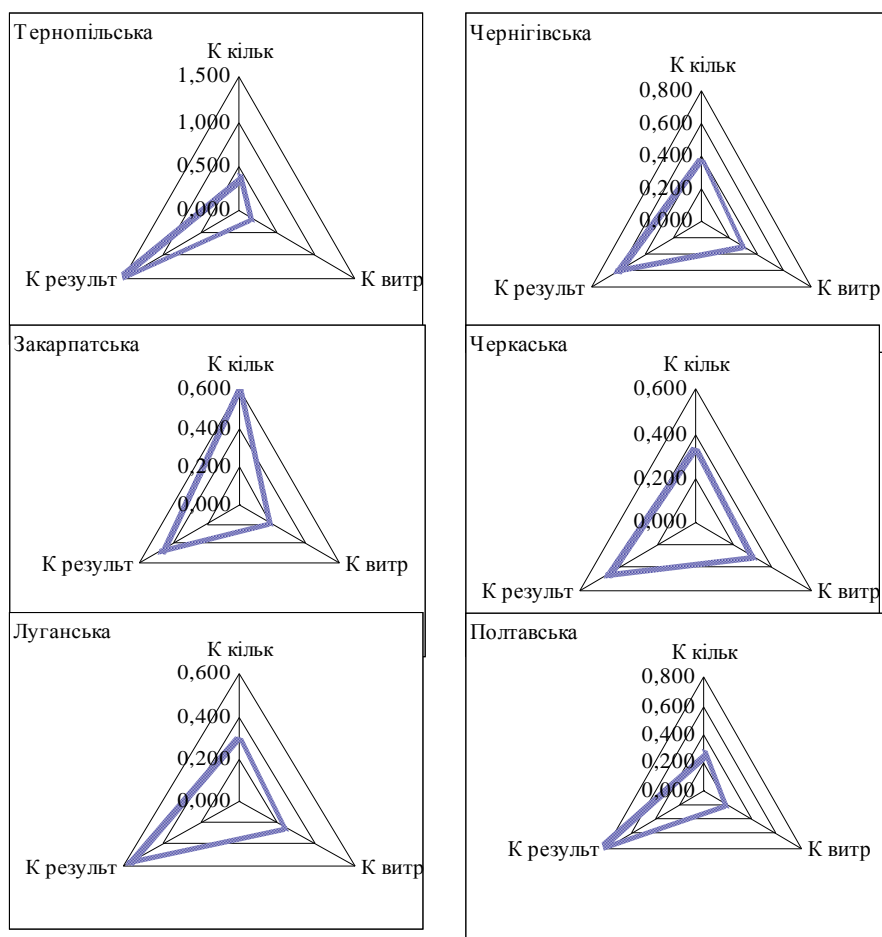
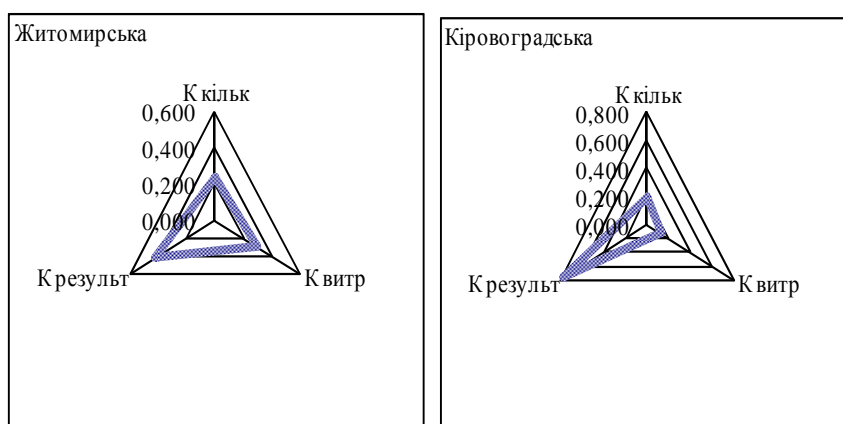

Рис. 1.4.5 – Профілі інноваційного розвитку регіонів України (група В - регіони з середнім рівнем розвитку) (розраховано автором)

По яких середній рівень всіх показників знаходиться в діапазоні 0,3-0,5.

До четвертої групи увійшли регіони з невисоким рівнем інноваційного розвитку по яких середнє значення показників не перевищує 0,3 (рис. 1.4.6)

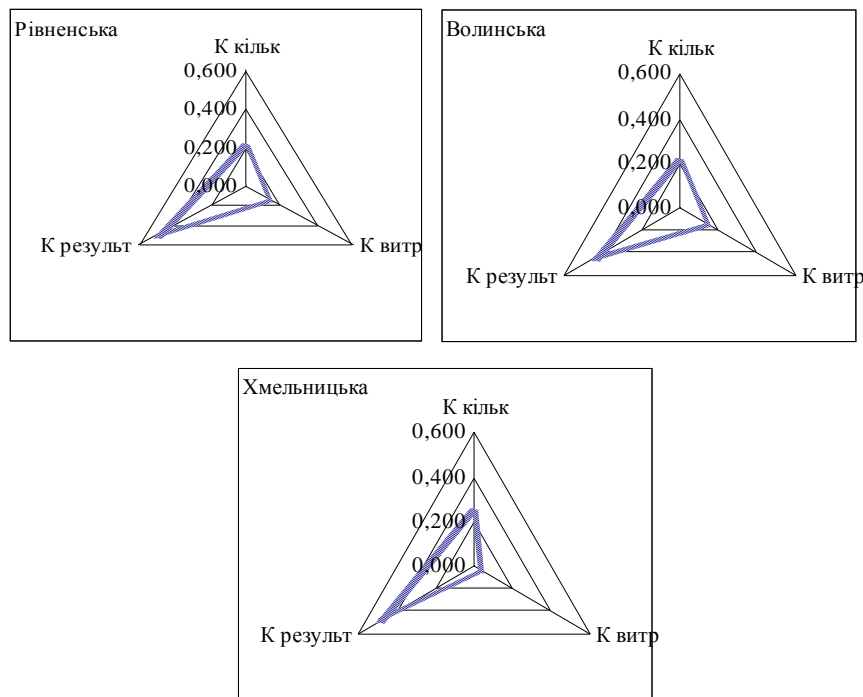

Рис. 1.4.6 – Профілі інноваційного розвитку регіонів України (група Г - регіони з низьким рівнем розвитку) (розраховано автором)

Слід зазначити, що побудовані профілі відбивають саме інноваційність розвитку оскільки характеризують пропорційність розвитку інноваційного сектору у порівнянні з обсягами виробленої доданої вартості. За цією ознакою, наприклад рівень Чернівецької області значно перевищує рівень Донецької. Хоча, безсумнівно, абсолютні значення інноваційного потенціалу Донецької області є одними з найбільших в країні, проте його зважування за рівнем ВРП призводить до іншого результату. Адже в згаданій Донецькій області переважна частина ВРП створюється за рахунок сировинних металургійної та добувної галузей.

1.4.2. Формування науково технічного потенціалу регіону: міські комплекси

Вищенаведена оцінка рівня інноваційного розвитку регіонів характеризується загальноприйнятою методологічною платформою, що в якості фундаменту має загальноприйнятний адміністративно-територіальний поділ України. Загальна оцінка рівня інноваційного розвитку економіки України в останні часи відбувається на двох аналітичних рівнях. Що визначають своєрідні полюси функціонування інноваційної системи країни. Першим рівнем є загальнодержавний, інколи в галузевому та регіональному розрізі. Другий рівень - макроекономічним, що визначає природу функціонування інноваційних процесів на рівні підприємства.

Певні обмеження методології дослідження регіональних соціально-економічних систем створює чинник масштабу. Розглянемо дані Статистичного щорічника України, щодо структури земельного фонду (табл.1.4.17)

Табл.1.4.17 - Структура земельного фонду України на 1.01.2009

Показник	Площа, тис. га	Відсотків до загальної площі
Усього земель	60354,8	100,0
Землі сільськогосподарського призначення	42844,8	71,0
Ліси та лісовкриті площі	10570,1	17,5
Забудовані землі	2489,0	4,1
Землі під водою	2422,5	4,0
Відкриті заболочені землі	978,0	1,6
Інші землі	1050,4	1,8

Аналізуючи дані подані в таблиці можна стверджувати що, із загальної території держави в 2009 році приблизно четверта частина площі практично не використовувалася у господарській діяльності людини, тобто не входила до складу антропогенного комплексу. Подальший аналіз свідчить, що 71% загальної площі земель використовувався у сільському господарстві, та лише 4,1% – були забудовані та використовувалися в інших видах діяльності.

Створення доданої вартості передбачає функціонування людини, відтак, можна стверджувати, що з наведеної структури земельного фонду у виробничій діяльності використовуються забудовані землі, а також землі сільськогосподарського призначення. Розглянемо земельну прив'язку виробництва валового внутрішнього продукту в Україні. Так, за даними щорічника 2009 року попередні оцінки ВВП 2008 року подані в табл.1.4.18.

Табл. 1.4.18 - Виробництво та розподіл ВВП у 2008 р., у млн. грн.

Показник	Випуск	Проміжне споживання	ВВП
Всього	2205334	1255470	949864
У т.ч. сільське господарство і мисливство	154445	90148	64297

Як видно з таблиці 1.4.18, обсяги ВВП, що припадають на сільське господарство складають приблизно 7% від загального рівня.

Таким чином :за спрощеним розрахунком можна стверджувати, що як мінімум 71% (в якості максимуму можна брати цифру в 95,9%) площі є основою для створення 7% ВВП, а 4,1% площі забезпечують створення 93% ВВП. Проте управлінська парадигма на сьогоднішній момент цей факт або зовсім не розглядає, або розглядає у спрощеному форматі під призмою полюсів зростання, територіальних диспропорцій і та ін. Таким чином, територіально-географічний аспект має бути визначальним у формуванні системи управління територіями та має замінити собою недосконалий адміністративний поділ.

Неважко простежити, що проблема недосконалості географічно-просторового устрою є гострою для переважної більшості регіонів. Проте, якщо на рівні держави існує достатньо потужна галузева методична платформа, що включає систему звітності та управління, то на рівні регіонів вона є значно слабшою. Таким чином істотно обмежуються можливості формування об'єктивної інформаційно-методичної бази регіонального управління.

Відтак, ключовим аспектом удосконалення методології дослідження регіонального та державного розвитку є вивчення показників розвитку систем окремих міст. При цьому потребує розбудови існуюча система визначення міст загальнодержавного та обласного підпорядкування, формування єдиної системи звітності на рівні міст та ін..

На думку автора, вкрай недостатньо дослідженим сектором аналізу інноваційного розвитку є вивчення особливості місцевого інноваційного розвитку. Так, ключовою проблемою що лежить в основі оцінки інноваційної діяльності є врахування територіального чинника. А саме показники розвитку регіонів характеризують розвиток окремих територій з яких більша частина є землями сільгосппризначення, а тільки невелика частина – територія міських комплексів може характеризуватися створенням інноваційних продуктів. Таким чином фактор адміністративно-територіальної ознаки в дослідженнях економічних процесів є дискусійним. Саме тому далі пропонується авторська оцінка інноваційного розвитку України на рівні окремих міст. Що не є абсолютною, але характеризується більшим рівнем детальності.

Процеси ринкових трансформацій в Україні докорінно змінили умови здійснення інноваційної діяльності у промисловості. Було зруйновано раніше діючий механізм управління інноваціями, а новий не створено. У сучасних умовах труднощі реалізації інноваційного розвитку зумовлені рядом чинників, однак головними з них є – незадовільний, організаційний та регуляторний стан економіки країни, що впливає на інноваційний розвиток промисловості у регіонах та містах. Актуальним є перетворення промислових підприємств на компанії з конкурентоспроможними обсягами випуску високотехнологічної продукції. Це дасть змогу сучасним наукоємним підприємствам України стати відомими на світовому ринку та забезпечити зростання високотехнологічної продукції в експорті країни.

Проблематика формування інноваційного розвитку в Україні досліджувалася неодноразово та налічує велику кількість наукових шкіл що вивчають її у різних аспектах. Окремі аспекти регулювання інноваційного розвитку у країні та її регіонах, а також чинники розвитку інноваційної діяльності в промисловості в своїх працях розглядали багато вчених економістів.

Так, питання трансформації інноваційної системи, дослідження розвитку інноваційних перспектив України та її регіонів, формування джерел фінансування інноваційного розвитку розглядали у своїх працях наступні провідні вітчизняні вчені: П. Бубенко[4], В. Геєць, В.Семиноженко [5], О. Лапко [6], В. Рошило [7] та ін.

В стратегії економічного і соціального розвитку України (2004-2015 р.р.) „Шляхом Європейської інтеграції”, визначено, що головним пріоритетом має стати структурна перебудова промисловості, розвиток інноваційної моделі економічного зростання, утвердження України як високотехнологічної держави [8, С.112].

Основні напрями та пріоритети інноваційної діяльності в промисловості України, шляхи активізації інноваційної діяльності підприємств, питання розвитку інноваційного потенціалу промислових підприємств та промислового потенціалу України розглядали у своїй працях А. Гриньов [9], Ю. Кіндзерський [10], О.Волков, М. Денисенко, А. Гречан [11] та ін.

Менше розглянутими залишаються питання дослідження чинників розвитку інновацій у промисловості у економічній системі міст України, впливу масштабів та стану економічного розвитку міст на рівень та якість інноваційного процесу.

З цією метою автором пропонується на основі узагальнення попередніх методологічних та практичних підходів [12,13,14]

Розглянемо більш докладно гіпотезу про вплив показників розвитку міст України на рівень їх інноваційного розвитку.

Для дослідження умов інноваційного розвитку в містах України автором була сформована вибірка з 87 міст України. Обмеження вибірки зумовлене закритістю інформації про результати інноваційної діяльності по містах, що мають одне підприємство, а також відсутністю по окремих малих містах інформації про інноваційну діяльність підприємств взагалі. Тому в контексті пропонованого дослідження для оцінки рівня інноваційного розвитку міст використаємо показник обсягу випуску інноваційної продукції.

Для забезпечення ефективності дослідження виникла потреба у групуванні міст. Основною класифікаційною ознакою є кількість населення в місті. Тому в якості масштабного показника була використана чисельність наявного населення міст на 1 січня 2009р. всього по міськраді. В сучасній практиці теорій муніципального управління виділяють малі середні та великі міста. З огляду пропонованого дослідження така деталізація є недостатньою. З огляду більш детального дослідження доцільно розглянути більш детальне групування.

Питання вибору величини інтервалу (числа груп), використовуваного для угруповання елементів інтервального варіаційного ряду, дозволяє дати найбільш точну оцінку справжньої функції розподілу вірогідності явища, що вивчається. Найбільш вживаним є формула Стерджесса (Sturges, 1926), що подана у більшості статистичних підручників. Формула ця в даний час піддається критиці якраз за те, що вона явним чином використовує біноміальний розподіл для апроксимації нормального розподілу, що не завжди застосовно. Вважається, що ця формула дозволяє будувати задовільні гістограми при числі вимірювань менше 200. Існує цілий ряд альтернативних формул, деякі з яких обчислюють довжину інтервалу (Формула Скотта (Scott, 1979)), Формула Фрідмана Діаконіса (Freedman and Diaconis, 1981) [15].

Пряме використання згаданого підходу не дало ефективного результату, оскільки виявилось, що кількість населення досліджуваних міст змінюється в діапазоні від 16 до 2766 тисяч осіб. Більш того, в групуванні випадають певні діапазони міст (наприклад з чисельністю населення від 150 до 200 тис осіб, або 1500-2500 тис осіб).

Тому інтервали угруповання були вибрані нерівними. Цей підхід зазвичай застосовується при великій варіації і нерівномірності розподілу ознаки по всьому інтервалу його зміни. Інтервали були обрані так, щоб групи були рівнозаповненими. Були отримані наступні угруповання : 8 міст з населенням понад 500 тис. осіб, 14 міст – від 250 до 500 тис. осіб, 11 міст – від 125 до 250 тис. осіб, 12 міст – від 85 до 125 тис осіб, 16 міст - від 65 до 85 тис. осіб, 14 міст – від 35 до 65 тис. осіб, та 12 міст – від 15 до 35 тис. осіб. (рис. 1.4.7)

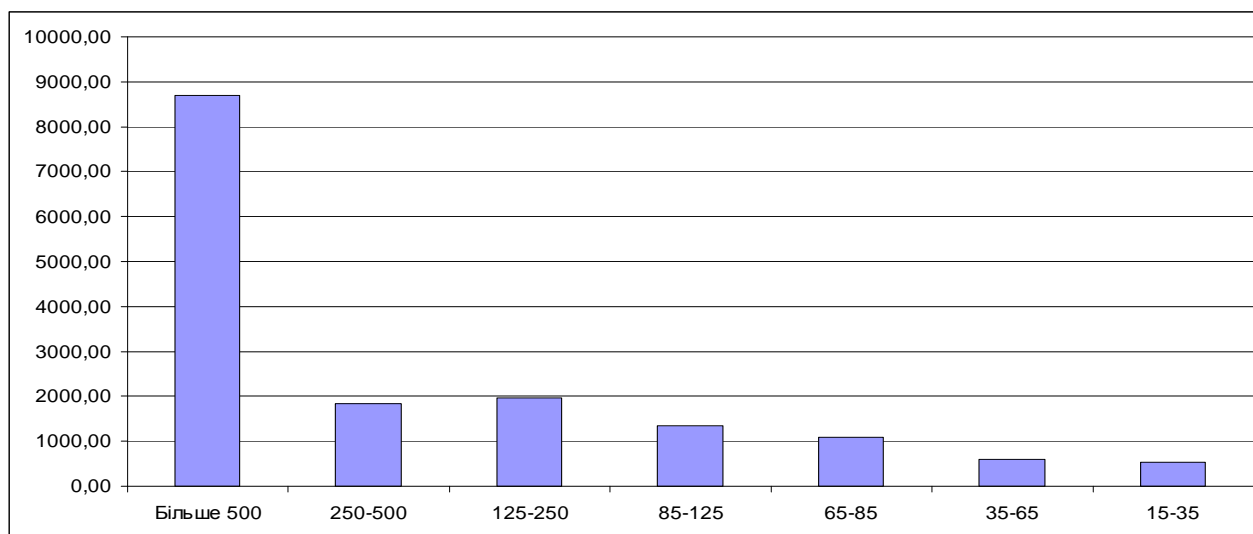

Рис. 1.4.7 – Середнє значення обсягів інноваційної продукції на душу населення за групами міст, грн.

За отриманими групуваннями міст були розраховані середні значення обсягів інноваційної продукції на душу населення рис.1.4.7

Аналіз засвідчив, що обсяг виробництва інноваційної продукції в розрахунку на душу населення істотно зменшується із зменшенням розміру міст. Тобто обсяг виробництва інноваційної продукції на душу населення у малих містах в кілька разів менший аналогічного показника великих міст.

Автором були здійснені розрахунки відповідних коефіцієнтів кореляції для обґрунтування взаємозв'язку рівня окремих показників за отриманими групами міст. Так була здійснена спроба статистичної перевірки гіпотез про залежність обсягів виробництва інноваційної продукції в окремих містах від:

- обсягів інвестицій в основний капітал;
- обсягів прямих іноземних інвестицій (ПІІ);
- обсягів продажу послуг населенню;
- обсягів роздрібного товарообороту (РТО);
- кількості малих підприємств;
- рівня середньомісячної заробітної плати;
- рівня злочинності.

В розрахунках були використані показники по містах України за 2008 рік. Результати проведених розрахунків подані в табл. 1.4.19.

Як видно з таблиці, загальні коефіцієнти кореляції між показниками та обсягами виробництва інноваційної продукції є досить високими, за виключенням рівня оплати праці та рівня злочинності. Також, дещо нижчим є показник кореляції виробництва інноваційної продукції та обсягів РТО. На думку автора це є свідченням того, що інноваційний розвиток міст України має виробничий характер та слабо пов'язаний з соціальним сектором. Найвище значення коефіцієнту кореляції спостерігається у показника ПП, що є свідченням переважання іноземної природи коштів у фінансуванні інноваційних процесів у містах України.

Таблиця 1.4.19. – Коефіцієнти парної кореляції між значенням окремих показників розвитку за групами міст

Показник	Загалом по всіх містах	Міста з чисельністю населення, тис. чол.						
		Група 1	Група 2	Група 3	Група 4	Група 5	Група 6	Група 7
		Більше 500	250-500	125-250	85-125	65-85	35-65	15-35
Інвестиції в основний капітал	0,950	0,990	0,483	0,258	-0,104	-0,219	0,035	-0,115
Прямі іноземні інвестиції (ПП)	0,989	0,996	0,123	0,774	0,053	-0,105	0,034	0,750
Обсяг реалізованих послуг	0,967	0,985	0,068	-0,008	-0,244	-0,361	-0,148	-0,026
Роздрібний товарообіг (РТО)	0,887	0,959	0,067	0,135	-0,082	-0,220	-0,200	0,212
Кількість малих підприємств	0,915	0,974	0,006	0,071	-0,248	-0,238	-0,204	0,091
Рівень заробітної плати	0,438	0,924	0,637	0,091	0,568	-0,060	-0,219	-0,166
Рівень злочинності	0,695	0,893	0,396	0,613	0,089	-0,108	-0,301	0,018
Обсяг виробництва продукції промисловості	0,999	0,998	0,807	0,075	0,276	0,038	0,235	0,421

Дослідження взаємозв'язку показників інноваційного розвитку по окремих групах міст України дозволило дійти наступних висновків:

Що стосується групи найбільших міст України, то розрахунок коефіцієнтів кореляції показав, що процеси інноваційного розвитку в них є найбільш системними і впливають на більшість показників розвитку.

Аналіз взаємозв'язків за групою міст з населенням 250-500 тис. чол. Показав принципово інші взаємозв'язки в природі виробництва інноваційної продукції. Так, аналіз свідчить, що найбільший вплив на обсяги інноваційного

розвитку чинять кількісні показники – обсяги виробництва промислової продукції.

Для міст третьої групи найвище значення на рівень інноваційного розвитку найбільший вплив чинять показники ПП та відчутним є вплив рівня злочинності. Такий висновок виглядатиме більш логічно якщо згадати структуру джерел ПП в Україні, серед яких провідні місця займають офшорні компанії. Тобто, мова може йти про повернення тіньових капіталів.

Серед інших груп міст слід також відзначити наявність помітного впливу рівня заробітної плати на обсяг інноваційної продукції для міст 4 групи та суттєвий вплив ПП у найменших містах. Що може свідчити про вплив інноваційних процесів на обсяги оплати праці, а також про залучення іноземних коштів у найбільш перспективні інноваційні проекти невеликих міст (такий зв'язок пояснює природу інноваційних процесів саме в перспективних містах, оскільки по інших дані відсутні).

Таким чином проведене дослідження дозволило уточнити уявлення про вплив чинників на інноваційне зростання в містах України. Загалом слід вказати на концентрацію інноваційних процесів у великих містах та епізодичність у менших. Отримані висновки про природу розвитку інноваційних процесів у містах України складають основу подальших досліджень реалізації інноваційної політики держави в розрізі окремих міст.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Родченко В.Б. Некоторые составляющие развития инновационной сферы на региональном уровне /В.Б. Родченко, А.М. Красноголовец Труды четвертой международной конференции студентов и молодых ученых "Управление развитием социально-экономических систем: глобализация, предпринимательство, устойчивый экономический рост". Донецк: ДонНУ, 2003. С. 76-79.
2. Гаврилов А. И. Региональная экономика и управление : учеб. пособ. для вуз. / А. И. Гаврилов. – М. : ЮНИТИ ДАНА, 2002. – 239 с.
3. Крикун О. О. Типи стратегії розвитку інноваційної політики та оцінка економічної ефективності інновацій / Крикун О. О. // Вісн. Харк. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. – 1999. – № 451 : Організаційно-економічні умови і механізми розвитку економіки України. – С. 89–96.
4. Бубенко П. Т. Регіональні аспекти інноваційного розвитку : моногр. / П. Т. Бубенко. – Х. : НТУ «ХП», 2002. – 315 с.
5. Геєць В.М. Інноваційні перспективи України / В.М. Геєць, В.П. Семиноженко. – Харків. : Константа, 2006. – 272 с.
6. Лапко О. Інноваційна діяльність в системі державного регулювання: [Монографія]. – К. : ІЕП НАНУ, 1999. – 340 с.
7. Рошило В.І. Джерела фінансування інноваційного розвитку : [Монографія] / Рошило В.І. – Чернівці: Книги- ХХІ, 2006. – 272 с.
8. Стратегія економічного і соціального розвитку України (2004-2015 роки) „Шляхом Європейської інтеграції” / Ав. кол.: А.С. Гальчинський, В.М. Геєць та ін.: Нац. ін-т стратег. дослідж., Ін-т екон. прогнозування НАН України, М-во економіки та з питань європ. інтегр. України. – К.: ІВЦ Держкомстату України, 2004. – 416 с.
9. Гриньов А. В. Інноваційний розвиток промислових підприємств : концепція, методологія, стратегічне управління / А. В. Гриньов. – Х. : ВД «ІНЖЕК», 2003. – 304 с.
10. Промисловий потенціал України: проблеми та перспективи структурно-інноваційних трансформацій / Відпов. Ред. канд. екон. наук Ю.В. Кіндзерський. – К.: Ін-т економіки та прогнозування НАН України, 2007. – 408 с.
11. Шляхи активізації інноваційної діяльності підприємств: [Монографія] / [О.І.Волков, М.П. Денисенко, А.П. Гречан та ін.]; Під ред. проф. О.І.Волкова, проф. М.П. Денисенка. – К. : КНУТД, 2005. – 775 с.
12. Родченко В.Б. Регіональні передумови формування стратегії соціально-економічного розвитку (на матеріалах міст України) //В.Б. Родченко.- Коммунальное хозяйство городов. Научно-технический сборник вып. 88. - К.: Техника, 2009.С. 352-357.
13. Родченко В.Б. Проблеми функціонування малих міст України: системно-методологічний аспект /А.Е.Ачкасов, В.Б. Родченко – вісник НТУ «ХП»Збірник наукових праць. Тематичний випуск: технічний прогрес та ефективність виробництва. – Харків. НТУ «ХП». – 2009. - №17. -С.31-34
14. Родченко В.Б. Развитие малых городов Украины, как ключевая доминанта региональной экономической политики /В.Б. Родченко.- Бізнес-інформ №4(1) 2009 С. 106-108
15. <http://planetcalc.ru/484/>

II. ОБГРУНТУВАННЯ НАУКОВИХ ПІДХОДІВ К ФОРМУВАННЮ ЕФЕКТИВНИХ СИСТЕМ РОЗПОДІЛУ РЕГІОНАЛЬНИХ РЕСУРСІВ

2.1. Теоретичні основи територіальної організації продуктивних сил регіону

Пушкарь Т.А. к.е.н., доцент каф. ЕПМГ ХНАМГ

2.1.1. Фактори територіальної організації продуктивних сил регіону в розрізі процесів регіоналізації економічних систем

Відтворювальний процес економіки регіону включає виробництво і реалізацію створеного суспільного продукту, обмін і споживання матеріальних, фінансових та інших ресурсів, взаємодію з природним середовищем і населенням в межах конкретного регіону.

Сучасна економіка є єдиним процесом виробництва багатства в його двох природних видах у вартісній і грошовій формі. Як зазначав видатний економіст сучасності, Лауреат Нобелівської премії в галузі економіки В. Леонт'єв, економіка кожної країни є великою системою, в якій дуже багато різних видів діяльності і усі вони взаємодіють між собою. Змістом і характером взаємодії елементів в цій складній системі визначається само її «обличчя», ефективність функціонування. Економіка будь якого сучасного регіону є відображення такого «обличчя», підкреслюючи як успіхи в соціально – економічній сфері, так і викарбовуючи всі «провали» і невдачі.

Об'єктивними передумовами підвищення ролі регіонів виступають структурна неоднорідність простору країни в природно-географічному, ресурсному, економічному, соціальному, етнічному і політичному аспектах. Подібна неоднорідність змушує враховувати інтереси і особливості регіонів при формуванні макроекономічної політики.

Розвиток регіонального підходу спрямоване на зміну традиційної вертикальної схеми державного регулювання, що дозволить забезпечити оптимальну господарчу взаємодію регіонів у межах єдиної загальнодержавної економічної політики.

Сучасний регіон характеризується значною кількістю різноманітних процесів, які зумовлені об'єктивними передумовами функціонування трансформаційної економіки. Складний перехідний етап до ринкової економіки, який в Україні продовжується до теперішнього часу, нашаровує багато проблем, що підлягають негайному розгляду для створення ефективних умов розвитку регіону в цілому і його окремих складових.

Акцент на ринкових відносинах, вільній економіці, який в перші роки незалежності України, яка самостійної держави, в значній мірі відобразився на підходах до ефективного використання продуктивних сил країни і формування оптимальної територіальної організації господарства, відправною точкою якої повинен стати сучасний регіон.

Відсутність у минулому власної виваженої регіональної політики призвела до кризового стану економіки окремих регіонів України, значних диспропорцій у відтворювальній структурі національної економіки,

неефективного використання переваг територіального поділу праці, природно-ресурсного та науково-виробничого потенціалу регіонів, до надмірного забруднення навколишнього середовища у багатьох містах і районах тощо.

Перебудова національного господарського комплексу і регіональних господарських комплексів, яка відбувається в Україні специфічним шляхом (скорочення кількості зайнятих, підвищення якості робочої сили, закриття застарілих виробництв не підкріплюються впровадженням прогресивних технологій, зниженням фондомісткості, матеріаломісткості, енергомісткості продукції в галузях, які виробляють засоби виробництва та предмети споживання) не зможе забезпечити розширене відтворення у найближчій і навіть у більш віддаленій перспективі, якщо і надалі зберігатимуться сформовані вказаним чином тенденції. Саме тому вивчення значного світового досвіду в галузі розміщення продуктивних сил і територіальної організації господарства, в подоланні територіальних диспропорцій в розвитку продуктивних сил і побудові ефективних організаційних структур господарювання є необхідною умовою обґрунтованих, цілеспрямованих змін в територіальній організації господарства України.

Територіальна організація суспільного виробництва складається під впливом законів, що є частиною загальної системи економічних законів розвитку суспільства. Створення максимуму продукту при мінімумі витрат праці - основний принцип господарської діяльності суспільства. В сфері розміщення виробництва цей найважливіший загальноекономічний закон проявляється у вигляді декількох спеціальних законів, тобто:

1. Економіко-географічний закон, що передбачає економію витрат праці на подолання просторового розриву між окремими елементами виробництва і між виробництвом і споживанням;

спеціальний закон агломерації виробництва, або комплексного розвитку продуктивних сил;

2. Закон територіального поділу праці, як один із проявів суспільного поділу праці, що визначає спеціалізацію територіально-виробничих комплексів різних типів-регіонів, країн і районів, економічних центрів і вузлів.

Сутність економічної системи будь – якого територіального рівня визначається і разом з тим залежить від конкретної історичної сукупності економічних відносин, яка відповідає певному рівню розвитку продуктивних сил і формується на основі дії об'єктивних економічних законів і суб'єктивних чинників. тобто, економічна система регіону — це результат дії виробничих відносин і продуктивних сил, а їх взаємодія характеризує сукупність видів та організаційних форм господарювання.

Структурні елементи економічної системи:

- виробничі відносини;
- продуктивні сили суспільства;
- механізм господарювання.

Об'єктивною основою організації економіки по території виступає суспільний поділ праці, який сприяє задоволенню матеріальних потреб суспільства і веде до підвищення продуктивності суспільної праці. Територіальний, як і галузевий поділ праці, характеризується економічною системою, в якій виробляється і обмінюється продукція. У першому випадку ланками такої системи є галузеві одиниці, в другому - територіальні.

Суспільний територіальний поділ праці, що закріплює певні виробництва за певними країнами і регіонами, проявляється як в розміщенні окремих галузей господарства, формуванні їх виробничих і збутових зон, так і спеціалізації країн, економічних районів і інших територіальних одиниць; особливому об'єктивно зумовленому поєднанні їх галузей, а також в міждержавних, міжрайонних і внутрішньорайонних господарських зв'язках. Тим самим поділ праці виступає в двох нерозривно пов'язаних між собою формах - комплексно - галузевій і комплексно - районній.

Територіально-виробничі системи (господарство світу, регіону, країни, і т. д.) таким чином, представлені двома видами структур - галузевою і територіальною, які відбивають різні елементи економічної системи - речові нетериторіальні (галузі, підприємства, виробничі кластери тощо), що представляє галузеву (компонентну) структуру, і територіальні (регіон, економічна зона, район тощо), які розглядають територіальну (регіональну) структуру.

Територіальний поділ праці є проявом суспільного поділу праці і характеризує об'єктивний незворотний процес спеціалізації географічних районів і формування міжрайонної кооперації, як прояв всенаукового закону єдності і боротьби. Поділ суспільної праці за просторовим принципом виступає об'єктивним результатом дії природних, економічних, соціальних, національно-історичних особливостей територій та їх географічним положенням. Рівень територіального поділу праці залежить від рівня суспільного поділу праці в країні а, отже, може бути непрямым показником рівня розвитку її продуктивних сил.

Територіальний аспект розміщення і розвитку продуктивних сил відображає їх просторову організацію. Продуктивні сили національної економіки і регіону в класичній інтерпретації є сукупністю трудових ресурсів і засобів виробництва.

Розвиток системи суспільно-економічних відносин , постійне ускладнення її на сучасному етапі розвитку національної економіки змінює характер і принципи розміщення продуктивних сил на різних територіальних рівнях рівнях.

Оптимальне використання продуктивних сил регіону залежить від максимальної мобілізації ресурсів соціально – економічного регіонального розвитку. Традиційно до складу таких ресурсів відносяться: природні (земельні — територія, водні, лісні, корисні копалини, екологічна ситуація тощо); техногенні (енергетичні ресурси, інженерна і транспортна інфраструктури); економічні (інвестиційне та матеріально-технічне забезпечення); соціогенні (трудові ресурси); управлінські (адміністрація, науково-проектне забезпечення); правові (нормативно-законодавчі акти, норми та правила) тощо.

Сучасні продуктивні сили потребують не лише збалансованості між галузями й підгалузя-ми народного господарства країни, а часто й синхронності їх дій. Продуктивні сили не лише визначають рівень продуктивності суспільної праці, а й змінюють навколишнє середовище.

Але сучасні зміни в економіці, насамперед підвищення впливу на розміщення і розвиток продуктивних сил науково – технічного прогресу і підвищення ролі технологічних факторів і інноваційних процесів, розширюють і структурні елементи визначення продуктивних сил будь – якою територією. Продуктивні сили сучасного регіону об'єднують засоби виробництва, трудові ресурси у вигляді не тільки економічно активного населення з обов'язковим урахуванням якісних характеристик (рівня кваліфікації, якості освіти, спрямованості застосування трудових ресурсів то що) і інформацію, як особливий ресурс іноваційного і соціального розвитку.

Тобто сучасні соціально – економічні процеси на регіональному рівні, враховуючи історичні умови формування територіального поділу праці, все далі відходять від класичних факторів, що зумовлювали розміщення продуктивних сил і виділення спеціалізацій територій. На сучасному рівні на розвиток продуктивних сил все більше впливають розвинені фактори виробництва. При визначенні впливу факторів виробництва на розміщення продуктивних сил виділяють:

- загальні і спеціальні фактори виробництва (загальні мають широкую сферу застосування, можуть використовуватися різноманітних процесах; спеціальні застосовують лише в певному виробництві);
- основні і розвинені фактори виробництва (загальні сформовані в процесі еволюції території і історичного розвитку; розвинені створені в процесі цілеспрямованого пошуку і вкладенні значних коштів для їх отримання).

Особливістю основних (територіальних) ресурсів соціально – економічного розвитку територіальних утворень є їх іммобільність, тобто неможливість просторового переміщення, на відміну від інших видів ресурсів, які можуть бути частково або повністю мобільними .

Іммобільність основних ресурсів надає їм найголовнішого значення в питаннях соціально – економічного розвитку, в той час як дефіцит ресурсів мобільних носить системний характер і може бути вирішений за рахунок їх переміщення в певну точку з інших місць їх локалізації. Саме таким чином більшість сучасних територіальних утворень вирішують проблеми дефіцита мобільних розвинених виробництва, як найбільш мобільних [1].

Розвинені фактори виробництва в сучасному світі мають визначальний вплив на розвиток продуктивних сил і якщо не зміни, то переходу від галузевої до більш вузької спеціалізації територій – технологічної. Розвинені регіони під впливом нових впливових факторів розвитку продуктивних сил в сучасному світі спеціалізуються не на продукції конкретної галузі, а на конкретних технологічних процесах, поглиблюючи і переходячи на вищий рівень спеціалізації - спеціалізацію на окремому технологічному процесі.

Процеси спеціалізації і кооперування в економічних системах є проявом загальнонаукового закону єдності і боротьби протилежностей, тобто розвиток і поглиблення спеціалізації територій призводить до розвитку міжтериторіальних зв'язків, росту взаємозалежностей економік територій, що проявляється в процесах кооперування. Значне поглиблення спеціалізації регіонів вивели і процеси кооперування на новий глобальний рівень, формуючи новітні територіальні утворення у вигляді інтеграційних об'єднань, в яких процеси кооперування переростають в процеси зростання і зливання економік єдині глобальні системи.

В XX столітті внаслідок численних суспільно-політичних трансформацій в країнах світу посилився інтерес до питань територіальної організації влади в країні і постала необхідність їх наукового обґрунтування. Найбільш близьким і корисним для цього виявився досвід наукової розробки питань регіоналізації і районування території країни. Огляд зарубіжного досвіду територіального впорядкування розміщення продуктивних сил свідчить, що сьогодні головним напрямком організації економічних систем вищого територіального рівня в зарубіжних країнах є регіоналізація. В європейських країнах розроблені дієві механізми для забезпечення належного рівня управління і обслуговування населення навіть в дрібних територіальних підрозділах, які реалізуються в рамках органічної концепції, яка міститься на принципі укрупнення існуючих територіальних утворень, чи функціональної концепції, яка базується на створенні міжкомунальної координації ефективного використання продуктивних сил територіальних утворень. В розрізі сучасних концепцій регіоналізації актуальним постає питання врахування існуючих як класичних, так і сучасних концепцій розміщення і розвитку продуктивних сил, значного науково – методологічного досвіду, який накопичувався протягом становлення і розвитку регіональної економіки і теорій розміщення продуктивних сил.

2.1.2. Класичні теорії розміщення продуктивних сил

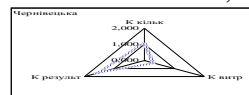
Становлення методологічних основ науки про розміщення продуктивних сил відбувалося досить тривалий час. Початок формування теорії розміщення (локалізації) прийнято відносити до 1826 р., а саме з публікацією праці німецького економіста Й. Тюнена "Ізольована держава в його відношенні до сільського хозяй-ству і національної економії", в якій змістом цієї фундаментальної праці розглядались закономірності розміщення сільськогосподарського виробництва.

Дослідження Й.Тюнена використовували основний інструментарій наукових досліджень (абстракцію, аналіз і синтез тощо) і містили точні формулювання поставлених завдань. Основою дослідження стало припущення про наявність економічно ізольованої від решти світу держави, в межах якої є центральне місто. Місто є єдиним ринком збуту сільськогосподарської продукції і джерелом забезпечення промисловими товарами. Згідно з теорією Й.Тюнен, ціна кожного продукту в будь-якій точці простору відрізняється від

його ціни в місті на величину транспортних витрат, які і є визначальними для визначення оптимальності виробництва. Транспортні витрати приймаються прямо пропорційними вазі вантажу і дальності перевезення. Внаслідок такого впливу виявляються зони, найбільш сприятливі (з точки зору мінімізації транспортних витрат) для розміщення в їх межах тих або інших видів сільськогосподарського виробництва [2].

Знаходження відстані, що відображає зони розміщення тих або інших видів сільськогосподарської діяльності від центру збуту, здійснюється по простих формулах. Нехай є будь - які сільськогосподарські культури, прибутковість яких на одиницю продукції складають t_1 і t_2 а об'єми їх виробництва - v_1 і v_2 . Транспортний тариф (на 1т) дорівнює t . Тоді r - відстань від центру, що розмежовує посіви двох культур, знаходиться з рівняння байдужості (рівність різниць між доходом і транспортними витратами):

$$v_1 m_1 - r t v_1 = v_2 m_2 - r t v_2 \quad (2.1.1)$$

Одночасно Й.Тюнєн обґрунтував основні положення теорії земельної ренти, поклавши в основу принцип місця розташування земельної ділянки: земельна рента дорівнює величині економії на транспортних витратах в господарствах, розташованих відносно ближче до центру [2]. Таким чином, формуються певні кола виробництва сільського господарської продукції, назва яких в економічній науці зберіглася за прізвиськом вченого «кола Тюненна». В теорії земельної ренти Й.Тюнєна мінімальні транспортні витрати на доставку сільськогосподарської продукції відповідають максимальній земельній ренті.

Метод знаходження пункту оптимального розміщення окремого промислового підприємства відносно джерел сировини і ринку збуту продукції розглядається в праці німецького ученого В.Лаунхардта, яка була опублікована в 1882 р. Вирішальним чинником розміщення виробництва є транспортні витрати. Виробничі витрати приймаються рівними для усіх точок досліджуваної території. Точка оптимального розміщення підприємства знаходиться залежно від вагових співвідношень вантажів, що перевозяться, і відстаней. Вирішення цього завдання В.Лаунхардт проводить методом вагового (локаційного) трикутника (рис. 2.1.1).

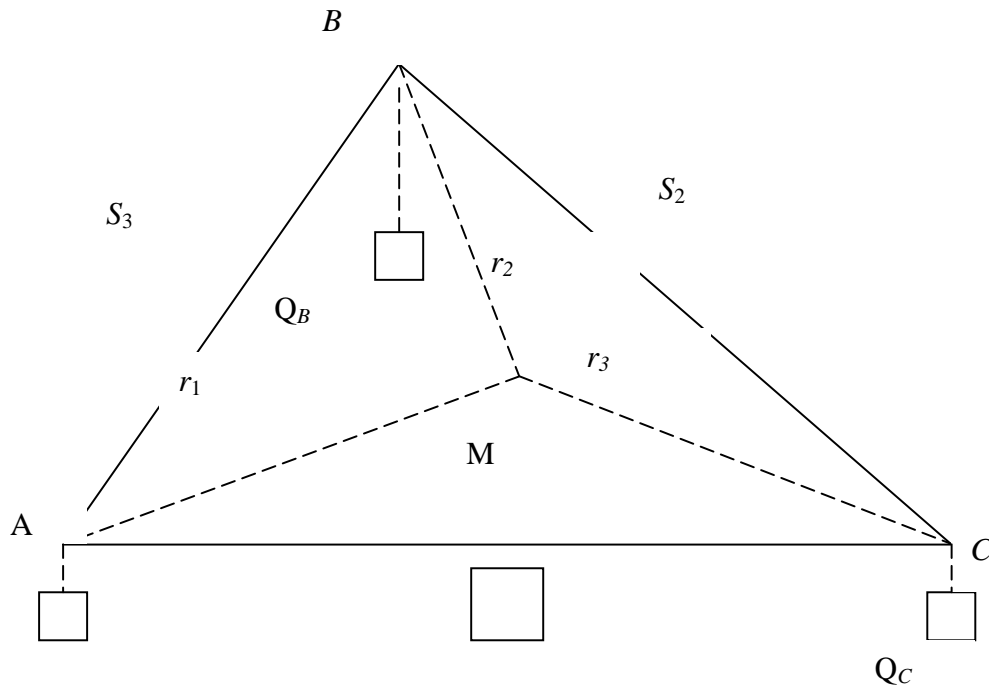

Рис. 2.1.1 - Ваговий (локаційний) трикутник В. Лаунхардта

Якщо необхідно знайти пункт розміщення нового металургійного заводу. Відомі пункт видобутку залізної руди - точка А пункт видобутку вугілля - точка В і пункт споживання металу - точка С (рис. 2.1.1). Транспортний тариф рівний t (на 1 т/км). Витрати руди на виплавку 1т металу складають a ; витрата вугілля - b . Відомі також відстані між пунктами, які є сторонами вагового трикутника, тобто $AC = S_1$; $BC = S_2$; $AB = S_3$.

Можливим пунктом розміщення металургійного заводу може бути в кожна з трьох точок розміщення джерел видобутку руди, вугілля і споживачів металу. У цих випадках сумарні витрати, які пов'язані з перевезенням усіх необхідних вантажів для споживання 1т металу, дорівнюють:

$$\begin{aligned} & ((b S_3 + S_1) t - \text{при розміщенні заводу в точці А;} \\ & ((a S_3 + S_2) t - \text{при розміщенні заводу в точці В;} \\ & ((a S_1 + S_2) t - \text{при розміщенні заводу в точці С.} \end{aligned}$$

Найкращим пунктом розміщення заводу з трьох, що розглядаються, буде той, в якому транспортні витрати мінімальні. Проте пункт розміщення, що визначається, може не співпадати ні з однією з вершин локаційного трикутника, а знаходитися усередині нього в деякій точці М [3].

Відстань від внутрішньої точки М до вершин трикутника складають: $AM = r_1$; $BM = r_2$; $CM = r_3$. Тоді транспортні витрати при розміщенні металургійного заводу в точці М будуть рівні $T = (ar_1 + br_2 + r_3) t$. Виконання вимоги $T \rightarrow \min$ дає точку оптимального місця розташування підприємства.

Ваговий трикутник В.Лаунхардта - одна з перших в економічній науці фізичних моделей, що використані для вирішення теоретичних і практичних завдань. Викладений метод знаходження оптимального розміщення підприємства

застосовний і для більшого числа точок (видів сировини) за умови, що вони утворюють опуклий багатокутник.

В 1909 р. у світ вийшла праця видатного німецького соціолога і економіста А.Вебера "Про розміщення промисловості: чиста територія штандорта". Основне завдання, яке постало перед ученим – розробка теорії (як визначив сам А. Вебер «чистої» теорії) розміщення виробництва на основі розгляду ізольованого підприємства. Слід зазначити, що перші теорії розміщення продуктивних сил виходили з потреб конкретного підприємства (абстрактного, ізольованого, але підприємства). Комплексні територіальні господарські структури, взаємозумовлене і взаємовигідне розміщення продуктивних сил, яке враховує більшість факторів територіального і галузевого поділу праці і є оптимальним для певної території, стало основним питанням в період розбудови економік країн в сорокові –п'ятидесяті роки двадцятого сторіччя в Європі, а також в процесі реалізації перших п'ятирічних планів в тридцять роки в СРСР.

В розробці питання розміщення «ізольованого» промислового підприємства А.Вебер зробив істотний крок вперед в порівнянні зі своїми попередниками, ввівши в теоретичний аналіз нові чинники розміщення виробництва на додаток до транспортних витрат (саме транспортні витрати були найбільш впливовими в теоріях Й.фон Тюнена і В.Лаунхардта). В теорії А.Вебера оптимізаційне завдання поставлене більш узагальнюючи, тобто мінімізація загальних витрат виробництва, а не тільки транспортних.

В теорії А. Вебера представлена детальна класифікація чинників розміщення виробництва за їх впливом, мірою спільності і проявами. Чинником розміщення він називає економічну вигоду, "яка виявляється для господарської діяльності залежно від місця, де здійснюється ця діяльність. Ця вигода полягає в скороченні витрат по виробництву і збуту певного промислового продукту і означає, отже, можливість виготовляти цей продукт в одному якому-небудь місці меншими витратами, чим у іншому місці" [3]. В результаті видокремлення елементів виробничих витрат, які не залежать від місця розташування підприємства, А.Вебер залишає три основні чинники: витрати на сирі матеріали, витрати на робочу силу і транспортні витрати. Перший з них - різницю в цінах на використовувані матеріали – А.Вебер виразив як відмінність транспортних витрат і виключив їх з самостійного аналізу. Інші чинники, що зумовлюють розміщення підприємства, він розглядає як деяку "об'єднану агломераційну силу", або третій штандортний чинник [3]. Таким чином, в теорії А.Вебера аналізуються три чинники: транспорт, робоча сила і агломерація.

Аналіз розміщення окремого підприємства проводиться послідовно по кожному з визначених чинників, відповідно до яких виділяються три основні за А.Вебером орієнтації в розміщення виробництва: транспортна, робоча і агломераційна.

Транспортні витрати, за Вебером, визначають транспортну орієнтацію. Величина транспортних витрат в теорії Вебера залежить від ваги вантажів, що перевозяться, і відстані перевезення. Під впливом транспортних витрат

розміщення промислового підприємства тяготеє до того пункту, в якому з урахуванням місця розташування ринку збуту і джерел сировини транспортні витрати мінімальні. Цей пункт визначає транспортний штандорт (транспортний пункт). Для його знаходження використовується ваговий трикутник В.Лаунхардта. При цьому важливу роль грають два показники: матеріальний індекс і штандортна вага.

Другий, промисловий штандорт урахуває спільний вплив транспортних витрат і робочої сили. Для визначення його впливу А.Вебер будує так звані ізодапани (isodapane), сутність яких полягає в наступному: приріст транспортних витрат, що обумовлюється переміщенням виробництва з транспортного пункту в робочий, збільшується з видаленням від транспортного пункту, причому це відбувається більш менш рівномірно в будь-якому напрямі видалення. Саме тому в кожному напрямі повинні утворюватися пункти, для яких приріст транспортних витрат (чи витрати відхилення) будуть однаковими. Лінії, що з'єднують утворені пункти однакових витрат відхилення, і називаються ізодапанами.

Графічно (рис. 2.1.2) ізодапани є замкнутими кривими, які описують навколо пункту транспортного мінімуму (Р) і з'єднують точки однакових відхилень в транспортних витратах при переміщенні виробництва в промислові пункти (Р1 або Р2). При цьому ізодапана, що з'єднує точки, в яких відхилення транспортних витрат дорівнюють економії на робочих витратах, є, за А.Вебером, критичною ізодапаною для цього робочого пункту.

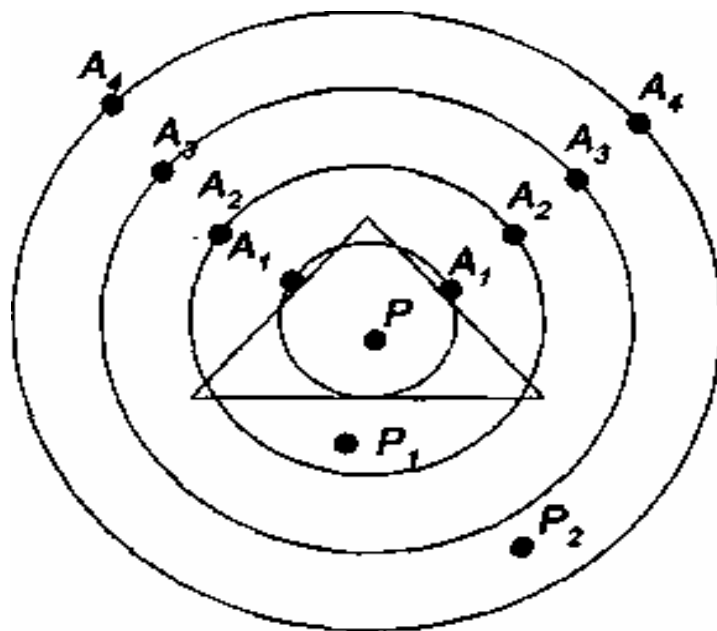

Рис. 2.1.2 – Ізодопани А.Вебера

Якщо цей робочий пункт розташовано усередині своєї критичною ізодапани, то переміщення виробництва з транспортного пункту в робочий пункт є вигідним, а якщо поза нею, то переміщення є невигідним.

Агломераційна орієнтація виникає в тих випадках, коли економія від концентрації виробництва (у визначенні А.Вебера - агломераційний ефект)

покриває додаткові витрати на транспорт і робочу силу, що виникають при переміщенні промисловості в пункт агломерації. Цю орієнтацію А. Вебер обумовлював перевагами комплексного обслуговування зосереджених в одному місці виробництв, виробництва з боку спільного ринку робочої сили і різних послуг - фінансових, постачальницьких та ін.

Праці А.Вебера в значній мірі відобразилися в дослідженнях вітчизняних вчених географів і економістів в період становлення планової економіки в СРСР в 1920-х рр. Зокрема, Н.Н.Баранський розглядав теорію "промислового штандорта" Вебера як генератор подальшого розвитку теорії просторового розміщення, яка покладена в основу розбудови господарства СРСР і створення єдиного господарського комплексу країни в період реалізації перших п'ятирічних планів.

2.1.3. Розвиток теорій розміщення продуктивних сил на початку 20 –го сторіччя

На початку двадцятих років двадцятого сторіччя привалуючим стає просторовий аналіз ринків збуду, що істотно впливає на формування теорій розміщення продуктивних сил в цей період.

Це період, коли превалуючим в визначенні оптимальності розміщення продуктивних сил, стає принцип загальної економічної рівноваги. Однак, поява у кінці 20-х років теорії монополістичної конкуренції (насамперед, це праці Дж.Робінсон і У.Чемберліна), в якій з'явилося поняття просторової диференціації, що є одним з джерел монопольної сили фірми при встановленні цін, дало стимул для подальшого розвитку класичної "проблеми трьох точок", в якій координати вершини багатокутника відповідають точкам споживання, які ,в свою чергу, перетворюються на змінні величини при визначенні оптимального місцезнаходження підприємства.

На думку видатного дослідника історії економіки і економічних течій М.Блауга, найбільш визначальний внесок в теорію моделювання просторової конкуренції внесли Г.Хотеллинг, Е.Чемберлін, А.Лернер, Х.Зингер, Т.Паландер і А.Смітиз.

На початку 20 – х років двадцятого сторіччя формується напрямок досліджень, який присвячено вивченню значення міст в просторовому розміщенні і проблем агломерації. Саме в цей період розвивається розуміння міста як природного комплексу, який має свої закономірності розвитку. Зростання міст і урбанізація території настільки закономірні, що можуть описуватися математичними моделями. Так щільність мережі міст і середня відстань між сусідніми вузлами мережі прямо пропорціонально не стільки щільність, скільки господарської активності населення (інтенсивності торговельних, транспортних і інших контактів).

Перші спроби сформулювати принципи розміщення і розвитку міських поселень зробив німецький статистик і політичний діяч Г.Кольб ще в 80-ті роки дев'ятнадцятого сторіччя. Модель Кольба - модель розміщення міст, в якій

оптимальне розміщення населених пунктів має вигляд "згустків". У моделі Кольба :велике місто займає центральне положення в системі розселення; поблизу межі його впливу, визначуваної конусом попиту, розташовуються малі міста; села групуються навколо малих міст на периферії їх зон збуту.

Саме у Кольба з'являється одна з визначальних для теорій англомерації категорія – конус попиту, який є радіусом зони збуту центральних товарів, нижня межа якого визначається пороговим розміром ринку, а верхній - відстанню, поза якою центральне місце вже нездатне збувати свій товар(кількість сбуваного товару скорочується із зростанням відстані, оскільки збільшуються транспортні витрати). У розміщенні міст в моделі Кристаллера існує чітка залежність між їх розмірами і рівнем розвитку функцій центру роздрібної торгівлі.

Значним здобутком у вивченні питання англомерації і формування системи міських поселень зробив німецький вчений Ф.Ауербах у 1930 р., який сформулював теорію співвідношення великих, середніх і малих міст, необхідне для обслуговування території. В соціально – економічній географії і теорії розміщення продуктивних сил розробки Ф.Ауербаха відомі за подальшою їх інтерпретацією німецьким соціологом Джоржем Зипфом (в іншій русскої транскрипції - Ципфом). Саме за прізвиськом цього дослідника правило пропорційності співвідношення міст різних рангів на території і відоме – правило Ципфта, або «правило «ранг – розмір», сутність якого полягає в наступному: при суцільній урбанізації території (області, регіону, країни, усієї планети - закономірність універсальна і в різних випадках відрізняється тільки чисельними коефіцієнтами) розмір і людність міста і -го рангу пропорційні розміру найбільшого міста цієї території U_0 , віднесеному до розмірного рангу міста U_i з коефіцієнтом пропорційності $\ln U_0$.

Таким чином, якщо чисельність населення найбільшого міста (ранг міста -1) абстрактної країни або будь-якого регіону дорівнює 1 млн. чол., то розрахункова чисельність 2-го міста - 500 тис. чол., 3-го - 333 тис. чол., 4-го - 250 тис. чол., 5-го - 200 тис. чол. і т. д. При цьому ранг у правилі Ципфта – це порядковий номер у ряді убутання людності міста. Недолік або надлишок певної категорії міст в порівнянні з "ідеальною нормою" заданої правилом «ранг-розмір», означає неповноту урбанізації території і прискорене зростання (або, навпаки, зупинку в розвитку) міст (чи «надлишковою») категорії, що бракує, в найближчому майбутньому.

В.Кристалер, учень А.Вебера, у своїй докторській дисертації «Центральні місця Південної Німеччини», яка була представлена у 1933 р., обґрунтував «центральність» місця по співвідношенню послуг, які воно забезпечує, а також просторову ієрархію сфери обслуговування. Показник «центральності» дозволив В.Кристалеру визначити рівні ієрархії центрів (міст і населених пунктів) в реальній системі розселення Південної Німеччини. Згідно з теорією В.Кристалера, центральні місця і райони, що обслуговуються ними, можуть бути зображені геометрично у виді щільно з'єднаних шестикутників, які на відміну від кіл (наприклад, «кіл Й.Тюнєна»), не лишають на території порожніх місць. Цей висновок він зробив на основі математичних розрахунків, що

показують, що сама ієрархія центральних місць на ідеальній поверхні на площини відповідає геометричній прогресії. У "кристалерівських ґратах" місту відповідають шість, що займають нижченаведений ступінь селищ, яким, у свою чергу, відповідають 36 сіл.

Теорія розміщення міст Кристаллера перевела аналіз ринків збуту в іншу площину, в ній зроблена спроба визначити розмір, число і розподіл міст в регіоні на основі декількох елементарних передумов, що описують поведінку споживачів. Саме В.Кристалер уперше впровадив ідею про те, що розташовані ґніздами шестикутники - найбільш вірогідний контур доповнюючих один одного ринків.

Теорія розміщення регіональних центрів і аналізу ринків збуту в умовах монополістичної конкуренції знайшла своє продовження в працях А.Леша («Економічна теорія розміщення 1939 р.». Його метою став огляд усіх теорій раціонального використання простору, створених за 100 років, і узагальнення їх під кутом зору теорії загальної рівноваги. Усі основні елементи класичної теорії розміщення знайшли віддзеркалення в дослідженні Леша: тюненівський аналіз районів виробництва, обслуговуючих точковий ринок; аналіз точок виробництва обслуговуючих районів збуту Лаунхардта; теорія мінімізації транспортних витрат і витрат на оплату робочої сили при раціональному розміщенні промислових підприємств Вебера; аналіз моделей просторової конкуренції в умовах дуополії і олігополії Хотеллінга; теорія регіональних структур Кристаллера. Припущення А.Леша про те, що ринки збуту товарів, що конкурують між собою, завжди набувають форми "ґнізда" шестикутників, привело до появи складних технічних досліджень, що ставлять під сумнів логічну спроможність його аксіом. Лешу вдалося добитися формальної переваги над класичними принципами і методами ранніх теорій розміщення виробництв, але це було досягнуто ціною все більшого віддалення від практичних рішень в області розміщення підприємств [4].

У 1954 р. побачила світ ще одна праця А.Леша в галузі просторового аналізу розміщення виробництва «Географічне розміщення господарства» (у 1959г. вона була перекладена російською мовою), де була представлена складніша модель розміщення міст, максимально наближена до реального світу. Автором були враховані додаткові чинники розміщення виробництв, головний з яких - загальне для усіх населених пунктів цієї території центральне місце: найбільше і важливіше місто, економічний центр усієї системи населених пунктів. Подальші висновки зводилися до наступного: сітки розподілу з $K_0=3,4,7$ і обертали їх навколо загального центрального місця, щоб добитися збігу максимально можливого числа центрів до $K_0=3$, $K_0=4$, $K_0=7$. Це дозволило оптимізувати усі три структури відразу - ринкову, транспортну і адміністративну [4].

А.Леш в своїх працях все більше рухався у бік створення сучасною макроекономічною теорії розвитку міст і регіонів і віддаляється від мікроекономічної теорії розміщення підприємств в традиціях Лаунхардта і Вебера.

Механізм реалізації теорій В.Кристаллера, А.Леша та інших узагальнює У. Ізард [5]. Саме його фундаментальна праця «Методи регіонального аналізу» стала узагальнюючою працею з питань розміщення продуктивних сил і стала першою комплексною працею з питань регіональної економіки. Автор представляє хронологічний аналіз теорії і розглядає результати їх досліджень на географічних картах функціональної організації районів на Сході США. На основі статистичних, топографічних і інших даних, які використовував в роботі У.Ізарда і результатів аналізу теорій з використанням абстрактної семиступінчастої ієрархії, він будує загальні принципи розміщення продуктивних сил на базі множини факторів.

«Розміщення виробництва і економіка ефективного використання простору», праця, яка біла написана в 1956 р., була спрямована на ліквідацію глибоких розбіжностей, що існували протягом 100 років, між класичною теорією розміщення виробництва і пануючим напрямом економічної теорії, який базується на концепції економічної рівноваги. У. Ізард справедливо зазначав, що уся класична і неокласична економічна теорія обмежувалася вивченням «країни чудес, позбавленої яких би то не було просторових характеристик»[5]. Частково це пояснюється тим, що класична теорія розміщення була викладена застарілою мовою «часткової рівноваги», «постійних коефіцієнтів», «лінійних функцій транспортних витрат» і незмінних «кривих попиту» [6].

У.Ізард вважав, що якщо визначати «транспортні витрати» як переміщення одиниці ваги на одиницю відстані, а «транспортні тарифи» як ціну цих витрат, то базовий принцип рівності граничних норм заміщення стає основою щоб підвести теорію розміщення виробництва до більш загальної форми. Якої б конфігурації не мали джерела чинників виробництва і ринки збуту продукції - концентровану або розосереджену в просторі і якою б не була форма транспортної функції, виробництва, щоб максимізувати прибуток, розташовуватимуться так, щоб граничні норми заміщення транспортних витрат на доставку товарів з двох різних точок (районів) дорівнювали величині, зворотній відношенню їх транспортних тарифів [5]. Виходячи з цієї умови - максимізації прибутку завдяки скорочення транспортних витрат, як відмічає У.Ізар, можна визначити усі перші теорії розміщення - теорії Тюнена, Лаунхардта і Вебера.

В цьому випадку теорія розміщення продуктивних сил представляла би собою елегантна теорему, яка уподібнює транспортні витрати як двомірний чинник, залежний від відстані і ваги, іншим видам витрат, що беруть участь у виробничому процесі, ігноруючи при цьому специфіку рішень, що стосуються розміщення виробництва, що відрізняє їх від інших виробничих рішень. Насправді, ці міркування, як зазначає М.Блауг, можна продовжити і далі. У.Ізар використовує лінійні виробничі функції так, що оптимальне місцезнаходження підприємства як і раніше відповідає мінімальному рівню транспортних витрат. Проте, якщо усі види витрат, можуть замінювати один одного, то оптимальне місцезнаходження підприємства змінюватиметься залежно від об'ємів вироблюваної ним продукції; при цьому майже нічого

визначеного не можна сказати про розміщення промислових фірм, якщо не враховувати їх загальні виробничі рішення.

Якщо застосувати ретроспективний аналіз, то вочевидь, що класична теорія розміщення виробництва отримала популярність і активне застосування у спробах пояснити територіальну організацію виробництва, не лише завдяки припущенню про лінійний характер виробничої функції, що відділяє рішення про розміщення підприємства від рішень в області загальної стратегії виробництва, але і завдяки припущенню про лінійність транспортної функції, яка дозволяє прирівняти фізичні і економічно значущі відстані [3]. Існують твердження, що за часів Й. Тюнена, коли перевезення здійснювалися гужовим транспортом, ця передумова була обґрунтована, і навіть те, що структура транспортних тарифів Німеччини у кінці XIX ст. була насправді більш менш лінійною. Але функції транспортних витрат Тюнена не були однозначно визначені як лінійні, а Веберу було дуже добре відомо, що вартість перевезення насправді не цілком пропорційна відстані. Між іншим, в економіці залізничних перевезень XIX ст. було добре відомо і враховувалося в практичній діяльності, що транспортні витрати на залізницях завжди не строго пропорційні відстані, оскільки існують витрати на вантаження і розвантаження товарів на початковій і кінцевій залізничних станціях. Припущення про лінійність функції транспортних витрат було зроблене в цілях спрощення аналізу і отримання чистих результатів (максимального застосування методу наукової абстракції), таких, як концентричні зони виробництва, прямолінійні функції ренти, вимір ринків збуту в квадратних милях замість об'ємів продажів; висновок про те, що зрівнюватися повинні не граничні витрати перевезення, а ваги товарів як чинник, що впливає на рішення в області розміщення підприємств, і т. д.

Усі чинники, що впливають на розміщення підприємств і визначались в теоріях розміщення продуктивних сил, починаючи з Й. Тюнена, можуть бути розділені на 3 великих групи:

- транспортні і деякі інші витрати, зміна яких залежить від віддаленості від цієї точки відліку;
- витрати, пов'язані з оплатою праці, електроенергії, водопостачання, виплатою податків, внесків на соціальне страхування, позикових відсотків; з кліматичними характеристиками, топографічними особливостями місцевості, політичним оточенням, які хоча і прив'язані до певного географічного місця розташування, але не міняються залежно від відстані від якої-небудь точки відліку;
- економія на агломерації або дегломерации, яка не залежить від розміщення промислових об'єктів.

Тільки перша з приведених трьох груп надає розміщенню економічної діяльності в просторі певну регулярність, і тому, не дивлячись на те, що усі ці групи чинників підвладні формальному аналізу, тільки дослідження першої групи дозволяє прийти до аргументованих і важливих узагальнень. Проте і ці узагальнення можуть стати сумнівними, якщо нехтувати припущенням про те, що транспортні тарифи строго пропорційні фазі продукції, що перевозиться, і відстані по усіх прямолінійних напрямках. Наростаюче небажання будувати

аналіз розміщення промислових підприємств на використанні лінійних функцій і постійне зниження долі транспортних витрат в загальних витратах, що включають виробничі витрати і витрати на доставку товарів, як ніщо інше, вплинули на відмову від класичної теорії розміщення промислових підприємств [7].

2.1.4. Теорія формування територіально – виробничих комплексів М.М. Колосовського

Наприкінці 20 – х років двадцятого сторіччя активного становлення набуває теорія формування територіально – виробничих комплексів. Базою для розвитку концепції територіально – виробничих комплексів стали теорії економічного районування, які значного розповсюдження отримали ще в період Російської імперії в дослідження М.Тянь – шанського, Дм.Менделєєва т.ін.

Розбудова економіки країни і впровадження перших п'ятирічних планів і плану ГОЕРЛО, за якими передбачалось створення єдиного складного виробничого комплексу на значній території як складної соціально – економічної системи з урахуванням більшості зумовлюючих чинників: сировинних баз, ринків збуту, етапності виробництва, взаємозв'язків між галузями і економічними районами, а також принципів централізованого планування національної економіки. Провідними в цьому напрямку стали розробки М.Колосовського, який першим дав наукове визначення територіально – виробничого комплексу. Під територіально – виробничим комплексом М.Колосовський визначив економічне (взаємозумовлене) сполучення підприємств в одному промисловому фокусі або цілому районі, що забезпечує певний економічний ефект за рахунок вдалого (планового) добору підприємств згідно з природними та економічними умовами, з його транспортним та економічно-географічним розташуванням [9]. Поняття територіально – виробничого комплексу підкреслило зміст економічного району. Економічний район стосовно територіально – виробничих комплексів розглядається ним на лише як ланка у народногосподарському ланцюгу, що виконує вузьку й чітко окреслену роль, але і як велика територіально-виробнича система, що має потужний ресурсний потенціал і здатна самотужки розв'язувати важливі господарські проблеми, скеровані на підвищення ефективності суспільного виробництва [9].

Таким чином, враховуючи роль і місце економічного районування у формуванні територіально – виробничих комплексів, вчений виділив п'ять основних типів:

1) територіально – виробничий комплекс переробної промисловості з переважанням машинобудівного та текстильно-промислового економічно – промислового району. Такі комплекси властиві високорозвинутим регіонам України, Західної Європи, Європейської частини Росії, США. Іноді такі територіально – виробничі комплекси формуються і в інших районах, що зумовлюється сировинним фактором (Середня Азія, Закавказзя, нові

індустріальні країни Азії). В таких районах вони поєднуються з гідромеліоративним та промислово-аграрним циклом;

2) територіально – виробничі комплекси гірничо-металургійної промисловості спирається на три економічно – промислові райони: гірничометалургійного чорних металів, гірничометалургійного кольорових металів, рідкометалохімічного. Базою їхнього формування є великі поклади руди (в Україні: Придніпровський; за кордоном - Рурський в ФРН, КМА, Братсько-Усть-Ілімський, Саянський — у Росії),

3) територіально – виробничий комплекс енергетичної промисловості з провідними паливно - енергопромисловими економічними промисловими районами. Основою їхнього формування є великі поклади твердого палива (бурого й кам'яного вугілля, сланців) з перевагою відкритого способу видобування (Тимано-Печорський, Кансько-Ачинський, Південно-Якутський у Росії, Павлодар-Екібастузький у Казахстані, Апалацький — у США, Донецький — в Україні),

4) територіально – виробничі комплекси хімічної промисловості. Найчастіше вони використовують продукцію трьох економічно – промислових районів: нафтоенергохімічного, газоенергохімічного та гірничохімічного. Сировинна база пов'язана з родовищами нафти і газу, а також гірничохімічної сировини (у нашій державі — Прикарпатський, за рубежом — Нижньообський, Середньообський у Росії, Каратау-Джамбульський у Казахстані);

5) промислові територіально – виробничі комплекси, що переробляє біологічну сировину. Тут формується індустріально-аграрний, лісоенергопромисловий та рибпромисловий економічні промислові райони. Останній економіко – промислові райони включаються до складу такої форми територіальної організації продуктивних сил, як портово - промисловий комплекс [10].

Таким чином, територіально-виробничий комплекс — об'єднання за певною народногосподарською функцією підприємств, які мають настільки тісні виробничі зв'язки, що випадіння зі сполучення будь-яких компонентів або порушення будь-яких зв'язків понижує ефективність усього комплексу, обмежуючи або унеможливаючи виконання цієї народногосподарської функції. Економічна сутність територіально – виробничого комплексу, за М.Колосовським виявляється у тому, що його народногосподарська ефективність вища за сумарну ефективність складників, які функціонують ізольовано.

Територіальний комплекс виникає тоді, коли територія перестає бути випадковим чинником його формування і коли внаслідок розташування компонентів на компактній території у сполучки з'являються додаткові якості.

2.1.5. Становлення теорій розміщення продуктивних сил під впливом глобальних чинників

Як зазначено в прес – релізі Раді по вивченню продуктивних сил Національної академії наук України за 2007 р. «На сучасному етапі

продовжуються глибокі трансформації продуктивних сил в галузевих і територіальних економічних системних складових економічного простору. Насамперед, цей період характеризується подальшими глибокими перетвореннями в усіх сферах суспільно-економічної діяльності, в інституціональних перетвореннях і розвитку всіх форм підприємницької діяльності та поширенню ринкових відносин.

Конкурентоздатність національних економік в сучасному світі значною мірою визначається рівнем науково-технічного розвитку. Практично всі економічні «дива», що відбувались протягом останніх десятиліть у багатьох країнах і державах, які переживали економічні кризи, тією чи іншою мірою були пов'язані з переорієнтацією їх господарської діяльності на передові наукоємкі галузі та високотехнологічні виробництва.

Всі ці чинники, а також значний вплив процесів, що відбуваються на рівні світового господарства, насамперед міжнародної економічної інтеграції і глобалізації, знайшли своє відображення в розвитку теорій розміщення продуктивних сил в середині двадцятого сторіччя на початку двадцять першого. Завдяки існуючій цілісності глобальної економічної системи та її елементів, об'єктивній наявності взаємозв'язків між складовими процесу глобалізації на всіх рівнях спостерігається залучення економічних систем усіх рівнів як до процесів інтернаціоналізації, регіоналізації, так і до всебічного процесу глобалізації. Це пов'язано з динамізацією міжнародного руху капіталу, товарів, послуг та інтелектуальної власності в умовах зниження бар'єрів між національними ринками, зростанням відкритості світової економіки, що у свою чергу стало причиною формування ринків нового типу – глобальних ринків.

В період розвитку економіки після завершення Другої світової війни формуються ряд теорій, в яких питання територіального розвитку і розміщення продуктивних сил пов'язуються з питаннями економічного розвитку. Вплив становлення нових напрямків досліджень в галузі управління, маркетингу, превалювання інституціоналізму в економічній науці 50 -90 років двадцятого сторіччя, формування міжнародної економіки як самостійної науки, що в значній мірі використовує досягнення теорій розміщення продуктивних сил, відбиваються і на становленні регіональної економіки і нових підходів у питаннях розвитку продуктивних сил і територіального розміщення виробництв.

Однією з таких теорій є теорія економічної бази (представники - Пітер Де Ла Курт, В.Сомбарт).

Початок теорії покладено працями датського дослідника 17 –го сторіччя Пітера Де Ла Курта. Його манускрипт «Про процвітання міста Лейден» присвячено вивченню чинників економічного розвитку датського міста Лейден. В праці виділено два базові сектори міста, які за П.Куртом представлені університетом і експортно – орієнтованим виробництвом. Всі інші економічні сектори міста є залежними від базових. Саме стимулювання експорту й імпортозаміщення є дієвими заходами для підвищення чисельності населення і саме на них повинні спрямовуватися дії міської влади.

У сучасному вигляді теорію "економічної бази" сформулював німецький

економіст Вернер Сомбарт (1863-1941), один з провідних представників останнього покоління німецької історичної школи [11].

Економічний розвиток відбувається за рахунок базового сектора економіки, орієнтованого на зовнішній попит. Збільшення об'єму регіонального експорту призводить до зростання масштабу виробництва, прибутків і зайнятості в базовому секторі, а потім він мультиплікативно впливає на усю економіку регіону. Головною проблемою даної теорії є її неадекватність піншим теоріям, що пояснюють економічний розвиток, особливо в довгостроковій перспективі. Теорія має багато агрегованих даних порівнянних з виміром "середньої температури по лікарні". На практиці вплив різних галузей базового сектора на регіональну економіку може бути не однаковим, знаходячись залежно від того, наскільки тісні його зв'язки з не базовим сектором. При такому визначенні мультиплікативного ефекту виникають значні труднощі з визначенням його в кратко- і довгостроковій перспективі [11, 12].

В середині двадцятого сторіччя для визначення оптимальної галузевої організації національної економіки в цілому і економіки окремих регіонів активно почали використовувати моделі «витрати-випуск». Модель «витрати – випуск» є розробкою видатного американського економіста В.Леонтьєва. Для оцінки очікуваних змін параметрів виробництва і розподілу продукції в масштабах країни сучасна економічна теорія рекомендує використання моделі міжгалузевого балансу (МОБ) «витрати – випуск». Розвиток будь-якої економічної системи неминуче пов'язано із змінами обсягів виробництва і структури міжгалузових постачань продукції. Зміна об'ємів і структури постачань продукції може мати різні наслідки для функціонування національної економіки [21].

Модель МОБ «витрати – випуск» є шаховою таблицею (таб. 2.1.1), що відбиває зв'язки між об'ємами витрат на виробництво продукції (у галузевому розрізі), з одного боку, і об'ємами галузями продукції, що виробляється, з іншого боку.

Табл. 2.1.1 – Схема міжгалузевого балансу виробництва і споживання продукції

Производящие отрасли	Потребляющие отрасли				Конечный продукт	Валовой продукт
	1	2	...	n		
1	X_{11}	X_{12}	...	X_{1n}	Y_1	X_1
2	X_{21}	X_{22}	...	X_{2n}	Y_2	X_2
...
n	X_{n1}	X_{n2}	...	X_{nn}	Y_n	X_n
Условно чистая продукция	Z_1	Z_2	...	Z_n	$\sum_{j=1}^n Z_j = \sum_{i=1}^n Y_i$	
Валовой продукт	X_1	X_2	...	X_n		$\sum_{i=1}^n X_i = \sum_{j=1}^n X_j$

Структурна схема моделі МОБ «витрати – випуск» включає чотири розділи (квадранта). У розділах (квадрантах) моделі прийнято відбивати наступні дані :

- в першому квадранті - поточне виробниче споживання (проміжний продукт);
- в другому - використання кінцевого продукту";
- в третьому - склад і обсяги виробництва «умовно чистої продукції» (амортизація, заробітна плата, прибуток, податки);
- в четвертому - розподіл виробленої «умовно чистої продукції».

Для побудови і розрахунку моделі МОБ "З - В" використані наступні показники:

X_{ij} - об'єм продукції галузі i , що витрачається у галузі j . У МОБ прийнято означати через i - номер рядка, отже, номер виробляючої галузі, а через j - номер стовпця, отже, номер споживаючої галузі;

X_i - сумарний обсяг виробництва продукції галуззю i за цей проміжок часу, визначуваний сумою потреб в продукції цієї галузі;

$$X_i = \sum_{j=1}^n X_{ij} + Y_i, \quad i = 1, 2, \dots, n \quad (2.1.2)$$

X_j - об'єм потреб j -ої галузі в продукції i -х галузей і інших чинників виробництва, визначуваний по формулі:

$$X_j = \sum_{i=1}^n X_{ij} + Z_j \quad (2.1.3)$$

Y_i - об'єм кінцевого використання продукту галузі i : споживання домашніх господарств, органів державного управління, комерційних і некомерційних організацій; капітальні вкладення; зміна запасів і резервів; чисте накопичення цінностей, формування експортно-імпортного сальдо;

Z_j - умовно чиста продукція, що включає оплату праці, прибуток і амортизацію.

Основу економіко-математичної моделі МОБ «витрати – випуск» складає технологічна матриця коефіцієнтів прямих матеріальних витрат $A(a_{ij})$.

Коефіцієнти прямих матеріальних витрат a_{ij} прийнято розраховувати по формулі:

$$a_{ij} = X_{ij} / X_j, \quad i, j = 1, 2, \dots, n. \quad (2.1.4)$$

Розрахунок за формулою 2.1.4 дозволяє з одного боку оцінити необхідний обсяг виробництва продукції галузі i для забезпечення виробництва одиниці продукції галузі j , а з іншого боку показує долю продукції галузі j , яку необхідно виробити для придбання продукції i - ой галузі в об'ємі X_{ij} .

З урахуванням формули (2.1.4) формула (2.1.2) набере вигляду:

$$X_i = \sum_{j=1}^n a_{ij} X_j + Y_i, \quad (2.1.5)$$

чи в матричній формі:

$$X = AX + Y. \quad (2.1.6)$$

Відповідно до діючої методології за допомогою моделі (2.1.5) можна виконувати наступні види розрахунків :

1. Задаючи для кожної галузі величини валової продукції (X_i), можна визначити об'єми кінцевої продукції кожної галузі (Y_i) :

$$Y = (E - A)X; \quad (2.1.7)$$

2. Задаючи величини кінцевої продукції i - ьох галузей (Y_i) можна визначити величини валової продукції кожної галузі (X_i) :

$$X = (E - A)^{-1}Y = BY. \quad (2.1.8)$$

У формулах (2.1.7) і (2.1.8) символ E означає одиничну матрицю порядку n , а $B = (E - A)^{-1}$ - матрицю, зворотну матриці $(E - A)$. При цьому елементи матриці B прийнято називати коефіцієнтами повних матеріальних витрат.

Головний недолік цих моделей – слабкі здібності пояснення регіонального зростання - оскільки в них передбачаються облік господарської динаміки і взаємозамінюваності чинників виробництва насамперед на галузевому рівні.

Яскравим прикладом превалювання принципу економічного зростання в формуванні теорій розміщення продуктивних сил є економетричні теорії регіонального зростання. Автор однієї з них - Х.Річардсон. Згідно з його теорією, економетричні розрахунки можуть бути підтвердженням теоретичних гіпотез. Проте на практиці відповідні моделі виникають не у відповідь на розвиток концепцій регіонального зростання, а при появі значного об'єму статистичних даних. В результаті розрахунків можливо отримати математичні взаємозв'язки, які представники даної теорії не намагалися пояснити, розкриваючи причини економічного зростання. Відбиваючи значний емпіричний матеріал і зробивши значний вклад в розвиток математичного моделювання стосовно регіональних процесів, дана теорія має значні недоліки в обґрунтуванні своїх теоретичних положень [13].

В цей же період світ побачила ще одна теорія, що присвячена питанням розміщення продуктивних сил, авторами якої є одні з перших Лауреатів Нобелівської премії в галузі економіки - модель розміщення виробництва Я.Тінбергена і Х.Боса. Основним недоліком в ній є відсутність повного набору виробничих і просторових чинників необхідних для пояснення регіонального зростання або розвитку, оскільки автори розглядають оптимальне розміщення виробництва в центрах різних розмірів як основний чинник зростання економіки, хоча при визначенні оптимальності розміщення використовують чинник мінімізації виробничих і транспортних витрат [14].

90-ті роки двадцятого сторіччя значно прискорили процеси інтернаціоналізації, міжнародної інтеграції і глобалізації економічних систем. У зв'язку з цим погляди багатьох вчених в галузі регіональної економіки були спрямовані на теорії новітньої просторової організації. Яка відображена в таких утвореннях , як мережеві і кластерні, теорії конкурентних переваг економік масштабу, національних і регіональних інновацій тощо. Всі теорії розміщення продуктивних сил сучасного періоду розподіляються за географічним принципом на три наукові течії: американську (М.Портер, М.Енрайт, М.Сторпер, С.Резенфельд, П.Маскелл, М.Лоренцен), британську

(Ж.Даннинг, Р.Каплинські, К.Фрімен, Дж.Хамфрі) і скандинавську (Б-О.Лундваль, Б.Йонсон, Б.Асхайм) [15].

Розглянемо основні принципи новітніх теорій розміщення продуктивних сил.

Американська школа. Теорія гнучкої спеціалізації (Ч.Ф.Сейбі, Д.Цейтлін). Теорія досліджує і пропонує методику оцінки впливу на регіональний розвиток виробничих режимів (штучне виробництво на замовлення, серійне виробництво, а також фордистська модель виробництва; практика використання притягнених фахівців; стосунки з постачальниками) і процесів вертикальної інтеграції і дезинтеграції саме в розвитку виробничих структур. Теорія Ч.Ф.Сейбі і Д.Цейтліна є однією з перших спроб врахувати при вивченні розміщення виробництв процесів транснаціоналізації економічних систем.

Розвиток розглядається не просто як кількісне зростання, але ще і як якісна зміна структури промисловості і конкурентних переваг (наприклад, перехід від мінімізації витрат і цінової конкуренції до конкуренції, заснованої на інновації, диференціації продукції і маркетингу, орієнтованому на окремі ринкові ніші). У подальших роботах увага акцентується на дослідженні впливу гнучкого виробництва на трудові стосунки, формування системи заробітних плат і їх розмірів, стосунки ринкової влади між великими і дрібними фірмами.

Основним чинником розвитку в цій теорії виступає зміна характеру попиту, що вимагає від фірм більшої мобільності. Стандартизоване масове виробництво, орієнтоване на зниження собівартості продукції, виявляється усе менш життєздатним, оскільки смаки споживача в промислово розвинених країнах стають досвідченішими, а також наростає міжнародна конкуренція. Фірми адаптуються до нових умов за рахунок впровадження гнучких виробничих технологій, вибудовування гнучких стосунків з постачальниками, використання міжфірмових мереж для обміну інформацією і спільного рішення проблем.

Значним здобутком теорії гнучкої спеціалізації є фокусування її уваги на складній виробничій динаміці усередині фірми, між фірмою і іншими фірмами, між фірмою і працівниками, що в повній мірі враховує розвиток транснаціоналізації сучасної економіки і зовнішньої експансії транснаціональних компаній.

Теорія промислових кластерів М. Портера. Вона ґрунтується на наступному виводі з теорії ромба конкурентних переваг [16]: умови для створення конкурентної переваги регіонів краще тоді, коли фірми, що працюють в одній певній галузі, географічно сконцентровані. Кластер, по Портеру, «це група взаємозв'язаних компаній, що географічно є сусідами, і пов'язаних з ними організацій, діючих в певній сфері і таких, що характеризуються спільністю діяльності і взаємодоповнюючих один одного» [22]. Причому розміри кластерів можуть варіюватися від одного міста до цілої низки відповідних країн.

Портер пропонує, не штучне створення кластерів згори, а в реальному житті виявлення їх і підтримка з боку державних структур і дослідницьких

інститутів. Виявлення кластерів потрібно здійснювати в три етапи. На першому етапі необхідно почати оцінку кластера з розгляду великої фірми, а потім за допомогою аналізу ланцюжка додавання вартості [17], виявити усі фірми, що поставляють напівпродукти, послуги, що забезпечують сервіс і тому подібне. В процесі дослідження виявляються як горизонтальні, так і вертикальні ланцюжки, що зв'язують різні фірми. На другому - потрібно виявити організації, що роблять фірмам кластера інформаційні і освітні послуги, фінансову і наукову підтримку. На третьому - необхідно розглянути ті урядові організації, які можуть вплинути на розвиток кластера [22].

При цьому Портер стверджує, що необхідно підтримувати розвиток усіх без виключення кластерів, тому що неможливо передбачити, який кластер розвиватиметься швидше, а який повільніше. Тому політика уряду, при якій допомога виявляється тільки тим кластерам, які має нині високі темпи розвитку, на його думку, помилкова [22].

Таким чином, Портер віддає пріоритет в підвищенні конкурентоспроможності або забезпеченні економічного розвитку країни промисловому кластеру як новій формі просторової організації виробництва. Дійсно географічна близькість кластерних фірм обумовлює внутрішню і зовнішню економію фірм за рахунок використання загальної наукової і технологічної інфраструктури, посилення конкуренції між фірмами, можливості утворення тимчасових альянсів для взаємного підвищення конкурентоспроможності компаній, галузей і, отже, економіки в цілому.

Портеру належить також концепція чотирьох стадій розвитку націй (країни). Згідно в ній держави відбуваються чотири стадії розвитку конкурентоспроможності :

- 1) конкуренція на основі чинників виробництва (країни з низьким доходом на душу населення);
- 2) конкуренція на основі інвестицій (країни з середнім доходом на душу населення);
- 3) конкуренція на основі інновацій (країни з високим рівнем життя);
- 4) конкуренція на основі багатства [22].

Під час перших трьох стадій країна випробовує економічне зростання, підвищує конкурентоспроможність господарства і добробут населення, причому її економіка переходить від форми розвитку на основі використання природних ресурсів до економіки, що базується на знаннях - економіці знань. На четвертому етапі розвиток сповільнюється і в країні починається спад [17].

Висока цінність цієї концепції М. Портеру, полягає в тому, що за допомогою її можна визначити стадії розвитку країни або внутрішнього регіону у відповідні механізми підвищення їх конкурентоспроможності, тобто можна використовувати в розробці і реалізації її як національної, так і регіональної політики економічного зростання.

Теорія регіональних кластерів М.Енрайта. Об'єктом дослідження Енрайта були регіональні відмінності в конкурентоспроможності усередині країни і географічний масштаб конкурентної переваги. Він зробив допущення, що конкурентні переваги створюються не на наднаціональному або національному

рівні, а на регіональному рівні, де головну роль грають історичні передумови розвитку регіонів, різноманітність культур ведення бізнесу, організації виробництва і здобуття освіти [20, 23].

Для підтвердження свого тези Энрайт провів дослідження в декількох галузях промисловості, сконцентрованих в різних регіонах світу, - хімічну промисловість у ФРН і Швейцарії, виробництво синтетичних волокон в Японії, виробництво керамічної плитки в Італії [23] і дійшов висновку про існування регіональних кластерів.

Регіональний кластер, по Энрайту, це промисловий кластер, в якому фірми-члени кластера знаходяться в географічній близькості один до одного. Тобто, регіональний кластер - це географічна агломерація фірм, що працюють в одній або декількох споріднених галузях господарства [23]. Регіональний кластер може включати:

- 1) промисловий район малих і середніх підприємств;
- 2) концентрацію високотехнологічних фірм, пов'язаних через розвиток і використання загальних методів виробництва (технологій);
- 3) виробничу систему з колишніми підприємствами великих ТНК і фірмами, що «відбрунькувалися» від материнських компаній в результаті процесу спин-офф [23].

Регіональні кластери - це конкретні об'єкти проведення кластерної політики. Саме вони потребують уваги з боку державних структур і підтримки дослідницьких організацій. Головними ж детермінантами поліпшення розвитку регіональних кластерів є чотири сторони ромба конкурентних переваг, визначені Портером [20].

Аналіз теоретичних і практичних досліджень поліпшення конкурентоспроможності країн і регіонів Портеру і Энрайта показує, що вони виділили три головні чинник-переваги стимулювання розвитку промислових і регіональних кластерів [15].

Регіональні кластери С.Розенфельда, П.Маскелла і М.Лоренцена. С.Розенфельд розвиває теорію регіональних кластерів, досліджує канали зв'язків між фірмами і пов'язаними з ними іншими організаціями сприймаючи їх як істотний елемент кластерів. По йому регіональний кластер - це не лише географічно обкреслена концентрація взаємозалежних фірм, вони «повинні мати також канали для виробничих транзакцій, діалогу і комунікації між малими і середніми підприємствами» [24]. «Без активних каналів зв'язку навіть критична маса споріднених фірм не є локальною виробничою або соціальною системою, і тому не функціонує як кластер»[24].

Схема розвитку «ідеального» регіонального кластера. Експерти Європейської комісії із спостереження за розвитком малих і середніх підприємств після аналізу різних типів кластерів і за допомогою досліджень М. Столпера розробили схему розвитку «ідеального» регіонального кластера, що включає шість стадій:

- 1) освіта фірм-піонерів на основі місцевих специфічних навичок виробництва, процес "спин-офф";

2) створення системи постачальників і спеціалізованого ринку робочої сили;

3) утворення нових організацій (часто урядових) для надання підтримки фірмам;

4) залучення в кластер зовнішніх вітчизняних, потім і іноземних фірм, висококваліфікованої робочої сили як стимулів для організації нових кластерних фірм;

5) створення неявних активів (знань) між фірмами, які стимулювали б дифузію інновацій, інформації і знань;

б) можливий період занепаду кластера із-за вичерпання свого інноваційного потенціалу і закритості для зовнішніх інновацій [25].

Природно, не усі кластери проходять шість стадій розвитку, деякі стадії випадають, інші стадії, можливо, будуть пройдені в майбутньому.

Теоретична розробка М.Сторпера - осмислення конкуренції з точки зору розвинених країн, що розвиваються. На думку його, для підтримки конкуренції на високому рівні необхідно виробляти не лише продукти, які б коштували дешевше, ніж продукти фірм-конкурентів, але і - продукти, які б відрізнялися більш інноваційними характеристиками. Виходячи з цього, конкуренцію він розділяє на два типи [25]:

1) сильна конкуренція між якісно-конкурентними фірмами;

2) слабка конкуренція між цінно-конкурентними фірмами.

А звідси Столпер робить наступний висновок для практики: оскільки фірми з країн, що розвиваються, мають переваги в слабкій конкуренції, то фірмам з розвинених країн необхідно зосередитися на сильній конкуренції, де прибули, поза сумнівом, вищі. Дійсно, виділені типи конкуренції грають важливу роль в розробці і проведенні країнами або регіонами політики економічного розвитку, проте реалізація в чистому вигляді того або іншого типу конкуренції в одній країні або регіоні дуже скрутна.

Таким чином, головним досягненням американської школи теорії нових форм територіальної організації виробництва є, визнання основною просторовою формою розвитку економіки країн і регіонів промислових і регіональних кластерів, що реалізують ромб конкурентних переваг. Це подальший розвиток і підтвердження правильності теорії територіальної концентрації виробництва і просторових ефектів, економіко-географами, що розробляються, і економістами протягом усього XX століття. Тільки тепер вони звучали з вуст авторитетних бізнес-економістів і стали більш пристосованими для практичного застосування. Більше того, вона допомагає виявити конкурентоздатні форми організації виробництва, тобто синтезує економічні і економіко-географічні знання, що дозволяє отримати синергетичний ефект в економічному зростанні і розвитку країн і регіонів.

Британська школа. Еклектична ОЛП-парадигма Дж.Даннінга. Ядро його парадигми складає дослідження конкурентних позицій країни в потоках прямих іноземних інвестицій (ПІІ) і пояснення змін, що відбуваються, в цій області з часом. Даннінг провів аналіз потоків ПІІ американських ТНК і їх філій у восьми інших країн і дійшов висновку, що визначальними чинниками в потоках

виробництва, що інтернаціоналізується, і інвестицій в іноземні держави ТНК являються три детермінанти [26].

Переваги володіння (О-переваги). Компанія цієї країни повинна мати чисту перевагу володіння (вища міра розвитку передових технологій і володіння неявними активами), що надає їй право інвестувати за рубіж. Інакше вона може бути сама поглинена іноземною компанією. Тому він пропонує створення таких умов, які б стимулювали технологічну конкурентоспроможність компаній в країні, - доступність до навчених трудових ресурсів, технічного персоналу і менеджерів, інститутів, та ін., що проводять, НДІКР. Країну, що розвиває ці технологічні переваги, він називає "підприємницький" конкурентоздатною.

Переваги місця (Л-переваги) розташування - існування порівняльних переваг в країнах, в яких ТНК вигідно розвернути виробництво, чим залишати усі виробничі потужності в країні свого перебування.

Країни, в яких переваг місця розташування буде більше, ніж переваг підприємництва, матиме більший приплив ПІІ, чим вивезення капіталу за кордон. Отже, спостерігається прямий зв'язок між Л-перевагами і ПІІ, що входять, і зворотний зв'язок між Л-перевагами і витікаючими ПІІ; і прямий зв'язок між перевагами володіння і витікаючими ПІІ і зворотна - між перевагами володіння і ПІІ, що входять. Різниця між тими, що входять і витікаючими ПІІ рівна нулю може означати, що країна або не має переваги ні в якій з категорій, або має переваги володіння і інтернаціоналізації, які урівноважуються перевагами місця розташування.

Переваги інтернаціоналізації - чинники які спонукають компанії використовувати ці переваги самим, не видаючи ліцензії на виробництва іншим підприємствам. Даннинг також розробив відповідні індикатори для виміру кожної детермінанти.

ОЛІ-парадигма також пояснює зміна позиції країни в потоках прямих іноземних інвестицій. Пророцтва еkleктичної парадигми наступні: у будь-який момент часу, чим більше ТНК цієї країни володіє О-переваги порівняно з ТНК інших країн, тим більше інтернаціоналізує свої переваги, і чим більше ТНК використовують Л-переваги із зарубіжних джерел, тим більше ТНК країни і країна в цілому схильна до залучення до міжнародних виробництв.

Концепція взаємодії ланцюжка додавання вартості і кластера, Дж.Хамфрі і Х.Шмітца. Головна ідея цієї концепції складає з'єднання концепції кластера - зв'язки на локальному рівні і ланцюжки додавання вартості (ЦДС) - зв'язки на глобальному рівні при поясненні процесу підвищення конкурентоспроможності країн і регіонів у світовому господарстві. Для визначення міру взаємодії кластерів з ланцюжками додавання вартості Дж.Хамфрі і Х.Шмітц замінили поняття «Поліпшення конкурентоспроможності економічних суб'єктів» більш містким поняттям "удосконалення" [18].

Виходячи з емпіричних досліджень Дж.Хамфрі і Х.Шмітц виділили чотири основні типи взаємодій в ланцюжках додавання вартості, що по-різному впливають на конкурентоспроможність окремих виробників і визначають різні підходи до оптимізації взаємодії між економічними суб'єктами.

Ринкові взаємини «на відстані витягнутої руки» характеризуються тим, що покупець і виробник в ланцюзі не розвивають тісних зв'язків. Це відбувається тоді, коли постачальник має можливість виробляти товари, який хоче покупець, і побажання покупця можуть задовольнити велике число постачальників.

При мережевих взаєминах фірми розвивають тісніші зв'язки, засновані на інформаційних потоках. Стосунки між фірмами характеризується взаємовигідністю, дуже часто фірми доповнюють один одного в процесі виробництва продукту.

При квазі-ієрархічних взаєминах одна з фірм придбаває значний контроль над усією ЦДС, визначаючи як стандарти вироблюваної продукції, так і виробничі процеси, і процес контролю за виробництвом цього типу товару. В цьому випадку конкурентоспроможність усіх фірм в ланцюзі залежить від конкурентоспроможності головної фірми, яка вирішує усі питання по поліпшенню виробничого процесу.

Ієрархічні взаємовідношення мають на увазі виникнення прямого контролю однієї з головних фірм покупців виробничих процесів у ЦДС шляхом купівлі компаній виробників проміжних продуктів.

Таким чином, аналіз різних типів удосконалення показує, що Дж.Хамфрі і Х.Шмітц виділили три основні можливості включення кластерів в ЦДС для підвищення своєї конкурентоспроможності:

1) включення в квазі-ієрархічну ланцюг, який пропонує дуже хороші умови для удосконалення процесу виробництва і вироблюваного продукту;

2) включення в ланцюг, що характеризується стосунками, основними на місцевому ринку, яка припускає повільніше удосконалення процесу виробництва і вироблюваного продукту;

3) включення в мережеві структури підприємств є найбільш оптимальним рішенням, що дозволяє поступово удосконалити увесь виробничий процес [27]. Концепція техніко-економічної парадигми Д.Фрімэна. Згідно цієї концепції в кожному циклі (типу Кондратьєва-Шумпетера) розвитку світового господарства існує одна техніко-економічна парадигма, що визначає пріоритетне положення однієї з галузей промисловості у світовій економіці. Ця парадигма включає систему самих кращих практичних знань, якою володіють країни-лідери світового господарства. Кожна парадигма переживає фазу становлення, розквіту і заходу, коли вона вичерпує усі технологічні знання, необхідні для подальшого розвитку світового господарства.

В період зміни техніко-економічної парадигми у світовому господарстві країни, що знаходяться на нижчому рівні розвитку, отримують «віконце можливості» наздогнати розвиненіші країни в технологічному оснащенні і відразу перейти на вищий рівень розвитку.

Зміна техніко-економічної парадигми припускає: поява і швидке зростання нових галузей промисловості і сфери послуг, що використовують нові технології; доступ до нових чинників виробництва з нижчими витратами виробництва; здатність адекватного сприйняття змін бізнес-співтовариством, урядовими структурами і товариством в цілому; задоволення найстрогішим

екологічним стандартам, з урахуванням їх можливого посилення в майбутньому; швидке поширення нововведень у світовому господарстві; потенціал для перебудови і поліпшення процесів виробництва в багатьох відсталих галузях промисловості.

Таким чином, що британська школа розглядає ланцюжки додавання вартості, постійно усовершенствуемые ТНК, взаємозв'язки ланцюжків додавання вартості і локальних кластерів. Її головний об'єкт - позиція країн, що розвиваються, в процесах конкуренції, що посилюються, між країнами світу.

Проте основні положення концепцій британської школи, можуть застосовуватися як в умовах країн, що розвиваються, так і в країнах з перехідною економікою, а також в окремих регіонах країни.

Скандинавська школа. Теорія економіки навчання Б-О.Лундвала і Б.Йонсона. У ній стверджується, що винахід інновацій і генерування нових знань є єдиним варіантом підвищення конкурентоспроможності країни і, особливо малої країни.

Вивчаючи походження інновацій в межах економіки такої малої країни як Данія, Лундваль дійшов висновку, що інновація є не дискретною, а кумулятивним процесом. Іншими словами, щодня створюється щось нове, нові ідеї накопичуються в значніші винаходи. Тут він виступає в заочну наукову суперечку з концепцією «творчого руйнування» Й.Шумпетера, який стверджував, що головною рушійною силою прогресу є підприємець, який періодично приголомшує світ новим винаходом, що руйнує стару і що створює нову систему, економічно прогресивнішу. Лундваль же стверджує, що інновація є не лише кумулятивним, але і всебічним процесом, що в умовах малої країни усі люди створюють інновації, і що неможливо відокремити одну інновацію від іншої, оскільки вони побудовані один на одному. Він ввів поняття додаткової інновації і виділив 4 типи технологічного прогресу [28]:

1) стаціонарна технологія, яку можна використовувати тільки в одному місці;

2) додаткова інновація - характерна для малих відкритих економік, такий як, наприклад, Данія;

3) радикальна інновація - більше характерна для великих держав, наприклад, США, де відстань і велика чисельність населення, незважаючи на розвиток засобів комунікації, є перешкодою для швидкої адаптації інновації;

4) технологічна революція, яка супроводжується зміною техніко-економічної парадигми в усьому світовому господарстві.

Другий постулат Лундвала ґрунтувався на вищій мірі розвитку зв'язків споживач-виробник в умовах малої країни, на основі яких виникало почуття довіри до протилежної сторони, що, у свою чергу, полегшувало поширення інновацій в товаристві малої держави. Постійний обмін думками між продавцем і покупцем сприяв генеруванню додаткових інновацій.

У зв'язку з визнанням можливості досягнення високої конкурентоспроможності в умовах малої країни можна за допомогою додаткових інновацій, Лундваль віддає належне «навчанню» вважаючи його головним процесом, необхідним для поліпшення конкурентоспроможності

малої держави. Він вводить особливий термін «економіка навчання» [28], який на початку 1990-х років асоціювався тільки з малою скандинавською країною, а нині став визнаним і у великих європейських державах. «Навчання» має на увазі під собою безперервний процес вдосконалення навичок і знань, необхідних для виробництва досконалішого продукту. Нові знання можуть отримуватися як в процесі роботи, так і в процесі навчання або професійного навчання.

Інший данський учений Б.Йонсон відмітив інше, що окрім акумуляції знань в процесі навчання для удосконалення економіки країни важливим є також процес того, що забуває. Його слід розуміти як звільнення від звичок і привязанностей населення, які можуть гальмувати процес підвищення конкурентоспроможності держави, тобто іноді «творче руйнування знань – марно» [28]. Іншими словами - це здатність швидко сприймати нове, тобто модернізоваться.

Розглянувши сучасні процеси, що протікають в малих скандинавських країнах, Лундваль дає два визначення «національної системи інновацій» (НСІ) - вузьке і широке. НСІ у вузькому сенсі - це уся "система організацій і інститутів, включених в процес пошуку і винаходів, тобто. НДІ, НІОКР, що проводять, технологічні інститути, університети і підрозділи приватних підприємств". НСІ в широкому сенсі включає «усі аспекти економічної структури і інституціональної системи, які впливають на процес пошуку і дослідження, - виробничі системи, система маркетингу, фінансова система, а також усі підсистеми, які функціонують у рамках перерахованих вище систем» [28].

Теорія регіональної інноваційної системи Б. Асхайма і А.Ізаксена. У ній її автори розглядають промислові райони як джерело інновацій і нововведень. Аналізуючи роботи А.Маршалла і Ф.Перу, вони дійшли висновку про наявність значного інноваційного потенціалу промислових районів для постійного винаходу інновацій. Але головною проблемою для розвитку промислових районів Норвегії, по Асхайму і Ізаксену, являється практично повна відсутність радикальних інновацій в них і переважання додаткових інновацій. Останні можуть підтримувати конкурентоспроможність району на високому рівні, але у разі різкої зміни техніко-економічної парадигми внутрішніх ресурсів може і не вистачити для генерування радикальних інновацій. В результаті може виявитися під знаком питання конкурентоспроможність економіки регіону. Для того, щоб підтримати конкурентоспроможність економік промислових районів в епоху нової техніко-економічної парадигми вони пропонують реалізувати інтерактивну інноваційну модель [28].

Розкривши недоліки, лінійній інноваційній моделі К. Сміта, що панувала під час фордистської ери виробництва і позитивні моменти теорії "економіки навчання" Б., - О.Лундваля, Асхайм і Ізаксен дійшли висновку, що сучасна модель інновацій може бути представлена як інтерактивна інноваційна модель, в якій "знання є головним ресурсом, а навчання - головним процесом" [28]. Таким чином, Асхайм і Ізаксен зробили висновок про необхідність розвивати конкурентні переваги регіонів з опорою на процес навчання в розташованих в них промислових районах (сильну конкуренцію по М.Сторперу). Тому такі

регіони дістали назву регіони навчання, а регіональна інноваційна система в них розглядалася як основа для підвищення конкурентоспроможності регіону.

У регіональній інноваційній системі норвезькі економіко-географи виділяють наступні її головні параметри: регіональну структуру управління, що включає адміністративну систему, систему державних і приватних інститутів; регіональну спеціалізацію на виробництві певного асортименту продуктів; різниця між розвитком центру і периферії в промисловій і інноваційній структурі регіону; використання альтернативних - лінійною і інтерактивною інноваційних моделей розвитку.

Особливістю регіональних інноваційних систем, Асхайд і Ізаксен вважали поєднання як місцевих регіональних, так і екзогенних знань. При комбінуванні зовнішніх і внутрішніх знань у промислових районів з'являється можливість генерувати не лише додаткові, але і радикальні інновації, необхідні для підтримки високої конкурентоспроможності. Отже, поєднання локальних і глобальних універсальних знань є головною характеристикою регіонів навчання і їх інноваційних систем.

Для виділення різних типів регіонів навчання Асхайд і Ізаксен провели дослідження спеціалізації міської агломерації Норвегії у рамках міжнародного розподілу праці. За допомогою коефіцієнта локалізації і абсолютних значень зайнятості в регіонах вони виділили 40 експортно-орієнтованої агломерації. Використовуючи метод М. Портеру, вони обкреслили декілька промислових районів (локальних кластерів) малих і середніх підприємств і досліджували інноваційні процеси, що відбуваються в них. В результаті дослідження, було виділено три типи регіональних інноваційних систем по співвідношенню внутрішніх і зовнішніх знань [28]: територіально «врізана» регіональна інноваційна мережа; регіональна мережева інноваційна система і модель екзогенного розвитку.

Перший тип - територіально «врізана» регіональна інноваційна мережа, характеризується переважанням місцевих знань над зовнішніми. У такому типі району інноваційна мережа координується діяльністю місцевих фірм на основі місцевих процесів навчання і характеризується слабкою взаємодією із зовнішніми організаціями, що генерують знання. Внутрішньорайонний інформаційний обмін стимулюється географічною, соціальною і культурною близькістю персоналу компаній.

У регіональних інноваційних системах такого типу додаткові інновації переважають над іншими типами інновацій. Асхайд і Ізаксен виділили чотири можливості створення додаткових інновацій:

- 1) через взаємодію між фірмами-виробниками і фірмами-покупцями;
- 2) через інформаційний обмін між співробітниками компаній;
- 3) за допомогою внутрішньорайонної дифузії інновацій;
- 4) шляхом кооперації з місцевими урядовими організаціями [28].

Такий тип генерування інновацій обумовлений тривалою історією формування району.

Другий тип це регіональна мережева інноваційна система, в якій фірми тісно пов'язані з регіональними особливостями розвитку, але в той же час вони

орієнтовані значною мірою на експорт вироблюваної продукції за рубіж. Зовнішні знання привносяться сюди через філії ТНК, у складі кластера. Регіональна мережева інноваційна система, по Асхайму і Ізаксену, це більш менш ідеальна регіональна інноваційна система. У ній присутні місцеві фірми, іноземні філії, а також підтримувальні інститути, що генерують знання.

Третій тип регіональної інноваційної системи значно відрізняється від перших двох і може бути названий «моделлю екзогенного розвитку». По-перше, тому що частина фірм і інститутів включена в інтернаціональну інноваційну систему. По-друге, спільна робота засновано на лінійній інноваційній моделі, спрямованій на винахід радикальних інновацій. Іншими словами компанії промислового району орієнтовані на експорт, будучи постачальниками комплектуючих або контрактними постачальниками для кінцевих споживачів, так звані виробники оригінальної продукції (ОЕМ - original equipment manufacturer).

Отже, для конкурентоздатного розвитку практично будь-якої галузі спеціалізації регіону і стійкого підвищення життєвих стандартів населення необхідно знайти оптимальне співвідношення необхідних локальних і універсальних знань у рамках промислового району, що розвивається в регіоні, або регіонально-локального кластера.

Таким чином, для скандинавської школи теорії нових форм просторової організації виробництва характерне видалення особливої уваги ролі науково-освітніх установ в розвитку процесу навчання в країні і впровадженню інновацій у виробництво, а також державної підтримки і діяльності компаній по забезпеченню безперервного процесу навчання для поліпшення їх конкурентоспроможності. Скандинавським ученим належить визнання важливої ролі регіонів навчання у рамках промислових районів і регіональних кластерів як головні чинники поляризації і розвитку економіки країни і регіонів. Якщо в середині 80-х років концепції конкурентоспроможності скандинавської школи задовольняли потребам економіки і товариства малих країн, то нині їх розробки адаптуються і з успіхом використовуються в різних по рівню розвитку країнах і регіонах світу.

Таким чином, формування сучасної оптимальної системи розміщення продуктивних сил неможливе без використання світового досвіду. Новітні форми організації виробництва в регіонах і організації міжрегіонального співробітництва (кластерні, мережні), які активно розвиваються в сучасному господарстві під впливом чинників міжнародної інтеграції і інтернаціоналізації, починають знаходити своє застосування в Україні. Територіальний поділ праці в нашій країні, сформована структура розміщення продуктивних сил, структуроутворюючи галузі країни мають усі передумови для їх активного формування, розвитку і становленню в Україні. Окрім того, курс на євроінтеграцію, який в Україні оголошено як пріоритетний напрям інтеграції в світове господарство, бажання країни стати повноцінним членом європейського співтовариства, виступає активним стимулом впровадження новітніх форми розміщення продуктивних сил і організації виробництва в Україні.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Кудрявцев А.О. Рациональное использование территорий при планировке и застройке городов СССР. Стройиздат. М. — 1971.
2. Тюнен И. Изолированное государство в его отношении к сельскому хозяйству и национальной экономике. Исследование о влиянии хлебных цен, богатства почвы и накладных расходов на земледелие. М., 1926
3. Блауг М. Экономическая мысль в ретроспективе. - М.: «Дело Лтд.», 1994
4. Леш, Август Пространственная организация хозяйства / РАН, Гос. науч.-исслед. учреждение "Совет по изучению производительных сил" ; под ред. А. Г. Гранберга. М.: Наука, 2007.
5. Изард У. Методы регионального анализа: введение в науку о регионах /Сокр. пер. с англ. - М.: Прогресс, 1966.
6. Изард У. Некоторые направления регионального развития и сотрудничества и некоторые вопросы в региональной науке, не имеющие ответов //Региональное развитие и сотрудничество. 1998. № 1-2.
7. Хаггет П. География: синтез современных знаний. М., 1979
8. Голиков А.П. та ін. Вступ до економічної і соціальної географії: Підручник / А.П. Голиков, Я.Б. Олійник, А.В. Степаненко – К.: Либідь, 1996
9. Закономерности и факторы развития экономических районов СССР.— М.: Наука, 1965. —256 с.
10. Колосовский Н. Н. Теория экономического районирования. — М.Мысль, 1969.— 335 с.
11. <http://www.warandpeace.ru/ru/analysis>
12. Уэбстер Ф. Теории информационного общества.- М.: Аспект Пресс, 2004.- 400 с
13. Каплински Р. Распространение положительного влияния глобализации. Какие выводы можно сделать на основании анализа цепочки добавленной стоимости? Пер. с. англ.: Препринт WP5/2002/03 – М.: ГУ ВШЭ, 2002. – 68 с.
14. Бос Х. Размещение хозяйства. Пер. с англ. / Под ред. В.А. Маша. М.: Изд-во Прогресс, 1970. – 158 с
15. Пилипенко И.В. Конкурентоспособность стран и регионов в мировом хозяйстве: теория, опыт малых стран Западной и Северной Европы. – Смоленск: Ойкумена, 2005. – 496 с.
16. Пилипенко И.В. Анализ основных зарубежных теорий конкурентоспособности стран и регионов в современном мировом хозяйстве. // Известия АН. Серия географическая, 2003. - №6. – С.15-25.
17. Портер М. Конкуренция: Пер. с англ. - М.: Изд-ий дом «Вильямс», 2002. – 496с.;
18. Региональная стратегия устойчивого социально-экономического роста. / Под ред. А.И. Татаркина. – Екатеринбург: УрО РАН, 1998. – 639 с.
19. Свэйлс Дж.Ким. Определение мультипликаторов экспортной базы региона в присутствии ресурсных ограничений: подход Норта. // Пространственная экономика, 2006. - №1. – .
20. Ларина Н.И. Региональные кластеры и ТПК как формы территориальной организации производства //Регион: экономика и социология. 2007. № 4. С. 126-138
21. сайт Международного центра социально-экономических исследований Леонтьевский центр <http://leontief.ru>

22. Porter M. The Competitive Advantage of Nations: With a New Introduction. N.Y.: The Free Press, Palgrave Tenth Edition, 1998
23. Enright M J. Why Clusters are the Way to Win the Game? // Word Link, No: 5, July/August, 1992
24. Rosenfeld S.A. Bringing Business Clusters into the Mainstream of Economic Development // European Planning Studies, Nr. 5, 1997.
25. Storper M. The Regional World: Territorial Development in Global Economy. N.Y.; Guilford Press, 1997.
26. Dunnig J.H. The globalization of business: the challenge of the 1990s. N.Y.: Routledge, 1993.
27. Humphrey J., Schmitz H. How does insertion in global value chains affect upgrading in industrial clusters? – Institute of Development Studies. University of Sussex, Project The Interaction of Global and Local Governance: Implications for Industrial Upgrading, Working Paper, 2002.
28. Lundvall B.A., Johnson B. The Learning Economy // Journal of Industry Studies, Vol. 1, 1994.

2.2 МЕНЕДЖМЕНТ РЕСУРСІВ РЕГІОНУ

Поспелов О.В. к.е.н., доцент каф. ММіРР ХНАМГ

2.2.1. Природні і трудові ресурси регіону

У розвитку регіону участь ухвалюють усі ресурси й особливо природні.

При взаємодії суспільства й природи, природа виступає як важлива основа розвитку суспільства й використовується, насамперед, у вигляді природних ресурсів.

Природні ресурси – це всі ті елементи, властивості й результати функціонування природних систем, які використовуються або можуть бути використані в майбутньому для одержання сировини, палива, енергії або продовольства й т.п. Крім того, на соціально–економічні системи впливають і природні умови, які хоча не використовуються безпосередньо у виробництві, але можуть полегшувати або ускладнювати функціонування господарювання регіонів [1]. У зв'язку з розвитком науки й техніки усе більше природних умов одержують економічну оцінку й переходять у розряд природних ресурсів.

Механізм реалізації сталого розвитку менеджменту ресурсів регіону вимагає більш широкого вивчення екологічного й соціального факторів зростання економіки, які проявляються по-різному залежно від стадії розвитку економіки.

Так, в умовах підйому економіки спостерігається активізація одних факторів, а в умовах кризи – інших. Тут ми ставимо завдання дати характеристику розвитку природних ресурсів і як наслідок розвиток промислових потужностей при належному менеджменті.

Розглядаючи розвиток ресурсів необхідно визначити, що сталий розвиток менеджменту в освоєнні ресурсів регіону неможливо здійснити в окремо взятому адміністративному районі, тому ми застосовуємо поняття регіон, як щось більше, ніж розподіл країни за адміністративною ознакою. Паралельно з розвитком менеджменту в освоєння ресурсів регіону повинне йти впровадження ресурсо- і енергозберігаючих технологій. Для їхнього успішного впровадження необхідно забезпечити відкритий доступ до них, що не просто в умовах конкурентного середовища.

Досліджуючи, наприклад, Харківську область, слід зазначити практично постійний ріст використання трудових ресурсів, що видно по статистиці рівня офіційного безробіття, який залишається, проте, ще високим, при тому, що кількість зареєстрованих безробітних за станом на 01.01.2010 склав 1,85% у загальному. При цьому на регіональному ринку праці в Харківській області навантаження на одне вакантне робоче місце склало в 2009 р. у загальному по області 12 чол. [2].

Таким чином, дослідження регіонального ринку праці на прикладі Харківської області свідчить, що за останній час зложилася позитивна тенденція, характеризуемая загальним зниженням рівня офіційно зареєстрованих безробітних при збільшенні попиту на кваліфіковану робочу силу. Ці результати дозволяють зробити висновок, що регіональна економіка

потребує оцінки трудового потенціалу для забезпечення його ефективного використання.

На рис. 2.2.1 представлена класифікація трудових ресурсів регіону, яку необхідно використовувати для оцінки його трудового потенціалу й розробки регіональних балансів трудових ресурсів. Вихідні дані для оцінки трудового потенціалу регіону наведені в таблиці.

Трудовий потенціал Харківської області можна охарактеризувати, як працездатне населення в працездатному віці (границі працездатного віку в Україні по чиннім законодавству становить у жінок 16 – 54 роки, у чоловіків – 16 – 59 років; економічно активне населення представляють обличчя у віці від 15 до 70 років), який склав в 2009 р. 1371,1 тис. чіл., або 63,3% у загальній кількості економічно активного населення області. .[2]

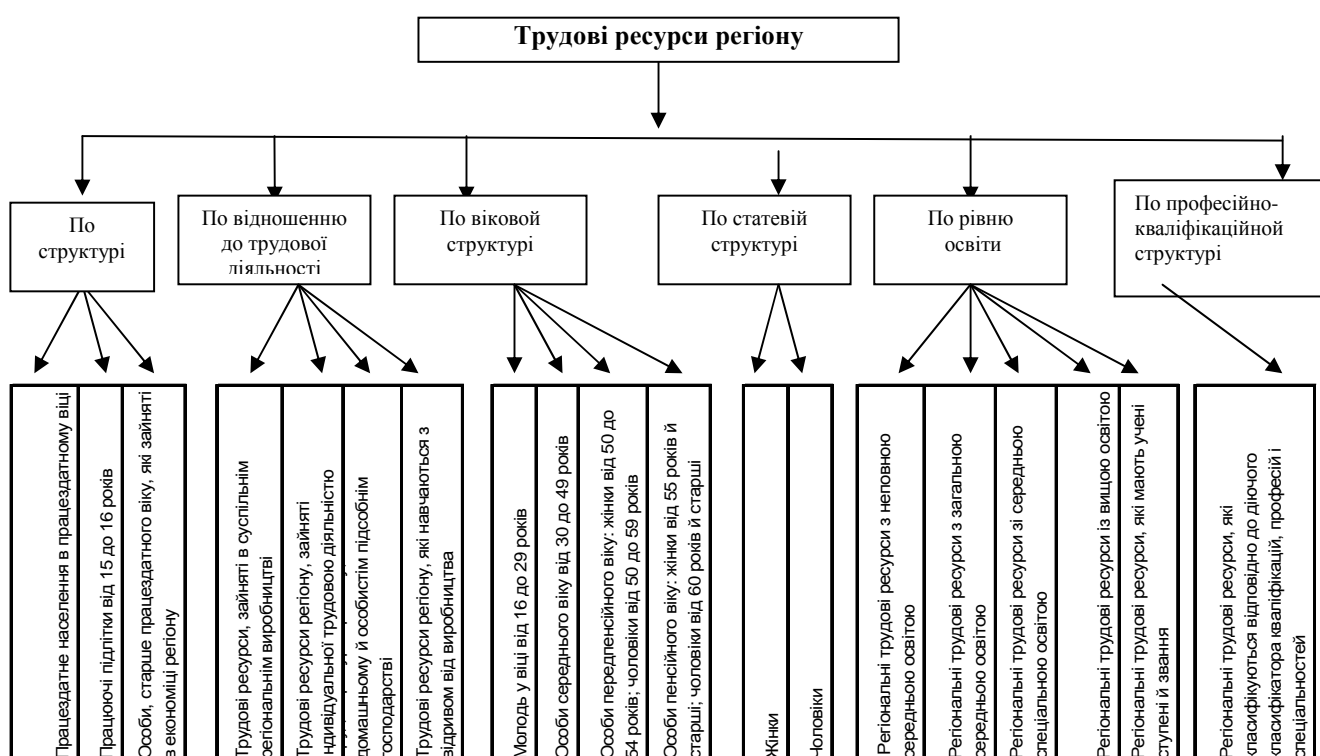

Рис. 2.2.1 – Трудові ресурси регіону

Активний розвиток використання природних і промислових ресурсів спричиняє використання трудових ресурсів. Важливим моментом у характеристиці трудового потенціалу служить аналіз освітнього рівня трудових ресурсів регіону. Так, у Харківській області фахівці вищої кваліфікації займають невеликий відсоток в обсязі економічно активного населення, а працівники, що мають вищу освіту досить високий. Тому можна сміло затверджувати, що засобу, які затрачаються на підготовку висококваліфікованих фахівців в Україні і її регіонах не виправдовуються.

Таким чином, необхідно забезпечити ефективне використання трудових ресурсів як основного елемента трудового потенціалу на регіональному рівні керування, для чого повинні бути реалізовані наступні заходи:

розробка регіональних балансів трудових ресурсів на основі їх кваліфікації;

створення й реалізація ефективної регіональної системи навчання й перенавчання кадрів відповідно до об'єктивної потреби галузей і сфер економічної діяльності;

впровадження ринкових систем мотивації праці працівників, зайнятих у суспільнім виробництві регіону на основі підвищення доходів трудових ресурсів;

підвищення ефективності діяльності регіональних служб зайнятості на основі впровадження нових форм організації їх роботи;

забезпечення особам пенсійного віку допомоги зі старості на рівні не нижче прожиткового рівня у відповідності зі стажем роботи й трудовими доходами;

підвищення рівня утвору кваліфікованих фахівців при зниженні їх кількості на основі підвищення вимог і об'єктивізму при наборі у вищі навчальні заклади;

установлення розміру допомоги у зв'язку з безробіттям на рівні прожиткового мінімуму.

2.2.2. Загальні напрямки в частині освоєння природних ресурсів

Основні поняття й визначення

Енергозбереження - організаційна, наукова, практична, інформаційна діяльність державних органів, юридичних і фізичних осіб, спрямована на зниження витрат і втрат паливно-енергетичних ресурсів у процесі їх видобутку, переробки, транспортування, зберігання, виробництва, використання й утилізації.

Паливно-енергетичні ресурси – це сукупність усіх природних і перетворених видів палива й енергії.

Вторинні енергетичні ресурси - це енергія, одержувана в ході будь-якого технологічного процесу в результаті недовикористання первинної енергії або у вигляді побічного продукту основного виробництва й не застосовувана в цьому технологічному процесі [2-15].

Для визначення напрямку розвитку ресурсів регіону необхідно для початку зробити класифікацію наявності ресурсів: поділ усіх природних ресурсів на невичерпні (ті, які пов'язані з енергією Сонця й внутрішніх глибин Землі, силами гравітації (енергія сонячних променів, вітру, геотермальна, припливів і відливів, кліматичні ресурси), а також води Світового океанам) вичерплюємі (ті, які розділяються на непоновлювані (корисні копалини, що зникають види живих організмів) і поновлювані (водні, ґрунтові, біологічні)).

Природна класифікація базується на приналежності природних ресурсів до тем або іншим сферам географічної оболонки: мінеральні, кліматичні, земельні, водні, біологічні.

По господарським використанням всі ресурси можна розділити на:

- ресурси для виробничої (промисловість, сільське господарство) і невиробничі сфери;
- локальні (місцеві), національні (державні) і глобальні (світові).
- детально вивчені, виявлені, прогнозовані. Виявлені ресурси (корисні копалини) класифікують по ступеню їх геологічного вивчення. [16].

Проведені в 70-е роки підрахунки ПРП колишнього Радянського Союзу показують, що Україна, займаючи менш 3% території колишнього СРСР, володіла 13% його природно-ресурсного потенціалу, зважаючи на те, що вартість багатьох ресурсів внаслідок недосконалості цін була дуже занижена, можна говорити, що Україна має достатній ПРП для розвитку потужного соціально-економічного комплексу. У структурі природних ресурсів провідна роль належить земельним і агрокліматичним ресурсам, значні також запаси корисних копалин, водних і лісових ресурсів. Ще дуже мало використовуються рекреаційні ресурси [20-21].

У цьому випадку не переслідуються мета по кількості ресурсів визначити економічний потенціал. Наше завдання визначити напрямки розвитку.

Ефективне використання паливно-енергетичних ресурсів – використання всіх видів енергії економічно виправданими, прогресивними способами при існуючому рівні розвитку техніки й технологій і дотриманні законодавства.

Рациональне використання паливно-енергетичних ресурсів – досягнення максимальної ефективності використання топливно-енергетичних ресурсів при існуючому рівні розвитку техніки й технологій, і дотриманні законодавства.

Основний показник енергоефективності – питома величина споживання паливно-енергетичних ресурсів на виробництво одиниці продукції будь-якого призначення.

Нетрадиційні й поновлювані джерела енергії – джерела електричної й теплової енергії, що використовують енергетичні ресурси рік, (включаючи деревні відходи), стічних вод і твердих побутових відходів.

Користувачі паливно-енергетичних ресурсів – суб'єкти господарювання незалежно від форм власності, зареєстровані в якості юридичних осіб або підприємців, що здійснюють свою діяльність без утвору юридичної особи, а також інші особи, які відповідно до законодавства мають право містити господарські договори, і громадяни, що використовують паливно-енергетичні ресурси.

Виробники паливно-енергетичних ресурсів – суб'єкти господарювання незалежно від форм власності, зареєстровані в якості юридичних осіб, для яких кожної з видів паливно-енергетичних ресурсів є товарною продукцією. [22]

Системний підхід до розробки концепції й моделі економічного розвитку регіону забезпечує науково обґрунтоване визначення перспективних напрямків реформування економіки.

Визначальним значенням менеджменту ресурсів є наявність і їх різноманітність у регіоні. Так наявність шахт визначає напрямок розвитку вугільної промисловості, що у свою чергу диктує розвиток металургії й енергетики. Концентрація промисловості в одному регіоні може привести до перенасиченості виробничих сил, що негативно відіб'ється на розвитку інших сфер соціальної структури, тому як наслідок необхідний якісна система технологічних зв'язків з іншими регіонами для диверсифікованості розвитку менеджменту в освоєнні ресурсів.

Тільки науково-технічна програма, дозволить якісний розвиток регіону в освоєнні ресурсів і повинна містити в собі основні завдання:

- активізацію інвестиційної діяльності промислових господарських структур за рахунок залучення всіх джерел фінансування, у тому числі й прямих іноземних інвестицій;

- створення економічно-технічних зв'язків з іншими регіонами, для забезпечення реалізації освоєних ресурсів.

- з'єднання в рамках однієї великої господарської структури виробництва різних товарів і послуг, при створенні яких використовуються подібні технологічні процеси або їх реалізація здійснюється по аналогічних каналах збуту готової продукції, тобто структурна перебудова на основі горизонтальної диверсифікованості;

- зміцнення позицій великої господарської структури на ринках збуту продукції за рахунок розширення границь її активного впливу уздовж вертикалі можливих виробничо-технологічних зв'язків за рахунок інвестицій у виробництво сировини, матеріалів, напівфабрикатів, тобто структурна перебудова на основі вертикальної диверсифікованості виробництва;

- багатогалузевий розвиток виробництва, який по своєму змісту й формам прояву є більш широким, чому інтеграція технологічно схожих виробництв або встановлення вертикальних зв'язків, тобто структурна перебудова на основі господарської диверсифікованості.

Наявність ресурсів у вигляді руди якихось металів зобов'язує менеджмент організувати видобуток руди відкритим способом або в рудниках, її доставку, збагачення, переробку, тобто використання металургії.

У всіх випадках сталого розвитку менеджменту освоєння ресурсів характеризують показники: ріст обсягів виробництва промислової продукції, де переважає розвиток товарів виробництва над товарами споживання; рентабельність продукції промислових підприємств; середньомісячна заробітна плата промислово-виробничого персоналу; чисельність зайнятих у промисловості; показники плинності кадрів; обсяг експорту-імпорту промислової продукції;

Зростання зазначених показників можливий при постійнім застосуванні у всіх сферах діяльності енергозберігаючих технологій.

В останнє двадцятиліття енергетика забезпечувала ріст добробуту у світі приблизно в рівних частках за рахунок збільшення виробництва енерго-ресурсів і поліпшення їх використання й у розвинених країнах заходу для енергозаощадженню давала 60-65% економічного росту. У результаті

енергоємність національного доходу поменшалася за цей період у світі на 18% і в розвинених країнах – на 21-27%. Не випадково корінне підвищення енергетичної ефективності економіки (системних заходів щодо енергозбереження) є центральним завданням. Енергетична стратегія передбачає інтенсивну реалізацію організаційних і технологічних заходів економіки палива й енергії, тобто проведення цілеспрямованої енергозберігаючої політики. [23]

Одним з діючих способів зменшити вплив людини на природу є підвищення ефективності використання енергії. Сучасна енергетика, заснована в першу чергу на використанні викопних видів палива (нафта, газ, вугілля), впливає на окружаю-ющу середовище. Починаючи від видобутку, переробки й транспортування енергоресурсів і закінчуючи їх спалюванням для одержання тепла й електроенергії - усе це досить згубно відбивається на екологічному балансі планети. Нарешті, саме "викопна" енергетика відповідальна за проблему зміни клімату, пов'язану зі збільшенням концентрації парникових газів. Тобто питання підвищення енергоефективності економіки зараз є одним із самих животрепетних для всіх країн без винятку.

Енергозбереження зараз стає одним із пріоритетів політики будь-якої компанії, що працює в сфері виробництва або сервісу. І справа тут навіть не стільки в екологічних вимогах, скільки в цілком прагматичному економічному факторі. Це обумовлене тим, що питомі енерговитратні на виробництво основних видів продукції в Україні значно вище, чим у західноєвропейських країнах. Однієї з основних причин такого положення є застарілі енергомарнотратні технології, устаткування і т.д.

Раціональне використання й ощадлива витрата ресурсів органічного палива (вугілля, нафта, природний газ), підвищення ефективності кінцевого споживання енергії у всіх секторах економіки, розвиток відновлюваних джерел енергії (біомаси, гідроелектроенергії, сонячній енергії, енергії вітру й геотермальної енергії й інших джерел) - усе це, разом узятє, може забезпечити потреби людства в енергії й, отже, його сталий розвиток у глобальному масштабі.

Розвиток суспільства знаходить вираження в зростаючій необхідності задоволення певних потреб. Задоволення частини цих потреб пов'язане з необхідністю споживання енергії безпосередньо або для виробництва товарів або надання послуг. Таким чином, використання енергії є життєво важливим для соціально-економічного розвитку й вносить свій внесок у поліпшення умов життя, підвищуючи комфортність житла, удосконалюючи засіб пересування, полегшуючи умови праці і т.д.

Однієї з основ промислової цивілізації завжди було велтикомаштабне й усе зростаюче споживання енергії як в області виробництва продукції, так і в сфері їх споживання. У зв'язку із цим у деяких країнах негативний вплив на навколишню природу, на людину і його здоров'я, викликане виробництвом і споживанням енергії, досяглося загрозливого рівня.

Дотепер лише економічні обмеження або в окремих випадках труднощів з доступом до паливно-енергетичних ресурсів (географічного або політичного характеру) були стримуючими факторами нарощування обсягів виробництва й

споживання енергії. Розширення енергетичного сектору, пов'язане з необхідністю задоволення зростаючих потреб суспільства в енергії, розглядалося як безмежне.

Підвищення енергетичної ефективності повинне розглядатися як виявлення й реалізація заходів і інструментів з метою забезпечити задоволення потреб у послугах і товарах при найменших економічних і соціальних витратах на необхідну енергію й при мінімальних витратах, необхідних для збереження природного середовища в гармонії зі сталим розвитком на місцевому, національному, регіональному й світовому рівнях.

Незважаючи на досить істотне вповільнення із середини 70-х років темпів росту енергоспоживання в промислово розвинених країнах, при збереженні існуючої динаміки до 2030 р. енергоспоживання у світі подвоїться. Недолік щодо легкодоступних енергетичних ресурсів, їх концентрація в певних географічних зонах, збільшення вартості енергоносіїв і використання усе більш небезпечних видів енергії можуть викликати або кризові ситуації й екологічні катастрофи, або сповільнити або зупинити розвиток більшої частини миру. [14]

Обмеження, пов'язані з охороною навколишнього середовища, у комбінації з економічними й політичними обмеженнями в області енергозабезпечення суттєво впливають на визначення стратегії сталого розвитку, тобто стратегії забезпечення необхідної якості життя всіх нині мешкаючих жителів планети й майбутніх поколінь і мінімізації небезпеки для навколишнього середовища, економічних і соціальних витрат, пов'язаних із виробництвом і споживанням енергії. Це і є те, що називається стратегією енергозбереження.

Така стратегія заснована, насамперед, на серйозному перегляді самої концепції потреби в енергії. Ідея полягає в тому, що суспільний розвиток може забезпечуватися з використанням значно меншої кількості енергії, чому в цей час, при загальних витратах також значно нижче сьогоденних рівнів. Це твердження слушне навіть для країн, що використовують самі передові технології й привабливі найбільш ефективною економікою. Промислово розвинені країни, насамперед ті з них, які використовують енергію найбільше неефективно, можуть значно скоротити її витрати без погіршення рівня життя й негативного впливу на економіку. Країни, що розвиваються також можуть підвищити рівень свого добробуту при більш низьких темпах росту споживання енергії, чому це здійснювалося в минулому в розвинених країнах. І в тих, і в інших країнах енергозбереження з'явиться важливим фактором, що поліпшують як економічні показники, так і стан навколишнього середовища.

Енергозбереження - це фактор економічного розвитку, на практиці, що показав, що дешевше здійснити заходу щодо економії енергії, чим збільшити її виробництво. [17]. Це означає, що фінансові ресурси, призначені для розширення виробництва енергії, могли б бути направлені на інші види діяльності по підвищенню життєвого рівня людей. Крім такого ефекту від вивільнення значних фінансових ресурсів, досить великий і безпосередній вплив росту ефективності використання енергії на виробничу діяльність у

плані підвищення продуктивності й конкурентоспроможності промисловості. Слід урахувати й той факт, що розвиток національного виробництва передового енергетично ефективного встаткування дозволить вийти з таким устаткуванням на закордонні ринки.

Вигоди від підвищення енергетичної ефективності для навколишнього середовища очевидні: енергія, яка приносить найменшу шкоду навколишньому середовищу, - це та енергія, яку не треба споживати, а значить і не треба робити. У кожному випадку, коли її споживання для певних цілей буде зменшуватися (за рахунок поліпшення теплоізоляції приміщень, підвищення КПД двигунів і т.д.), викиди забруднюючих речовин будуть автоматично скорочуватися у відповідній пропорції. Підвищення ефективності використання палива й енергії є найдешевшим шляхом захисту навколишнього середовища. Крім того, користь для навколишнього середовища - це безкоштовна нагорода в порівнянні з витратами на заходи, спеціально реалізовані для захисту навколишнього середовища й контролю над забрудненням. Тому енергозберігаючі заходи повинні займати пріоритетне місце в державній екологічній політиці, а національна стратегія енергозбереження повинна бути складовою частиною економічних стратегій, що забезпечують схоронність природного середовища й розвиток суспільства.

Національна стратегія енергозбереження буде працювати тільки в тому випадку, якщо вона буде керуватися наступними засадами:

- ☐ Усвідомленням існування тісного взаємозв'язку розвитку економіки й стану навколишнього середовища на регіональному рівні й у світовому масштабі;
- ☐ Необхідністю постійного поліпшення стану навколишнього середовища і якості життя як в, що розвиваються, так і в промисловорозвинутих державах;
- ☐ Обов'язковим залученням усіх шарів суспільства в процес вирішення цих проблем, так і їх участю в успішнім здійсненні цих принципів;
- ☐ Повинна бути досить гнучкої енергетична й економічна політика кожної країни й кожного регіону;
- ☐ Міжнародне співробітництво в області енергозбереження повинне бути посилене в рамках уже існуючої діяльності регіональних і міжнародних організацій, двосторонніх угод і т.д.

За останнє десятиліття й в Україні, прийшли до розуміння гострої необхідності інтенсифікації зусиль по здійсненню широкомасштабних енергозберігаючих програм в усіх без винятку секторах економіки на національному, регіональному й місцевому рівнях. Висока енергоємність вітчизняної економіки, рівень якої в середньому в 3 рази перевищує відповідні показники у ведучих промислово розвинених країнах, тяжким фінансовим тягарем лягає на державний і регіональні бюджети, не дозволяє підняти економічну конкурентоспроможність промислової продукції, що випускається українськими підприємствами, збільшує й без того напружену екологічну обстановку в країні. Однак тільки розуміння необхідності й бажання здійснювати енергозберігаючі заходи для досягнення загального успіху енерго- політики, що зберігає, у країні явно недостатньо. Для цього на

рівні кінцевого споживача потрібно, у першу чергу, знання як це зробити і який найбільш оптимальний для цього шлях, а також мати необхідні компоненти технічних, фінансових і організаційних засобів. У більш широкому масштабі для цього, як свідчить досвід ведучих промислово розвинених країн миру, необхідна кваліфікована розробка комплексів заходів щодо організаційного, інституціонального, нормативно-правового, фінансово-економічного, науково-технічного й інформаційно-освітнього напрямкам енергозберігаючої політики. Необхідні знання спектра наявних можливостей енергозбереження в кожній конкретній галузі економіки, уміння вибрати найбільше підходяще за техніко-економічними критеріями для різних категорій енергоспоживачів заходу й визначити послідовність їх реалізації. На жаль, за рівнем знань у цих областях Україна поки відстає від багатьох закордонних країн.

Для перебудови енергоємних складових частин народного господарства на енергозберігаючій основі необхідно послідовно й наполегливо замінювати старі енергетично неефективні технології на нові й економічні. Яскравим прикладом такого підходу може стати металургійний комплекс. За розрахунками фахівців широке використання в металургії нового енергозберігаючого обладнання дозволить заощадити приблизно 12% вироблюваної енергії. [22].

Потрібно також відзначити більшу енергоємність комунального господарства. Підземні комунікації, будинку, квартири в багатьох випадках обігрівають навколишнє середовище. Багато з комунікацій і джерел тепла перебуває в незадовільному технічному стані. Приклад інших країн показує, що економія енергії, використовуваної для опалення й висвітлення будинків, може скласти до 15% енергії, що витрачається.

Оцінки експертами обсягів можливої економії енергії в результаті енергозберігаючої структурної перебудови народного господарства показують, що вона може скласти до 30%. Це означає, що при сучасному рівні видобутку нафти, вугілля, газу, виробництві електроенергії при раціональних економічних структурах можна було б збільшити ефективне енергоспоживання майже на третину. Такої кількості додаткової енергії вистачило б на багато років успішного соціально-економічного розвитку країни.

2.2.3. Сучасна енергетика, її розвиток і взаємодія з технологіями енергозбереження

Теплові електростанції

Теплова електростанція (ТЕС) - це електростанція, що виробляє електричну енергію в результаті перетворення теплової енергії, що виділяється при спалюванні органічного палива. На теплових електростанціях перетвориться енергія спалювання палива спочатку в механічну, а потім в електричну. Паливом для них служить вугілля, торф, газ, горючі сланці, мазут.

Теплові електричні станції підрозділяють на конденсаційні (КЕС), призначені для вироблення тільки електричної енергії, і теплоелектроцентралі (ТЕЦ), що роблять крім електричної теплову енергію у вигляді гарячої води й пари. Теплові конденсаційні електростанції мають невисокий КПД (30- 40%), тому що більша частина енергії губиться з топковими газами, що відходять, і прохолоджує водою конденсатора.

Гідроелектричні станції

Гідроелектрична станція (ГЕС) - це комплекс споруджень і встаткування, за допомогою яких енергія потоку води перетворюється в електричну енергію. ГЕС складається з послідовного ланцюга гідротехнічних споруджень, що забезпечують необхідну концентрацію потоку води й створення напору, і енергетичного встаткування, що перетворює енергію води, що рухається під напором, у механічну енергію обертання, яка, у свою чергу, перетворюється в електричну енергію.

В 60-х рр. намітилася тенденція до зниження частки ГЕС у загальнім світовім виробництві електроенергії й усе більшому використанню ГЕС для покриття пікових навантажень. ДО 1970 усіма ГЕС миру проводилося близько 1000 млрд. кВт-г електроенергії в рік, причому починаючи з 1960 частка ГЕС у світовім виробництві знижувалася в середньому за рік приблизно на 0,7%., тому що їхній економічний гідроенергетичний потенціал практично вичерпаний

Найважливіша особливість гідроенергетичних ресурсів у порівнянні з іншими паливно-енергетичними ресурсами – їх безперервне відновлення. Відсутність потреби в паливі для ГЕС визначає низьку собівартість вироблюваної на ГЕС електроенергії. Тому спорудженню ГЕС, незважаючи на значні, питомі капіталовкладення на 1 кВт установлений потужності й тривалі строки будівництва, надавалося й надається велике значення, особливо коли це пов'язане з розміщенням електроємних виробництв.

Атомні електростанції

Атомна електростанція (АЕС) - це електростанція, у якій атомна (ядерна) енергія перетворюється в електричну. Генератором енергії на АЕС є атомний реактор. Тепло, яке виділяється в реакторі в результаті ланцюгової реакції розподілу ядер деяких важких елементів, потім так само, як і на звичайних теплових електростанціях (ТЕС), перетворюється в електроенергію. На відміну від ТЕС, що працюють на органічному паливі, АЕС працює на ядернім пальному. При розподілі 1 г ізотопів урану або плутонію вивільняється 22500 кВт•г, що еквівалентно енергії, утримуючій в 2800 кг умовного палива. Установлене, що світові енергетичні ресурси ядерного пального (уран, плутоній і ін.) суттєво перевищують енергоресурси природних запасів органічного палива. Це відкриває широкі перспективи для задоволення швидко зростаючих потреб у паливі. Крім того, необхідно враховувати всі обсяг, що збільшується, споживання вугілля й нафти для технологічних цілей світової хімічної

промисловості, яка щодо цього серйознішає конкурентному теплових електростанцій. Незважаючи на відкриття нових родовищ органічного палива й удосконалювання способів його видобутку, у світі спостерігається тенденція до відносного збільшення його вартості. Це створює найбільш важкі умови для країн, що мають обмежені запаси палива органічного походження. Очевидна необхідність найшвидшого розвитку атомної енергетики, яка вже займає помітне місце в енергетичному балансі ряду промислових країн миру.

Економічність АЕС визначається її основними технічними показниками - одинична потужність реактора, енергонапруженість активної зони, глибина вигорання ядерного пального, коефіцієнт використання встановленої потужності АЕС за рік.

АЕС, що є найбільш сучасним видом електростанцій, мають ряд істотних переваг перед іншими видами електростанцій. При нормальних умовах функціонування вони абсолютно не забруднюють навколишнє середовище, не вимагають прив'язки до джерела сировини й відповідно можуть бути розміщені практично скрізь, нові енергоблоки мають потужність практично рівну потужності середньої ГЕС, однак коефіцієнт використання встановленої потужності на АЕС (80%) значно перевищує цей показник у ГЕС або ТЕС. Значних недоліків АЕС при нормальних умовах функціонування практично не мають. Однак не можна не відзначити небезпека АЕС при можливих форс-мажорних обставинах (землетрусах, ураганах і т.п.) - тут старі моделі енергоблоків становлять потенційну небезпеку радіаційного зараження територій через неконтрольований перегрів реактора.

2.2.4. Стан і перспективи використання нетрадиційних і поновлюваних джерел енергії

При існуючому рівні науково-технічного прогресу основна частина енергоспоживання може бути забезпечена за рахунок використання органічних палив, ядерного палива й гідроенергії. Однак органічне паливо до 2020 р. може задовольнити запити світової енергетики тільки частково. Інша частина енергоспоживання повинна бути задоволена за рахунок інших джерел енергії – нетрадиційних і поновлюваних.

Поновлювані джерела енергії – це джерела на основі постійно існуючих або періодично виникаючих у навколишньому середовищі потоків енергії. Поновлювана енергія не є наслідком цілеспрямованої діяльності людини й це є її відмінною ознакою.

Непоновлювані джерела енергії – це природні запаси речовин і матеріалів, які можуть бути використані людиною для виробництва енергії. Прикладом можуть служити ядерне паливо, вугілля, нафта, газ. Енергія непоновлюваних джерел на відміну від поновлюваних перебуває в природі у зв'язаному стані й вивільняється в результаті цілеспрямованих дій людини.

До нетрадиційних і поновлюваних джерел енергії ставляться торф, енергія біомаси (відходи сільськогосподарські, лісового комплексу, комунально-побутові й промислові, енергетичні плантації у вигляді сільськогосподарських культур, деревинно-чагарникової й трав'янистої рослинності), енергія вітру, енергія сонця, енергія водних потоків на суші (гідроелектростанції потужністю менш 1 Мвт), середньо високопотенційна геотермальна енергія, енергія морів і океанів (припливи й відливи, плинні, хвилі, температурний градієнт), низькопотенційна теплова енергія (грунту й ґрунту, будинків і приміщень, сільськогосподарських тварин).

Стратегічними цілями використання нетрадиційних і поновлюваних джерел енергії є:

- ☐ скорочення споживання неоновлюваних паливно-енергетичних ресурсів;
- ☐ зниження екологічного навантаження від паливно-енергетичного комплексу;
- ☐ забезпечення енергоресурсами децентралізованих споживачів;

Необхідність розвитку поновлюваної енергетики визначається її

роллю у вирішенні наступних проблем:

- ☐ забезпечення стійкого тепло- і електропостачання населення й виробництва в зонах децентралізованого енергопостачання;
- ☐ забезпечення гарантованого мінімуму енергопостачання населення й виробництва в зонах централізованого енергопостачання енергії, що випробовують дефіцит, запобігання збитків від аварійних і обмежувальних відключень;
- ☐ зниження шкідливих викидів від енергетичних установок у містах і населених пунктах зі складною екологічною обстановкою, а також у місцях масового відпочинку населення [22].

2.2.5. Шляхи підвищення ефективності використання енергії

У промисловості

До 75% усієї споживаної електроенергії на виробництвах використовується для приведення в дію всіляких електроприводів. Як правило, на більшості вітчизняних підприємств установлені електродвигуни з певним запасом по потужності розраховуючи на максимальну виробничість устаткування, незважаючи на те, що годинник його пікового навантаження становив усього 15-20% від загального часу роботи. У результаті такі електродвигуни витрачають більше енергії, чому це необхідно на величину перевищення втрат установлених двигунів у порівнянні із двигунами меншої потужності, якщо їх використовувати для приводу тих же агрегатів. При цьому економія електроенергії досягається за рахунок заміни електродвигунами меншої потужності. Якщо середнє навантаження електродвигуна становить менш 45% номінальної потужності, то заміна його менш потужним електродвигуном завжди доцільна. При навантаженні електродвигуна більш

70% номінальної потужності можна вважати, що заміна його недоцільна. При навантаженні електродвигуна в межах від 45 до 70% номінальної потужності доцільність його заміни повинна бути підтверджена техніко-економічними розрахунками на базі даних про зменшення сумарних втрат активної потужності в електричній системі й в електродвигуні. [20].

Режим енергозбереження особливо актуальний для механізмів, які частину часу працюють зі зниженим навантаженням, - конвеєри, насоси, вентилятори й т.п. Комплексно підійти до розв'язку цієї проблеми дозволяє автоматизація технологічних і виробничих процесів на базі перетворювачів частоти. Зокрема, добре себе зарекомендували частотно-регульовані електроприводи із вбудованими функціями оптимізації енергоспоживання. Суть полягає в гнучкій зміні частоти їх обертання залежно від реального навантаження, що дозволяє заощаджувати до 30-50% споживаної електроенергії. При цьому, як правило, не потрібна заміна встановленого електродвигуна, що особливо актуально при модернізації виробництва. Крім зниження витрати електроенергії, економічний ефект від застосування частотно-регульованих електроприводів досягається шляхом збільшення ресурсу роботи електротехнічного й технологічного встаткування, що стає додатковим плюсом.

Такі енергозберігаючі електроприводи й засоби автоматизації можуть бути впроваджені на більшості промислових підприємств і в сфері ЖКГ - від ліфтів і вентиляційних установок до автоматизації цілих технологічних ліній.

Значними є резерви економії електроенергії, засновані на переході до нових технологічних розв'язків у виробництві продукції на кожному підприємстві, на переході до нових апаратурних оформлень традиційних технологічних процесів, що, як правило, супроводжується істотним зниженням питомих норм витрати. Це саме й повинне бути предметом розгляду в ході проведення енергоаудитів спільно фахівцями-енергетиками й технологами.

Окремого розгляду на кожному підприємстві заслуговують питання режиму роботи системи електропостачання з погляду мінімізації втрат, а також оптимізації потоків реактивної енергії.

Істотного скорочення споживання електроенергії для цілей висвітлення можна досягти шляхом заміни застарілого світлотехнічного обладнання на сучасне, у тому числі застосовуючи й світлодіодні джерела світла, що мають в 8-10 раз менше питоме електроспоживання в порівнянні із традиційними лампами розжарювання.

Назвемо й типові для всіх підприємств наступні прийоми економії енергії:

- в електричних мережах – за рахунок раціонального вибору перетинів проводів, застосування способів з'єднання, що володіють малими перехідними опорами, рівномірного розподілу навантаження по фазах;
- в електричних приводах – за рахунок установки автоматичних обмежників холостого ходу електричних машин;

- у трансформаторах – за рахунок їх оптимального завантаження, забезпечення можливості створення економічних режимів для паралельно працюючих трансформаторів;
- у компресорних установках – за рахунок автоматичного регулювання продуктивності компресора при коливаннях витрати стисненого повітря керуванням клапанів на всасе, використанням компресорів зі зниженим номінальним робочим тиском;
- у насосних установках – за рахунок автоматизації роботи насосних агрегатів і застосування насосів з високим КПД;
- у вентиляційних установках – за рахунок автоматизації роботи й застосування економічних вентиляторів, впровадження економічних способів регулювання продуктивності, блокування вентиляторів теплових завіс із обладнаннями відкривання й закривання воріт;
- в освітлювальних електроустановках – за рахунок правильного вибору типу ламп і світильників, застосування різних обладнань автоматичного включення й відключення світильників, підтримки номінального рівня напруги в мережі;
- у теплових мережах і на технологічному устаткуванні – за рахунок скорочення втрат тепла шляхом застосування сучасних футеровочних і ізоляційних матеріалів;
- у системах пароснабження - за рахунок збору, обробки й використання конденсату.

У побуті

Так, уже давно відомі економічні системи висвітлення, широко впроваджені в країнах Західної Європи, США й особливо в Японії. Інтерес до них не дивний, враховуючи, що, залежно від призначення приміщень, на висвітлення може витрачатися до 60% загального електроспоживання житлових і офісних будинків. Сучасні енергозберігаючі системи висвітлення дозволяють знизити витрати на висвітлення, як уже вказувалося, в 8-10 раз у порівнянні із традиційними, що використовують лампи розжарювання.

До числа найбільше енергоспоживчого встаткування, використовуваного в житлових і офісних приміщеннях, ставиться практично вся кліматична техніка, насамперед кондиціонери. Тому провідні виробники такої техніки застосовують новітні технології й конструкторські розробки, що дозволяють зменшити енерговитрати при збереженні високої продуктивності. Наприклад, використання патентованого повітророзподільника, що забезпечує формування приточної струменя з далекобійністю від 3,5 до 18 м за рахунок автоматично регульованого положення лопаток, що закручують повітряний потік. Основною перевагою такої конструкції є висока енергетична ефективність завдяки поліпшеним показникам організації повітрообміну, рециркуляції повітря й рекуперації тепла.

У сфері ЖКГ

Значна частина всіх енергоресурсів країни витрачається на опалення житлових, суспільних і виробничих будинків. Тому без боротьби з непродуктивними втратами тепла в них енергозбереження в цій сфері немислимо.

Тут слід виділити три основні напрямки енергозбереження.

По-перше, це зниження втрат на етапі вироблення й транспортування тепла - тобто підвищення ефективності роботи ТЕС, модернізація ЦТП із заміною неекономічного встаткування, застосування сучасних теплоізоляційних матеріалів при прокладці й модернізації теплових мереж.

По-друге, зниження тепловтрат будинків за рахунок комплексного застосування теплоізоляційних розв'язків для зовнішніх конструкцій, що обгороджують (у першу чергу фасадів і покрівель). Наприклад, сучасні штукатурні системи утеплення фасадів дозволяють скоротити тепловтрати через зовнішні стіни не менш чому у два рази.

І, по-третє, використання радіаторів опалення з автоматичним регулюванням і систем вентиляції з функцією рекуперації тепла. Типова структура витрати теплової енергії будинку й потенціал енергозбереження представляються наступними:

1. Зовнішні стіни – 30% (потенціал 50%);
2. Вікна – 35% (потенціал 50%);
3. Вентиляція – 15% (потенціал 50%);
4. Гаряче водопостачання – 10% (потенціал 30%);
5. Дах, підлога – 8% (потенціал 50%);
6. Трубопровід, арматури – 2% (потенціал 5%).

Як бачимо, основне споживання пов'язане з опаленням будинку для компенсації теплових втрат через вікна, стіни, дах, підлогу, за рахунок вентиляції.

Якість теплоізоляції є чинником, що визначають рівень енергоспоживання будинків, споруджень і втрат на енергокомунікаціях. Заходу щодо утеплення конструкцій, що обгороджують, і їх потенціал теплосбереження такі:

1. Усунення вступів холодного повітря за рахунок простого утеплення вікон і дверей - 0-15%.
2. Потрійне остеклення (скорочує приплив УФ радіації) – 5-10%.
3. Спеціальні штори на вікна – 5-10%.
4. Утеплення горища додатковою ізоляцією товщиною 100-150 мм – 4-7%.
5. Утеплення ділянки стіни за радіатором – 2-3%.

Важливе значення, має стан вікон. В ідеалі заповнення віконних прорізів повинні мати такі ж характеристики по захисту від шуму, втратам тепла й міцності, як і стінові конструкції, що обгороджують, забезпечуючи при цьому необхідну освітленість, комфортне провітрювання, простоту й зручність в експлуатації.

Найбільше ефективно це досягається установкою віконних рам із двошаровим теплозахисним склом.

Опір теплопередачі одного звичайного скла становить приблизно $0,17 \text{ м}^2 \text{ ДО/Вт}$, а склопакета із двох звичайних стекол – $0,36 - 0,39 (\text{м}^2 \text{ ДО})/\text{Вт}$. Наведений опір теплопередачі трехстекольного вікна з урахуванням матеріалу, з якого воно виготовлене, може досягати значення, що перевищує $0,6 (\text{м}^2 \text{ ДО})/\text{Вт}$. Найбільший ефект досягається при використанні в склопакеті одного зі стекол із селективним покриттям, здатним відбивати теплові хвилі усередину приміщення й одночасно пропускати зовні сонячне теплове випромінювання. Тільки за рахунок застосування в склопакеті такого скла, а також уведення в міжскляний простір більш щільного, чому повітря, газу, наприклад, аргону, криптону або ксенону, можна добитися величини термічного опору, що наближається до одиниці. Дослідження показують, що конструктивні розв'язки вікон і, насамперед, їх скляної частини зможуть сприяти досягненню термічного опору теплопередачі, рівного $1,8-2,0 (\text{м}^2 \text{ ДО})/\text{Вт}$.

Вітчизняний і закордонний досвід свідчать, що всі ці заходи дозволяють скоротити витрати тепла на обігрів будинків в окремих випадках не менш чому на 40%.

Слід підкреслити, що перерахованими заходами далеко не вичерпується весь спектр підходів і технічних розв'язків при вирішенні проблем енергозбереження в сфері ЖКГ.

Міські програми енергозбереження

Основними напрямками по організації ощадливого використання енергоресурсів у міських господарствах є:

1. Переклад міських підприємств на диференційовану за часом доби форму розрахунків за електроенергію;
2. Установка автоматизованих систем обліку енергоресурсів;
3. Впровадження систем керування розподілом тепла в будинках різного призначення;
4. Обладнання локальних теплових вузлів з електронагрівом пільгових тарифів, що працюють у тимчасовій зоні, на електроенергію з теплонакопителями;
5. Реконструкція й технічне переозброєння енергогенеруючих джерел, комунікацій, мереж тепло-, електро- і водопостачання;
6. Застосування електронної пускорегулюючої апаратури (ЕПРА) для газорозрядних ламп висвітлення й обладнань автоматичного керування міським висвітленням;
7. Установка систем частотно-регульованих приводів для електродвигунів, використовуваних у міськму комунальному господарстві;
8. Перехід до вискоефективного виробництва енергії на базі нетрадиційних і поновлюваних джерел.

Деякі шляхи організації роботи в сфері енергозбереження

1. Удосконалювання енергетичного господарства тільки в тому випадку, коли ця робота може принести, в остаточному підсумку, істотний економічний або екологічний ефект.

2. Визначення, виду втрат енергії на об'єкті, які можуть бути усунуті, а які немає. Визначення черговості усунення втрат. Це, зрозуміло, не ставиться до випадку, коли проводиться радикальна заміна об'єкта на новий, більш досконалий.

3. Избегание використання як дуже малих, так і дуже більших різниць температур при теплопередачі. Оскільки, перші приводять до необхідності значно збільшувати робочі поверхні апаратів, а другі – до більших втрат енергії. А також, у першому наближенні оптимальні різниці температур між потоками повинні бути пропорційні середній абсолютній температурі.

4. Вживання заходів до відома до мінімуму, а ще краще виключити змішання потоків з різними температурами, тисками або (і) концентраціями. Іноді це важко зробити без радикальної зміни технології, наприклад, при змішанні кисню з повітрям для збагачення доменного дуття, в інших випадках ціль може бути досягнута шляхом невеликих змін.

5. По можливості використання протиструмних, а не пряmostрумних процесів, як при теплопередачі, так і масопередачі й хімічних реакціях. При протитечії втрати енергії завжди менше.

6. Не скидати високотемпературні потоки, як речовини (рідин або газів), так і тепла в навколишнє середовище. Те ж ставиться й до потоків з температурою суттєво нижче, чим у навколишньому середовищі. У даних случаях необхідно шукати або створювати споживача (у своєму господарстві або поблизу), що бідує в нагріванні або охолодженні своїх об'єктів.

7. Враховуючи, що практично кожна зміна в будь-якій місці технологічного ланцюжка позначається на характеристиках інших її ланок, необхідно стежити за тим, щоб поліпшення характеристик в одному місці не викликало істотного їхнього погіршення в іншому. У результаті такого впливу може відбутися зниження ефективності системи в цілому.

8. Оскільки, вартість споживаної енергії всіх видів для конкретної ділянки тим більше, чим далі розташована дана ділянка технологічного ланцюга від її початку (входу), те економія одиниці енергії в заключних ланках системи приводить до більшого зниження загальних витрат, чому економія на початкових ділянках.

9. Необхідно звертати увагу на втрати тих видів енергоносіїв, які мають найбільш високий потенціал - електроенергія, високотемпературні або низькотемпературні потоки (водяна пара високих параметрів, рідкі кисень і азот, стиснене повітря і т.д.).

10. Використання, по можливості, природних енергетичних ресурсів (сонячне випромінювання, вітер, низьку температуру повітря в зимові місяці і т.д.).

11. Раціональне використання тимчасових «провалів» у споживанні електроенергії – не тільки безпосередньо у виробництві продукції, але й для акумулювання енергетичних ресурсів (у вигляді тепла, стисненого повітря й ін.).

12. Ретельна перевірка пропозицій по новим «надефективним» процесах, машин і їх систем, особливо, у тих випадках, коли автори посиляються на високі наукові авторитети або, навпаки, ниспровергають їх.

Енергозберігаючі матеріали й природні ресурси

Регіони України мають у своєму розпорядженні більший потенціал організаційного й технологічного енергозбереження. Реалізація освоєних у вітчизняній і світовій практиці організаційних і технологічних заходів щодо економії енергоресурсів здатна до 2020 р. зменшити витрати в країні на 40-48% тонн умовного палива. Близько третини потенціалу енергозбереження мають галузі паливно-енергетичного комплекс, інша третина зосереджена в інших галузях промисловості й у будівництві, понад чверть – у комунально-побутовому секторі, 6-7% - на транспорті, 3% - у сільському господарстві.

Енергозбереження є однією з найголовніших завдань XXI століття. Від результатів розв'язку цієї проблеми залежить місце нашого суспільства в ряді розвинених в економічних відносинах країн і рівень життя громадян. Відсутність на теперішній час у достатній кількості (нафта, газ) викопних їх, що впливають на використання, кількості у виробництві тепловий і електричної енергії зобов'язує інтелектуальний потенціал в Україні на вирішення енергетичних проблем не тільки в частині заміни видів палива, але й розв'язку завдань у частині енергозберігаючих технологій. [25]

Перед суспільством поставлене дуже амбіційне завдання – добитися підвищення валового внутрішнього продукту (ВВП), і розв'язати це завдання, не змінивши радикального відношення до енергозбереження, не знизивши енергоємність виробництва, не вдасться. Енергозбереження повинне бути віднесене до стратегічних завдань держави, будучи одночасно й основним методом забезпечення енергетичної безпеки, і єдиним реальним способом збереження високих доходів від експорту продукції металургійної промисловості.

Необхідні для внутрішнього розвитку енергоресурси можна одержати не тільки за рахунок застосування угледородного сировини наявної в країні (кут, торф, природний газ), але й за рахунок енергозбереження безпосередньо в центрах споживання енергоресурсів – більших і малих поселеннях.

Стратегічна мета енергозбереження одна й впливає з його визначення – це підвищення енергоефективності у всіх галузях, у всіх поселеннях і в країні в цілому. І завдання – визначити, якими заходами й наскільки можна здійснити це підвищення. [21]

Розв'язок завдань підвищення енергоефективності на сьогоднішньому етапі, коли існує великий резерв маловитратних заходів, також збігається з більшістю стратегічних цілей держави й господарюючих об'єктів.

Сучасна енергетика, заснована в першу чергу, на використанні викопних видів палива (нафта, газ, вугілля), виявляє найбільш масивний вплив на навколишнє середовище. Починаючи від видобутку, переробки й транспортування енергоресурсів і закінчуючи їх спалюванням для одержання

тепла й електроенергії – усе це досить згубно відбивається на екологічному балансі планети.

Основна роль у збільшенні ефективності використання енергії належить сучасним енергозберігаючим технологіям. Особливо слід зазначити підприємства, що споживають природний газ, видобуток якого в Україні обмежена, і впровадження диверсифікованості енергетики значно позначиться на складових внутрішній валовий продукт (ВВП). За даними фахівців, частка енерговитрат у собівартості продукції в Україні досягає 40-45%, що значно вище, чим, наприклад, у західноєвропейських країнах. Так витрата питомого палива на вироблення 1 Гкал в Україні становить порядку 170 грам, а в Європі 140 грам, різниця майже 30%. [18]

Однієї з основних причин такого положення є застарілі енергомарнотратні технології, устаткування й прилади. Очевидно, що зниження таких витрат і застосування енергозберігаючих технологій дозволяє підвищити конкурентноспособність бізнесу.

Одним з напрямків розвитку енергозбереження – удосконалення електропривода.

Як правило, на більшості вітчизняних підприємств установлені електродвигуни з більшим запасом по потужності розраховуючи на максимальну продуктивність устаткування, незважаючи на те, що годинник пікового навантаження становив усього 15-20%. Так само обертання електродвигунів з постійною швидкістю вимагає значної (до 60%) більшої енергії, чому це необхідно.

Зокрема, добре себе зарекомендували частотно-регульовані приводи із вбудованими функціями оптимізації енергоспоживання. Суть полягає в гнучкій зміні частоти їх обертання залежно від реального навантаження, що дозволяє заощадити до 30-50% споживаної електроенергії. При цьому найчастіше не потрібна заміна стандартного електродвигуна, що особливо актуально при модернізації виробництв.

На підприємствах добувної промисловості (шахти, рудники, кар'єри й т.п.) режим енергозбереження особливо актуальний – конвеєри, насоси, вентилятори й т.п., які частина часу працюють зі зниженим навантаженням. Такі енергозберігаючі електроприводи й засобу автоматизації можуть бути впроваджені на більшості промислових підприємств у галузі ЖКГ: від ліфтів і вентиляційних установок до автоматизації підприємств.

Якщо продовжити сферу міського господарства, то в побуті вже існують «розумні» системи висвітлення, які дозволяють заощаджувати електроенергію на висвітленні практичних усіх приміщень житлових і офісних. Так, енергозберігаючі системи висвітлення (у т.ч. енергозберігаючі лампи) дозволять знизити витрати на висвітлення в 8-10 раз.

Область застосування енергозберігаючих технологій у міському господарстві, побуті велика (висвітлення, кліматична техніка, опалення і т.д.) Тому всі перераховані вище технології й методи енергозбереження будуть малоефективні без боротьби з непродуктивними втратами тепла.

Енергозберігаючі матеріали в комунальній сфері

Головним напрямком підвищення енергоефективності в комунальній сфері, на думку фахівців компанії ROCKWOOL, світового лідера в області виробництва негорючої теплоізоляції, слід виділити три основні напрямки енергозбереження.

По-перше, це зниження втрат на етапі вироблення й транспортування тепла – тобто підвищення ефективності роботи ТЕС, модернізація ЦТП із заміною неекономічного встаткування, застосування довговічних теплоізоляційних матеріалів при прокладці й модернізації теплових мереж.

По-друге, підвищення енергоефективності будинків за рахунок комплексного застосування теплоізоляційних розв'язків для зовнішніх конструкцій, що обгороджують (у першу чергу, фасадів і покрівель).

По-третє, використання радіаторів опалення з автоматичною регуляцією й систем вентиляції з функціями рекуперації тепла.

В останні роки всі енергоефективні технології поєднуються в концепцію так званого пасивного будинку, тобто житла, максимально дружнього навколишньому середовищу. У Західній Європі зараз будуються пасивні будинки з енергоспоживанням не більш 15 Квт, ч/м³ рік, що більш ніж в 10 раз економічніше типовий вітчизняної «хрущовки». Можна сказати, що такі будинки - це майбутнє світового будівництва, адже вони фактично опалюються за рахунок тепла, виділюваного людьми й енергоприладами.

На мою думку, потенціал енергозбереження, якщо його перевести в умовне паливо, становить до 40% усього енергоспоживання країни. В економічному вираженні це сотні мільйонів тонн вуглекислого газу, які не потраплять в атмосферу.

Таким чином, енергозберігаючі технології дозволяють розв'язати відразу кілька завдань: заощадити істотну частину енергоресурсів, розв'язати проблеми вітчизняного ЖКГ, підвищити ефективність виробництва й зменшити навантаження на навколишнє середовище.

Розвиток енергозбереження, при виробництві електро- і теплоенергії, створення енергозберігаючих технологій, матеріалів нерозривно пов'язане з розвитком поновлюваних ресурсів.

2.2.6. Напрямки розвитку регіону по наявності природних ресурсів

Енергозберігаючі й енергоефективні технології – основа енергетичної безпеки

Розвиток економіки супроводжується ростом споживання енергоресурсів. Реалізація оголошених національних програм, особливо в частині «доступного й комфортного житла», чи навряд може бути успішно здійснена без достатньої кількості природних ресурсів.

На жаль, у країні не досить повно визначена система доступу до енергоресурсів. Діюча законодавча база суперечлива й більше захищає інтереси природних монополістів. Більше того, вартість приєднання до мереж і систем енергоресурсів не тільки дорога, але має й підводні потоки. І, об'єктивно,

природні ресурси не нескінченні. Видобуток, транспортування й доставка їх до споживача коштує більших сил і засобів.

Розрахунки показують, що тільки в сфері ЖКГ потенційні ресурси енергозбереження становлять не менш 50%. Однак проблеми енергосбереження от уже протягом ряду років більше декларуються, чому практично вирішуються. На нашу думку, необхідно сформувати й удосконалити економічні й організаційно-правові механізми більш інтенсивного впровадження енергоефективних технологій при збереженні/підвищенні якості й стійкості функціонування системи комунальної інфраструктури міського господарства.

Це зажадає комплексного підходу до розгляду ефективного використання енергетичних ресурсів як при їхньому виробництві, транспортуванні, так і при споживанні, з урахуванням збалансованості інтересів як виробників, так і споживачів.

Повинне стимулюватися підвищення інвестиційної привабливості впровадження енергоефективних технологій з боку приватних інвесторів.

Враховуючи рівень технічного стану систем теплопостачання й кваліфікацію обслуговуючого персоналу в ланці виробництва тепла в більшій мірі необхідно наголосити на впровадження енергозберігаючих технологій у сфері споживання. Отут є серйозні проблеми як у сфері існуючого житлово-комунального фонду, так і в сфері нового будівництва.

На жаль, існуюча ліберальність будівельних норм і правил дозволяє тиражувати проектування й будівництво енерговитратних житлових і суспільних будинків.

Дія заходів повинна бути спрямована й на те, щоб виробити економічно й технічно обґрунтовані й експериментально підтверджені нормативами, дотримання яких контролювалося б не тільки на всіх стадіях інвестиційного процесу, але й при наступній експлуатації регіональних об'єктів.

Необхідно вжити заходів зниження екологічного навантаження на навколишнє середовище не тільки за рахунок абсолютного зниження використання енергоресурсів, але й за рахунок застосування екологічно чистого встаткування, технологічний процес яких проходить зі значним зниженням шкідливих викидів в атмосферу.

У цей час існує цілий ряд технологій, що дозволяють значно знизити витрата енергоресурсів для теплопостачання промислових підприємств і житлових будинків. Використовувані енергозберігаючі технології в системах споживання тепла дають однаковий ефект незалежно від того, централізована або автономна система теплопостачання.

Аналіз структури втрат при споживанні тепла в житлових будинках дозволяє визначити основні шляхи вирішення проблеми енергозбереження на етапі споживання:

- застосування горизонтальної поквартирної розведення системи опалення з індивідуальним керуванням і обліком споживаної теплової енергії для нового будівництва й установки реєстраторів тепла для існуючого житлового фонду;

- розробка й впровадження енергоефективної схеми приточно-витяжної вентиляції для будинків з підвищеною герметизацією конструкцій, що обгороджують, забезпечує комфортність проживання, захист і схоронність будівельних конструкцій від підвищеної вологості;

- перехід від потужних центральних теплових пунктів до використання автоматизованих індивідуальних теплових пунктів (ИТП) у кожному будинку з кількісно-якісним регулюванням споживання тепла залежно від температури зовнішнього повітря й переходом на усередині-домовий температурний графік 80–60°C із метою можливості застосування пластикових труб у системах опалення й гарячого водопостачання;

- використання сучасних будівельних матеріалів і технологій, таких як зведення конструкцій, що обгороджують, методом незнімної опалубки, підвищення теплоізоляційних властивостей фасадів, установка віконних конструкцій підвищеної герметичності і т.д., що дозволяють значно знизити втрати тепла через, що обгороджують конструкції й вікна.

Частина з перерахованих вище технологій, як, наприклад, підвищення теплоізоляційних властивостей, що обгороджують конструкцій, записані в нормативних документах і обов'язкові до застосування, інші ж залишені на розсуд проектувальників і будівельників.

Розгляд структури втрат тепла при виробництві, транспортуванні й споживанні дозволяє намітити для реалізації основні шляхи підвищення енергоефективності в цій сфері:

- наблизити джерела тепла, що працюють на газі, до споживача з метою зменшення втрат тепла при транспортуванні шляхом обладнання прибудованих, вбудованих, дахових автоматизованих котелень;

- організувати системи диспетчеризації, керування й обліку виробництва й споживання теплової енергії, використовуючи найсучасніші інформаційні технології, що дозволить перевести систему теплопостачання на якісно новий рівень інтелектуальних систем;

- використовувати замість існуючого якісного методу регулювання з температурним графіком 150–70°C кількісний метод відпустки тепла із частотно-регульованим електроприводом циркуляційних насосів з постійною температурою теплоносія 115–60°C у опалювальний період і 75°C у літній, який дозволяє знизити корозійне зношування теплових мереж і перейти на зворотному трубопроводі на використання пластикових матеріалів;

- при наявності обґрунтування економічного ефекту використовувати для цілей теплоелектропостачання промислових підприємств і житлових районів міні-ТЕЦ на базі сучасних газопоршневих або газотурбінних установок, обладнання електричних надбудов існуючих котелень із використання паротурбінних або газотурбінних агрегатів.

Цивілізація систем централізованого теплопостачання, як відзначають багато експлуатуючих організацій, повинне відбуватися саме таким шляхом і головним чином створенням умов для нерозривності всього ланцюга від вироблення тепла до споживача.

Якщо уважно проаналізувати статтю доктора техн. наук П.А.Хаванова «Децентралізоване теплопостачання – альтернатива або крок назад» («Новини теплопостачання», № 3, 2006), буде видно, що автор, полемізуючи сам із собою, повністю відповів на поставлене запитання: «Технічний рівень сучасного енергозберігаючого встаткування по виробленню, технології транспорту й розподілу теплоти дозволяє створювати ефективні й раціональні інженерні системи, рівень централізації яких повинен мати відповідне обґрунтування».

При кваліфікованих техніко-економічних розрахунках і обліку всіх супутніх умов ніщо не може бути «альтернативою або кроком назад», а може бути усвідомленим вибором, що задовольняють усіх господарюючих суб'єктів.

Основними перешкодами на шляху активного впровадження заходів щодо енергозбереження є, по-перше, у багатьох випадках якесь збільшення капітальних витрат при будівництві й відсутність механізму повернення вкладених коштів, по-друге, прихильність традиційним технологіям.

Пропоновані заходи з боку регіональних адміністрацій:

по-перше, це адміністративний контроль і примус;

по-друге, створення умов економічної зацікавленості суб'єктів у впровадженні нових технологій і економії ресурсів. Необхідно створити правову основу для стимулювання впровадження енергоефективних, ресурсозберігаючих технологій усіма господарюючими суб'єктами незалежно від форм власності.

Існують основні етапи реалізації запропонованих положень:

1. Розробка правових, економічних і технічних механізмів стимулювання впровадження сучасних технологій.

2. Внесення змін і доповнень в існуючі нормативно-технічні документи, а у випадку їх відсутності, розробка необхідних нормативів, що регламентують процес проектування й будівництва, з урахуванням обов'язкового використання енергоефективних технологій.

3. Визначення порядку й правил розробки проектної документації, з урахуванням обов'язкового розгляду варіантів інженерного забезпечення й вибору найбільш оптимального варіанта з погляду енергозбереження й екологічного навантаження на навколишнє середовище. Розробка методики й критерій комплексної оцінки енергоефективності кожного проекту по всіх розділах, визначення органів і систем контролю над виконанням вимог по енергоефективності й екологічній безпеці.

4. Розробка системи й методики контролю над впровадженням ресурсозберігаючих заходів при здачі об'єкта й системи моніторингу ефективності впровадження заходів щодо енергозбереження.

5. Розробка системи заходів економічного стимулювання господарюючих суб'єктів усіх форм власності, особливо інвестиційних компаній, по впровадженню енергозберігаючих технологій.

6. Проведення більш активної інформаційної політики по широкім залученню всіх верств населення в обговорення питань економії ресурсів і збереження навколишнього середовища. Розробка рекламних матеріалів, що наочно показують економічні вигоди енергозбереження для населення.

7. Створення системи персональної відповідальності за порушення в сфері енергозбереження як для керівників господарюючих суб'єктів і споживачів енергоресурсів, так і для керівників державних органів, покликаних проводити єдину політику в сфері енергозбереження й контролювати її виконання.

8. Організація системи науково-технічних інформаційних центрів, відповідальних за формування технічної політики в сфері енергозбереження, розробка нормативно-технічних документів і регламентів, що виявляють консультаційні послуги з питань впровадження енергоефективних технологій.

9. Для вибору економічних і науково-обґрунтованих нормативів проведення польових експериментів по ефективності впровадження ресурсозберігаючих технологій з метою визначення питомих показників витрати ресурсів, перевірки гіпотези ефективності впровадження нових технологій при новім будівництві. [23]

Енергозберігаючі технології - утилізація тепла димових газів на Шебелинському ОПГКН.

Інженерний центр "Енергомаш" (м. Харків) на Шебелинському відділенні по переробці газового конденсату й нафти в Балаклеївському районі Харківської області закінчує будівництво теплового утилізаційного комплексу для забезпечення базових електричних і теплових навантажень Шебелинського ОПГКН.

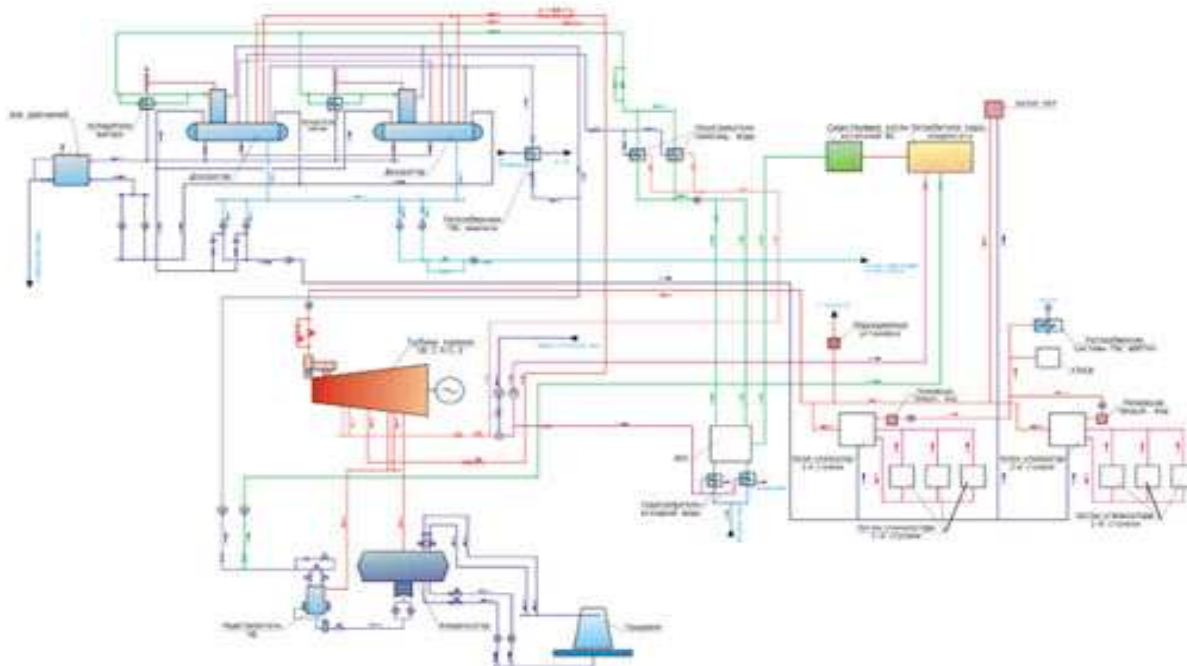
Робочий проект "Утилізація тепла димових газів на Шебелинському ОПГКН" розроблений з умов необхідності проведення енергозберігаючих заходів і поліпшення умов охорони навколишнього природного середовища.

Установлювані казани-утилізатори, сумарної паропродуктивністю 40 т/ч, за печами газофракційних установок ГФУ-1 і ГФУ-2 будуть використовувати тепловий потенціал димових газів печей, що приведе до зниження споживання природного газу й дозволить більш ефективно його використовувати.

Пара, одержувана у казанах-утилізаторах, буде використовуватися на технологічні потреби підприємства (технологія, гаряча вода, опалення) і для вироблення електроенергії паровою турбіною.

Проектні розв'язки, прийняті в рамках робочого проекту, дозволяють досягтися ряд позитивних результатів як екологічного, так і соціально-економічного характеру. Закладені технологічні розв'язки забезпечать виконання необхідних екологічних і санітарно-гігієнічних вимог, норм і правил.

Технологічна схема проекту утилізації тепла димових газів і вводу генеруючих потужностей 6 МВт на Щебелинському ОПГКН

Уведення в експлуатацію даного комплексу дозволить вивести в резерв існуючу котельню, що приведе до зниження споживання природного газу й більш ефективному використанню. Собівартість вироблюваної електроенергії 9,7 коп. за Квт/ч. Окупність проекту - 3,7 року.

Енергозбереження: історія шляхів вирішення проблеми в Україні

Наша держава має величезний невикористований потенціал енергозбереження, який, по оцінках фахівців, становить майже 50% від рівня використання енергії в 1990 році. Це обумовлене тим, що економіка України довгий час розвивалася в напрямку переважного розвитку енерговитратних галузей.

До значних, критичним витратам енергоресурсів у країні приводять у цей час неекономічні проекти, застарілі обладнання й технології промисловості будівельних матеріалів, будівництва, використання застарілих типів казанів, ланцюг невирішених питань у ЖКГ міст. У теплоенергетичному секторі нагромадилося також чимало економічних і організаційних питань.

Розроблена за вказівкою Президента України Комплексна державна програма по енергозбереженню, що є основою державної енергозберігаючої політики, виконується незадовільно.

У розвинених державах уже давно зрозуміли, що енергозбереження — одне з умов існування сучасної цивілізації. Для України ж енергозбереження сьогодні — проблема національної безпеки.

Правове забезпечення енергозбереження спрямоване на раціональне використання й ощадлива витрата первинної й перетвореної енергії й природних енергетичних ресурсів у національному господарстві й реалізується з використанням технічних, економічних і правових методів.

Енергозберігаюча політика – це адміністративно-правове й фінансово-економічне регулювання процесів видобутку й виробництва, переробки, транспортування, збереження, розподілу й використання ТЕР з метою їх раціонального використання й ощадливої витрати.

Наведені вище визначення дані в Законі "Про енергозбереження", прийнятому 1 липня 1994 року.

Наступним кроком з'явилося прийняття Комплексної державної програми по енергозбереженню, затвердженій Кабміном 5 лютого 1997 року, яка є цільовою й призначена для практичного використання на підприємствах, у господарствах, на місцевому, галузевому й державному рівнях. У ній утримуються конкретні, найважливіші енергозберігаючі заходи, які повинні дати вагомий народногосподарський ефект.

За рахунок реалізації Програми енергозбереження (1996-2010гг.) передбачалося одержати економію засобів у розмірі 102 млрд.грн., які частково могли б бути спрямовані на розвиток паливно-енергетичного комплексу (ПЕК).

Першим етапом (1996-2000 рр.) Програми передбачалося застосування проектів, що мають загальнодержавне значення, що дозволяють із залученням існуючої промислової бази організувати масове виробництво вискоєфективної енергозберігаючої продукції. Реалізація I етапу повинна була зменшити потреба в енергоресурсах до 2000 року на 30-36 млн. тонн умовного палива. Завдання I етапу не виконуються. Економія ТЕР склала тільки 12 млн. тонн умовного палива (30%) від прогнозованого обсягу.

Крім "Закону про енергозбереження" і Програми в Україні зараз діє 17 нормативно-правових актів по енергозбереженню, які спрямовані на стримування росту енергоємності ВВП і підвищення ефективності використання палива й енергії.

Указом Президента України від 10.03.2000г. "Про розв'язок Ради національної безпеки й оборони України від 14 лютого 2000 р. "Про негайні заходи по подоланню кризових явищ у паливно-енергетичному комплексі України" Кабінету міністрів України доручено переглянути у двомісячний строк Комплексну державну програму енергозбереження й вжити додаткових заходів по масовим впровадженням енергозберігаючих технологій, зокрема, шляхом застосування механізмів економічного стимулювання ощадливого споживання енергоресурсів.

Для здійснення ефективного управління енергозбереженням повинні існувати:

- ієрархічна організаційна структура, яка охоплює всі рівні: держава, регіон, область, місто, галузь, підприємство;
- розвинена система економічного, фінансового і юридичного забезпечення керуванням енергозбереження;
- інтегрована автоматизована система керування;
- система підготовки й перепідготовки кадрів.

У країнах з ринковою економікою державний вплив на енергозбереження незаперечно. Втілення державної політики енергозбереження в Україні здійснює Державний комітет України по енергозбереженню (створений в 1995 р.).

Енергозбереження в комунальній теплоенергетиці. Одна з найважливіших проблем, яка дасть істотний енергозберігаючий ефект, - це впровадження новітніх технологій спалювання палива, у тому числі низькосортного вугілля українських родовищ. Сьогодні на балансі сектору комунальної теплоенергетики перебувають в експлуатації близько 5000 котелень, 12000 км теплових мереж в 2-трубнім вирахованні. Річний виробіток тепла становить 48 млн. Гкал., середнє КПД котелень становить 83,9%, більш половини котелень працюють із КПД менш 80%.

Для підвищення ефективності використання котельно-грубого палива необхідно замінити застарілі казани типу НІИСТУ-5, ВНІИСТО-Мч, Універсал, Енергія, Тула й аналогічні їм на нові з більшим КПД типу ВК, КБНГ, Ксба й ін.

В умовах неплатежів і складного фінансового становища підприємств ефективний і реальний енергозберігаючий захід – реконструкція казанів малої продуктивності зі збільшенням їх КПД і виробничості, зокрема, казанів НІИСТУ-5. Тільки в системі комунальної теплоенергетики їх перебуває в експлуатації більш 1/3 від загальної кількості казанів (10500 одиниць). Розрахунки показують, що експлуатація цих казанів обертається для галузі наднормативною витратою палива в рік, що становлять близько 300000 тонн умовного палива (більш 12 млн. дол. при ціні 1000 куб. м газу 42 дол.). Це означає, що підприємства Теплокомун-Енерго" за рахунок зекономленого тепла могли б працювати протягом року. У цілому по Україні казанів цієї марки експлуатується більш 20000 одиниць.

Інститут "Укрніинжлпроект" виконав проектно-кошторисну документацію реконструкції казанів НІИСТУ-5. У результаті реконструкції КПД казана досягся 92%, збільшена також і потужність казана. Витрати на проведення реконструкції одного казана оцінюються в сумі 5000 грн., що в 6 раз менше витрат на установку нового казана типу ВК. Строк окупності — не більш року. У цей час реконструйоване всього лише 45 казанів у різних містах.

Існує також проблема зменшення втрат теплоенергії в трубопроводах, які повинні бути ретельно теплоізовані й захищені від корозії. Заслуговує на увагу досвід АТ "Харківтеплоенерго" у прокладці й ремонті теплових мереж із застосуванням пінополіуретанової теплоізоляції. Труби прокладаються дуже швидко й надійно, їхні показники по теплоізоляції в 2 рази краще. Застосування таких труб зменшує в 3 рази експлуатаційні витрати, практично відсутні втрати тепла. Підприємствами комунальної теплоенергетики впроваджуються й інші енергозберігаючі заходи: автоматика й регулюючі обладнання, пластинчасті теплообмінники, автоматичні системи керування технологічними процесами виробництва й подачі споживачам теплоенергії, використання нетрадиційних і альтернативних видів палива й енергії, але це не носить масового характеру.

Енергозбереження у водопровіднім господарстві. Частка затраченої електроенергії в собівартості виробництва 1 куб.м питної води на водопроводі, наприклад, м. Харків, становить у цей час 51-56%. В економічно розвинених країнах Європи питома вага електроенергії в собівартості води становить лише 4-18%. Значна питома вага електроенергії в собівартості виробництва питної

води в Україні викликаний штучно, необґрунтованим підвищенням тарифів на електроенергію й "перекосами" тарифної політики в житлово-комунальному господарстві. У Харкову ця проблема коштує найбільше гостро через далекість джерел водопостачання.

В Україні 25% водопровідних споруджень і мереж відновили нормативний строк. Внаслідок цього губиться не менш 10% споживаної електроенергії. Один зі шляхів зниження втрат — санація трубопроводів. Гідравлічні опори ділянок трубопроводів сильно збільшуються у випадку "завоздушення" через недосконалість конструкцій вітчизняних вантузів, із цим також зв'язані втрати електроенергії. Значні обсяги подаваної води губляться в житловому фонді за рахунок її нераціонального споживання, технічного зношування внутрішньобудинкових систем, недосконалості вітчизняних санітарно-технічних приладів і встаткування. Усі ці втрати води спричиняють додаткові витрати електроенергії. [11].

Необхідно принципово змінити підходи до проектування, будівництва й змісту внутрішньобудинкових мереж, приладів і встаткування, тому що це основа первинної економії водних і енергетичних ресурсів. Перспективні шляхи енергозбереження у водопровідному господарстві:

- впровадження моделей оптимізації роботи насосних станцій по мінімуму питомої електричної потужності;
- розробка й впровадження пропозицій і методик по стимулюванню оперативного персоналу за економію ресурсів;
- використання закордонного досвіду по проведенню енергетичного аудиту й створення на підприємствах ВКХ системи постійно діючого енергетичного менеджменту;
- впровадження альтернативних і нетрадиційних технологій по виробленню електро- і теплоенергії поновлюваними джерелами (міні- і мікрогес, теплові насоси, вітроенергетичні агрегати);
- застосування сучасних електролічильників з більш високим класом точності, з диференціацією обліку по годинникові доби й перехід на оплату спожитої електроенергії по диференційованому тарифу. Енергозбереження в житловому секторі. Щорічно на житлові й побутові потреби населення України витрачається п'ята частина паливних ресурсів і електроенергії й третина теплової енергії. На один жителя витрачається приблизно 1,3 тонни умовного палива в рік, що майже в 2 рази більше, чим у розвинених країнах. Крім того, для виробництва теплоенергії в Україні використовується в основному дефіцитний природний газ.

Марнотратність у витраті палива й енергії обумовлена поганим інженерним благоустроєм і встаткуванням жител, а також конструктивними й технічними розв'язками будинків і споруджень, які не були орієнтовані на енергозбереження. Свою роль зіграли й низькі тарифи — населення не звикло заощаджувати.

Реалізувати резерви енергозбереження в будівництві можна двома шляхами: утепленням конструкцій, що обгороджують, будинків і модернізацією систем теплопостачання й споживання. Тому при проектуванні

важливо забезпечувати вибір: теплових джерел оптимальної продуктивності й можливості їх резервування; оптимальну довжину теплових мереж і їх діаметрів; повне резервування споживачів опалювальних навантажень і потреб гарячого водопостачання при ушкодженнях на теплових мережах.

Необхідно передбачати індивідуальні теплові пункти для кожного будинку з підігрівниками води, відмовившись від зовнішніх мереж гарячої води.

Споживача можна зацікавити в зменшенні споживання енергії, якщо він забезпечений засобами обліку, що дозволяють контролювати витрати теплової енергії. Для цього потрібна розробка й налагодження випуску надійних і дешевих квартирних лічильників витрати теплоенергії. На підприємствах об'єднання "Харківтеплоенерго" виготовляються теплотлічильники, якість яких відповідає рівню закордонних аналогів. Однак вартість їх висока, що не сприяє їхньому широкому впровадженню.

На сьогоднішній день у науковій сфері ведуться роботи з:

- розробці пропозицій по здійсненню ефективного управління й стимулювання процесу енергозбереження в галузі;
- розробки нових проектів з оптимальним об'єднанням централізованих і децентралізованих систем теплопостачання;
- створенню практичної можливості для використання нетрадиційних і альтернативних видів палива й джерел тепла/енергії сонця, вітру, біогазу, геотермальних вод, відходів виробництва і т.д., а також місцевих видів палива, твердих побутових відходів, тепла міських стоків і ін.;
- перегляд стану законодавчої й нормативної бази по забезпеченню економії ТЕР з метою створення надалі умов для ефективного використання ТЕР у всіх галузях народного господарства;
- враховуючи прогресивність і економічність комбінованих схем виробництва електричної й теплової енергії, перегляд і створення принципове нових принципів ціноутворення на електричну й теплову енергію для того, щоб економія від комбінованого виробництва направлялася на подальший розвиток теплопостачання;
- у зв'язку з відсутністю реальних джерел фінансування енергозберігаючих технологій — розробляється механізм, при якому у чинні тарифи на теплову енергію входили б частково витрати інноваційного призначення, які будуть оплачуватися всіма споживачами, включаючи населення.

Також, у сфері науково-технічних заходів:

- науково-дослідними й проектними інститутами з метою реалізації нових теплотехнічних нормативів у житло-цивільному будівництві застосовуються в проектах теплоефективних конструкцій, що обгороджують;
- будівельним організаціям при проведенні реструктуризації виробничої бази головним пріоритетним напрямком вважається зменшення енергоємності виробництва продукції й збільшення виробництва ефективних утеплювачів і виробів для зовнішніх конструкцій, що обгороджують;

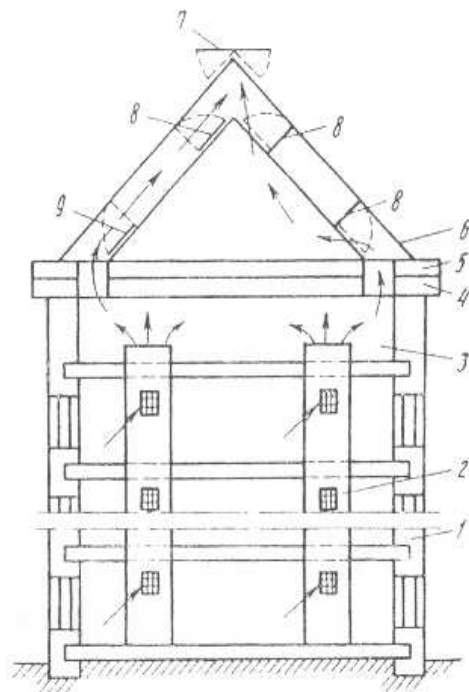
- проектним, будівельним, монтажним організаціям розширюються впровадження автономного інженерного встаткування будинків і споруджень, включаючи "дахові" котельні, автономні побутові теплогенератори й ін., а також прилади обліку й регулювання газо-, тепло-, водопостачання;
- використання при спорудженнях і ремонтах теплотрас попередньо ізолювані труби;
- заміна або реконструкція застарілих конструкції казанів;
- розширення в системі теплопостачання застосування пластинчастих теплообмінників і компактних індивідуальних теплових пунктів;
- застосування регулювання енергоспоживання в житлово-комунальному господарстві, обов'язковий облік витрат усіх видів ТЕР з розрахунками за фактичне енергоспоживання.

Участь сільських громадян у розв'язку проблеми енергозбереження

Екосберігаючі технології не дуже-то стикуються з інформаційними, але без автоматичного керування багато чого з того, що розроблялося наприкінці вісімдесятих і початку дев'яностих, тобто з перерахованого нижче, працювати просто не буде, а якщо й буде, то з дуже низьким КПД.

Уже нікому не потрібно доводити, що сільське господарство - це енергетично ємне виробництво, що вимагає також більших витрат ручної праці. Враховуючи відчизняний і закордонний досвід забезпечити впровадження енергозберігаючих технологій у сільськогосподарським виробництві й створення на базі тваринницьких комплексів біоконверсійних і біогазових станцій і установок, які при оптимальних режимах переробки сільськогосподарських відходів можуть забезпечити енергією різних споживачів, одночасно вирішуючи проблеми пов'язані з екологією сільського господарства. Вартість одержуваної з біогазу електроенергії в багатьох випадках виявляється нижче вартості енергії, одержуваної при спалюванні вугілля, нафти або природного газу. Супутнім при одержанні із сільськогосподарських відходів біогазу є шлам, який розділяють на тверду й рідку фракції.

Біогаз застосовують як паливо в системах обігріву й гарячого водопостачання ферм і житлових приміщень, для готування їжі. Він може бути застосований у якості пального для роботи тракторів і машин. Мінімальна відстань між енергоносієм, джерелом енергії й споживачами забезпечують низьку собівартість енергії біогазу й високий ступінь його використання.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Економіка праці / за редакцією П.Є. Шлендера і Ю.П. Кокина. - М.: ЮРИСТЪ, 2002;
2. Харківська область в 2009 році: Статистичний щорічник / За редакцією М.Л. Чмихало – Харків: ВД «ІНЖЕК», 2010
3. Гриньова В.М., Новікова М.М. Державне регулювання економіки – Харків: ВД «ІНЖЕК», 2004;
4. Країни, народи цивілізації: Енциклопедія / Під ред. М.Аксьоновій, Г.Вильчека, Е.Ананьевой – М.: Аванта+, 1999;
5. Економіка праці / під ред. А.Ф. Зубковой, Е.Д. Кутульського й ін. – М.: ЗАТ «Финстатинформ», ІТД ЗАТ «Кнорус», 2002;
6. Абалкин Л.І. Діалектика соціалістичної економіки. - М.: Думка, 1991;
7. Хохлів Н.П. Підвищення ефективності використання основних фондів. Методологічний аспект. - Харків: Вища школа, 1984;
8. Ревуцкий Л.Д. Потенціал і вартість підприємства. - М: Перспектива, 1997;
10. Зшивальник І.Б. Керування виробничими потужностями: методологія, оцінки, облік – Донецьк: ІЕП НАН України, 1998;
11. Економічна географія України, Підручник для шкіл 8 клас К., 1995;
12. Природокористування Пильнев Т.Г., Л., 1995
13. Територіальна структура виробничих комплексів. Паламарчук М.М., К., 1981;
14. Географія України. Заставский Ф.Д., Л., 1994
15. Лукьянчиков Н.Н., Потрвний І.М. Економіка й організація природокористування: Підручник для вузів. - 2-е изд., перераб., і доп.- М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2002
16. Дорогунцов С.І. Оптимізація природокористування / С.І. Дорогунцов, А.М. Муховиков, М.А. Хвесик : в 5-ти т. : навч. посібник. - К.: Кондор, 2004.
17. Фомичева Е.В. Економіка природокористування / Е.В. Фомичева : учеб. посібник. – М.: Торгова-видавничо-торговельна корпорація "Дашков і ДО⁰", 2003.
18. Україна і світове господарство: взаємодія на межі тисячоліть / А.С. Філіпенко, В.С. Будкін, А.С. Гальчинський та ін. - К.: Либідь, 2002.
19. Жук М.В. Регіональна економіка: підручник. - К.: Академія, 2008.
20. Голіков А.П., Казакова Н.А., Шуба О.А. Економіка України: фактори виробництва, галузева структура, розміщення, тенденції розвитку: навч. посібник для вузів. - Х.: Вид-У ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2005
21. Державна регіональна політика України: особливості та стратегічні пріоритети: / за ред. З.С. Варналій. - К.: Вид-У Національного інституту стратегічних досліджень, 2007
22. Крехівський О.В. Промисловий потенціал України: стан і перспективи. - К.: Фенікс, 2007. - 116 с.
23. Промисловий потенціал України: проблеми та перспективи структурно-інноваційних трансформацій / Белінська В.М., Бурлаки В.Г. та ін. - К.: Інститут економіки та прогнозування НАН України, 2007. - 407 с.
24. Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка: підручник / В.В. Ковалевський, О.Л. Михайлюк та ін. - К.: Знання, 2006. - 350 с.
25. Руденко В.П. Український природно-ресурсний потенціал. Серія оцінкових картосхем: навч. посібник. - Ч. 1. - К.: ІЗМН, 1997; Ч. 2. - К.: УІНС, 2000; Ч. 3. - Чернівці: Рута, 2005.

2.3 УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ ТЕРИТОРІЙ

Пашков В.І. асистент каф. ММіРР ХНАМГ

2.3.1. Основи управління розвитком територій

Взаємостосунки регіонів і держави по управлінню господарюючими об'єктами

При становленні ринкових відносин однією з важливих передумов виходу України з кризового стану є такі взаємостосунки держави і його регіонів по всіх напрямках діяльності (економіки, соціальної безпеки, екології, політики), які забезпечують ефективний і стабільний розвиток територіальних утворень, і як наслідок, держави в цілому. Перед усім це відноситься до взаємостосунків з територіями на мікро рівні – райони міські, селищні, сільські, раціональні взаємодії яких з державою створює основу його розвитку, самостійності, безпеки і стабільності. Визначальними джерелами державного бюджету є промислові райони індустріальних міст.

Проблеми взаємостосунків між центральною владою і підлеглими їй територіями (регіонами) існують з того моменту, коли держава для кращої керованості стали ділитися на складові частини. На чолі виділених територій ставали підлеглі (васали) центральної влади. Звичайно це були сини, дочки, досвідчені воєначальники, родичі, політичні діячі, ставленики диктаторів, царів, королів. Часто між ними виникали конфліктні ситуації через те, що у васалів було бажання відокремитися від центральної влади і стать самостійними державами. Як правило, і історія тому свідок, роз'єднання призводило до ослаблення не тільки території, що відокремилася, але і до розвалу, і навіть, ліквідації самої держави. Тому проблема взаємостосунків між центральною владою і регіонами - це проблема існування і розвитку самої держави. Ця проблема існувала завжди, існує і зараз. Її пробували вирішити багато керівників, законодавчі органи держав, видатні полководці. У всіх країнах світу прагнуть знайти оптимальні взаємостосунки між регіонами і центральною владою. Учені, що досліджують цю проблему, називаються гуманітарії.

Аналізуючи сучасний стан взаємостосунків державних органів і регіонів видно, що об'єднаними зусиллями цих взаємозалежних сторін за рахунок використання виділених регіональних повноважень, місцевих виробничих і трудових ресурсів, вдосконалення організаційно-економічного механізму управління розвитком території забезпечується стабільність економіки кожного регіону.

Управління економікою регіону (території) – завдання складне і багатогранне. Суттєвий внесок в рішення питань управління виробництвом регіону внесли такі іноземні учені, як І. Ансофф, Р.В. Ваник, Є.М. Гувер, Ф. Джіарратані, П. Друкер, Є. Маркузен і учені колишнього Радянського Союзу: Л.І. Абалкин, В.Г. Афанасьев, Д.В. Валовой, Д.М. Гвішиані, В.М. Глушков, Н.Н. Некрасов, Г.Х. Попов, Н.П. Федоренко. Серйозні розробки і аналіз регіональних особливостей управління викладені в працях вітчизняних

учених і СНД: А.І. Амоши, С.С. Аптекаря, Б.В. Буркинського, Н.С. Герасимчука, Г.К. Губерной, М.І. Долішного, І.І. Лукинова, В.К. Мамутова, А.Ф. Мельника, В.П. Мікловди, І.Р. Міхасюка, Т.Г. Морозової, Н.Д. Прокопенко, І.Г. Ткачука, Л.Г. Червової, Н.Г. Чумаченко, В.Ф. Януковича.

Наука і практика постійно шукають оптимальні шляхи взаємодії і взаємостигності центральної влади і регіонів. З цією метою проводяться численні конференції, симпозиуми, консультативні зустрічі, складають договори, підписуються протоколи, здійснюються конкретні практичні заходи. Ця проблема стала найважливішою для політичних, економічних, соціальних, екологічних напрямів розвитку науки. У вузах читаються такі дисципліни, як «Регіональна економіка», «Економіка регіону», «Державне регулювання економіки», «Державне регулювання національної економіки», «Державне втручання в економіку», «Основи державної економічної політики», «Державно - монополістичне регулювання», «Держава і перехідна економіка: межі керованості».

І перерахованих вище дисциплін треба виділити два напрями: «Державне регулювання економіки», або «Державна економічна політика»[1,2], і «Економіка регіону», або «Регіональна економіка»[3,4]. Думається, що будуть завжди суспільно-політичні діячі, вчені, які відстоюють державну політику, як першооснову по відношенню до регіонів, а інші, стоятимуть на більш ліберальних, демократичних позиціях самокерованості територіальних утворень.

Дж.М. Кейнс – один з теоретиків, який науково обґрунтував державне регулювання економіки або державну економічну політику[5]. Його теорія в даний час перетворилася на самостійну учбову дисципліну, область економічних знань, теоретичних обґрунтувань і досліджень. Історія знає масу практичних прикладів жорсткого державного регулювання економіки. Особливе це виявлялося в державах з директивно-адміністративним режимом. Звичайно в країнах, де виникали кризові ситуації, посилювалися труднощі, протистояння, суперечності, зубожіння народу, виникали соціально-економічні проблеми, керівники держав проводили тверде державне регулювання економіки[6].

Демократичні держави: Австрія, Німеччина, Італія, Іспанія, Франція, Японія, США пройшли певний етап жорсткого державного регулювання економіки. У колишній царській Росії, коли вона відставала в своєму розвитку від провідних держав, переважала державна економічна політика, покликана компенсувати це відставання. Зразком жорсткої державної економічної політики був період так званого соціалістичного розвитку в колишньому СРСР. Тут все до найдрібніших деталей регулювалося центром – Держпланом, Госнабом, Радміном, ЦК КПРС. Навіть зараз деякі країни СНД, став самостійними, дотримуються елементів твердого державного регулювання економіки. Це торкається розподілу бюджетних коштів, податкової політики, пенсійного забезпечення і інших питань. Досвід демократичних держав показує, що неможливо і недоцільно повністю виключати державне регулювання економіки. Однією з відмінностей тоталітарної держави від

демократичного є те, що останнє більше надає свобод регіонам у напрямі економічного розвитку [7].

Багато вчених економістів проводять дослідження у напрямі розвитку державного регулювання[8]. В.П. Орешин вважає, що «роль державного регулювання в економіці декілька занижена в період початкових кроків реформування економічної системи країни» [4,9].

А Л.Г. Ходов доводить, що державне регулювання економіки в сучасних умовах є складовою частиною процесу відтворення. Це стимулювання економічного зростання, регулювання зайнятості, заохочення прогресивних зрушень в галузевій і регіональній структурах, підтримка зовнішньоекономічної рівноваги [10]. На початку ринкових перетворень в Україні деякі учені в стані перебудованої ейфорії і намагалися довести, що державне регулювання економіки необхідне звести до мінімуму або взагалі усунути. Тобто ринок повинен сам визначити пропорції, структуру перебудови, пріоритетні галузі і напрям інвестицій, створити конкуренцію, регулювати ціни, прибуток, заробітну платню. Десятирічний досвід ринкової економіки показав, що цього не трапилося. У нинішніх умовах розвитку кризи в економіці України необхідне її регулювання з боку держави.

Досвід країн свідчить, що без державного регулювання ринкова економіка проблем кризового стану не вирішить. Академік Н.Г.Чумаченко указує, що «ми не винні повною мірою покладатися на автоматичні дії ринкових відносин, а повинні активно «підключити» до неї державні регулятори» [4,11].

Вітчизняні і зарубіжні учені постійно досліджують пріоритетні напрями державного регулювання:

- обґрунтування системи економічних прогнозів, концепції соціально-економічного розвитку, програми розвитку економіки і її окремих складових, індикативного плану розвитку національної економіки, реалізація яких сприятиме соціально-економічному розвитку країни;

- вдосконалення теоретичних, методологічних і організаційних розробок державного впливу на процеси функціонування соціально орієнтованої ринкової економіки;

- вдосконалення правової бази державного регулювання економіки, де слід звернути увагу на: законодавче встановлення цілей економічного розвитку і завдань державного регулювання економіки; законодавче визначення інструментів і методів державного регулювання економіки; правове обґрунтування соціальної орієнтації ринкової економіки; організацію управління державним майном і державною власністю; правове регулювання політики у області формування конкурентного середовища;

- визначення методів і інструментів обґрунтування і проведення економічної політики. Серед них створення конкурентного середовища і ефективного підприємництва, організація ефективного інвестиційного клімату, розвиток банківської системи, що відповідає ринковим умовам, бюджетне регулювання економіки країни, організація податкової системи як важливого інструменту державного регулювання економіки, формування валютної і зовнішньоекономічної діяльності [12].

Управління економікою країни може здійснюватися гнучкими, прямими і непрямими методами. Методи гнучкої ринкової дії зв'язані з використанням монетаристських напрямів (вирівнювання ставкою відсотка, регулювання грошової маси і облік результатів виконань програми). Зразком прямої дії є прямі закупівлі товарів і послуг, прямі державні інвестиції в економіку, створення і проведення суспільних робіт. До непрямих методів відносяться державні гарантії під інвестиційні кредити приватних організацій, сприяння зовнішньоекономічної діяльності. Ринкові відносини вимагають постійного переходу від прямого втручання держави в економічні процеси до непрямих методів регулювання [13].

В зв'язку з цим важливу роль повинна зіграти проблема розвитку регіональної економіки. Регіональна спрямованість розвитку економіки є основою ринкової економіки і подальшою демократизацією всього суспільства. За останні тридцять років регіональна економіка сформувалася як наука. Регіональна наука має своїх класиків: це російські учені М.М. Турчан - Барановській, М.М. Колосовській, німецькі учені І. Тюнен, А. Вебер, В. Крісталлер. Видний внесок у розвиток регіональної економіки внесли і українські учені: А.Н. Алимов, А.І. Амоша, Б.В. Буркинській, В.М. Геєц, М.І. Долішній, В.К. Мамутов, М.Г. Чумаченко.

Регіональна економіка як наука відбулася, так вважають научні і практичні робітники, і вона повинна розвиватися. Наука повинна дослідити, узагальнити і обґрунтувати дійсне місце і суть регіональної економіки, а практика – підвищити самостійність територіальної одиниці - регіону його виробничою спеціалізацією, рівнем і структурою виробництва, економіко-географічним положенням, природними і трудовими ресурсами. Кожен регіон повинен складати невід'ємну частину народного господарства країни.

Важливою складовою частиною всієї економічної політики країни є регіональна політика. Регіональна політика держави є сфера діяльності по управлінню економічним, політичним і соціальним розвитком держав в просторовому регіональному напрямі. Тут розглядаються взаємостосунки і взаємозв'язки між регіонами і державою, підприємств і регіону, регіонів між собою, між підприємствами регіону. Регіональна політика є складовою частиною національної стратегії соціально-економічного розвитку і охоплює основні напрями, які визначені в Концепції регіональної економічної політики в Україні, розроблених в 1993-1994 рр. Інститутом економіки промисловості НАН України [14].

Регіональна економічна політика в Україні базується на комплексному підході до розвитку регіонів і розглядає державну регіональну політику як складову економічної політики, соціальної політики, науково-технічної політики, екологічної політики, демографічної політики, гуманітарної політики, національної політики, зовнішньоекономічної політики [15].

Економічна політика в регіональному управлінні посідає важливе місце. Адже без фінансових, кредитних, матеріальних і виробничих ресурсів в потрібному обсязі неможливо розрішити ні соціальні, ні екологічні, ні науково-технічні, ні інші проблеми регіону. Здобуття регіоном економічної

самостійності дасть можливість раціонально використовувати ті економічні ресурси, які він матиме в своєму розпорядженні. При цьому будь-яка форма самостійності повинна бути у відповідних державних рамках. Слід погодитися з академіком М.Г.Чумаченко, який указує, «що не підлягає сумніву теза «Економічно сильні регіони - економічно сильна держава». Але це говорить про взаємозв'язок їх бази, і через цей взаємозв'язок економічна самостійність регіону може бути відносною, а ступінь самостійності регіону визначається рівнем розвитку управління в державі, правовою культурою, державним пристроєм, традиціями і рівнем професійної підготовки кадрів державного і регіонального управління [2].

Регіональна економічна політика, як правило, включає наступні розділи: планування, прогнозування і програмування діяльності регіону; податкову і бюджетну політику; розміщення продуктивних сил і структурні перетворення в регіоні; використання природних багатств і власності регіону; інвестиційну політику; розвиток регіональних комплексів; інформаційне забезпечення і контрольно-аналітичну діяльність.

Однак рівень діяльності по плануванню, програмуванню, прогнозуванню, регулюванню економікою, як в країні, так і в регіонах не відповідає умовам перехідного періоду. Надії на те, що пропозиція і попит регулюватимуть економіку України, не виправдалися. Державне регулювання є життєво необхідним в ринкових умовах. Тому вже зараз необхідно складати виробничо – господарські і соціально – економічні програми розвитку регіонів.

Однією з форм взаємовідношення держави і регіонів є податкова політика. Підприємства і населення регіонів – це основні платники податків. Збір податків і ділення їх на місцеві і державні – це джерело суперечностей між центральною владою і регіонами. Багато сучасних держав знижують ставки державних податків і збільшують розміри місцевих податків. Цей досвід треба використовувати і у вітчизняній податковій політиці [16].

Вирішення багатьох проблем регіону залежить від величини місцевого бюджету. Формування місцевого бюджету в Україні здійснюється за залишковим, витратним принципом. Доречно перейняти досвід розвинених держав, де політика місцевого управління і формування бюджету на підвищення самостійності регіону за рахунок розробки обґрунтованих нормативних витрат.

Вдосконалення структури регіону є складовою частиною регіональної політики. Нераціональне розміщення у минулому виробничо - господарських комплексів в регіонах примушує відчувати зараз велике перенапруження, викликане техногенним тиском з боку енергоємних, ресурсоємних галузей промисловості. Зараз стоїть питання про реорганізацію продуктивних сил, пов'язане із закриттям або обмеженням виробництв, їх перепрофілюванням, створенням нових виробничих і соціальних інфраструктур, рекультивацією земель. Це спричинить за собою структурні перетворення багатьох регіонів.

Інноваційна діяльність дуже тісно пов'язана з реорганізацією продуктивних сил, і вона спрямована на стабілізацію соціально-економічного, на підвищення виробничо-господарського потенціалу і здійснення прогресивних структурних

перетворень, які супроводжуватимуться посиленням соціальної спрямованості розвитку регіону.

Питання систематичного проведення економічного аналізу роботи кожного підприємства і регіону в цілому, постійного контролю з боку держави, профспілок і громадськості за дотриманням законодавчо - нормативних актів в регіонах ще достатньою мірою не вирішені .

Існуючий рівень менеджменту в Україні і його розвитку свідчить про те, що не створені ще такі умови, які сприяли б розвитку господарської діяльності підприємств і організацій регіону, вдосконаленню їх управління, використанню місцевих природних, сировинних і трудових ресурсів, виробничими комерційних резервів. Можна припустити, що регіони України ще не повною мірою реалізують свої внутрішні можливості, на реструктуризацію господарюючих суб'єктів окремих галузей виробництва, стабілізацію економіки, підвищення ступеня зайнятості населення і соціальної справедливості, як регіони мікро рівня, так і будь-якого іншого рівня. [17]

Позначилися чіткі тенденції у взаємостосунках держави і регіонів, які і зумовили нинішнє їх положення. Постійний розвиток теорії і практики, як державного регулювання, так і регіонального управління; надання більшої свободи регіонам у напрямі їх економічного розвитку; широке застосування таких державних методів регулювання, як непрямий, і гнучкої ринкової дії слід віднести до виявлених позитивних тенденцій. Але поруч з позитивними тенденціями можна відзначити і негативні – коли на перше місце висуюються , часто науково не обґрунтовані, рішення без урахування місцевої специфіки і можливостей регіонів, прямо і побічно, а іноді і досить жорстко, диктуються свої рішення, що стосуються економічних процесів регіону.

Не дивлячись на те, що останнім часом відбулися позитивні зміни в регіональній політиці, що проводиться державою, положення з управлінням в промислових регіонах, залишається суперечливим, нестабільним і складним, про що свідчить зростання числа збиткових підприємств, а це, у свою чергу, виключає використання власних засобів на здійснення інвестиційних і інноваційних процесів.

Структура і організація управління промисловими районами індустріального міста.

Район міста або сільської місцевості є самою низовою структурою в адміністративному розподілу України. Саме на цьому рівні дуже яскраво виявляються проблеми виробничо-господарського і соціально-економічного розвитку в нашій державі. Процвітання країни зумовлюється, високим рівнем розвитку районів. Міські райони з високою концентрацією промислових підприємств і методи їх управління займають особливе місце. У великих містах виробничий, економічний, соціальний, науковий потенціал окремих районів зіставимо з потенціалом середніх міст і значних територіальних утворень [18].

Не можна розглядати міський район з тих же позицій, що і місто в цілому або район обласного підпорядкування. Район є найбільш відкритою системою серед всіх територіальних одиниць. Населення району далеко не у всіх випадках працює на підприємствах і в організаціях міста, самого району. У

містах, що промислово розвиваються, є спеціалізація районів на промислові і так звані «спальні» (з обмеженим розвитком промисловості). Забезпечення населення району найбільш капіталомісткими об'єктами соціальної і виробничої інфраструктури здійснюється містом в цілому або іншими районами (транспорт, в торгівля, енергія, вода, газ). Менш виражена, особливо в старих промислових містах, галузева спеціалізація району.

Для вдосконалення територіальної організації виробництва в міському районі існують певні передумови. У ряді випадків, на рівні району, можна раціонально вирішувати питання створення спеціалізованих промислових зон формуванням виробничої і соціальної інфраструктури. Є міські райони, де більше половини території промислові підприємства, і, в цьому ж районі створюються умови для комплексного розвитку сфери послуг і відповідних галузей в системі міського господарства (забудова мікрорайонів, створення і культурних центрів). Це підтверджує доцільність розгляду міського району як самостійний об'єкт дослідження.

Промисловість індустріального міста України є складовою промислового комплексу країни і вносить вагомий внесок у його розвиток. Вона тісно пов'язана з іншими галузями господарства міста і робить вирішальний вплив на його структуру. Продукція промисловості міста повинна знаходити збут в країні і за кордоном і практично у всіх сферах життєдіяльності міста, а товари легкої, харчової промисловості, культурно-побутового призначення мати високий попит у населення. Збільшення випуску продукції досягається підприємствами за рахунок модернізації виробництва, освоєння нового вигляду виробів і випуску продукції з мінімальними витратами.

Однак можна спостерігати і зниження виробництва, яке обумовлене скороченням ринків збуту продукції, відсутністю оборотних коштів на забезпечення виробництва сировиною і енергоносіями.

Робота промисловості повинна постійно контролюватися виконкомом. Керівники підприємств, які допускають найбільший спад виробництва і збитки, щомісячно звітують на засіданнях районної групи виконкому по аналізу причин збитковості[19].

Звіти по виконанню запланованої програми соціально-економічного розвитку району, складовою частиною якої є виконання заходів щодо збільшення виробництва і ліквідації збитковості промислових підприємств щокварталу аналізуються. Збільшення прибутковості підприємств досягається за рахунок проведення роботи по скороченню витрат на виробництво, консервації і реалізації основних фондів, які не задіяні у виробництві, перепрофілювання неефективних виробництв шляхом впровадження нових технологій і інших заходів, на підвищення економічної ефективності господарської діяльності.

На збитки машинобудівних підприємств може робити вплив недолік оборотних коштів для придбання сировини, матеріалів, комплектуючих виробів, неплатоспроможність замовників, витрати на зміст соціальної сфери і велика кредиторська заборгованість.

Резервом зниження збитковості є робота з підприємствами-боржниками, можна розробити і спеціальну програму ліквідації збитковості.

В умовах дефіциту фінансових ресурсів продовжує залишатися гострою проблема взаємних неплатежів. З метою скорочення дебіторської заборгованості за відвантажену продукцію на крупних підприємствах відділами фінансової безпеки вивчається фінансовий стан клієнта. За наявності взаємної заборгованості може проводитися погашення її між підприємствами шляхом взаємозаліку.

Керівники підприємств повинні представляти до державної податкової інспекції списки дебіторів і акти звірки з ними для оформлення інкасових розпоряджень про безперечне стягнення заборгованості.

Від результатів зниження дебіторської заборгованості залежить зменшення кредиторської заборгованості. У боротьбі за скорочення кредиторської заборгованості перед бюджетом служби державної податкової інспекції району, керуючись Указом Президента України, визначають основні методи роботи: припинення операцій по рахунках; вилучення грошових коштів; стягнення заборгованості через рахунок дебіторів; стягнення на майно боржників.

Отримування позитивних соціально-економічних результатів – це досягнення не тільки самих промислових підприємств, а підсумки організаційної діяльності працівників ради і райвиконкомів. Як державою, так і керівництвом району в перехідний період використовуються нові методи управління в умовах ринкової економіки [20].

Об'єднані зусилля по відродженню соціально – економічного потенціалу території на основі вдосконалення організаційно-економічного механізму управління розвитком району створює передумови для стабільної і прибуткової господарської діяльності кожного підприємства і організації регіону.

Проблеми управління розвитком території

Настійною необхідністю в даний час є підвищення ролі регіонів в розвитку України, в управлінні виробничо-господарської і соціально - економічної діяльності. Це допоможе краще управляти національною економікою, і приведе до позитивного багатьох соціально-політичних і економічних проблем.

Перехідний період для України, як і інших країн СНД, виявився складним. До зміни форм власності, до ринкової економіки країна і народ не були підготовлені ні в морально-психологічному, ні в економічних відносинах. Посилили положення всього населення зниження рівня виробництва, життєвого рівня, руйнування багатьох засад минулого [13,14]. Щоб позбавитися негативних наслідків перехідного періоду, необхідно аналізувати і виявляти причини, вживати заходи по їх усуненню. В даний час, як в науковій, так і в популярній літературі, багато дискутують, що позитивне і що негативне дає ринкова економіка. Важливим з'явився десятирічний практичний досвід розвитку господарства в нових умовах на низовому рівні – районі.

Виникає необхідність вдосконалення місцевого самоврядування в Україні по напрямках, які включають і враховують наступне:

інтенсивний розвиток економіки країни, який зумовлюється ефективним господарюванням на місцях;

перехід від централізованого управління до нових методів управління районами, містами, областями;

активізацію використання місцевих ресурсів, трудових ресурсів (людей), підвищення ділової активності громадян безпосередньо в районах і містах;

помилки і прорахунки в реформах, які виявилися в спаді виробництва, безробітті, зубожінні народу, торкнулися, , місцевих властей, і це об'єктивно викликає необхідність децентралізації і чіткого перерозподілу функцій на користь місцевих органів;

посилення державного регулювання економіки в умовах ринкового господарства, як системи державних заходів законодавчого, і контролюючого характеру, здійснюваних правомочними державними установами і організаціями в цілях стабілізації і розвитку економіки, поліпшення соціальних умов населення;

підвищення довіри до нормативних актів державних органів, колективи підприємств часто відмовляються від сплати податків і інших обов'язкових платежів. Тобто потрібен обов'язковий консенсус інтересів держави і підприємств;

реалізацію цільових програм розвитку району, міста, області як місцевого, так і загальнодержавного рівня;

підвищення ролі і значення договорів, оскільки сучасне ринкове господарство, як правило, будується на договірній основі. В умовах договірної системи принципово міняються як об'єкт, так і суб'єкт господарської дії [1,9,17].

У здійсненні економічних реформ, перш за все трансформації форм власності, розвитку підприємництва, інфраструктури ринку, проведенні земельної реформи, передбачається підвищення ролі території. Збільшується роль регіонів в управлінні державним і муніципальним майном, регулюванні використання природних ресурсів, розвитку міжрегіонального і прикордонного економічного співробітництва, зовнішньоекономічних зв'язків. При цьому головні обов'язки і повноваження у сфері життєзабезпечення населення і здійснення економічного перетворення покладаються на органи місцевого самоврядування районів і міст.

Закон «Про місцеве самоврядування в Україні», який був прийнятий в 1997 році, створив правову базу управління на місцях. Він є складовою частиною широкої системи соціально-економічних і політичних перетворень, визначає принципи, повноваження, матеріальну і фінансову базу місцевого і інші напрями по його виконанню. Закон визначає, що самоврядування – це гарантоване державою право і реальна здатність територіальної громадськості вирішувати питання місцевого самоврядування [19].

Цей закон наближає Україну до міжнародних вимог розвитку регіонів. У ньому вперше торкнуться міжнародного принципу субсідарності. Наприклад, в статті четвертій Європейської хартії про місцеве самоврядування дано визначення цього принципу: «Здійснення державних повноважень, як правило,

повинне переважно покладатися на органи влади, найбільш близькі до громадян. Надання яких-небудь з цих повноважень іншому органу влади повинне проводитися з урахуванням і природи поставленого завдання, а також вимог ефективності і економії» [2,20] .

Деякі зміни у області системи управління регіонами, за останні роки, зробили центральні органи влади. Так, наприклад, на регіональний рівень переносяться правові норми соціально-економічного реформування, які були вироблені на загальнодержавному рівні. Це сприяє раціональному використанню місцевих ресурсів, розвитку підприємництва, вдосконаленню структури виробництва.

Місцева і центральні власті, світові організації багато роблять для підвищення ролі і значення регіонів. Незважаючи на важливість і необхідність підвищення самокерованості регіонів, практично її реалізація відбувається повільно. Можна виділити основні проблеми такого явища.

Недооцінка владними структурами місця і ролі людини в сучасному перетворенні суспільства. У демократичному перетворенні людина є не тільки учасником суспільних відносин, але, в решті решт, проявляє себе як творець певних благ, як споживач, як продавець робочої сили і як підприємець. Всі ці положення слід розглядати в єдності і взаємодії. Тобто як мета і засіб будь-яких перетворень людина повинна стояти на першому місці. Дотепер ігнорується роль людського чинника в перетворенні суспільства.

Підготовка і перепідготовка кадрів є однією з найскладніших проблем. Із-за низької заробітної платні фахівці високої кваліфікації і молодь не виявляють особливої зацікавленості в органах місцевого самоврядування. Нове поповнення працівників місцевого самоврядування переслідує абсолютно інші цілі, чим добросовісна праця на благо суспільства. У зв'язку з цим можна спостерігати на всіх рівнях владних структур чиновницько-бюрократический апарат, який не завжди сприяє позитивному розвитку органів місцевого самоврядування.

Слабке урахування специфіки розвитку регіонів. Так, наприклад, Донецька область за чисельністю населення, своєму економічному потенціалу займає перше місце в країні, а по кількості населення і територій порівнянна з багатьма державами світу. Тому виникає необхідність по перерозподілу функцій управління між різними рівнями і гілками влади. Крім того, область має і етнодемографічну специфіку. Є відмінності не тільки між областями, але і між районами міста. Так, в містах є промислові райони, розташовані, в основному, на околиці, і центральні, в яких відсутня промисловість, а переважають муніципальні служби, інститути, театри.

Науково-методичне, організаційне і практичне забезпечення не відповідає сучасним світовим вимогам, та і тим вимогам демократії, які продекларовані в Україні. Це пов'язано з тим, що управлінські методи, ринкові підходи в місцевому самоврядуванні знаходяться на початковій стадії свого розвитку. Як і раніше, вищестоящі чиновники продовжують командувати органами місцевого самоврядування, а керівники районів і міст не можуть, не мають або до кінця ще не усвідомили свої можливості і повноваження. Тому саме зараз

потрібні науково-методичні і практичні рекомендації з цієї складної проблеми [2,12].

Неадекватне фінансове забезпечення органів місцевого самоврядування по різних регіонах. Виходячи із Закону «Про місцеве самоврядування в Україні» місцеві бюджети визначаються на основі нормативів бюджетної забезпеченості на одного мешканця з урахуванням специфіки регіону. Але насправді нормативів бюджетної забезпеченості на одного мешканця не існує. Тобто, як і раніше, діє суб'єктивний підхід. Тому реальна наповнюваність бюджету багатьох міст складає в середньому 40-50%.

Недостатнє залучення інтелігенції до участі в самоврядуванні. Інтелігенція – це та частка суспільства, яка формує його інтелектуальну еліту у всіх сферах діяльності, в т.ч. і управлінські кадри. Тобто це не тільки справжнє суспільство, але і перспективи майбутнього. Низька зарплата, закриття наукових інститутів і бібліотек, скорочення випуску багатьох видів наукової літератури, відсутність контактів з колегами і установами за кордоном і багато що інше привели того, що частина представників творчої інтелігенції, учені, крупні фахівці стали покидати країну. Поставлена в умови виживання, інтелігенція все більш байдуже відноситься до різних видів діяльності, у тому числі і до самоврядування.

Задоволення простих потреб людей в Україні ще залишається на найнижчому рівні. Мінімальна необхідність людей в їжі, одязі, житлі, безпеці повинна бути задоволена в першу чергу і лише після цього громадяни України зможуть брати активну участь в самоврядуванні. Якщо в більшості західноєвропейських країн ця проблема вирішена, то для більшості наших людей вона стоїть на першому місці.

Є характерним неувага центральної влади країни до специфіки і особливостей промислових регіонів. Дотепер діє старий метод – командно - адміністративний – вирішувати всі питання з центру. До думки регіонів центральні органи прислухаються слабо або взагалі його не враховують. Особливе це позначається при щорічному формуванні бюджету.

При переході до ринкових форм господарювання закономірністю є перебудова організаційно-економічної і виробничо-господарської структур економіки не тільки галузей, але і органів місцевого самоврядування. Необхідна не просто зміна співвідношення різних галузей і сфер економіки, але і зміна форм власності, яка в організаційному і морально-психологічному плані позитивно вплинула б і виробила нові форми створення місцевого в регіонах. Перехід на нові умови господарювання пов'язаний з пошуком прогресивніших організаційних форм створення органів місцевого самоврядування і формування нових взаємостосунків як усередині цих органів, так і їх – з вищестоящими владними структурами і населенням[3].

До теперішнього часу є проблеми у взаємостосунках між місцевими радами і виконавчою владою і їх же з вищестоящими структурами і населенням.

Існує проблема, на яку необхідно звернути увагу – це проблема суперечності місцевих рад як органів самоврядування і виконавчої влади. Якщо

на рівні держави депутатський корпус займається законодавчими питаннями, то місцевим радам все більше доводиться вирішувати господарські питання. Можна спостерігати як депутати рад всіх рівнів, поступово вникаючи в проблеми міст, районів, селищ, все більше беруть на себе функції керівників виконавських органів.

Робота депутатського корпусу на місцях показує, що немає чисто депутатських проблем. Вони всі, як правило, перетинаються з господарськими питаннями, їм дуже важко провести грань між функціями депутатів місцевих рад і їх виконавчими комітетами. Постійно виникають проблеми, хто, в решті решт, несе відповідальність за положення справ на території – голова ради або виконкому. Тому саме життя підказало, що доцільніше всього об'єднати ці дві посади. Це дозволяє збалансувати інтереси обох владних структур, досягти певної згоди.

Взаємостосунки місцевих самоврядувань повинні будуватися на договірній основі, а спірні питання вирішуватися в судовому порядку. Законодавчо була оформлена Законом «Про місцеве самоврядування в Україні» ідея перерозподілу повноважень між радами різних рівнів. Згідно цього закону базові рівні місцевого самоврядування на договірній основі можуть перерозподіляти свої повноваження на районний і обласний рівні.

З введенням інституту представника Президента виникла потреба в реформуванні органів місцевого самоврядування, оскільки це позбавляло області і райони права мати свої власні виконавські і розпорядливі органи. Тому ставилася під сумнів роль і значення обласних і районних рад як представницьких органів. За ними закріплено розгляд і затвердження програм соціально-економічного розвитку, екологічних програм, бюджетів, регулювання земельних відносин, але всі господарські питання залишаються за адміністрацією.

Обласні власті з одного боку – проявляють специфічну схильність у сфері підприємництва, що народжується, а з іншого боку, намагаються законсервувати стару систему зі всім набором глибинних інтересів. Відбуваються випадки зрощення державної влади і комерційних підприємницьких структур, в основному, через підставних осіб.

Після ліквідації обласних управлінь по торгівлі і створення замість комерційних відділів – зникла державна торгівля і інші відділи, які контролювали державні підприємства. Ради практично втратили і контрольні функції. Намітилося зрощення представницьких і виконавських органів владних структур. Але між ними існують і суперечності, які знаходяться у області економічного соціального розвитку, господарської діяльності територіальних органів.

Органи місцевих рад часто перетворюють виконавчі і розпорядливі служби підзвітних і підконтрольних в підлеглі і безвладні органи. Нерідко ухвалюються безперечні рішення: скасовуються виконками або президія, на президію рад покладаються функції виконавських комітетів.

Причина цього – у відсутності чіткої, всесторонньо обґрунтованої комплексної програми реформування державного устрою.

Розподіл компетенцій – ось до чого зводиться діючий закон розподілу влади, тоді як принцип влади вирішує політичні задачі і ставить заслін різним видам зловживань і порушень законів [13].

На розділ державної адміністрації покладений контроль над виконанням законів, указів, проведенням реформ, як і особиста відповідальність за справи в області. Голові адміністрації наданий статус найвищого посадовця виконавчої влади в області.

Як і передбачалася, інститут голови державної адміністрації не робить замах на систему властей. Наприклад, в Російській Федерації у виконавчій владі виникають як би два ешелони повноважень: оперативно-господарське управління і державно-політична функція регулювання і координування. Перша залишається за главою виконавчої влади, друга – за головою державної адміністрації. В Україні і господарське управління, і державне регулювання знаходяться в повноваженнях голови адміністрації.

Часто виникають питання про доцільність на рівні регіонального самоврядування існування рад в такій структурі. Виникає необхідність в реформуванні рад в такому напрямі, щоб вони були структурами, що відображають інтереси народу.

Дуже корисний світовий досвід, де є варіанти від складної системи муніципалітетів у Франції до незалежного державного ладу, що не входить в систему, комунального в Швеції. Схема місцевого самоврядування в західних державах включає мера – главу виконавчої влади і муніципальну раду[5].

Диктатура будь-якої особи виключається функцій між законодавчими, і судовими властями. Один із засновників США Джейкл Медісон писав, що основна гарантія від надмірної концентрації влади в будь-якому органі полягає в тому, щоб забезпечити особам, що очолюють інші органи, правові засоби і особисту зацікавленість для недопущення вторгнення в сферу їх повноважень.

Призначення на різні адміністративні пости, для губернатора США, є найсильнішим владним повноваженням. Таким чином, він забезпечує проведення своєї політики. Щось подібне існує і у нас. Підбір, розстановку кадрів, згідно реалізації власної політики здійснює голова державної адміністрації. Але, на відміну від США, де, по-перше, призначення ці за конституцією проводяться з відома більшості сенаторів, у нас вони проходять без узгодження з місцевою радою. По-друге, частина призначень здійснюється віце-губернатором, який може вести, і часто веде, власну політику [19].

Вищеперелічені принципи влади забезпечують губернатору вагомі політичні, правові і організаційні можливості, для того, щоб діяти результативно, здолати спроби законодавців, необґрунтовано пригальмувати процес управління. Суттєву роль в законодавчому процесі грає губернатор. Згідно конституції США, губернатор не може вносити законодавчі проекти, хоча він є ініціатором багатьох з них. Виникаючі суперечності між законодавчими і виконавськими органами влади не переходять граней ділових відносин. Ці суперечності між властями виходять від непорушності суспільного устрою і підтримки основних напрямів федеральних властей.

В Україні на рівні місцевого самоврядування в обов'язку місцевих рад входить розробка, і виконання бюджетів місцевого самоврядування. Розробка і виконання бюджету на місцях знаходиться в компетенції державної адміністрації представника президента України. Вищестоящі рівні не повинні втручатися ні в розробку, ні в затвердження, ні у виконання бюджетів місцевих рад. Районні і обласні ради при затвердженні бюджетів вносять в нього зміни і затверджують звіти про його виконання. Так в Угорщині і Польщі сфера компетенції місцевої ради традиційна і не така вагома як в Україні. Вона мало, чим відрізняється від західних муніципалітетів. Їх діяльність обмежується соціально-побутовою і комунальною сферами, але не піднімає економічні, політичні і соціальні питання [7,14].

Щоб володіти максимальною свободою господарської діяльності, окрім надання законом владні повноважень, права місцевого самоврядування і самостійність повинні мати ще і економічну базу. Досвід Угорщини свідчить, що повна приватизація може проводитися успішно в тому випадку, якщо в законі про місцеве чітко вирішене питання про розділ власності між місцевим і державою, яка в цій країні виступає як власник і володіє всіма тими правами і обтяжено всіма тими обов'язками, якими наділений власник.

В Україні поки залишаються нечіткими взаємостосунки місцевого самоврядування суб'єктами акціонерної, колективної і приватної власності.

Розширення фінансової самостійності є ключовим моментом в реформуванні місцевого самоврядування. Місцеві бюджети складали не більше 15% державного, а бюджети сілрад, обслуговуючих третину населення країни, - всього 0,8%. У Західній Європі вони складають 30-40%. Такий розподіл фінансових ресурсів позбавляє місцеве самоврядування реальної влади.

У нашій країні визначилися три джерела надходжень до місцевого бюджету: доходи, збори і інші джерела, визначені Законом про оподаткування, доходи від комунальної власності і загальна дотація з центрального бюджету. У Франції держава зобов'язана компенсувати повною мірою фінансові витрати територіальних органів в умовах розширення їх компетенції. Нормативи і дотації в Угорщині і Польщі виступають як правова гарантія господарської самостійності місцевого самоврядування. Зміцненню фінансової самостійності місцевих структур зобов'язані служити податки з громадян, що проживають на даній місцевості. Майже 80% своїх доходів підприємства використовують на фонд оплати праці, тому податки з населення складають значну питому вагу в прибутковій частині місцевих рад. Як свідчить досвід розвинених країн, це джерело особливо ненадійне в період економічного спаду, оскільки саме в цей період зростає число безробітних, яке не в змозі платити податки.

Податки з підприємств і кооперативів є стабільними надходженнями до бюджету. У Швеції 30% (від 52% розмірів податків), у Фінляндії від податку з підприємств – 20% (при 50% розмірі податків), в Норвегії вони складають близько 30% місцевого бюджету. Очевидно, економічну основу місцевого самоврядування утворює комунальна або муніципальна власність. Щоб запобігти спробам збереження відомчої монополії у відносинах власності,

отримувати стабільний дохід до місцевого бюджету, розвивати регіони, створення комунальної власності є неодмінною умовою [8,11].

Розглядаючи регіон, як цілісну адміністративну систему, можна відзначити дві сторони управління його діяльністю – внутрішню і зовнішню.

Внутрішня сторона – це:

- сприяння розвитку на території району науково-технічних і творчих суспільств;
- реалізації прав і обов'язків рад народних депутатів для забезпечення комплексного розвитку районів;
- на основі активної дієвої і повсякденної участі трудових колективів, в організації і постановці рішення питань суспільного життя;
- здійснення повноважень трудових колективів і розвиток суспільних форм контролю над дотриманням принципів соціальної справедливості.

Зовнішня сторона:

- вдосконалення регіональних форм інтеграції виробництва і науки, організації взаємодії академічної, вузівської і галузевої науки, управління науково-технічним прогресом;
- здійснення управління відтворенням соціальної інфраструктури, скорочення стрічних перевезень продукції;
- вдосконалення територіальної організації виробництва (створення територіально-виробничих комплексів, формування міжгалузевих аграрно-промислових і виробничих об'єднань);
- проведення політики вищестоящої влади в районі;
- розвиток галузевої структури господарства на території регіону відповідно його ресурсам, можливостям і потребам населення.

Розвиток району це комплексне рішення внутрішніх і зовнішніх проблем, які органічно взаємозв'язані між собою. Необхідно відзначити, що як би не були важливі внутрішні проблеми району, а вирішення державних проблем повинне переважати. Вплив вищестоящих владних структур на управління районом необхідний навіть в умовах ринку, і тим більше в перехідний період, коли старий організаційно-економічний механізм зруйнований, а новий тільки формується. Проведені дослідження в ІЕП НАН України показують нам, що внутрішні можливості промислових районів повною мірою можуть забезпечити рішення поставлених перед ними фінансових, виробничих і соціальних задач при вдосконаленні управління розвитком місцевих підприємств і організацій, випуску ними конкурентної продукції і послуг для населення[4,9].

Управління розвитком території – це економічна категорія, яка може розглядатися на декількох рівнях: на рівні управління безпосередньо радою і виконкомом району, і на рівні управління його підприємствами і організаціями. Управління розвитком території розуміється як така дія на систему економічних відносин по виробництву, розподілу, обміну і споживанню створених матеріальних благ і послуг, які забезпечать стабільний розвиток території. Ефективність управління зумовлюється двома важливими чинниками: розвитком тісного взаємозв'язку і взаємозалежності, регіональних і

державних органів управління, спрямованих на забезпечення взаємовигідних умов, і створенням передумов ефективного розширення територіального розподілу праці на основі взаємообміну результатами своєї діяльності з сусідніми районами.

В даний час основною умовою їх реалізації стає вдосконалення ланок нині чинного механізму управління розвитком території, основою якого є системно – цільовий підхід до рішення даної задачі. (рис. 2.3.1).

Рис. 2.3.1 – Схема управління промисловою територією (районом)

Вдосконалення ланок механізму повинне включати в себе комплекс законодавчих, економічних і організаційних заходів, що проводяться місцевими органами на підставі результатів розподілу і розмежування повноважень по всіх напрямках господарювання між регіонами і центральною владою, виявлення і мобілізацію не використаних можливостей маркетингу і менеджменту, підвищення кваліфікації кадрів і рівня підприємницької діяльності. Кожна складова частина механізму є ланкою виробничої системи, завдяки якій враховуються і сприймаються внутрішні і зовнішні чинники і створюються сприятливі умови для досягнення стабільності розвитку території[6].

2.3.2 Організаційно-економічний механізм управління розвитком території

Складова ланка механізму управління розвитком території – соціально-економічні програми

У колишньому СРСР програмний метод управління як науковий метод розвитку суспільних систем з'явився в 20 – 30 – х роках минулого століття.

Досвід його застосування свідчить про великі можливості економічних форм і методів управління, забезпечуючих концентрацію ресурсів і проведення широкої системи взаємозв'язаних заходів для досягнення поставленої мети. Разом з тим, як показує практика, коли немає системності і відповідального керівництва в здійсненні програм і відсутній єдиний організаційний механізм по координації ними, вони не забезпечують необхідних кінцевих результатів. Багато програм не можуть бути успішно реалізовані в рамках тільки галузевих або територіальних форм управління [16].

Промисловість індустріальної території є складний багатofункціональний комплекс, розвиток якого відбувається під дією укрупнених груп чинників:

вимог загальнодержавного розвитку, що пред'являються країною до промисловості регіону в цілях задоволення потреби в промисловій продукції. Складовою частиною загальнодержавного розвитку є територіальне, таке, що визначає ту його частину, яка реалізується безпосередньо на території (у районі, місті, області);

вимог соціально-економічного розвитку території, включаючи сукупність цільових установок і ресурсних обмежень, виконання яких необхідне для забезпечення гармонійного розвитку території. Соціально-економічний розвиток території не суперечить загальнодержавному. Проте його інтереси і інтереси населення конкретної території можуть і не співпадати з вимогами загальнодержавного розвитку [1,2].

Повноцінний розвиток країни зумовлює ідентичність і збалансованість загальнодержавних і територіальних інтересів. Це може здійснюватися за допомогою соціально - економічних програм, які розробляються і виконуються як на рівні держави, так і на рівні регіонів.

Розвиток всієї держави формує темпи і структуру виробництва промислової продукції території виходячи з сучасної ролі території в суспільній системі розподілу праці і стратегії держави в частині розміщення продуктивних сил по території країни. Воно визначає спеціалізацію промислового виробництва території, її технічний рівень і потребу в ресурсах для виготовлення продукції.

Одночасно, соціально-економічний розвиток території формує темпи і пропорції регіонального господарства, необхідні для задоволення потреб населення території, виходячи із стратегічних і тактичних завдань досягнення заданого рівня соціально - економічного розвитку і з урахуванням росту кількості населення, території і витрати ресурсів. Сюди входять раціональні розміри і структура витрати ресурсів, вимоги території до технології і технічного рівня виробництва і, як наслідок останніх, вимоги до спеціалізації і профілізації підприємств, розташованих на території виробництв [4,6,8].

Посилення значення і ролі програмного методу управління в період розвитку ринкових відносин пояснюється тим, що в результаті економічних перетворень підвищилися вимоги до комплексності найважливіших проблем економіки. Виросла потреба комплексного підходу до загальнодержавних проблем на різних рівнях народного господарства, що пов'язано з необхідністю обліку організаційних, технічних і економічних чинників.

У області розробки програмних методів управління досягнуті певні успіхи стосовно до рішення загальнодержавних і територіальних проблем.

Аналіз впровадження програмних розробок на рівнях регіонів і країни показав, що близько 50% тривалості часу розробок витрачається на організаційне узгодження і передачу результатів між різними організаціями і підрозділами. Ліквідація бюрократичних гальм на шляху впровадження програмних методів управління є основним завданням керівників всіх рівнів. Практика показує, що застосування програмного методу управління до комплексних науково – технічних проблем «дозволить в середньому в 1,4 разу скоротити тривалість цього процесу раніше методами, що застосовувалися». У ряді галузей промисловості (електронна, суднобудівельна) застосування програмних методів управління забезпечує скорочення майже удвічі тривалості циклу «від ідеї до впровадження» [9,11,13].

Науково – методологічною базою і першою характерною особливістю програмного методу є системний підхід. Він заснований на законах діалектики і тому дозволяє розглядати і вирішувати цю або іншу проблему як велику систему з використанням теорії системного аналізу, теорії ухвалення рішень і інших сучасних підходів. Рішення якої – або регіональної або виробничої проблеми вимагає реалізації послідовного або послідовно – паралельного проведення всіх етапів робіт в циклі «дослідження – регіон» або «дослідження – виробництво».

Другою характерною особливістю програмного методу, витікаючою з системного підходу, є цілеспрямованість. Мета повинна відображати стратегію проблеми, бути науково обгрунтованою і сформованою так, щоб були ясні її кількісні і якісні параметри і показники. Цим самим програмний метод конкретизує і реалізує корінну межу загальнодержавного управління - цільову орієнтацію, а також практику виділення провідних ланок управління. Якщо на ранніх стадіях управління як ланки виступають окремі види продукції або виробництв, то в сучасних умовах - це крупні комплексні проблеми.

Третьою особливістю програмного методу є його комплексність, основу якої складає її внутрішня спільність, облік взаємодії окремих елементів і їх взаємозалежність, витікаючи із структури системи. Комплексність припускає також вимогу розглядати також будь-яку програму, будь-який крупний проект або важливе завдання регіону, виробництва як сукупність автономних але взаємно пов'язаних, взаємообумовлених елементів. При цьому єдність цілей є системообразующим, що пояснює набір автономних підсистем і елементів в єдину взаємообумовлену систему. Розробка системи заходів, які реалізують виділені цілі і охоплюють проблеми в цілому, комплексно, в єдності науково – технічних, економічних, соціальних і організаційно - управлінських аспектів, є розвитком і конкретизацією принципу комплексності обгрунтування управлінських рішень.

Четвертою особливістю є його оптимальність. Ця межа дозволяє проаналізувати декілька варіантів, альтернатив у виборі цілей і засобів їх досягнення. Основним завданням є вибір варіанту розробки і реалізації комплексної цільової програми з урахуванням відповідних критеріїв порівняння. Звичайно при виборі оптимального варіанту рішення на основі деякого критерію

проводиться порівняння ефекту, що одержується в результаті реалізації тієї або іншої стратегії поведінки з витратами ресурсів, необхідних для її здійснення.

П'ятою особливістю програмного методу є принцип перспективності, що досягається за рахунок здійснення опорного (дерево цілей) і нормативного (дерево засобів) прогнозування на тривалу перспективу. Важливою подією в розробках і реалізації програмних методів управління з'явилася програма «Україна - 2010», яка в даний час виконується. Розроблена ще в 1999 р., вона, по суті, стала першим етапом довгострокової перспективи розвитку народного господарства незалежної України, орієнтиром для виходу з кризи галузей народного господарства [6,14].

Ця комплексна програма відкрила широкі можливості для оптимізації управління регіонами, галузями, підприємствами, соціальним і економічним розвитком. Будучи за своїм змістом програмним прогнозом розвитку країни, визначаючи основні напрями виробничо-господарського і соціально-економічного розвитку на 10 років, вона створила основу для розробки нового типа комплексних програм для областей, районів, міст, галузей, що працюють в умовах ринкової економіки.

У програмі найважливіші проблеми: національні інтереси України в контексті розвитку світової цивілізації, ідея соціального прогресу і стабільності, екологічна політика і розвиток суспільства, демократичні перетворення і формування відкритого суспільства, стратегія економічного зросту, пріоритети науково – технічного і інноваційного розвитку, промисловий і агропромисловий розвиток, інституційний і організаційний механізми економічного зросту, розвиток зовнішньоекономічної діяльності.

Розглянувши питання, що характеризують проблеми використання програмного методу при рішенні регіональних і державних задач, реалізацію його основних принципів (системність, цілеспрямованість, комплексність, перспективність), можна сміливо говорити, що розробка і реалізація комплексних цільових програм управління на рівні промислового району індустріального міста є важливою віхою механізму управління його розвитком.

До особливостей комплексних програм в промисловості слід віднести необхідність розробки і впровадження:

- оригінальних зразків нової техніки;
- виробництва єдиних уніфікованих серій державної системи приладів;
- нових систем машин, необхідних для галузей народного господарства;
- нового вигляду сировини і матеріалів;
- нових методів і засобів охорони навколишнього середовища.

Цілеспрямованість, тривалість, предметність, рівень управління, послідовність, ступінь інтеграції діяльності є визначальними ознаками, які складають основу тієї, що розробляється класифікації комплексних цільових програм.

Облік визначальних ознак різних видів комплексних програм розкриває можливі області їх формування і реалізації, як в народному господарстві країни, так і в його регіонах (рис. 2.3.2).

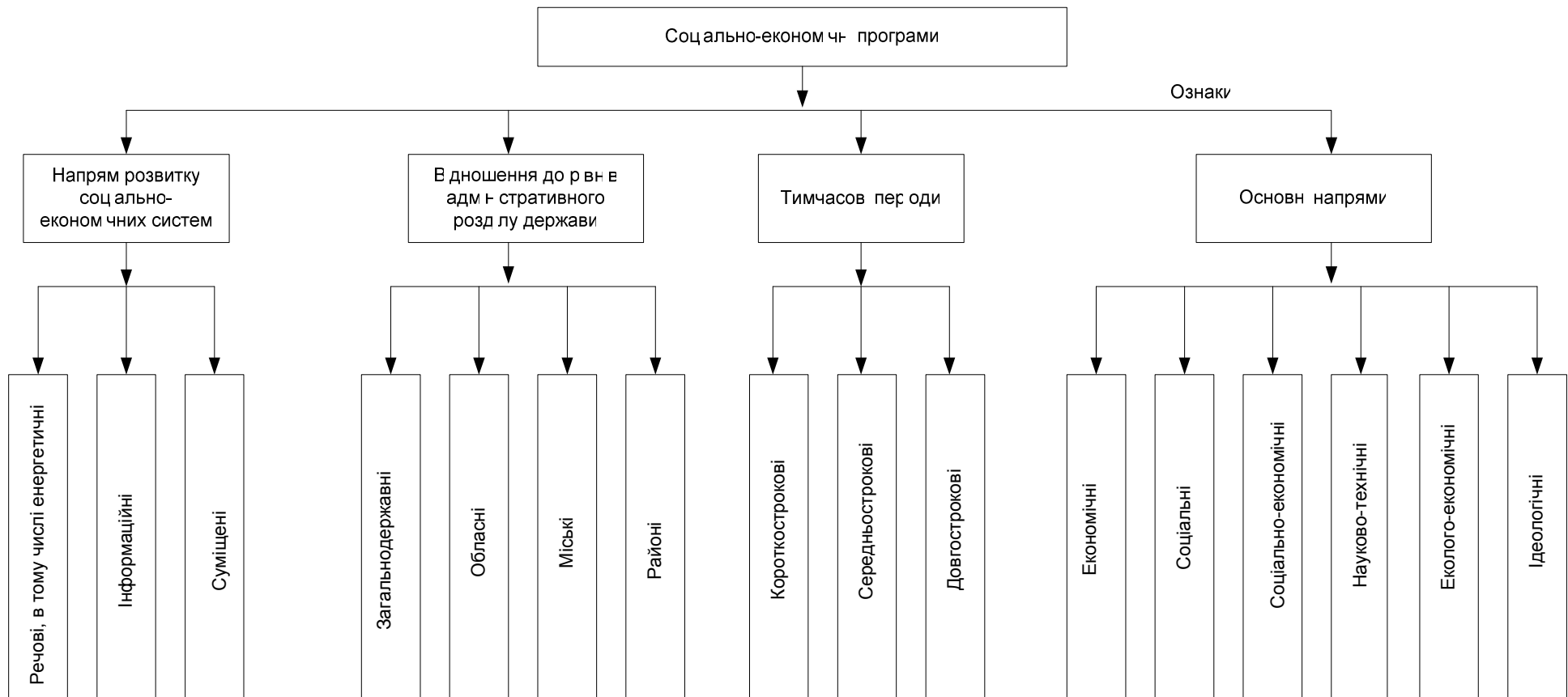

Рис. 2.3.2 – Основні класифікаційні ознаки (соціально – економічних програм)

Представлена класифікація дає можливість формувати програми по певній меті або їх сукупності: спрямованості на розвиток соціально – економічної системи, розвиток відносин до рівнів адміністративного розподілу країни, тривалості і основного напрямку [5,6,15].

Формування і реалізація соціально-економічних програм індустріального міста.

Створення нових сучасних підприємств, формування нової прогресивної структури економіки, подолання технологічної і технічної відсталості необхідне для справжньої перебудови виробничого комплексу. Для розвитку загальнодержавної програми необхідна розробка регіональних програм. Головні напрями розвитку повинні формуватися на підставі чинного законодавства України, указів Президента України, Верховної Ради і Кабінету міністрів України. Для розробки регіональних програм необхідно привертати як керівників і фахівців відділів і управлінь облдержадміністрації, міськвиконкомів і райвиконкомів, так і працівників науково – дослідницьких інститутів.

При розробці програми соціально – економічного розвитку району необхідно враховувати особливості, промислову специфіку району, його територіальне розташування. Комплексна програма розвитку району виходить з положень наукової компетенції розвитку міста, області, що виражає головну мету і підцілі програми. Ця концепція визначає головні напрями розвитку району, які забезпечують рішення глобальних цілей розвитку міста, області з урахуванням результатів ефективного і економічного використання ресурсів району на базі наявного потенціалу, переваг територіальної організації виробництва, науки, об'єктів виробничої і соціальної інфраструктури [16,17].

При аналізі початкового стану проблеми формування територіальної мети була конкретизована система завдань по найважливіших напрямках розвитку району.

При розробці територіального розділу намічені конкретні заходи щодо основних напрямів розвитку і підвищення ефективності промисловості району - поліпшення асортименту і якості продукції, поглиблення спеціалізації і розширення кооперації виробництва, підвищення технічного рівня, розвитку виробництва товарів народного споживання, культурно - побутового і господарського призначення, охорона навколишнього середовища і поліпшення умов праці.

Пропозиції по вдосконаленню асортименту вироблюваної продукції в значній мірі розкривають зміст інших напрямів підвищення ефективності промисловості району і багато в чому формують конкретні шляхи розвитку спеціалізації, поліпшення якості продукції і використання виробничих потужностей. Асортимент продукції, що випускається, визначає і економічну спрямованість району, його ефективність, перспективи майбутнього і напрямку розвитку виробничих потужностей.

Контроль над ходом реалізації програм здійснює виконком районної ради. Оперативний контроль і, при необхідності, представлення пропозицій по коректуванню термінів виконання заходів програми проводять відділи і структурні підрозділи виконкому, які беруть участь безпосередньо в розробці і реалізації відповідних розділів програми.

Загальне керівництво роботою по реалізації заходів програми соціально-економічного розвитку району повинні виконувати заступники голови з питань діяльності виконавських органів ради. Хід здійснення заходів і показників програми повинен розглядатися на засіданнях виконкому районної ради. Річний звіт про реалізацію програми також представляється районній раді.

При підбитті підсумків виконання програми необхідно розглядати і аналізувати показники, що характеризують тенденції розвитку промисловості, споживчого і агропромислового комплексів, зміну фінансових результатів, стан виплати заробітної платні і забезпечення мобілізації засобів до бюджету [3,8].

Головними напрямками і основною ідеєю вдосконалення системи управління в районі є: забезпечення взаємодії різних гілок державної влади і органів місцевого самоврядування; посилення управління державним сектором, галузями економіки, підприємствами, організаціями і установами різних форм власності в рамках чинного законодавства; кадрове забезпечення підприємств і організацій.

Для своєчасного виконання всіх розділів програми необхідно систематично аналізувати і контролювати заходи щодо її виконання. З цією метою треба проводити засідання виконкому районної ради з питань соціально-економічного розвитку району. На виїзних засіданнях виконкому також розглядати заходи щодо виконання програми. Найбільш важливі проблемні питання обговорювати на засіданнях ради директорів.

З метою підвищення кваліфікації державних службовців здійснювати їх навчання в центрі підвищення кваліфікації для фахівців і керівників державних підприємств, установ, організацій.

Хід виконання програми необхідно контролювати по розділах: промисловий комплекс, інвестиційна діяльність, енергозабезпечення і енергозбереження, агропромисловий комплекс, капітальне будівництво, житлове господарство, комунальне господарство, освіта, охорона здоров'я, культура, фізкультура і спорт, бізнес і підприємництво, торгівля і громадське харчування, соціальний захист населення, охорона навколишнього середовища і ресурсозберігання, молодіжна політика і ліквідація злочинності [16].

2.3.3. Ефективність вдосконалення організаційно-економічного механізму управління розвитком території

Взаємозв'язок програм різної ієрархії управління

Розробка стратегічних заходів щодо галузей і регіонів пов'язана з складанням програми соціально-економічного розвитку держави. Для того, щоб ці заходи були реально здійсними в перспективі, необхідно починати їх

формування з регіонів, а конкретно, з низових структур районів, міст, областей. Складання районних програм повинне здійснюватися спільно міськими і обласними програмами. Вони повинні бути узгодженими і взаємопов'язаними на всіх рівнях. Стратегічний розвиток області і в часі, і по своєму характеру повинна співпадати із завданнями і розробками стратегічних науково-технічних і соціально-економічних програм України на довгострокову перспективу з аспектами регіонального розвитку. У основі державної регіональної політики лежать завдання забезпечення економічного зростання, підвищення рівня життя населення, виходу з депресивного стану малих міст.

Науково-технічна програма кожної області повинна мати соціально-економічну спрямованість відповідно до стратегічного курсу держави на побудову соціально орієнтованої ринкової економіки. У свою чергу кожен район міста може стати полігоном для реалізації частини цієї програми розвитку на рівні крупного промислового району. Основна мета програми – не допустити, щоб будь-яка індустріальна область мала в основі подальшого розвитку модель тієї, що «наздоганяє модернізацію». Українська економіка не матиме перспектив, якщо не будуть враховані головні тенденції розвитку світової науки, техніки і технології. Інакше це неминуче приведе до подальшої деградації продуктивних сил, ослаблення інтелектуального і культурного потенціалу.

Програма носить назву науково-технічної, але, по суті, вона вирішує, перш за все, проблеми соціально-економічні. Це - підвищення якості життя і наближення її до євростандартів для всіх верств населення, проблем зайнятості і зростання доходів людей, підйом соціального рівня життя. Заходи, намічені програмою, співпадають напрямками соціальної політики держави [5,11].

Розроблена програма для кожної області дозволить з'єднати інтереси науки і виробництва на взаємовигідній основі, забезпечити постійний нерозривний зв'язок і адекватний розвиток цих секторів економіки. Затребуваність науки дасть поштовх подальшому розвитку науково-технічного і виробничого потенціалу у всіх регіонах країни.

Розвиток трудового потенціалу є одним з важливих розділів програми. Необхідно зберегти і укріпити ядро кваліфікованих кадрів в науці, у виробництві і сфері управління, які здатні забезпечити прогресивні зміни в розвитку продуктивних сил в перехідній період. Великомасштабні перетворення економіки регіону, які пропонуються, повинні в сукупності задовольняти прагматичним завданням: це – впровадження екологічно чистих технологій, забезпечення енергетичної стійкості, збалансованості початкових ресурсів. При цьому необхідний зважений, раціональний підхід до управління розміщенням продуктивних сил по території області. Масштаби виробництва і об'єми соціальних потреб, основні параметрів структурних перетворень, ось що треба в даний час визначити на перспективу. Виходячи з цього експертна оцінка великої кількості нових технічних пропозицій від науково-дослідних інститутів, вузів, показує всю серйозність характеру перетворення ряду галузей.

Вивчаючи досвід високорозвинутих держав, орієнтуючись на світові стандарти техніки і технологій, якісні параметри зарубіжної продукції,

освоюючи можливі ринки збуту, вже зараз обґрунтовуються головні, стратегічні шляхи розвитку регіонів. У програмі здійснюється ретельне опрацювання базових галузей, і в першу чергу промисловості, яка складає ядро регіону. Головним стратегічним і тактичним завданням стає завдання розвитку надійної енергетичної бази для стійкого розвитку всіх галузей. У програмі обґрунтовуються напрями використання і розвитку наявного потенціалу тієї або іншої галузі, структурних перетворень, які пов'язані не тільки із закриттям підприємств, але і із зміною принципів, механізмів всієї системи управління з урахуванням інтересів регіону.

Реструктуризація електронної промисловості і машинобудівного комплексу по випуску і високонадійної техніки набуває важливого значення. Пріоритетний розвиток цих галузей сприятиме технічному оновленню всього матеріального виробництва. У зв'язку з цим передбачається збільшити виробництво радіоелектронної, електропобутової, вимірювальної техніки, приладів і засобів автоматизації.

Розвиток виробництва товарів народного споживання є стратегічно головним завданням в програмі. Пропонується, на рівні законодавчої ініціативи, знизити мінімальну вартість інвестиційних проектів на території пріоритетного розвитку. Це дозволить залучити капітал малого і середнього бізнесу в розвиток товаропродукуючого комплексу, а також сформує стійку гнучку економіку малих міст [10,17].

У програмі також визначені позначки майбутньої структури сільського господарства, житлово-комунального господарства, галузей соціальної сфери.

Проблема відходів і охорона навколишнього середовища особливо актуальна для всіх регіонів. Вона зачіпає майже всі промислові підприємства. З цієї проблеми повинна бути розроблена спеціальна «Програма використання відходів виробництва і споживання». В середньому по Україні на кожного мешканця приходить близько 400 тонн виробничих відходів.

Така програма дає можливість здійснювати координацію основних напрямів у сфері поводження з відходами і забезпечує зв'язок виробництва з наукою. Для реалізації цієї програми необхідно провести більше число заходів, передбачити будівництво і реконструкцію полігонів для побутових відходів.

Розробка демографічного прогнозу на 40-50 років також є важливою проблемою для окремих регіонів України. Без нього неможливо визначити суму соціальних потреб, а від них перейти до інших економічних розрахунків.

У програмі можуть бути зачеплені питання адаптації економічних інструментів, що раніше не застосовувалися на регіональному рівні: поліпшення інформаційного забезпечення регіонального і місцевого рівнів управління для вироблення вірних управлінських рішень, імітаційного моделювання і прогнозування соціально-економічної ситуації, впровадження інформаційних і комп'ютерних технологій у сфері виробництва і управління, багатогалузевого балансу, економіко-математичних методів.

Для розвитку крупних регіонів можна виділити шість пріоритетних напрямів, які повинні знайти віддзеркалення в проекті програми: розробка стратегії розвитку теплово-енергетичного комплексу; максимального

використання альтернативних і поновлюваних джерел енергії; вирішення проблем невеликих селищ і містечок; освоєння металургійним комплексом технологій виробництва високоякісних сортових сталей для вугільної, автомобільної і атомної промисловості; переозброєння машинобудівного комплексу сучасними технологіями і обладнанням; переорієнтація всіх галузей економіки на використання високих технологій; розробка нових організаційно-правових і економічних механізмів, стимулюючих розвиток науки і інноваційної діяльності; організація експертизи представлених науково-технічних розробок на відповідність передовим стандартам і доцільність їх подальшого впровадження в різних галузях економіки. Реалізація програми науково-технічного розвитку неможлива без розвитку її взаємозв'язків програмами міст і їх районів [5,11].

Спираючись на програмні розробки міста і області, в кожному районі визначаються пріоритетні напрями як територіального, так і галузевого розвитку. Вони передбачають: фінансове, організаційне і кадрове забезпечення програми; формування основних заходів соціально-економічного розвитку району; розробку інвестиційних проектів району; основні напрями розвитку галузей матеріального виробництва важкої, харчової, промисловості будівельних матеріалів, деревообробної, а також галузей соціальної сфери і побуту (торгівлі, побутового, житлового і комунального обслуговування, і ін.) Крім того, в програмах повинна бути передбачена підтримка підприємств і форм по інвестуванню і реструктуризації діючого виробництва: заміна і модернізація застарілого технологічного і енергетичного устаткування, автоматизація технологічних процесів, поліпшення підготовки продуктів, що беруть участь в технологічних процесах, застосування інтенсифікаторів технологічних процесів; зниження втрат матеріальних і енергетичних ресурсів: будівництво складських приміщень, придбання або створення спеціальних транспортних засобів і тари, заходи щодо скорочення втрат ресурсів на робочих майданчиках, будівництво пиловловлюючих апаратів, організація оборотного водопостачання, установка труб з теплоізоляційним покриттям, установка лічильників, ущільнення апаратів, трубопроводів і підвищення якості запорної арматури для запобігання витоків природного газу, пари, води, електрики, тепла, впровадження приладів контролю автоматичного регулювання, поліпшення теплової ізоляції теплотрас, заходи щодо захисту металу від корозії; поліпшення використання вторинних матеріальних і енергетичних ресурсів: організація промислових відходів і при необхідності їх сортування, попередня обробка; організація використання відходів безпосередньо на підприємствах.

Позитивні результати від втілення цієї програми в життя, можуть бути досягнуті навіть при реалізації тільки частини наміченого. Все залежить від ступеня підготовленості адміністрації району і керівництва підприємств. При розробці такої програми необхідно передбачити: заходи щодо ув'язки інтересів держави, області, міста, району і підприємств; науково-дослідні роботи по технічному, соціально-економічному, організаційному і фінансовому забезпеченню програми; організаційні заходи щодо впровадження її в

промисловому районі. Розробка програми соціально-економічного розвитку району враховує їх галузеву і територіальну спрямованість і виконується зусиллями керівництва району, підприємств і організацій. У свою чергу підприємства, фірми, корпорації, організації, при розробці своїх довгострокових програм розвитку, повинні пов'язувати їх з програмами району, а останні повинні формувати свої заходи так, щоб вони входили складовою частиною в програми міста, області і держави [1,5,10,11].

Управління якістю продукції і послуг територій

Ефект при реалізації програм району може бути тільки в тому випадку, якщо організаційна структура і управлінський механізм системи відповідають вимогам ринкової економіки, так свідчить вітчизняний і світовий досвід.

Під системою якості управлінської діяльності розуміється спроможність постійного вдосконалення організації виробництва всіх видів діяльності в регіоні. Розробка системи управління якістю муніципальної установи території полягає в створенні такого механізму, який дозволив би гарантувати реалізацію ухвалюваних рішень відповідно до встановлених термінів і вимог, що в решті решт призводить до підвищення ефективності реалізації самої організації [11,13].

Розробка і сертифікація систем управління якістю на відповідність системі менеджменту МС ІСО 9000 активно йде у всіх країнах світу. В даний час більше 400 тисяч підприємств в світі розробили, і сертифікували системи менеджменту якості, які відповідають вимогам цих стандартів. Домінуючим районом, в географічному плані, є Європа, хоча потрібно відзначити, що її об'єм, за останні роки, поступово знижується від 80% числа сертифікованих у всьому світі компаній в 1994 р. до 60%. Питома вага унаслідок активного розповсюдження і визнання ефективності стандартів ІСО 9000 починають набувати регіонів Америки і Південно-східної Азії. У Росії число підприємств, які ратифікували системи менеджменту якості, перевищує 300, в Україні – близько 200 і в Білорусії – 30.

Стандарти серії ІСО 9000, завдяки своїй універсальності, знайшли застосування у всіх без виключення областях виробництва і сфери послуг. Кількість підприємств, зайнятих у сфері послуг, що розробили і впровадили систему менеджменту якості, за кордоном, складає 20% від загального числа підприємств, що свідчить про те, що практика розробки систем якості послуг муніципальних установ і там не отримала достатнього розвитку. В Україні практика впровадження стандартів серії ІСО 9000 в муніципальних установах ще відсутній [18,19].

Ринок муніципальних послуг в Україні тільки починає розвиватися. Функції муніципальних органів поступово змінюються з переходом від директивно-адміністративної економіки до ринкової. Все більшу роль грає організація платних послуг (різного виду консультацій, по реєстрації підприємств). Цілим рядом причин обумовлена доцільність розробки якості в муніципальних установах, виконкомів: наявність величезної кількості документації, багатофункціональністю муніципальної установи, специфікою роботи виконкому, яка вимагає особливої методики підбору кадрів (орган влади найближче знаходиться до населення); потребою координації діяльності підприємств і організацій регіону в цілях його

ефективного соціально-економічного розвитку; необхідністю здійснення контрольних функцій за виконанням рішень і визначенням їх ефективності.

Досвід створення системи управління якістю муніципальної послуги в районних радах показує її доцільність і необхідність. Відповідно до МС ІСО 9000 система визначає суть і цілі, що стоять перед відділами виконкому, характеризує вимоги споживачів і характер послуг, що надаються, розробляє стандарти і дає рекомендації. «Споживачами» муніципальних послуг стають мешканці району, працівники організацій і підприємств, що знаходяться на його території. Для муніципального органу доцільна розробка системи якості на відповідність МС 9001, якщо враховувати той чинник, що управлінська послуга проходить всі етапи петлі якості. При розробці системи якості враховують, що вся діяльність муніципальних службовців спрямована на виконання програм і рішень, які можуть мати наступну форму: постанови Президента, Верховної Ради, уряду; рішення сесій рад різних рівнів; розпорядження голови адміністрації і його заступників; інструкції, доручення у письмовій формі; розділи і етапи соціально-економічних програм територій.

Розробка системи якості, без її подальшої сертифікації, оскільки вартість сертифікації ще досить висока (що особливо проводиться іноземними фахівцями зарубіжних сертифікаційних органів) займає, в даний час, перше місце серед завдань для муніципальних установ. Результатом системи якості повинні бути не сертифікат, а чітко відлажений механізм виконання рішень вищестоящих органів, задоволення мешканців району, забезпечення гарантій їх соціального захисту [13,14].

Реалізація функцій місцевого самоврядування здійснюється через управління муніципальним господарством на підставі Закону про місцеве самоврядування. У широкому сенсі управління муніципальним господарством реально повинне здійснюватися мешканцями певної території. Однак поточне правління здійснюється спеціально сформованим органом місцевого самоврядування – виконавським комітетом, оскільки повсякденна оперативна діяльність муніципального господарства з прямою участю населення практично неможлива. На виконавський комітет покладаються завдання політичного і господарського управління.

Муніципальний орган виконує два типу функцій: представлення інтересів населення і реалізація цих інтересів.

Орган місцевого самоврядування зобов'язаний виконувати виконавські функції, готувати пропозиції по комплексному соціально-економічному розвитку території, місцевому бюджету і з питань, віднесених до його компетенції.

За допомогою професійних працівників через муніципальну службу здійснюється реалізація функцій органів місцевого самоврядування. Основними завданнями муніципальної служби є забезпечення самостійного рішення питань місцевого значення в межах їх компетенції.

В результаті проведених дій розробляються і здійснюються заходи щодо усунення або коректування виявлених недоліків (відбувається коректуюча дія). Функції контролю покладаються як на керівників органів влади, так і на спеціально виділених для цих цілей людей.

Необхідний чіткий механізм роботи для здійснення муніципальними службовцями своїх функцій, тому організація роботи виконкому повинна постійно удосконалюватися. Суттєве значення, для організації роботи виконкому, має широко використовувана і практика організації управління виробництвом, що добре зарекомендувала себе і має назву «Система управління якістю». Причому управління якістю розповсюджується не тільки на продукцію виробництва, але і на область послуг всієї виробничої сфери відповідно до ISO 9000.

Загальне керівництво якістю на етапі надання управлінської послуги створює значні можливості для поліпшення виконання послуги і задоволення вимог споживача, підвищення продуктивності, ефективності і скорочення затрат, розширення ринку.

Для досягнення цих переваг в системі якості послуг враховуються аспекти людського чинника, залучені в надані послуги, за допомогою: загального керівництва соціальними процесами з наданням послуги; розгляди взаємодії людей як однієї з вирішальних складових частин якості послуги; визнання важливості розуміння образу, що створився у споживача про організацію, культуру і виконання послуги; розвитку умінь і здатності персоналу; стимулювання зацікавленості персоналу підвищувати якість і задовольняти вимоги споживача [16,20].

Серед трьох ключових аспектів системи якості центральне місце займає заява (громадян, групи жителів, співробітників). Задоволеність його може бути досягнута за наявності гармонії у взаємодії відповідальності керівництва, персоналу і матеріальних ресурсів, а також структури системи якості. (рис. 2.3.3).

Рис. 2.3.3 – Ключові аспекти системи якості

За вироблення політики у області якості послуг і задоволеності споживача несе відповідальність керівництво. Успішна реалізація цієї політики залежить від зобов'язання керівництва по розробці і ефективному використанню системи якості.

По досягненню визначених в реалізації політики у області якості потрібне визначення першочергових завдань. Завдання повинні включати послідовну задоволеність споживача з погляду професійних стандартів і етики, безперервне підвищення якості послуги, облік вимог суспільства і захисту навколишнього середовища, ефективність в наданні послуги.

Відповідальність керівництва детально викладена в «Положенні про відділ по організаційній роботі і загальним питанням». У ньому визначена загальна і конкретна відповідальність завідуючого відділом. Його відповідальність і повноваження узгоджуються із засобами і методами, необхідними для досягнення належного рівня якості.

Щоб полегшити роботу завідуючого відділом, необхідно визначити і сформулювати потребу і очікування споживачів послуг і потім старатися здійснювати свою діяльність і роботу відділу відповідно до потреб і очікувань споживачів.

Для перевірки ефективності роботи всього виконавського комітету в цілому і відділів і служб зокрема необхідно проводити періодичні внутрішні перевірки (аудити) якості, такі перевірки слід здійснювати не рідше за одне разу в шість місяців. Вони проводяться комісією, що складається з трьох чоловік: голови комісії – завідуючого відділом по організаційній роботі і загальним питанням і двох членів комісії (перевіряючих) – співробітників відділу по організаційній роботі і загальним питанням. Для кожного відділу (служби) комісія складає план внутрішніх перевірок якості, який включає найменування відділу, в якому проводиться перевірка, і пункт – вимоги ДСТУ ІСО 9001-1994.

Після закінчення перевірки проводиться завершальна нарада, на якій керівництву і співробітникам відділу надаються висновки об перевірки. Аналіз виявлених помилок дозволяє вимірити досягнення вимог до послуги, визначити можливості для підвищення якості, а також результативність і ефективність наданої послуги. Для виключення помилки, у тому числі і випадкової, оскільки головна причина помилки буває не завжди очевидною, доцільно проаналізувати дані і розібрати ті міри, що коректують заходи. Дуже часто помилки, що приписуються персоналу або споживачам, насправді виникають із-за невідповідностей реальних умов для виконання необхідної послуги [13, 15].

На якість послуг, що надаються, робить безпосередній вплив поведінка і відношення до праці кожного співробітника. У відповідних посадових інструкціях по підбору персоналу у відділ, вказані вимоги, що пред'являються до співробітників. Навчання і перепідготовка співробітників відділу відбувається згідно річним планам перепідготовки і навчання, що поступають з вищестоящих інстанцій.

Персонал будь-якого відділу повинен мати відповідні знання і навик спілкування з відвідувачами. Вони повинні бути здатні сформулювати працездатний трудовий колектив і взаємодіяти з зовнішніми організаціями і представниками, щоб забезпечити своєчасне і безперешкодне надання послуги.

Спільні заходи, наприклад такі, як форуми по підвищенню якості, можуть створити передумови для активної участі і співпраці в важливих проблемах.

Провівши аналіз всього вищесказаного можна сказати, що на вплив організаційно-господарської діяльності території робить позитивний вплив вдосконалення управлінської діяльності району на основі сертифікації систем якості, що дозволяє наблизитися до світових стандартів управління муніципальними службами.

Ефективність заходів щодо поліпшення управління розвитком території

Вирішення територіальних проблем підвищення соціально-економічної ефективності заходів щодо поліпшення управління їх розвитком є складовою частиною програм регіону. Ефективність заходів щодо вдосконалення організаційно-економічного механізму, впровадження сертифікації систем якості, ефективність від зниження витрат матеріальних ресурсів, енерговитрат, трудовитрат, ефективність рішення проблем утилізації відходів виробництва і споживання – цей той обсяг робіт, який охоплюють програми. Наприклад, для конкретних промислових підприємств і галузей суттєва економія може досягатися за рахунок зниження матеріальних ресурсів, енерговитрат, трудовитрат. Така мета досягається за рахунок реорганізації підприємства, оновлення основних фондів, перебудови системи управління, які складають основу програми [11].

Розробка конкретних пропозицій по реструктуризації, високому рівню використання технічного обладнання, економному витрачання сировини, матеріалів, енергоресурсів, технічному переозброєнню, вдосконаленню організації і управління промисловими підприємствами району, що забезпечують підвищення рівня використання ресурсів відповідно до сучасного рівня науки і техніки і досягнень у області управління і організації виробництва кінцевим результатом розділу програми по ефективності.

Основні резерви підвищення ефективності використання ресурсів на підприємствах поміщені у вдосконаленні техніки і технології виробництва, підвищенні його механізації і автоматизації. Аналіз технічного рівня вживаного на підприємствах району устаткування, найважливіший етап роботи. Оцінка ефективності використання ресурсів проводиться шляхом зіставлення показників встановленого устаткування найбільш прогресивним, таким, що виконує ті ж технологічні функції (надалі званим еталонним). Таке зіставлення здійснюється по технологічних і конструктивних параметрах найбільш досконалим вітчизняним і зарубіжним устаткуванням у зв'язку з тим, що питомі витрати ресурсів бувають непредставницькими із-за відмінностей в початковій сировині, кінцевій продукції, технології, організації виробництва, недостатньо надійних вимірювань. Крім того, такий аналіз є необхідною базою для формування пропозицій по поліпшенню використання ресурсів. Наприклад, температура підігріву повітря і установка газоопальних пристроїв з автоматизацією режиму горіння на полум'яних нагрівальних печах,

відповідність конструктивних параметрів і потужності металоріжучих верстатів розмірам оброблюваних деталей можуть відноситися до порівнюваних показників [14,20].

В деяких випадках аналог для порівняння не завжди вдається знайти, в інших – він не є достатньо досконалим. У такому разі технологічні показники еталонного обладнання можуть бути розроблені виходячи з технічних можливостей і економічної доцільності. Наприклад, результати вдосконалення теплового режиму нагрівальних печей можуть бути розраховані або оцінені за даними експлуатації на інших підприємствах.

Поруч з основним технологічним обладнанням виконується аналіз устаткування і технологій, вживаних для переробки відходів власного виробництва або інших підприємств (використання шлаків, твердих матеріалів в дорожньому будівництві, переробка відходів легкої і харчової промисловості), а також для використання вторинних енергоресурсів.

Для кожного підприємства, окремо, робиться оцінка економії ресурсів. Підсумовування економічних показників ефективності по всіх підприємствах району, в решті решт, дозволить підвищити їх значущість і оцінювати в централізованому порядку.

Для зіставлення показників використання ресурсів на встановленому обладнанні і на вітчизняних відмінних прогресивних видах устаткування, призначених для виконання аналогічних технологічних функцій, а також для оцінки втрат від використання менш ефективної техніки, робиться аналіз структури вживаного і технологій [9].

З перерахованих напрямів підвищенню ефективності використання ресурсів, утилізації відходів виробництва і зниженню втрат ресурсів в районі повинно приділятися велика увага. До відходів виробництва (вторинним ресурсам) відносяться: металобрухт, макулатура, вторинні текстильні матеріали, зношені шини і інші гумові вироби, вторинні полімерні матеріали, відходи деревообробки, відпрацьовані мастила; шлаки, бій цеглини, стекла і інші відходи, можливі для використання як будівельні матеріали; втрати тепла з газами, що йдуть, твердими або рідкими продуктами, а також втрати тепла з повітрям або водою охолодження високотемпературних агрегатів (вторинні енергетичні ресурси). Використанням відходів на підприємстві можна вважати їх переробку безпосередньо на підприємстві або збір і відправку на переробку іншим підприємствам. При аналізі причин втрат відходів виробництва можна виділити наступні: відсутність на підприємствах засобів для будівництва необхідних для використання відходів цехів і установок, економічна недоцільність застосування відходів із-за низьких цін на продукцію їх переробки, відсутність споживача, відсутність задовільних технічних рішень.

Аналіз втрат матеріальних ресурсів здійснюється по стадіях руху ресурсів від надходження на підприємство (або виробництво) до кінцевого споживання (виключаючи власне витрачання, яке вивчається окремо): зберігання, транспорт, підготовка до використання, втрати на робочому майданчику перед споживанням. Оцінюється обсяг втрат ресурсів, зокрема усунених при сучасному рівні техніки, виявляються їх причини і можливі способи усунення.

Аналіз вироблюваної продукції в акціонерних суспільствах, на підприємствах і фірмах району повинен показати, наскільки вона має попит і сприяє ефективному використанню ресурсів у її споживачів, і оцінити можливості економії ресурсів в регіоні за рахунок вдосконалення технології вироблюваної продукції. Аналіз продукції підприємств району виконується в двох розрізах: по предметах праці (сировина, матеріали) і по знаряддях праці (машини, обладнання). Предмети праці, вироблювані на підприємствах району, порівнюються з аналогічною продукцією інших районів і регіону по їх питомих витратах в таких же технологічних процесах [17,19].

Аналіз використання ресурсів – найбільш важлива частина розділу програми. На цій стадії формується інформаційна база за станом витрачання ресурсів, виявляються можливості економії ресурсів, визначаються підприємства, від яких залежить постачання необхідних видів і матеріалів, що дозволить розробити пропозиції по підвищенню ефективності використання ресурсів. Цей етап роботи найбільш трудомісткий і вимагає залучення фахівців різного профілю.

Важливе значення має здійснення внутрірайонних заходів, таких як обмін досвідом по економії ресурсів, спеціалізація деяких підприємств по капітальному ремонту і передача їм замовлень. Серед чинників, що знижують витрату ресурсів, можуть бути зняття з виробництва продукції, виготовлення якої пов'язане з підвищеною витратою ресурсів в порівнянні із спеціалізованими підприємствами; підвищення експлуатаційних показників за рахунок більш кваліфікованого ремонту; зменшення втрат ресурсів за рахунок зниження їх запасів на підприємствах.

Пропозиції розділів програм передбачають адресні завдання, що забезпечують реалізацію перерахованих вище напрямів підвищення ефективності використання ресурсів. У них знаходять віддзеркалення: економія ресурсів, що досягається, з вказівкою, на яких підприємствах, фірмах, акціонерних суспільствах вона буде отримана; потреба в інвестиціях з розбиттям на обладнання і будівельно-монтажні роботи; постачальники сучасного високопродуктивного устаткування і якісних матеріалів; обсяги і терміни постачання обладнання; терміни реалізації заходів; додаткові ефекти, що досягаються при реалізації заходів (скорочення трудових витрат, зниження забруднення навколишнього середовища, збільшення продуктивності) з метою визначення повного економічного ефекту від реалізації заходів і оцінки ефективності цільових інвестиційних вкладень [11,16,19].

При розробці пропозицій по підвищенню ефективності використання ресурсів враховуються внутрірайонні особливості. Так, якщо в районі, спостерігається надлишок робочої сили, з'являється можливість повернути висококваліфікованих фахівців і підвищити продуктивність праці, але разом з тим в районі потрібно проводити спостереження за тим, щоб не погіршали умови праці і санітарний стан навколишнього середовища.

Основні напрями розділу програми по економії ресурсів містять наступні пункти: скорочення споживання ресурсів в планований період і на повний обсяг реалізації програми, потреба в цільових інвестиційних вкладеннях, обладнанні і матеріалах з вказівкою фірм-виготівників. Серед показників, що

характеризують ефективність програми, повинен бути розділ про потребу в трудових ресурсах району.

Завершальний етап програм району передбачає координацію розроблених заходів з керівництвом міста і області, йдеться про взаємозв'язування із заходами програм вищестоящих структур.

Як вже мовилося раніше, одним з найважливіших напрямів і одночасно основною передумовою реалізації програми соціально-економічного розвитку району є вдосконалення управління, складовою частиною якого виступає перебудова організаційних структур управління районом і нові партнерські взаємовідносини між керівництвом району і підприємствами, фірмами, акціонерними суспільствами і юридичними і фізичними особами.

Перебудувавши організаційну структуру адміністративного апарату району потрібно пам'ятати про впровадження нових демократичних методів взаємовідносин з юридичними і фізичними особами. Потрібно створювати систему партнерських відносин між виконавчою владою і керівниками підприємств, населенням.

Виконавський комітет ради повинен постійно удосконалювати форми роботи з підприємствами, організаціями, фірмами, акціонерними суспільствами і населенням району і працювати в рамках Законів «Про місцеве самоврядування в Україні», «Про підприємства в Україні».

Підводячи підсумок необхідно відзначити, що основою соціально-економічної ефективності, заходів соціально-економічних програм, що проводяться в районі, є стабільна робота передових підприємств, швидке відновлення роботи підприємств, які прийшли в занепад, з подальшим нарощуванням обсягів виробництва і підвищенням ефективності. Цей головний напрям діяльності району.

Підвищення добробуту всього народу України – кінцева мета виконання всіх економічних програм.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Дубищев В.П. Регионы в системе отношений хозяйственного комплекса страны. - Полтава, 1996. - 318 с.
2. Государственное управление экономикой Украины: опыт, проблемы, решения / Н.Г.Чумаченко, Л.Г.Червова, Л.М.Кузьменко и др. - Донецк ИЭП НАН Украины, 1999. - 484 с.
3. Павлов В.І. Політика регіонального розвитку в умовах ринкової трансформації, теоретико-методологічні аспекти та механізми реалізації. - Луцьк: Надстир'я, 2000. - 580 с.
4. Орешин В.П. Государственное регулирование национальной экономики. - М.: ЮРИСТЪ, 1999. - 272 с.
5. Райзберг Б.А., Фатхутдинов Р.А. Управление Экономикой: Учебник. - М.: ЗАО "Бизнес-школа "Интел-Синтез", 1999. - 783 с.
6. Адамов Б.І. Організаційно-економічні основи управління розвитком міст. - К: Грот, 1998.-216 с.
7. Амитан В.Н., Зорина ЕЛ., Лукьянченко А.А. Город: проблемы демократических и рыночных трансформаций. - Донецк: ИЭПИ НАН Украины, 2001. - 217 с.
8. Поспелов Г.С. Проблемы программно-целевого планирования и управления // Кибернетика. – 1976. - №6. С.104-113.
9. Воронин А.Г., Лапин В.А., Широков А.Н. Основы управления муниципальным хозяйством: Учеб.пособие. - М.: Дело, 1998. - 110 с.
10. Геець В. Ще раз про складові економічного підйому в Україні // Економіка України. - 1998. – №11. - С.17-26; №12. - С.4-15.
11. Гладкий Ю.Н., Чистобаев А.И. Основы региональной политики. - М.; СПб: Изд-во В.А. Михайлова, 1998. - 311с.
12. Гликман Н.И. эконометрический анализ региональных систем. - М.: Прогресс, 1980. - 291 с.
13. Гличев А.В. Основы управления качеством продукции. М.: АМИ, 1998. - 199
14. Горский И.В. Фискальная политика регионов // Финансы. - 1995. - №10.С.9.
15. Гранберг А.Г. Основы региональной экономики. - М.: Изд-во МГУ, 2000. - 494 с.
16. Долішній М.І. Регіональні проблеми економічного та соціального розвитку України // Економіка України. - 1991. - №5. - С.12-22.
17. Изард У. Методы регионального анализа: введение в науку о регионах. - М.: Прогресс, 1996. – 660 с.
18. Карпов А.А. Формирование института местного самоуправления. - К: Вища шк., 1993. - 49 с.
19. Кравченко В.І. Місцеві фінанси України: Навч. посібник. - К.: Т-во "Знання", КОО,1999. – 487 с.
20. Кравченко В.П. Реформа или эксперименты // Голос Украины. - 1992. - №118. - 18 июня.

2.4. МОНІТОРИНГ СИСТЕМИ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Андренко О.А. асистент каф. ЕПМГ ХНАМГ

2.4.1. Проблеми формування та становлення моніторингу соціально-економічного розвитку системі регіонального управління

Ефективність регіональної політики потребує якісного та своєчасного інформаційного забезпечення, яке сприяє адекватному регіональному управлінню та входженню в міжнародний інформаційний простір. Успішна реалізація стратегії розвитку кожного регіону і його районів залежить від повноти, достовірності, якості та оперативності інформації про виконання заходів соціально-економічного розвитку. Всебічний аналіз отриманої інформації з використанням сучасних наукових економіко-математичних методів та інформаційних технологій дає можливість отримати порівняльні інтегровані оцінки рівня розвитку регіонів, розробити прогнози на короткостроковий і довгостроковий період, що дозволить сформулювати стратегічні цілі, пріоритетні напрями і сценарії соціально-економічного розвитку регіону і його районів.

Вирішення цих проблем можливе тільки при організації системи моніторингу соціально-економічного розвитку. Важлива роль моніторингу регіонального розвитку знайшла підтвердження в Постанові КМ України [1] і в Концепції державної регіональної політики [2]. У 2009 р. КМ України затвердив Постанову про проведення моніторингу соціально-економічного розвитку з метою визначення оцінки соціально-економічного становища малих міст і селищ, своєчасного виявлення негативних тенденцій їх розвитку та забезпечення прийняття управлінських рішень [3].

Сучасні проблеми регіонального соціально-економічного розвитку (СЕР), теоретичні основи формування регіонального моніторингу СЕР, результати моніторингових досліджень та оцінок соціально-економічного розвитку і якості життя населення регіонів і адміністративних районів викладені в працях українських учених [4-10], в роботах російських учених [11-15], а також в інших зарубіжних методиках і проектах у рамках програми розвитку ООН.

Метою моніторингу СЕР є забезпечення керівництва регіонів повною, оперативною, достовірною і такою, що легко інтерпретується, інформацією про соціально-економічні процеси в суспільстві, необхідною для розробки стратегії розвитку регіонів, визначення депресивних районів, підвищення ефективності місцевого управління територіями. Виходячи з викладеного, визначає категорію моніторинг СЕР як безперервний системний процес спостереження, збору, аналізу, прогнозування, інтегральної оцінки кількісної і якісної інформації з використанням сучасних інформаційних систем з метою виявлення тенденцій соціального та економічного розвитку, підготовки та ухвалення управлінських рішень.

Основними завданнями моніторингових досліджень є:

–формування інформаційного банку даних, що відображає основні аспекти й особливості розвитку соціально-економічних процесів у регіоні;

- вдосконалення системи збору і обробки даних шляхом впровадження сучасних інформаційних систем;
- вдосконалення системи статистичних показників і розробка на їх основі систем частинних індикаторів економічного та соціального розвитку регіонів і адміністративних районів, необхідних для побудови інтегральних індикаторів;
- визначення ключових інтегральних індикаторів стану розвитку регіонів і рівня життя населення, які можуть стати основою системи індикаторів при індикативному плануванні;
- виявлення та аналіз чинників, що як позитивно, так і негативно впливають на процес розвитку регіонів;
- діагностика і прогнозування потенційних проблем, перш ніж вони стануть реальними, розробка рекомендацій щодо їх усунення;
- формулювання цілей і пріоритетних напрямів СЕР регіонів та АР на основі моніторингових оцінок;
- забезпечення місцевого керівництва, потенційних інвесторів і громадськості повноцінною інформацією про перспективи розвитку території;
- оцінка ефективності діяльності регіональних органів влади та органів місцевої самоврядування.

На рис. 2.4.1 знайшло відображення авторське визначення моніторингу регіонального СЕР і його місце в процесі стратегічного управління розвитком регіону і його адміністративних районів.

Моніторинг СЕР базується на таких принципах:

- цілеспрямованість, тобто орієнтація на вирішення конкретних проблем, що стоять перед керівництвом і населенням регіонів. Дотримання цього принципу дозволить запобігти надмірності і дублюванні інформації та підвищить ефективність моніторингових досліджень;
- системний підхід передбачає дослідження СЕР адміністративного району як підсистеми регіону з урахуванням його зв'язків з іншими територіальними одиницями;
- комплексний підхід вимагає взаємозв'язку моніторингу різних напрямів розвитку територій, послідовного вирішення всієї сукупності завдань моніторингу за кожним напрямом СЕР.
- принцип незалежності вимагає об'єктивного відображення рівня розвитку регіонів і територіальних утворень незалежно від суб'єктивної волі представників влади всіх рівнів. Дотримання принципу дозволить уникнути завищення і коректування результатів регіонального моніторингу та недопущення помилок при плануванні розвитку регіону і його адміністративних районів та малих міст.
- достовірність і повнота, тобто використання тільки перевірених даних і систем показників, які повно і достовірно характеризують досліджуваний напрям розвитку;
- безперервність спостереження і зіставність використовуваних показників моніторингу в часі;

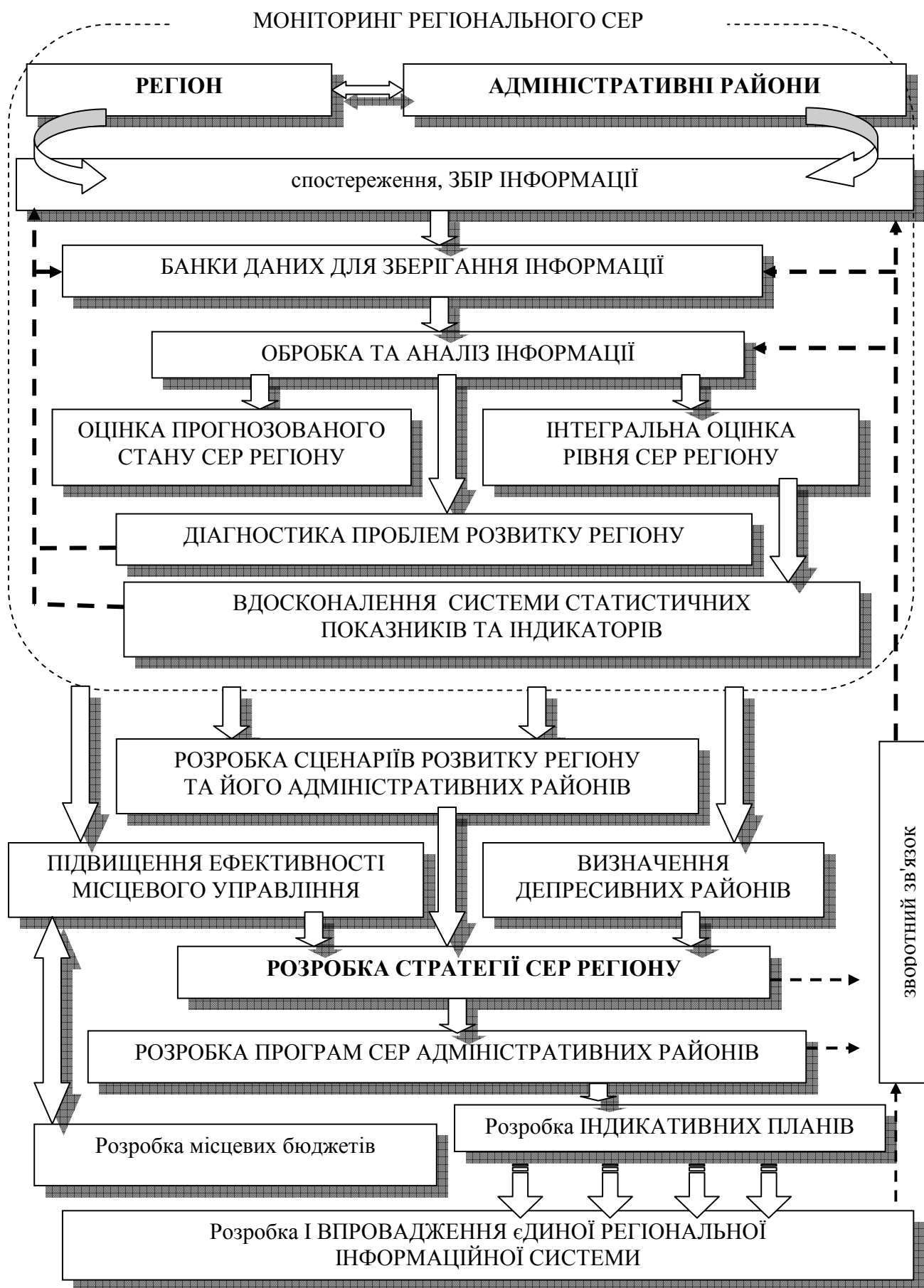

Рис. 2.4.1 - Формування моделі моніторингу СЕР у системі регіонального управління

Формування моделі моніторингу СЕР у системі регіонального управління:

- економічність, тобто організація моніторингових досліджень при найменших витратах;
- принцип зворотного зв'язку – завдання моніторингу СЕР регіонів визначаються пріоритетами державної регіональної політики, але на певному етапі, за підсумками моніторингових досліджень, може виникнути необхідність у перегляді основних пріоритетів розвитку і формулюванні нових завдань моніторингу;
- відкритість – результати мають бути доступними не тільки органам влади та управління, але й широкій громадськості.

Структура моніторингу СЕР включає моніторинг якості життя, моніторинг економічного потенціалу і розвитку, моніторинг конкурентоспроможності регіону, моніторинг бюджетного потенціалу, моніторинг демографічного і трудового потенціалу, моніторинг виконання державних регіональних програм і т.д.

При реалізації першого етапу моніторингу – спостереження, збору й організації банку даних – необхідно, щоб інформація була системною, достовірною, оперативною і комплексною та відповідало цілям і завданням, сформульованим керівництвом країни і регіонів. Інформаційний банк даних регіонального моніторингу СЕР повинен, насамперед, використовувати дані державної і регіональної статистики. Одночасно, крім постійної, базової інформації, виникає потреба в додатковій інформації, джерелом якої можуть служити як територіальні, так і регіональні інформаційні системи.

Слід зазначити, що, згідно з авторським визначенням моніторингу, для усесторонньої оцінки СЕР необхідно використовувати як кількісні, так і якісні показники. Кількісні показники фіксують міру стану і розвитку певної події, тоді як якісні показники відображають наявність або відсутність певної події. Достовірність основних кількісних показників підтверджуються державними органами статистики. Якісна інформація в основному формується за результатами експертних оцінок та опитування, що часто ставить під сумнів її системність, комплексність, об'єктивність і достовірність.

Результати експертних висновків і опитування необхідно зіставляти з кількісними показниками офіційної звітності, що, за певних сприятливих умов, дозволить отримувати достатньо повне уявлення про соціально-економічні процеси в регіонах. Таким чином, при організації моніторингового оцінювання стану і рівня розвитку адміністративно-територіальних утворень необхідно здійснювати обґрунтований відбір кількісних і якісних показників. Нижче перераховані основні вимоги, що пред'являються до інформаційного банку даних (ІБД) моніторингу СЕР.

1. Інформаційний банк даних моніторингу є основою регіональної інформаційної системи, яка відображає особливості розвитку і специфіку регіону.

2. При формуванні ІБД моніторингу необхідно використовувати як дані державної статистики, так і звітність органів державної влади і місцевого самоврядування (яка не використовувалася при формуванні показників

офіційної статистики), а також якісні характеристики рівня життя населення, отримані в результаті опитувань та експертних висновків.

3. ІБД моніторингу повинен відображати основні цілі і пріоритети кожного напрямку соціального та економічного розвитку регіону.

4. ІБД моніторингу формується відповідно до чинного законодавства, нормативно-правових актів і постанов.

5. Показники, що відображають рівень і перспективи соціально-економічного розвитку в регіонах, мають бути достовірними, простими в інтерпретації, доступними для проведення комплексної інтегральної оцінки і прогнозування.

6. Для оцінки певного напрямку розвитку необхідно відбирати мінімальне число показників, що якнайповніше характеризують процеси розвитку, оскільки надлишкове число показників утрудняє процес моніторингових оцінок і у ряді випадків приводить до неправильних висновків про те або інше явище. Для того, щоб процес збору інформації не перетворився на безсистемний, необхідно на рівні регіону визначити набір основних показників, що характеризують основні напрями розвитку адміністративних районів.

7. Інформаційна БД має бути налаштована на використання оперативних, попередніх статистичних даних, оскільки Держкомстат оприлюднює дані офіційної статистики із запізненням у середньому на чотири-п'ять місяців. Згодом попередня інформація коректується і замінюється на офіційну.

На рис. 2.4.2 визначені джерела формування інформаційного банку даних моніторингу на рівні адміністративного району (АР).

Необхідно відзначити, що проблеми, пов'язані з організацією якісних прогнозів СЕР регіонів у рамках моніторингу, потребують детального вивчення і виходять за межі розділу. На сучасному етапі, завдяки впровадженню сучасних методів багатовимірної аналізу з використанням інформаційних технологій, розроблені різні методики прогнозування основних індикаторів розвитку [16].

Одним з основних завдань моніторингу СЕР є розробка методики побудови моделі інтегральних індикаторів для здійснення моніторингового оцінювання рівня СЕР і якості життя населення регіонів та адміністративних районів. Для цього необхідно:

- визначити склад і джерела інформації, необхідної для здійснення моніторингового оцінювання згідно з поставленою метою;
- сформувати інформаційний банк даних адміністративних районів регіону і відібрати показники, які є значущими характеристиками основних напрямів СЕР або рівня життя населення;
- на основі вибраних показників сформувати систему частинних індикаторів;
- розробити економіко-математичну модель і методику розрахунку групових інтегральних індикаторів;
- провести тестування і коректування системи індикаторів;
- розробити рекомендації щодо використання моделі для оцінки СЕР регіонів.

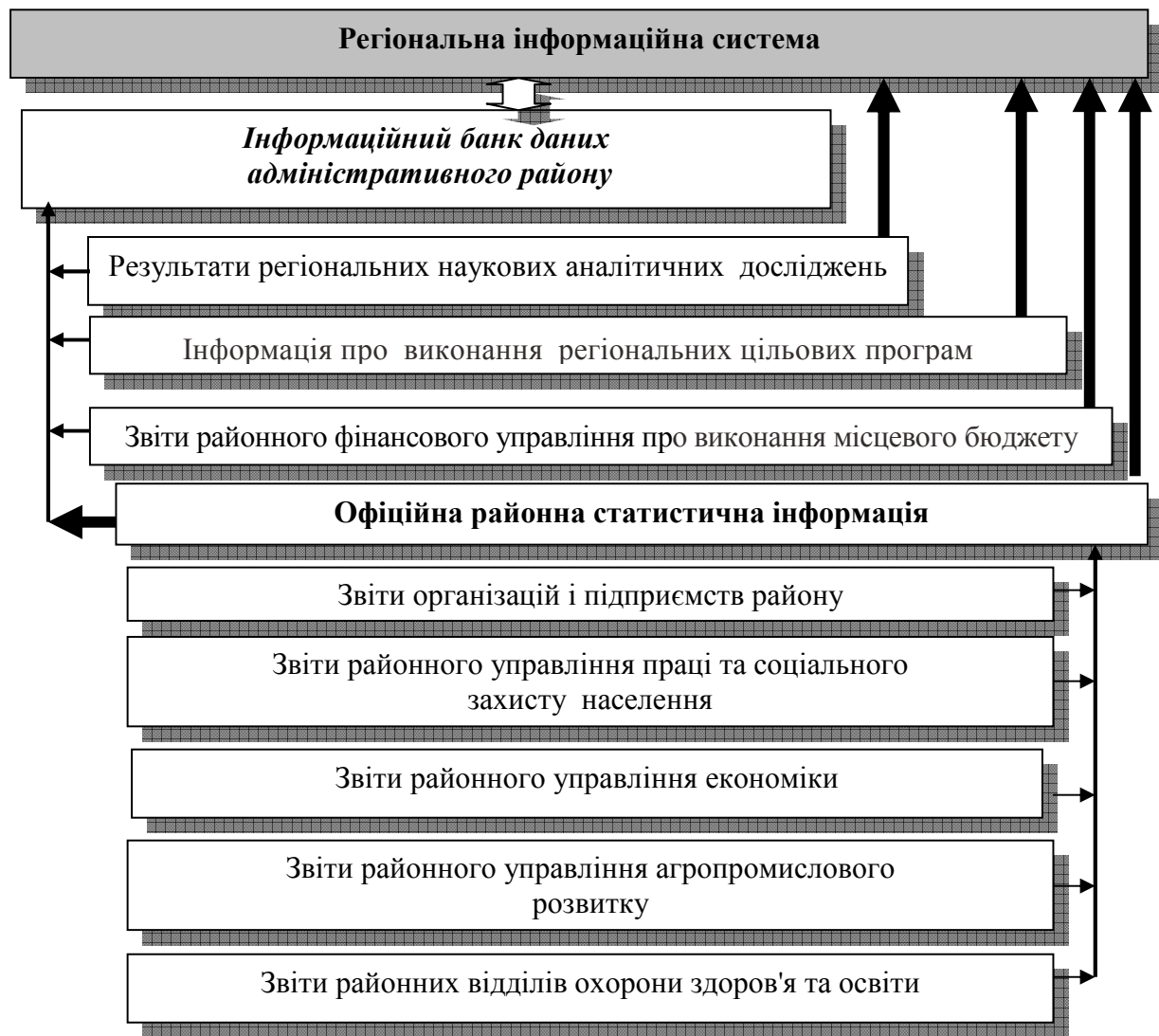

Рис. 2.4.2 – Джерела формування інформаційного банку даних для моніторингу

Таким чином, підсумковим продуктом моніторингових досліджень є методики, рекомендації і пропозиції, направлені на підвищення ефективності місцевого управління, бюджетного планування, розвитку житлово-комунального комплексу. Результати моніторингових прогнозів та оцінок визначають не тільки перспективні цілі й пріоритети розвитку регіону і його районів, але і всю технологію розробки індикативних планів і програм соціально-економічного розвитку, їх комплексність, обґрунтованість, збалансованість, реальність і ефективність.

2.4.2. Проблеми формування єдиної регіональної інформаційної системи для проведення моніторингу СЕР

Реалізація основних завдань моніторингу тісно пов'язана з проблемами створення єдиного інформаційного простору країни, розробки і впровадження регіональної інформаційної системи (ІС). Має місце зворотний зв'язок: неможливо організувати ефективний моніторинг соціально-економічного регіонального

розвитку без використання сучасних інформаційних систем і технологій (ІСТ), тоді як система моніторингу СЕР є першоосовною територіальних ІСТ і дає поштовх до їх розвитку.

Використання ІСТ у практиці міського і районного управління забезпечує відкритість місцевої влади, широке надання електронного сервісу населенню, виникнення зворотного зв'язку населення та управлінських структур підвищує інвестиційну привабливість муніципальної освіти. Наприклад, результати моніторингу і прогнозування соціально-економічного розвитку АР регіону багато в чому визначають вибір цілей і пріоритетів. Якість і достовірність моніторингу насамперед залежить від повноти, якості і достовірності інформації про стан розвитку регіонів. А це можливо лише у випадку створення єдиного регіонального інформаційного простору, що є сукупністю взаємопов'язаних інформаційних систем (у тому числі ІС моніторингу) і засобів телекомунікації.

Інший приклад. Однією з причин низької інвестиційної активності на території регіонів є відсутність детальної інформації про потенційні об'єкти та умови, що визначають ступінь привабливості для потенційних інвесторів. Необхідно розробити електронний інвестиційний паспорт територіальної освіти, який би представляв об'єкти та описував ресурси і можливості міста або району щодо підтримки та реалізації інвестиційних проектів. На першому етапі подібний паспорт рекомендується розмістити на офіційному районному (міському) сайті, що дозволить залучити не лише регіональних, але і зарубіжних інвесторів.

Впровадження інформаційних систем і технологій в практику регіонального, районного, міського, територіального (на рівні громади) управління підвищує ефективність вирішення оперативних, тактичних і стратегічних завдань розвитку територіальних утворень в рамках єдиного інформаційного простору. Регіональні власті спільно з органами місцевого самоврядування повинні створити сприятливі умови для послідовного системного впровадження інформаційних систем і технологій, які сприяють:

- розвитку людського потенціалу, підвищенню якісного та освітнього рівня населення;
- розробці моделей прогнозування соціально-економічного розвитку з високим рівнем достовірності;
- проведенню якісного моніторингу СЕР;
- ефективній і якісній розробці програм соціально-економічного розвитку АР на короткостроковий і довгостроковий період;
- підвищенню ефективності виробничої діяльності суб'єктів господарювання за рахунок підготовки та ухвалення оптимальних рішень;
- забезпеченню стійкої системи комплексної безпеки регіону;
- інформатизації суспільної соціально-економічної сфери і підвищенню якості обслуговування населення, ефективності і надійності функціонування установ і

підприємств комунального господарства, освіти, охорони здоров'я, соціального захисту, торгівлі, транспорту, будівництва, культури і спорту;

- створенню нових робочих місць і розширенню можливостей щодо працевлаштування населення;

- створенню умов для накопичення і збереження культурної спадщини, цінностей неекономічного характеру;

- підвищенню ефективності управління процесами земле- і природокористування за допомогою електронного кадастру територіальних утворень регіону.

Серед основних причин повільного впровадження ІСТ та його розвитку для інформаційного забезпечення адміністративних районів можна відзначити найбільш вагомі: низький рівень доходів населення; невисокий освітній рівень населення АР, пов'язаний з відсутністю достатньої кількості спеціальних (насамперед вищих) освітніх установ; низька кваліфікація працівників органів місцевого самоврядування, комунальних підприємств і районних служб і як наслідок – небажання керівників територіальних утворень активно брати участь у програмах інформатизації АР; фінансова незабезпеченість програм з впровадження ІСТ; невмотивованість крупних провайдерів Інтернет і постачальників послуг телекомунікаційних технологій до розміщення свої філії в райцентрах і населених пунктах з невеликою чисельністю населення; відсутність єдиної системи електронного документообігу; відсутність на територіях районів гарантованої консультаційної допомоги і підтримки інформаційних технологій.

Процес впровадження і використання єдиних інформаційних систем навіть на рівні регіону – завдання непросте. Інформаційний потенціал малих міст і районів регіону невисокий. Основними проблемами, пов'язаними з процесом інформатизації районів регіону, є:

- недосконала, неповна і застаріла нормативно-правова база, що розроблялася без врахування можливостей, що надаються сучасними ІСТ, спочатку була орієнтована на обмеження доступу громадян і господарюючих суб'єктів до інформації;

- нестача бюджетних грошових коштів для придбання інформаційних технологій (комп'ютерної і телекомунікаційної техніки, ліцензійного програмного забезпечення);

- нав'язування регіональними властями своїх проектів інформатизації міст і районів без врахування погляду на місцях;

- обов'язкове впровадження програм, розроблених фахівцями міністерств і відомств, які часто не відповідають вимогам єдиної територіальної інформаційної системи;

- незадовільний рівень координації між розробниками регіональної і територіальних інформаційних систем;

- недостатнє взаєморозуміння між керівниками відомчих, бюджетних організацій і представниками органів самоврядування при розробці програми інформатизації територій;

- відсутність єдиного стандарту інформаційних систем подібного типу;

- гострий дефіцит кваліфікованих кадрів на місцях, відсутність системи підбору і підготовки команди, що бере участь у розробці і реалізації програми інформатизації адміністративних районів.

На першій стадії розробки територіальної інформаційної системи (ТІС) необхідно створити команду розробників (наприклад, організувати єдиний інформаційний центр регіону), в яку повинні входити не лише фахівці у галузі ІСТ, але і представники органів влади, підприємств, громадськості і засобів масової інформації. До складу команди необхідно включити представників регіональної координаційної ради з інформатизації. Діяльність колективу розробників програми інформатизації територіальної освіти повинна здійснюватися згідно з чинними Законами України, нормативно-правовими актами. У разі потреби місцеві власті повинні розробити і прийняти додаткові нормативні документи на рівні міських і районних Рад. Програма інформатизації має бути побудована на таких принципах:

- ресурсна забезпеченість;
- концентрація ресурсів на вирішенні пріоритетних завдань соціально-економічного розвитку;
- послідовність, поетапна безперервна реалізація основних етапів Програми;
- узгодженість цілей, завдань та заходів цієї Програми з регіональними і республіканськими програмами інформатизації країни;
- відкритість для суспільства, забезпечення участі всіх зацікавлених сторін в її розробці та оцінці результатів реалізації;
- стандартизація, уніфікація і забезпечення сумісності окремих проектів, що створюються в межах Програми;
- безпека, захист збереження і цілісності;
- правова, наукова, технічна та економічна обґрунтованість програмних заходів, що розробляються.

Сформулювавши основні цілі і завдання Програми, розробники приступають до наступного етапу – збору й аналізу інформації про наявність і стан інформаційних систем та інформаційно-комунікаційних технологій на початок розробки Програми. Необхідно провести інвентаризацію, тестування інформаційних ресурсів, скласти реєстр діючого програмного забезпечення, стану комп'ютерних і телекомунікаційних мереж.

У зв'язку з цим слід зазначити, що на початковій стадії впровадження інформаційних технологій ринок комп'ютерів і програм розвивався хаотично. Прибуткові організації і підприємства мали можливість придбавати якісну комп'ютерну техніку та засоби зв'язку, встановлювати спеціальне програмне забезпечення, що дозволяє автоматизувати управління і господарські процеси. Проте не було єдиних стандартів, часом підприємства одного профілю користуються різними комп'ютерними програмами. Нестача грошових коштів на місцевому рівні не дозволяє органам місцевого самоврядування зайняти лідируючі позиції за рівнем впровадження ІКТ в управління територією. Низький освітній рівень частини населення регіонів, невисокі доходи не дозволили мешканцям повноцінно взяти участь в інформатизації територіальної освіти. В результаті до

моменту розробки Програми стан ІС і ІКТ в більшості районів не відповідає сучасним вимогам.

Отже, учасники Програми інформатизації повинні критично оцінити результати моніторингу стану ІС та розробити план оновлення і модернізації ІТ, представивши розрахунок прогнозованих витрат. Якщо міркувати реалістично, то можлива ситуація, коли вже на описаному вище етапі Програма інформатизації ТО буде закрита через недостатнє фінансування. Тому необхідно чітко визначити основні джерела фінансування, заручившись, насамперед, підтримкою регіональних властей і великих інвесторів.

Програма містить програмні заходи, які розробляються виходячи з масштабності і складності вирішуваних проблем. Перелік програмних заходів наводиться у додатку до Програми із зазначенням: термінів виконання; джерел фінансування; обсягів бюджетних і позабюджетних витрат за роками; користувачів і результатів реалізації Програми. Автором запропонований проект ІС, що дозволяє вирішити завдання інформатизації адміністративних районів регіону (мал. 2.4.3).

Показана на рис. 2.4.3 система програмних заходів не може бути реалізована протягом короткострокового періоду через складність розробки і впровадження ІТ. Необхідно не лише створити інтегровану систему баз даних, керовану стандартизованим програмним комплексом, але і ввести великі обсяги початкової інформації, провести налагоджування ІТ, навчити персонал, забезпечити безперервний контроль за працездатністю системи при високому рівні інформаційної безпеки. Вже на першому етапі необхідні суттєві вкладення грошових коштів у створення єдиної корпоративної мережі, оснащення сучасним комп'ютерним устаткуванням інформаційного центру і служб, які будуть першими залучатися до реалізації Програми.

Програми ці застарілі ІТ використовуватимуться нарівні з сучасним устаткуванням. Тому при розробці єдиної ІС доведеться враховувати проблему сумісності інформаційних ресурсів. Досвід розробки Web-сайтів і використання відомих систем управління базами даних (СУБД) показав, що насамперед реально впровадити:

- статистичну ІС;
- інформаційно-довідкову систему;
- єдину систему електронного документообігу;
- систему обліку бюджетних доходів і витрат;
- систему розрахунку та обліку комунальних платежів;
- систему розрахунку та обліку субсидій;
- електронну систему платежів;
- систему обліку пільгового контингенту;
- електронний реєстр об'єктів, що представляють інтерес для потенційних інвесторів.

Слід зазначити, що такі інформаційні системи як програми збору статистичної інформації, реєстр юридичних і фізичних осіб, електронна система платежів розробляються на республіканському рівні, тому вони мають бути просто інтегровані в територіальну систему.

СФЕРИ ТА ЗМІСТ ІНФОРМАТИЗАЦІЇ АДМІНІСТРАТИВНОГО РАЙОНУ

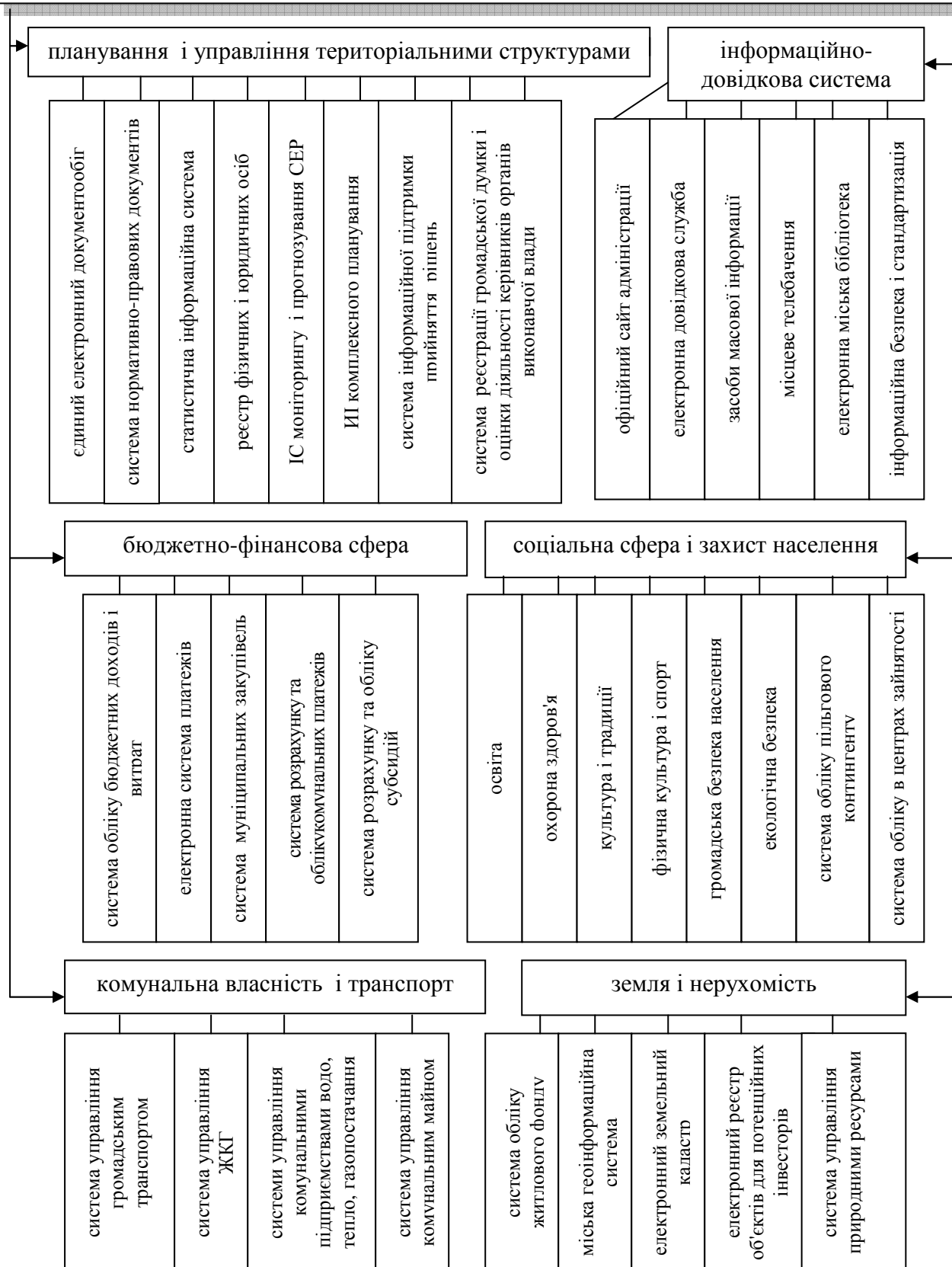

Рис. 2.4.3 - Єдина інформаційна система адміністративного району регіону

В зв'язку з цим можуть виникнути проблеми сумісності, тому керівництво країни і регіонів мають бути готовими до реалізації «зворотного зв'язку», тобто при розробці регіональних ІС враховувати особливості побудови і розвитку територіальних систем. На жаль, в огляду на вже викладені вище причини, домінування регіонів може звести процес інформатизації районів і малих міст до директивного «нав'язування» власних розробок, що остаточно нівелює ініціативу на місцях.

У зв'язку з цим однією з головних проблем є дублювання інформації. Зараз має місце несумісність баз даних, накопичених різними організаціями, установами і виконавчими органами влади. У локальних інформаційних системах використовуються різні формати подання даних, власні класифікатори і довідники, що ускладнює інформаційну взаємодію в автоматизованому режимі і потребує розробки спеціальних засобів автоматичного перекодування.

Неоднозначність інформації приводить до помилкових рішень при моніторингових дослідженнях, розробці і реалізації соціально-економічної політики органами державної влади і місцевого самоврядування, при наданні громадських послуг населенню ТО.

Погіршує ситуацію недосконалість нормативної правової бази, що регламентує питання збору, зберігання, використання, поширення і знищення персональної інформації. Недосить розроблені стандартизовані системи довідників і класифікаторів, використовуваних при формуванні персональних даних.

Вказані проблеми не сприяють підвищенню якості та ефективності управління територіальною освітою при подібних методах втілення ІС. Потрібно негайно впроваджувати систему електронного документообігу (СЕД), яка забезпечить роботу з єдиною базою даних документів, сформованих у різних підрозділах місцевого самоврядування, територіальних органах влади, підпорядкованих організаціях. Система електронного документообігу дозволяє перейти на принципово новий рівень організації праці держслужбовців, оскільки вимагає дотримання спільних стандартів в оформленні документів і технології їх обробки, пред'являє підвищені вимоги до комп'ютерної грамотності керівників і співробітників.

Моніторингова оцінка СЕР територій регіонів базується на значному наборі показників. У зв'язку зі складністю одночасного контролю великої кількості різноманітних показників для аналізу значного поширення набули процедури комплексної оцінки, на підставі яких може обчислюватися рейтинг як узагальнена оцінка розвитку. Під рейтингом розуміють комплексну характеристику соціально-економічної системи згідно з певною шкалою, де значення рейтингу — це елемент лінійно напівупорядкованої множини. Таким чином, актуальною стає задача перетворення сукупності статистичних показників до наборів частинних індикаторів, на основі яких будуються групові інтегральні індикатори, що

якнайповніше характеризують основні напрями соціального та економічного розвитку.

На рис. 2.4.4 наведено алгоритм побудови інтегральних індикаторів для здійснення моніторингової оцінки СЕР і визначення рейтингів регіонів. Вибір основних напрямів розвитку зумовлює джерела інформації і набір показників, які використовуються для побудови групових інтегральних індикаторів. Основним джерелом інформації є інформаційний банк даних моніторингу СЕР.

Рис. 2.4.4 – Процес побудови інтегральних індикаторів

Частинні індикатори, що формують відповідні групові інтегральні індикатори, повинні досить повно відображати досліджуваний напрям СЕР. Складність формування частинних індикаторів полягає в тому, що офіційна статистична інформація є неповною і часто неоперативною. Наприклад, у статистичних збірниках Харківської області відсутня низка важливих показників, необхідних для оцінки того або іншого напрямку соціального або економічного розвитку в районах регіону. Керівництву Головного управління статистики Харківської області

запропоновано удосконалити перелік показників, що відображають основні напрями СЕР.

Ще одна проблема при побудові частинних індикаторів – відбір найважливіших показників, які б досить повно відображали стан соціально-економічного розвитку регіону. Огляд робіт показав, що для оцінки якого-небудь явища бездумно збирають воєдино різні статистичні показники, які часом дублюються і, що саме головне, не є визначальними. У результаті автори таких робіт приходять до неправильних висновків. Наприклад, до теперішнього часу в більшості робіт як і раніше присутній досить спірний показник – забезпеченість населення телефонами, забезпеченість власними автомобілями. Поява мобільного зв'язку практично забезпечила населення телефонним зв'язком, тому відповідний показник тепер не є значущим.

Нераціонально вибирати як частинні індикатори показники, що характеризують кількість економічних або соціальних об'єктів. Так, при побудові рейтингу, що характеризує рівень розвитку малого бізнесу, більшість авторів пропонують використовувати такі показники, як кількість малих підприємств, кількість магазинів і т. ін. У результаті такого вибору може «перемогти» район, що має, наприклад, найбільшу кількість магазинів. Але магазини бувають різними. У районному центрі можна відкрити один супермаркет, загальний обсяг товарообігу якого значно перевищить сумарний товарообіг усіх магазинів цього району. Тому головним частинним індикатором, що характеризує розвиток МП, має бути обсяг реалізованої продукції малих підприємств.

Важливою є проблема надмірності показників. Практичне використання моделі інтегрального індикатора показало, що кількість частинних індикаторів не повинна перевищувати п'яти-шести. Інакше, рейтингова оцінка може виявитися неправдоподібною. Необхідно проводити ретельне дослідження впливу того або іншого частинного індикатора на підсумковий результат, що дозволить встановити зайві індикатори і спростити дослідницьке завдання. Наприклад, рівень економічно активного населення безпосередньо пов'язаний з рівнем зайнятості, тобто досить вибрати останній показник як значущий.

Наступний етап побудови інтегрального індикатора – розробка економіко-математичної моделі, за допомогою якої здійснюється моніторингова оцінка розвитку адміністративних районів. Прикладом найбільш поширеної моделі є інтегральний індикатор, описаний рівнянням. Це лінійна функція відносно групових і частинних показників-індикаторів, причому постійні вагові коефіцієнти найчастіше встановлюються розробниками методики.

Соціально-економічна система, як правило, характеризується досить великою кількістю параметрів, які створюють багатовимірні вектори. Особливого значення в економічних і соціальних дослідженнях набувають задачі вивчення взаємозв'язків між компонентами цих векторів, причому ці взаємозв'язки необхідно виявляти на підставі обмеженої кількості багатовимірних

спостережень. У моделі, що базується на методах багатовимірного статистичного аналізу, враховуються внутрішні кореляційні залежності між показниками, що істотно ускладнює алгоритм розрахунку інтегрального індикатора, але підвищує достовірність моніторингових оцінок. Основними етапами економіко-математичного моделювання є такі.

1. Постановка економіко-математичної проблеми і її якісний аналіз.
2. Побудова економіко-математичної моделі.
3. Вибір методів для реалізації моделі.
4. Аналітичний аналіз адекватності моделі.
5. Підготовка початкової інформації до чисельного вирішення.
6. Чисельне рішення.
7. Аналіз отриманих результатів.

Розвиток інформаційних технологій сприяє широкому впровадженню методів багатовимірного статистичного аналізу в практику. Пакети прикладних програм зі зручним, призначеним для користувача, інтерфейсом, такі як **SPSS**, **Statistica**, **SAS** та ін., повністю усувають основний недолік методу головних компонент – складність математичного апарату і громіздкість обчислень.

Для побудови моделі інтегрального індикатора автор запропонувала використовувати метод головних компонент. Головні компоненти є укрупненими показниками, які відображають об'єктивно існуючі, але безпосередньо не спостережувані закономірності між частинними індикаторами. За певних умов першу головну компоненту можна прийняти як інтегральний індикатор. Проведено моніторингові оцінки за такими напрямками економічного і соціального розвитку адміністративних районів Харківського регіону [17-19]

Результати моніторингу СЕР необхідно ефективно використовувати при розробці стратегій і планів розвитку адміністративно-територіальних одиниць. Важливого значення набуває процес формування інтегральних індикаторів, який характеризує стан і розвиток економіки та рівень життя населення. Цей процес безпосередньо пов'язаний з індикативним плануванням. Важливість індикативного планування на законодавчому рівні відмічена ще в 1999 р. Згідно з Законом «Про місцеві державні адміністрації» місцева державна адміністрація розробляє та вносить пропозиції до проектів державних програм соціального та економічного розвитку України, а також довгострокових прогнозів та проектів **індикативних планів** розвитку відповідних галузей промислового та сільського господарства, їх фінансово-економічного забезпечення.

Регіональний моніторинг СЕР є основою для формування системи індикаторів при індикативному плануванні. Реалізація методики побудови інтегральних групових індикаторів, що характеризують пріоритетні напрями розвитку адміністративних районів, дозволяє оцінити фактичний стан розвитку територій. Використання в рамках моніторингу сучасних методів прогнозування дає можливість намітити індикатори мети, тобто визначити очікувані значення

індикаторів після реалізації індикативного плану. До основних методів регулювання можна віднести економічні, нормативно-правові, організаційні, адміністративні методи, реалізацію цільових програм.

Оскільки моніторинг вимагає застосування сучасних наукових соціологічних, економічних, математичних методів аналізу і прогнозування, то необхідне залучення до його формування вчених і наукових колективів НДІ, університетів та академій. Тільки в цьому випадку можна побудувати ефективну систему індикаторів, а у рамках моніторингу СЕР здійснювати прогнозування динаміки індикаторів та проводити оцінку збалансованості траєкторій розвитку і порогових значень індикаторів цілей впродовж всього періоду розробки та реалізації індикативного плану.

Таким чином, ефективність управління, бюджетного і соціально-економічного планування залежить від повноти і якості результатів моніторингу СЕР. Моніторинг СЕР є основою для формування системи індикаторів у процесі індикативного планування. Відповідно до основних пріоритетів державної регіональної політики країни при формуванні індикативних планів необхідно вибирати індикатори мети, що характеризують рівень і якість життя населення регіонів, а також врахувати специфіку регіональних інтересів, яка визначає умови та можливості до досягнення цілей соціально-економічного розвитку адміністративного району при партнерських відносинах між центром та регіонами.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Про затвердження Порядку здійснення моніторингу показників розвитку регіонів, районів, міст республіканського в Автономній Республіці Крим і обласного значення для визнання територій депресивними [Електронний ресурс] : Постанова Кабінету Міністрів України: від 24.06.2006 р., № 860 // Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=860-2006%EF&zahyst=dCCMfOm7xBWM42fEZiFa6SHuHI4hAs80msh8Ie6>.
2. Концепція державної регіональної політики України [Електронний ресурс]: затверджена Кабінетом Міністрів України 02.07.2008 р., протокол № 32 // Урядовий портал. Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/news_article?art_id=142764669&cat_id=35884.
3. Про моніторинг соціально-економічного розвитку малих міст і селищ [Електронний ресурс]: Постанова Кабінету Міністрів України: від 2.04.2009 р., № 288. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=288-2009-%EF>.
4. Регіональний менеджмент і моніторинг / М. В. Гладій, М. І. Долішній, С. М. Писаренко, М. Д. Янків. — Львів: ІРД НАНУ, 1998. — 68 с.
5. Людський розвиток регіонів України : аналіз та прогноз / [Е. М. Лібанова, О. А. Грішнова, Л. О. Григор'єва та ін.]; НАН України, Ін-т демографії та соц. дослідж. — К. : Ін-т демографії та соц. дослідж., 2007. — 327 с.
6. Моніторингові оцінювання складних соціально-економічних явищ розвитку регіону : монографія / за наук. ред. Я. О. Побурка. — Львів : Ін-т регіон. дослідж., 2006. — 306 с.
7. Моніторингові оцінювання соціального захисту населення / [Я. О. Побурко, Л. В. Слободян, О. І. Лиса та ін.] ; НАН України, Ін-т регіон. дослідж. — Львів : Ін-т регіон. дослідж., 2006. — 138 с.
8. Новікова О.Ф. Соціальна орієнтація економіки: механізми державного регулювання: монографія / О. Ф. Новікова, С. М. Гріневська, Л. Л. Шамілева ; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. — Донецьк: Ін-т економіки пром-сті, 2009. — 220 с.
9. Саричева Л. В. Комп'ютерний еколого-соціально-економічний моніторинг регіонів. Математичне забезпечення: монографія / Л. В. Саричева. — Дніпропетровськ : Нац. гірн. ун-т, 2003. — 222 с.

10. Стратегія соціально-економічного розвитку Харківської області на період до 2015 року: монографія / [Аваков А. Б., Пономаренко В. С., Бабаєв В. М. та ін.]. — Х.: ІНЖЕК, 2008. — 352 с.
11. Бородин Ф. М. Социальные индикаторы / Ф. М. Бородин, С. А. Айвазян. — М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2006. — 607 с.
12. Зайцева Ю. С. Городской барометр: система мониторинга социально-экономического развития муниципальных образований / Ю. С. Зайцева. — М: Ин-т экономики города, 2007. — 103 с.
13. Когут А. Е. Информационные основы регионального социально-экономического мониторинга / А. Е. Когут, В. С. Рохчин. — СПб.: ИСЭП РАН, 1995. — 141 с.
14. Мониторинг развития муниципальных образований / [Т. В. Ускова, А. Н. Зуев, А. А. Смирнов]; Рос. акад. наук, Центр. экон.-мат. ин-т, Волог. науч.-координац. центр ЦЭМИ РАН. — Вологда: Волог. науч.-координац. центр ЦЭМИ РАН, 2002. — 125 с.
15. Научные основы регионального социально-экономического мониторинга : монография / под ред. Л. В. Ивановского, В. Е. Рохчина; Рос. акад. наук, Ин-т соц.-экон. проблем; М-во общ. и проф. образования РФ; СПбГИЭА; Междунар. акад. информ. — СПб.: СПбГИЭА, 1998. — 274 с.
16. Арженовский С. В. Методы социально-экономического прогнозирования / С. В. Арженовский. — М.: Дашков и К, 2009. — 236 с.
17. Андренко Е. А. Проблемы комплексной оценки уровня социально-экономического развития районов и малых городов Харьковского региона / Е. А. Андренко // Економіка розвитку. — Х., 2007. — № 4. — С. 42—46.
18. Андренко Е. А. Интегральная оценка уровня социально-экономического развития муниципальных образований на примере Харьковского региона / Е. А. Андренко // Коммунальне господарство міст : наук.-техн. зб. — К., 2008. — Вип. 82. — С. 68—75.
19. Андренко Е. А. Построение интегральных индикаторов социально-экономического развития районов Харьковского региона / Е. А. Андренко // Економіка : проблеми теорії та практики : зб. наук. пр. — Дніпропетровськ, 2008. — Вип. 237, Т. 3. — С. 830—839.

III. ПРОБЛЕМИ І НАПРЯМКИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

3.1. Соціальні аспекти регіонального управління

Шевченко В.С. асистент каф. ММіРР ХНАМГ

3.1.1. Проблеми й напрямки вдосконалення соціального розвитку регіону

Розгляд основних тенденцій і особливостей сучасної соціальної політики європейських країн і в Україні, указує на орієнтацію нашої держави на ті заходи, які вже тривалий час з успіхом функціонують в розвинутих країнах Заходу і з недавніх пір у ряді держав колишнього соціалістичного табору. Створена ще за радянських часів існуюча в Україні система соціального захисту має вже немало відмінностей, властивих державам перехідного періоду, проте вона не цілком забезпечує життєві потреби громадян українського суспільства. Незважаючи на значну законодавчо-нормативну базу і наявність відповідних концепцій розвитку вітчизняної соціальної політики, цілісної програми її розвитку не існувало. До недавнього часу були лише певні спроби розробки і впровадження окремих її фрагментів, реалізація яких часто відбувалася без достатнього ресурсного забезпечення, на основі науково необґрунтованих даних про соціально-економічні реалії, без урахування територіальних особливостей суспільного буття і ментальності нашого народу.

Уряд робив спроби реформувати напрями соціальної політики, направлені на пом'якшення негативних наслідків падіння життєвого рівня і часткову компенсацію втрат верствам населення, які найбільш їй потребують. Були створені певні механізми захисту доходів працівників бюджетної сфери, соціальної підтримки малозабезпечених сімей з дітьми, інвалідів, ветеранів, безробітних громадян. В основному вдалося зберегти загальнодоступність і безкоштовність освіти, охорони здоров'я і культурного обслуговування населення. В той же час, це не привело до істотного поліпшення рівня життя більшості населення України.

Виникла необхідність переорієнтувати вітчизняну соціальну політику на активізацію чинників, які стимулюють високоефективну і продуктивну працю, зростання на цій основі матеріального рівня і умов життя українського народу.

Стратегічними напрямками національної соціальної політики на сучасному етапі суспільного розвитку є:

- припинення подальшого падіння життєвого рівня, досягнення відчутного поліпшення матеріального стану і умов життя всіх верств населення;
- забезпечення ефективної зайнятості населення, підвищення якості і конкурентоспроможності робочої сили на вітчизняному ринку праці;

- гарантія конституційних прав громадян на працю, соціальний захист, освіту, охорону здоров'я, культуру, забезпечення житлом і т.п.;
- нормалізація і поліпшення демографічної ситуації, зниження смертності населення, особливо дитячої і в працездатному віці;
- істотне поліпшення соціальної інфраструктури суспільства на основі розвитку соціально-орієнтованої ринкової економіки;
- розширення і поглиблення суспільного поля для реалізації творчого соціального потенціалу людини і, як наслідок, зростання її соціального самозахисту і соціальної безпеки;
- формування в суспільстві нової соціальної культури і подальшого розвитку соціально-економічних і етнонаціональних відносин;
- досягнення соціальної згоди і соціальної справедливості в українському суспільстві [5].

Концептуальними принципами нової соціальної політики України повинні бути: науковість, комплексність, правонаступництво, відсутність популізму, облік етнонаціональних і соціально-економічних особливостей і територіально-регіональної специфіки, тендерних питань, достатнє правове, ресурсне кадрове і інформаційне забезпечення. Для досягнення відчутних результатів в розвитку і реалізації пріоритетних напрямів соціальної політики необхідно:

- поповнити державні і місцеві бюджети і ефективно використати їх для фінансування соціальних програм;
- пропрацювати комплекс заходів, направлених на поглиблення соціально-орієнтованої економічної реформи народного господарства;
- відновити роль доходів від трудової діяльності як основного джерела грошових доходів населення і найважливішого стимулу трудової активності працівників;
- стимулювати використання доходів від різноманітних видів трудової і підприємницької діяльності, доходів від власності для розвитку колективної мети соціальної політики;
- забезпечити більш справедливий розподіл доходів на основі удосконалення системи індивідуального оподаткування доходів і власності громадян;
- розвивати ефективні механізми витрат на підприємствах всіх форм власності;
- упровадити практичні заходи, направлені на послаблення бідності;
- забезпечити максимальну адресність надання всіх видів соціальної допомоги;
- підвищити роль всіх видів соціального страхування;
- забезпечити подальше впровадження пенсійної реформи;
- визначити пріоритети у використуванні засобів на розв'язання проблем соціальної політики і соціального захисту зокрема, з урахуванням нинішнього економічного стану і його майбутніх змін до кращого;

- сформувати систему державних мінімальних соціальних стандартів.

Президентом України, Верховною Радою України, Кабінетом Міністрів України продовжується реалізація нових соціальних заходів, які направлені на відчутне поліпшення як достатнього матеріального стану в більшості населення, так і всього комплексу соціальних показників які характеризують життя українського народу.

Пріоритетами соціальної політики безумовно є створення умов для забезпечення достатнього життєвого рівня населення, розвитку трудового потенціалу, народонаселення, формування середнього класу, недопущення надмірної диференціації населення за рівнем доходів, проведення пенсійної реформи, надання адресної підтримки незахищеним верствам населення, усестороннього розвитку освіти, культури, поліпшення охорони здоров'я населення.

Реалізація основних завдань державної соціальної політики вимагає розробки і впровадження селективних механізмів правового, фінансового організаційного і інформаційного забезпечень.

Способом реалізації соціальної політики держави є система соціального захисту і соціальних гарантій. Особливе значення набуває регіональна соціальна політика. Основними напрямками державної регіональної соціальної політики, на нашу думку, повинні бути:

- впровадження механізмів стимулювання соціального і економічного розвитку депресивних регіонів;

- передача регіонам значної частини управлінських функцій щодо розв'язання проблем соціальної політики, економічного і науково-технічного розвитку, а також духовного розвитку;

- впровадження єдиних мінімальних соціальних стандартів соціального захисту населення незалежно від економічних можливостей регіонів;

- удосконалення формування стратегії регіональної соціальної політики за результатами соціального моніторингу, соціальних прогнозів і соціальних програм;

- удосконалення законодавчої і нормативно-правової бази територіального управління соціальним розвитком регіонів;

- забезпечення вирівнювання соціальних рівнів регіонів шляхом поєднання регіональних програм і цільових державних програм підтримки конкретних регіонів;

- забезпечення ефективного розвитку продуктивних сил на регіональному рівні;

- сприяння формуванню адекватної і ефективної структури соціального управління на регіональному рівні.

Загальними напрямками соціальної регіональної політики є:

- здійснення контролю за структурними зсувами в економіці регіону, забезпечення його життєдіяльності і підтримки відповідного рівня життя населення;
- проведення постійної соціальної експертизи стану і розвитку регіону, розробка соціальних прогнозів для зваженого їх використання при ухваленні управлінських рішень на регіональному рівні.

Визначають наступні принципи соціальної політики:

- принцип єдності об'єктивного і суб'єктивного в реалізації соціальної політики;
- принцип взаємозв'язку об'єктивної соціальної саморегуляції і цілеспрямованості в здійсненні соціальної політики;
- принцип обліку розвитку ринкових відносин;
- принцип комплексності соціальної політики;
- принцип активності соціальної політики;
- принцип пріоритету соціальних інтересів людини, особи;
- принцип єдності організаційних і самоорганізаційних принципів в реалізації соціальної політики;
- принцип єдності централізованих і децентралізованих принципів в реалізації соціальної політики.

Злагоджені дії всіх принципів соціальної політики дадуть можливість найближчим часом отримати відчутні результати в поліпшенні індивідуальних потреб оптимальних умов соціальної безпеки людини і суспільного буття українського народу в цілому.

Затверджена Указом Президента України від 25 травня в 2001 р. №341/2001 «Концепція державної регіональної політики» передбачає стимулювання розвитку регіонів, що приречено високим рівнем диференціації соціальних умов життя громадян.

В основі регіонального розвитку лежать три складові: постійність пропорційності, соціальна спрямованість.

Наукові організації країни розробляють методичні матеріали з оцінки окремих складових економічного розвитку територій. Наприклад, недержавний аналітичний центр «Інститут реформ» розраховує «інвестиційний рейтинг регіонів України». Існують розробки інституту «Схід-захід» які пропонують значну кількість показників, які можна використовувати для розробки паспорта території. Держкомстатом України разом з Радою з вивчення продуктивних сил України НАН України розроблена методика «Регіональний людський розвиток», адаптовану до національних умов, яка забезпечує розрахунки індексів людського розвитку регіонів України. В методиці розглядається дев'ять груп показників: стан і охорона здоров'я, фінансування людського розвитку, рівень освіти населення, екологічна ситуація, демографічний розвиток, соціальне середовище, матеріальне

благополуччя. Використовування цієї методики дозволяє забезпечити порівняння соціального розвитку окремих регіонів країни, визначити місце кожного з них по універсальній шкалі. Інформаційна підтримка методики - Державний Комітет статистики України, дані державних статистичних спостережень і систематичних вибіркового обстежень домогосподарств.

Методика має окремі недоліки: обстеження домогосподарств проводяться вибірково, що не дозволяє використовувати значну кількість запропонованих показників для розрахунків на рівні адміністративно-територіальних одиниць областей; дуже велика кількість показників утрудняє оцінку, дозволяє визначити тільки місце регіону за шкалою і не оцінює впливу показників різних груп на кінцевий результат; не враховує економічний розвиток територій [9].

Жоден з вищенаведених методичних підходів не враховує всю різноманітність діючих чинників на стан економіки території і не забезпечує комплексну оцінку її розвитку. Для впровадження ефективної регуляторної політики держави, направленої на забезпечення постійного збалансованого функціонування регіональних систем, необхідна оцінка рівня соціально-економічного розвитку регіону, яка дозволить диференціювати останні данні за зниженням рівня життя, спадом виробництва.

Проблема оцінки рівня соціально-економічного розвитку залишається однією з центральних в теорії і практиці державної регуляції територіального розвитку оскільки від вибраних методів оцінки залежить економічний ефект регуляції - дасть він позитивний результат або не досягне мети і погіршить ситуацію.

Оцінити стан розвитку території необхідно з погляду економіки, фінансів, соціального розвитку, екології, яка забезпечується чотирма групами відповідних показників.

Оснoву інтегральної характеристики регіону складає економічний потенціал, що характеризується величиною валової доданої вартості, абсолютними розмірами виробництва життєво важливих видів продукції, вартістю ресурсів, які витрачаються на виробництво. Він визначає загальні можливості регіону, його економічну спроможність, від якої залежать всі інші аспекти регіонального життя — соціальні, екологічні, фінансові.

Для оцінки економічного потенціалу важливе значення має визначення питомої ваги прогресивних галузей промисловості, якісних параметрів і структури основних виробничих фондів, здібності адаптації виробничих систем, до використання досягнень науково-технічного прогресу і тому подібне. Економічний потенціал регіону визначається не тільки його ресурсними можливостями, але і положенням регіону в загальноукраїнському економічному просторі, його реальним впливом на стан останнього, міжгалузеву і територіальну збалансованість, інтенсивністю зовнішньоекономічних зв'язків спроможністю досягнення нової якості економічного зростання за рахунок розвитку ринкових

структур і малого бізнесу. Основним підсумковим показником використання виробничого потенціалу у регіонах є валова додана вартість..

Для оцінки економічного розвитку регіону пропонується використовувати шість груп показників: виробничо-економічні, структурні, інвестиційні, інституційних перетворень і розвитку підприємництва, зовнішньоекономічні, науково-інноваційні (рис. 3.1.1)

Основна мета економічної діяльності полягає в забезпеченні високого рівня життя населення при належному захисті і збереженні навколишнього природного середовища. Оскільки прояви життєдіяльності людей і їх потреби характеризуються різноманітністю і різноплановістю, то неможливо виділити один універсальний показник для повної оцінки соціального розвитку.

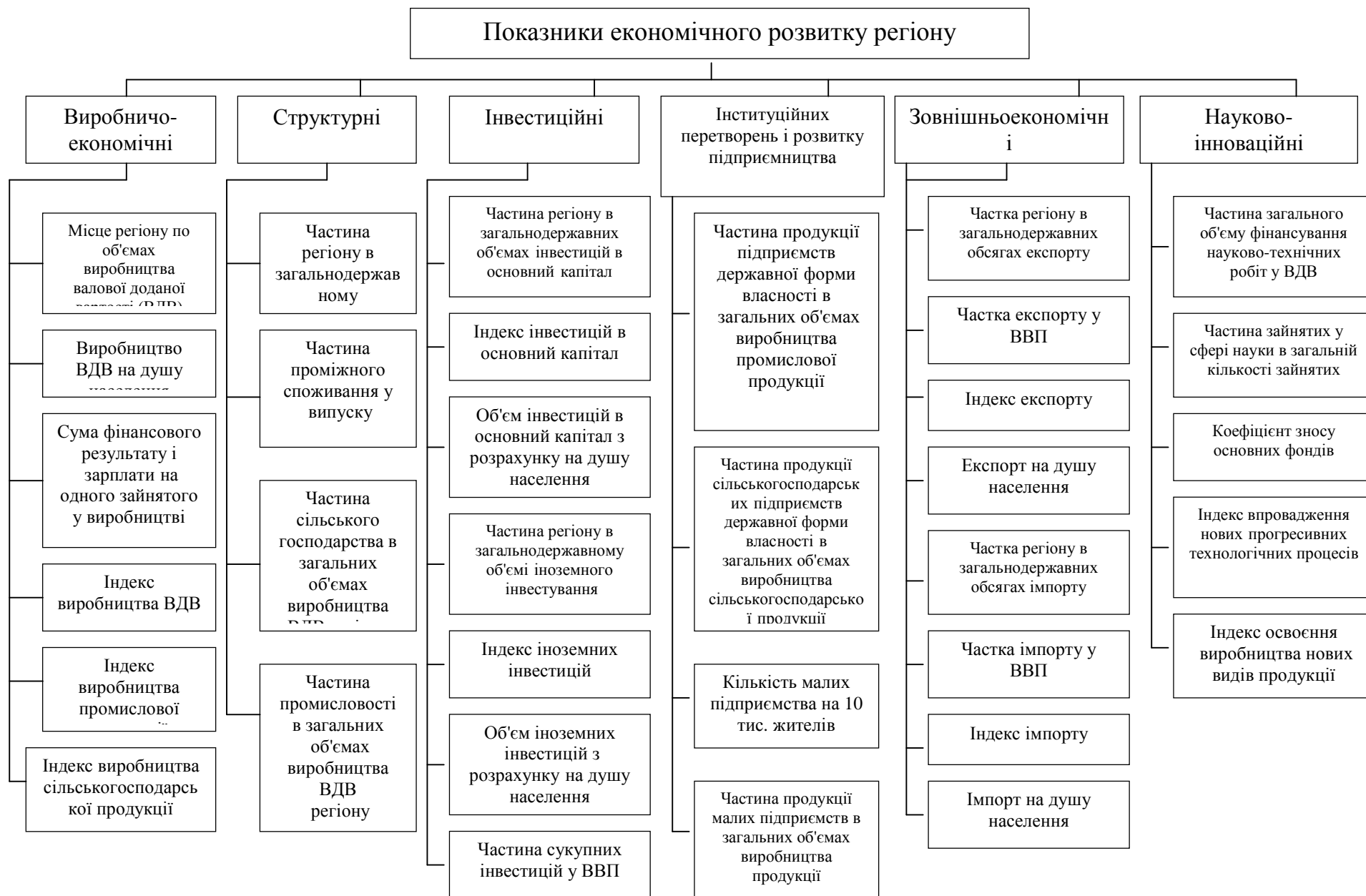

Рис. 3.1.1 – Класифікація показників, що характеризують економічний розвиток регіону на 1 рівні управління

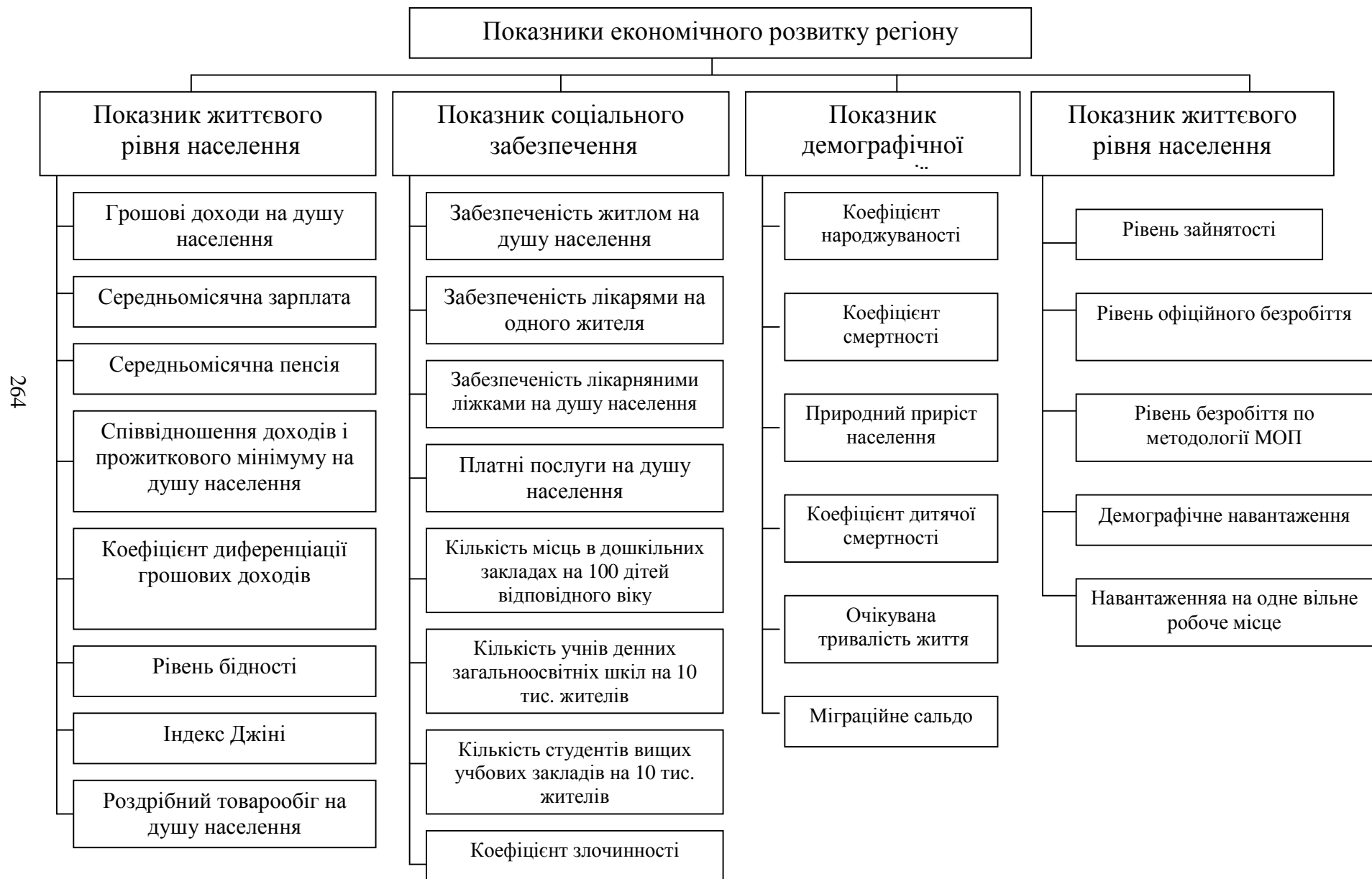

Рис. 3.1.2 – Класифікація показників, що характеризують соціальний розвиток регіону на 1 рівні управління

Для цього необхідна сукупна система характеристик, показників і параметрів, що в своїй єдності направлені на відображення стану задовільнення суспільних потреб за їх окремими видами, оцінку рівня життєвих гарантій а також умови формування і розподілу матеріальних, духовних благ і послуг в країні. Для оцінки соціального розвитку регіону пропонується чотири групи показників, приведені на рис. 3.1.2.

Рівень соціально-економічного розвитку регіону значною мірою залежить від його фінансового стану. Об'єм функцій і завдань, встановлених на регіональні органи влади, в основному залежить від їх фінансового забезпечення. При цьому методологічно важливим моментом виступає не маса фінансових ресурсів взагалі, а їх достатність для виконання функцій, які покладаються на місцеві органи влади. Для управління бюджетом і бюджетним процесом потрібна система абсолютних і відносних показників, які могли б характеризувати склад і структуру місцевих бюджетів, а також їх соціальну результативність.

Оскільки функція управління динамікою бюджетного наповнення вимагає знання інформації щодо потенційних можливостей регіону в аспекті різних джерел фінансових ресурсів, час вимагає розрахунку таких показників, як податковий потенціал, податкове навантаження, податкоспроможність. Закономірно, що у разі впровадження їх в практику бюджетного процесу потрібно буде визначати індекси цих показників.

Четверта група показників — екологічних — повинна оцінити середовище незаселеного людиною (атмосферу, водні, земельні ресурси), яка дозволить охарактеризувати екологічну безпеку території.

Кожна група показників може мати декілька підгруп. По кожній підгрупі визначаються узагальнюючі показники, на підставі яких розраховується комплексний показник для групи. Таким чином, для кожної з груп, які розглядатимуться, буде отриманий комплексний економічний, фінансовий, соціальний, екологічний показник, який дозволить сформувати інтегральний показник соціально-економічного розвитку окремої території і порівняти її з іншими територіями [5].

Пропонована методика передбачає типізацію і ранжирування регіонів по сформованій системі ключових показників економічного і соціального розвитку. Доцільно виділяти чотири типи регіонів: регіони-лідери, високорозвинуті, розвинуті і проблемні. Останні розділяються ще на два підтипи — слаборозвинені і депресивні (табл. 1).

Подальший розвиток соціальної політики України і її регіонів перш за все залежить від вдалої побудови системи її фінансування. Концептуально основні аспекти фінансового забезпечення соціальної політики складають джерела фінансування, методи формування джерел фінансування і напряму фінансування.

Згідно світовій практиці, джерелами прямого і непрямого фінансування соціальної сфери є:

- безпосередньо бюджетні витрати;

- "податкові витрати" у вигляді пільг, відшкодувань, відстрочень;
- особисті засоби і зобов'язання громадян;
- внески страховок до державних і недержавних фондів страховок;
- суспільні ініціативи - різного роду фонди і збори;
- кредити;
- надання державного майна для функціонування соціальної сфери, використаному державної інфраструктури і т. п.

Табл. 3.1.1 - Класифікація регіонів України залежно від значення соціально-економічних показників

Типи регіонів	Класифікаційні ознаки
1 тип - лідери	По сукупності показників стан регіонів вище за загальнодержавний рівень більш ніж на 30 %. Достатньо розвинуто матеріальне виробництво і сфера послуг. Значний об'єм приливу інвестицій, у тому числі іноземних, розвинуті ринкові структури, достатньо розвинута соціальна сфера. Темпи зростання економічних показників вище загальнодержавних. Соціальні показники вище нормативних
2 тип – високорозвинуті	Індустріальні регіони з розвинутим матеріальним виробництвом, особливо промисловістю. По сукупності показників стан регіонів вище за загальнодержавний рівень більш ніж на 10 % ці регіони роблять значний внесок у виробництво ВВП України, мають високий людський і фінансовий потенціал.
3 тип- розвинуті	Регіони з розвинутим матеріальним виробництвом як промисловим, так і сільськогосподарським. Розвиток регіонів характеризується сукупністю показників, значення яких дорівнює середньдержавному рівню або має відхилення на $\pm 10\%$
4 тип - проблемні	По сукупності показників стан регіонів гірше за середньдержавний рівень і відхилення від нього більш, ніж на – 10%. Матеріальне виробництво не отримало достатній розвиток. Дотаційна структура бюджету. Недостатній фінансовий потенціал, у тому числі інвестиційний. Деякі соціальні показники мають загрозу з погляду безпеки держави. Потенційно депресивні.

Таким чином, незважаючи на те, що соціальна політика і система соціального захисту в Україні вже мають ряд особливостей, характерних для країн західної демократії, але вони ще не повністю задовольняють життєві потреби своїх громадян. Життєво необхідно переорієнтувати вітчизняну соціальну політику на активізацію чинників, які стимулюють високоефективну і продуктивну працю і зростання на цій основі матеріального стану і умов

життя українського народу. Всі наявні ресурси соціальної політики треба вкладати лише в розвиток її стратегічних напрямів.

Також, одним з напрямів соціального розвитку так зване «**замовлення соціальних послуг**». Під замовленням послуг розуміють процес розробки, визначення технічних вимог, замовлення і контролю надання послуг направлених на короткочасне і тривале задоволення конкретних потреб [2].

Замовлення - головна функція фінансуючих органів, яка включає:

- організацію і проведення конкурсів;
- переговори і висновки контрактів з постачальниками;
- оплату послуг, наданих державними і незалежними постачальниками.

Замовлення є безперервним циклом взаємодії з постачальниками і ревізії їх діяльності, контролю дотримання стандартів і примусового забезпечення їх виконання, оцінки, подальшої ревізії. Без такої регулярної ревізії надання послуг було б несистематичним і неякісним, а стандарти – нерегульованими і знехтуваними.

Мета цього процесу – фінансування послуг, які довели свою ефективність та здатність швидко реагувати по вимоги сучасності, гнучкості і відповідності потребам, для задоволення яких вони призначені.

Система замовлення соціальних послуг дозволяє забезпечити оперативність і гнучкість послуг завдяки залученню на конкурсних умовах приватного і волонтерського секторів з відбором за критеріями ефективності використання засобів і можливості швидко перебудуватися. Замовлення, крім того, роблять надання соціальних послуг і соціальний захист більш прозорими, більш відповідальними, а головне - краще орієнтованими на потреби клієнта, тобто такими, які забезпечують виконання домовленостей між постачальниками послуг і їх споживачами.

До процесу замовлень входять сім взаємозв'язаних складових:

- систематичний аналіз потреб;
- стратегічне планування, направлене на стабільне задоволення потреб;
- організація і проведення тендерів;
- переговори і висновки контрактів з постачальниками;
- управління процесом виконання контрактів і їх адміністрування;
- моніторинг і інспекція;
- сертифікація.

Систематичний аналіз соціальних потреб виявляє собою відправний пункт процесу замовлення, оскільки він дозволяє отримати перелік необхідних послуг перед тим, як їх замовляти. Отримана інформація покладається в основу стратегічного плану. Результати аналізу потреб доповнюються даними контролю виконання контрактів, що дозволяє вести систематичну роботу з оновлення існуючих і розробки подальших стратегічних планів.

Стратегічне планування спирається на державні і місцеві пріоритети соціальної політики (державну стратегію розвитку послуг, планові завдання діяльності місцевих порад і т. ін.), а також на аналіз соціальних потреб

населення. Щоб уникнути дублювання функцій, запобігти пропускам в обслуговуванні і найбільш раціонально використати обмежені засоби, замовлення все більш часто організовують за з'єднаним принципом, коли єдиний стратегічний і єдиний фінансовий плани регламентують роботу не тільки відділу соціальних послуг, але і відділів освіти, працевлаштування життєзабезпечення, охорони здоров'я. Стратегії замовлення визначають також, який спосіб організації надання послуг – за рахунок власних ресурсів або із залученням незалежного постачальника на умовах контракту – є оптимальним для конкретної послуги.

Організація і проведення тендерів. Недержавні організації (НДО) запрошують подати заявки на конкурс на надання послуг відповідно до прийнятого технічного завдання і технічних вимог. Переможців обирає конкурсна комісія на основі критеріїв, які включають якість послуг, фінансову доцільність запропонованої конкурсантом програми і можливість постачальника виконувати вимоги щодо звітності і контролю.

В країнах Європи діють конкурси трьох видів:

- тендер одного учасника: для спеціалізованих послуг і якщо інші потенційні кандидати напевно не задовольняють конкурсні вимоги;
- тендер, обмежений 3 учасниками;
- відкритий тендер для всіх охочих.

Переговори і висновки контрактів. Відібрані переможці вступають в період переговорів із замовником, під час якого сторони обговорюють і погоджують технічні і фінансові питання. Досягнуті угоди покладаються в основу контракту на надання послуг який юридично закріплює і регулює контрактні відносини між замовником і виконавцем. Контракт містить також перелік послуг, які надаються, вимог до показників діяльності постачальника, відомості про спосіб оплати послуг і санкції за невиконання умов контракту замовником і постачальником. Отже, контракт повинен містити чіткі відомості і опис того, які послуги і в який термін надає постачальник, визначати стандарти якості і спосіб контролю їх дотримання, приписувати спосіб оплати, чітко прив'язаний до виконання вимог. Окремий пункт містить порядок усунення непорозумінь і суперечок що виникли під час виконання контрактів. Контракт містить в собі відомості і про порядок проведення таких важливих заходів, як моніторинг і інспекція. Контроль надання послуг здійснюється на підставі контракту: контракт – це інструмент, за допомогою якого замовник забезпечує дотримання постачальником технічних вимог до послуг і обов'язкових показників діяльності. Контроль є, крім того, джерелом інформації про якість і ефективність наданих послуг, а також про відповідність результату вкладеним засобам. Ці відомості є украй важливими: вони є джерелом інформації для систематичного аналізу потреб.

Управління процесом виконання контрактів і їх адміністрування. Контроль виконання домовленостей – важлива частина контрактних відносин між виконавцем і замовником. Щоб відносини з часом не втрачали ефективність, договірні документи повинні відображати зобов'язання всіх

сторін і всі зміни до контракту що виникли протягом його виконання. Контроль виконання передбачає систематичне ведення і контроль договірної документації, контроль витрат соціальної служби і виконаних нею робіт.

Сертифікація (шляхом реєстрації або ліцензування) відображає процес, в результаті якого замовник (як правило, після проведення перевірки) засвідчує, що претендент на постачання послуг є здатним надавати послуги відповідно певним стандартам. Реєстрація, яка відповідає положенням щодо ліцензування, як правило, є передумовою отримання контракту. Ліцензія звичайно видається на обмежений термін і для продовження її дії вимагає проведення заходів контролю і інспекції.

3.1.2 Місцеве самоврядування і система надання соціальних послуг населенню

Зараз в Україні набуває поширення ситуація, при якій керівні структури області або населеного пункту замовляють і фінансують пряме надання соціальних послуг недержавним організаціями, приватними підприємствами, існуючими державними соціальними закладами шляхом укладення контракту, а не шляхом субсидій і прямого фінансування або забезпечення монополії державного сектору щодо надання послуг.

В межах тривалої програми підтримки розвитку інноваційних соціальних послуг на місцевому рівні проект «Сприяння реформі соціальних послуг в Україні» (СРСПУ) підтримує місцеві Групи розробки політики і практики (ГРПП) в місті Харкові, Дергачах, Кам'янець-Подільському і Красилові, а також розширену Обласну дорадчу експертну групу (ОДЕГ-плюс) обласного рівня в Харкові, у справі замовлення соціальних послуг.

Протягом грудня в 2006 р. відповідними ГРПП і ОДЕГ-плюс було розроблено і схвалені технічні умови, потім на рівні пілотних регіонів були поширені технічні завдання тендеру з обмеженим доступом з відбору підрядчиків для таких аспектів соціальних послуг:

На місцевих рівнях (місто, населений пункт і район) основну увагу проекту СРСПУ надано розробці ряду стратегій розвитку соціальних послуг в кожному з чотирьох пілотних регіонів проекту (Дергачівський район і місто Харків в Харківській області, а також місто Кам'янець-Подільський і Красилівський район в Хмельницькій області).

Стратегії розроблялися під керівництвом ГРПП на основі широких обговорень в межах семінарів, влаштованих проектом СРСПУ, а також двосторонніх зустрічей і дискусій між співробітниками проекту і зацікавленими сторонами на місцях.

Метою цих стратегій являється створення бази для середньострокового планування і розвитку збалансованого надання соціальних послуг в чотирьох пілотних регіонах, а також засвідчення прихильності тим підходам до надання послуг, які направлені на користувача, враховуючи системи і методи

управління випадками і пристосовувавши спеціалізовані підходи для задоволення індивідуальних потреб.

Фундаментом для розробки місцевих стратегій була оцінка місцевих потреб (“Аналіз потреб суспільства”), метою якої було, в комплексі з адміністративною інформацією, забезпечити фактичну базу для розробки політики. Такий аналіз потреб суспільства забезпечив основу, яка дозволила ГРПП в чотирьох пілотних регіонах проекту СРСПУ (в місті Харкові, Кам’янець-Подільському і Красілові) визначити ряд пріоритетів і стратегій для замовлення соціальних послуг і інших заходів. Метою аналізу було:

- привернути увагу до потреб і очікувань існуючих і потенційних користувачів послуг, а також громадськості в цілому;
- зобразити існуючі позитивні відносини, які сприяють наданню послуг місцевому населенню;
- визначити перешкоди і проблеми в цих відносинах (у тому числі і в контактах з недержавними організаціями і організаціями на основі суспільства);
- забезпечити основу для потенційної активної співпраці і планування заходів.

Висновки аналізу були в центрі уваги при визначенні ряду пріоритетних сфер, які повинні бути включені до стратегічних планів, які готує кожна з чотирьох ГРПП.

Слідом за визначенням пріоритетних сфер, які потребують особливої уваги, і спільно з розробкою місцевих стратегічних планів, проект СРСПУ підтримав ГРПП. В листопаді в 2006 р., після деякої затримки, почалася робота над розробкою обласної стратегії в Хмельницькому, якою керує міжгалузева група з реформування соціальних послуг і яка буде продовжена (в 3 підгрупах: діти і сім’ї; інваліди; люди похилого віку) в прискореному режимі на основі поточного місцевого досвіду.

Проекти міні-грантів, які передбачаються при реформуванні соціальної сфери, сприяють створенню моделей надання інноваційних послуг на місцевому рівні. За програмою міні-грантів (ПМГ) 40 проектів було затверджено, оформлено контрактами і впроваджено в чотирьох пілотних регіонах. При розробці проектів міні-грантів ключові критерії були зосереджені на новаторстві і партнерстві в пріоритетних сферах, визначених процесами стратегічного планування ГРПП.

Місцеві ГРПП в кожному з чотирьох пілотних регіонів проекту СРСПУ визначили пріоритети фінансування. Пріоритети визначалися за наслідками процесу аналізу потреб суспільства і відповідали ключовим питанням стратегічних планів, які розробляються. Правила і принципи для ПМГ були погоджені в процесі переговорів між місцевими ГРПП і командою проекту СРСПУ і вони гарантують, що:

- ГРПП мають право визначати напрями інвестування міні-грантів, гарантуючи належне використання і виконання зобов’язань на місцях, за наявності відповідної відповідальності;

- міні-гранти являються конкретним відображенням пріоритетів, визначених в проектах стратегічних планів місцевого рівня щодо соціальних послуг;

- метою першого етапу було продемонструвати потенціал для інвестицій і впровадження проектів через партнерство, а також змодельовати майбутні заходи ЄС щодо структурного оновлення, які ставатимуть доступними для України в процесі продовження переговорів з ЄС.

В грудні в 2006 р., в межах тривалої програми підтримки розвитку інноваційних соціальних послуг на місцевому рівні, проект СРСПУ почав експеримент за замовленням послуг в кожному з чотирьох пілотних регіонів, щоб використовувати досягнення ПМГ. Замовлення послуг направлено на розв'язання проблем в декількох пріоритетних сферах, визначених ГРПП відповідно до розроблених місцевих стратегічних планів [10].

Очікується, що при розробці технічних умов, підрядчик і представники Департаменту праці і соціального захисту (які надаватимуть всіляку допомогу підрядчику) консультуватимуться з представниками відповідних організацій (наприклад, Пенсійної фундації, територіальних центрів, НДО, інтернатів, і тому подібне)

Результатом замовлення послуги стануть детальні технічні умови для обласної бази даних з управління соціальними послугами, підтриманої початком апробації інформаційної системи з питань управління, щоб продемонструвати вдосконалені ефективні і результативні способи використання ресурсів, які торкаються соціальних послуг.

Зокрема, прийняті заходи:

- забезпечать прихильне відношення суспільства до створення приймальних сімей;

- підвищать обізнаність суспільства об сутності приймальних сімей і їх підтримку з боку держави;

- забезпечать інформацію про державні органи, відповідальні за створення приймальних сімей;

- допоможуть створити якісні інформаційні пакети, які міститимуть вичерпну інформацію про процедуру створення приймальної сім'ї і необхідні для цього документи.

3.1.3 Адаптація зарубіжного досвіду надання соціальних послуг в регіонах України

Як свідчить приклад Російської Федерації, замовлення має надійні позиції в системі таких послуг, як життєзабезпечення і екологія.

Як і в Україні, замовлення соціальних послуг на контрактній основі не заборонено федеральним законом, хоча деякі регіональні і місцеві уряди відчують себе невпевнено через відсутність законодавства, яке б відкрито дозволяло таку діяльність, хоча б як основу для ухвалення нормативних актів (безумовно обов'язкових), які регулюють процес складання контрактів.

Як свідчить досвід Великобританії і Росії, для успішного ходу контрактного процесу необхідне виконання чотирьох умов (вони будуть обов'язковими також і в Україні).

- передбачене і реалістичне фінансування.
- чесна і відкрита конкуренція.
- повнота положень контракту.
- набудована база і процедури контролю.

Передбачене і реалістичне фінансування. Особливістю початкового етапу впровадження контрактної системи в Росії і Великобританії була постійна недооцінка витрат на передбачені контрактом послуги. Наслідки для реалізації контрактної системи були дуже негативними, адже держава не тільки недооцінювала собівартість самих послуг, але і не забезпечувала місцеву владу достатнім і стабільним потоком бюджетних засобів на виконання її нових обов'язків [12].

Річ у тому, що до бюджету звичайно закладалися дані, самі по собі ускладнені розбіжностями в способі представлення бюджету регіональною і місцевою владою і навіть різними комітетами – представниками одного і того ж владного рівня. Це особливо торкається бюджету адміністративно господарських витрат.

Гірше того, якщо технічні вимоги до послуги в результаті ревізії змінювалися в процесі виконання контракту, наявне фінансування часто було недостатнім, щоб провести необхідні зміни. Спочатку контракти відображали цикл планування річного бюджету відповідного органу замовлення. Проте, як виявилось, подібні тимчасові рамки не здатні зацікавити потенційних постачальників, які планують надавати послуги значно довше, ніж на рік.

Таке обмежене фінансування, коли кожні декілька місяців наступала невпевненість, чи поступлять гроші взагалі, не говорячи вже про стабільність об'ємів і своєчасності виплат, приводило не одне приватне підприємство від інвестицій в значні не вигідні витрати, необхідні для участі в цьому ринку. Крім того, ця обставина відчутно гальмувала розвиток вільної конкуренції. У зв'язку з цим в більшості тендерів впроваджений постійний трьохлітній контракт. Він пропонує виконавцю фінансову передбаченість і передбачає щорічну перевірку використання засобів. У разі задовільності її результатів контракт продовжують наступного року.

Чесна і відкрита конкуренція. Важливо, щоб умови суперництва були прозорими для всіх потенційних виконавців контракту. Суперництво стимулює творчий підхід і сприяє зменшенню собівартості послуг. Суперництво дає також можливість піднімати рівень якості, збільшуючи перед кожним наступним тендером технічні вимоги і мінімальні показники діяльності. Чесний і відкритий конкуренції сприяє здорове ділове і нормативно-правове середовище, яке створює рівність умов суперництва при мінімумі контрстимулів. Від адміністрацій областей це може вимагати активної роботи з недержавними постачальниками, направленої на те, щоб допомогти їм краще відповідати вимогам конкурсного відбору.

Повнота положень контракту. При тому, що контракт не повинен допускати помилкових тлумачень, він повинен залишати виконавцю достатньо свободи для виконання передбачених їм мінімальних стандартів діяльності і технічних вимог до послуг. Контракт повинен містити:

- точне визначення послуг, які планує надавати постачальник (повні технічні вимоги на основі мінімальних стандартів діяльності; контингент споживачів, яким адресована послуга; чіткі, показники для оцінки якості послуг і досягнення показників діяльності);

- обов'язкові показники діяльності, які відображають кількість, якість і своєчасність надання послуг;

- чітке визначення обов'язків і зобов'язань обох сторін, у тому числі санкції для замовника і виконавця за їх невиконання;

- абсолютно чітке визначення того, чиїм обов'язком – замовника або виконавця – є визначення контингенту одержувачів послуги. Замовник може залишити за собою право проводити аналіз потреб окремих клієнтів перед тим, як направити їх до виконавця тих або інших послуг. Такий підхід – корисний інструмент контролю і нагляду при реалізації індивідуальних програм допомоги. Замовник може перекласти на виконавця, якщо той має необхідний досвід і базу, окрім надання послуг, також оцінку потреб, якщо для цього неможливо залучити місцевих фахівців. Проведення оцінки потреб збільшує вартість послуги мінімум на 30-40% і вимагає регулярних перевірок замовником.

- чітка вказівка того, чи надаються передбачені контрактом послуги лише новим клієнтам, чи охоплюють вони і вже існуючих;

- чітка вказівка звітної інформації, обов'язкової для представлення виконавцем замовнику, зокрема, обов'язкового формату і періодичності звітності;

- чітка вказівка порядку і функцій контролю і інспекції послуг, передбачених контрактом. На початок виконання контракту орган-замовник повинен мати необхідну базу для проведення контрольних заходів.

- пояснення порядку зважування по ступеню значущості контрольно-ревізійних даних щодо управління фінансами, якості послуги, забезпечення стабільного управління нею;

- порядок виконання суперечок між замовником і виконавцем;

- злагоджений бюджет і графік виплати виконавцю компенсації за виконані зобов'язання за контрактом.

Набудована база і процедури контролю. В обов'язки замовника входить періодичне проведення перевірок регулярного надання послуг не тільки на предмет виконання технічних вимог відповідно до обов'язкових і злагоджених стандартів, але і для того, щоб отримати інформацію про зміни в характері потреб, характеристиці адресатів послуг і ін. Ця остання інформація є основою, на якій відбувається розробка нових послуг і більш ефективних способів їх надання. Замовник повинен вимагати від виконавців регулярної звітності про

хід виконання контракту, а контракт – містити опис структури, формату і періодичності представлення звітів.

Право визначати структуру послуги і технічних вимог до неї на основі раніше прийнятих мінімальних стандартів залишається за замовником. Технічні вимоги суміщають в собі структурні стандарти (стандарти структури послуги: кількості і кваліфікації кадрів, місцезнаходження, вимог до приміщень, бюджетів) з функціональними (показники діяльності постачальника). Замовник повинен мати необхідну базу для своєчасної реакції на надану виконавцем інформацію і для інспекції (з попередженням і без нього) з метою перевірки достовірності і адекватності наданої інформації.

Зрозуміло, що політичний діалог з питань європеїзації в сферах, обкреслених в Плані дій Україно-Європейського Союзу (ЄС), - неоднорідний процес, оскільки ЄС постійно проводить переговори по різних областях політики і його повноваження змінюються залежно від масштабності політичних сфер – від виняткових повноважень (наприклад, Внутрішній Ринок ЄС) до обмежених повноважень щодо встановлення мети і рекомендацій (наприклад, у сфері соціальної політики і соціального зближення. В контексті все більшої уваги до організаційних підходів, переконань і соціальних значень, першочерговому значенню для процесу перенесення реалій політики придбавають такі три складові:

- формування політики – перебудова політики;
- втілення політики – інституціоналізація політики (завдяки конкретизації формулювання національних політик, включених в інституційні норми і практики);
- структуризація політики – розповсюдження політики, цінностей, норм (з допомогою дорадчих процесів).

В рамках Європейської політики сусідства і Плану дій УКРАЇНА-ЄС, соціальні послуги, які обумовлені Законом «Про соціальні послуги» і іншими законодавчими органами, не належать до механізмів, які підтримують позитивну інтеграцію, оскільки не існує законодавчого органу ЄС, який визначає способи, за допомогою яких можна управляти соціальними послугами, або ж їх організовувати, хоча існують стратегічні кроки, які можуть привести до змін статусу кво. Проте, соціальні послуги, в рамках інтеграції до ЄС, залежать від механізмів, які зосереджують увагу на негативній інтеграції і координації процесів пропозиції ідей. Тому завдання інтеграції соціальних послуг можна розглядати через призму паралельних вимірювань:

- помірні (м'які) пропозиції ідей, які приводять до подібності основних ідей, концепцій і позицій в політиках Європейського Союзу і України (тобто, спадкоємство і інновація);
- жорсткі пропозиції ідей включають важливі складові програм і реалізації (тобто, копіювання).

Метою розробки і адаптації такої системи паралельних механізмів до українського середовища поняття «соціальні послуги» можна визначити таким чином: стратегія, фінансові ресурси і практичні втручання, направлені на

розв'язування питань, пов'язаних з проблемами і потребами людей групи ризику, які опинилися в складних життєвих обставинах соціального виключення через позбавлення, розлучення, хворобу, насильство, фізичну або розумову непрацездатність, похилий вік, і оптимізації соціальної цілісності.

Рис. 3.1.1 — Етапи трансформації системи надання соціальних послуг населенню України при переході до країн ЄС.

Конкретні заходи щодо надання послуг конкретних в межах цього визначення включають:

- огляд вдома;
- послуги вдома;
- мешкання в приймальній сім'ї і усиновлення;
- консультування і поради;
- послуги, які надаються в закладах інтернатного типу;

Застосування паралельного (twin-tracked) підходу до координації процесу пропозиції ідей політики до соціальних послуг не виключає той факт, що Європейський Союз може примусити уряди держав, які хочуть інтеграції з

нормами і стандартами ЄС, прийняти стратегії і програми шляхом умовностей. Тому при м'яких і важких перенесеннях, які включають шляхи фінансування програми, розроблені відповідно до Європейського інструменту сусідства і партнерства (ENPI/ЄІСП), домовленості щодо обміну досвідом між державними службовцями і механізм обміну інформацією про технічну допомогу в рамках Плану дій УКРАЇНА-ЄС, в процесі інтеграції соціальних послуг увагу надається створенню інституційних і організаційних систем, які відображають нормативні практики Європейського Союзу щодо соціальної адаптації.

В контексті наближення соціальних послуг до норм і стандартів Європейського Союзу, Закон «Про соціальні послуги» забезпечує сприятливі передумови для розробки і конкретизації документа з питань політики у сфері соціальних послуг, який повністю враховує законодавство і, частково співпадає з державним управлінням і управлінням державними витратами. Відповідно до існуючих в Україні адміністративних систем визначення і розробка основних питань інтеграції в Європейський Союз не є прямолінійним процесом. В ньому задіяна велика кількість суб'єктів і агентств, які займаються питаннями фінансування, управління і надання соціальних послуг. З метою усилити політичний діалог в рамках внутрішньої політики України і політичний діалог між Урядом України і Європейським Союзом безумовно п'ять надзвичайно важливих етапів (рис. 3).

Ці п'ять етапів – не є лінійними і повинні супроводжуватися процесами рефлексій, які передбачають:

- обговорення і вислів критичних зауважень щодо політики;
- розвиток відносин між зацікавленими сторонами в процесі розробки політики;
- проведення оцінки і аналізу питань, пов'язаних з соціальними послугами (наприклад, соціальні пільги), і рішення щодо визначення характерних особливостей політики у сфері надання соціальних послуг;
- роз'яснення термінів і мовних засобів.

Визначення базових заходів щодо узгодження державної політики соціальних послуг із законодавством.

Щоб активізувати виникнення цих п'яти етапів і супровідних рефлексорних процесів, необхідно визначити і конкретизувати основні заходи щодо управління і стимулювання створення ефективної державної політики у сфері соціальних послуг на підставі Закону «Про соціальні послуги». Наочно, основні заходи можна розділити на законодавчі заходи і базові заходи формування політики. В цілому ці основні заходи утворюють концептуальну основу для визначення змісту і форми чинного законодавства і забезпечують принципи для визначення кроків щодо активізації політичного діалогу з питань створення державної політики у сфері надання соціальних послуг, яке наближає інтеграцію до норм і стандартів ЄС. Основні заходи щодо створення політики і законодавства показані в рис. 3.1.2 нижче, основні заходи процесу – в рис. 3.1.3.

Рис.3.1.2 - Базове законодавство по формуванню політики і за поданням соціальних послуг в Україні

Основний закон

Закони і підзаконні акти

Конституція України

Закон «Про державні соціальні послуги і державні соціальні гарантії»

Державний класифікатор соціальних стандартів і норм

Спеціальні закони про дітей, людей похилого віку і людей з особливими потребами

Закон «Про соціальні послуги»

Рис. 3.1.3 - Основні заходи інтеграції політики соціальних послуг і законодавчої бази

Основні заходи процесу

Пояснення

Адаптація і розробка

Адаптація зосереджує увагу на кроках, необхідних для удосконалення політичного середовища з метою створення державної політики соціальних послуг, яка конкретизує Закон «Про соціальні послуги»; гарантує, що права і обов'язки громадян і держави чітко визначені; сприяє наближенню до норм і стандартів ЄС.

Досягнення мети

Досягнення мети надає увагу конкретизації політичної мети Закону «Про соціальні послуги»; визначення мети можна досягти в контексті сукупності правових норм, приведених в таблиці 1.1, і необхідних заходів, щоб забезпечити відповідність мети політики нормам і стандартам ЄС.

Підтримка і стабільність системи

Підтримка і стабільність системи зосереджує увагу на оцінці ступеня узгодженості Закону «Про соціальні послуги» з сукупністю правових актів, приведених в таблиці 1.1, і визначенні концептуальної схеми, контексту, мети державної політики у сфері надання соціальних послуг.

При застосуванні вищезазначеної концептуальної основи до європеїзації соціальних послуг і розробки відповідної державної політики у сфері надання соціальних послуг необхідно враховувати, що чинне законодавство, в основному, - це структура розпоряджень, дозволів і заборон щодо визначення прав і обов'язків громадян, і обов'язку держави. Отже, чинне законодавство визначає закони і підзаконні акти для систематизації керівних рішень в рамках державної політики у сфері соціальних послуг, а також міжурядові відносини, системи норм в цій особливій області соціальної політики. Проте, в умовах реформи принципи, закріплені в чинному законодавстві, і їх взаємозв'язок із законами і підзаконними актами можуть бути розрізненими. В контексті України ступінь розрізненості заглиблюється через те, що питання нормоутворення і управління у сфері соціальних послуг, які знаходяться в компетенції всіх галузевих міністерствах (тобто, Міністерство праці і соціальної політики, Міністерство освіти і науки, Міністерство охорони здоров'я і Міністерство у справах сім'ї, молоді і спорту) роздроблені. Крім того, фінансова відповідальність за надання соціальних послуг, як безумовно в Бюджетному кодексі, розділена між Міністерством фінансів і делегованими повноваженнями областей, міст і районів.

Сукупність правових актів і підзаконних актів, показаних в таблиці 3.1.2, має формальне відношення до розробки державної політики у сфері соціальних послуг, але повинна, принаймні, теоретично, об'єднуватися з Основним Законом, закріпленим в Конституції. Проте, враховуючи обов'язки органів управління щодо управління і фінансування соціальних послуг і їх достатньо розрізнені особливості, з'являються питання щодо видів пропусків, помилок, можливостей і загроз, які існують в політичному середовищі з метою забезпечити ефективну реалізацію Закону «Про соціальні послуги», і формуваннях державної політики у сфері соціальних послуг. Головна увага зосереджена на розширенні масштабів і сфер надання соціальних послуг на рівні суспільства, зменшенні залежності від надання послуг в закладах інтернатного типу; встановленні моделі балансу надання соціальних послуг.

Взаємозв'язок між факторами, задіяними в процесі формування політики і законодавства і відправними точками процесу, можна зобразити в такій формі (рис. 3.1.4).

На основі проведеного дослідження з досвіду застосування контрактної системи в Росії і Великобританії головним для України стає перехід від прямого надання соціальних послуг обласною владою і владою населених пунктів до контрактної системи, який повинен бути ретельно спланованим, організованим і реалізованим в темпі, який забезпечує безперервність існуючих послуг населенню.

Там, де перехід вимагає закриття діючих служб, необхідні тимчасові додаткові витрати для покриття поточних витрат на створення нових служб замість тих, які розформовуються. Ці витрати можна буде згодом повернути за рахунок заощаджень після закриття неефективно працюючих служб.

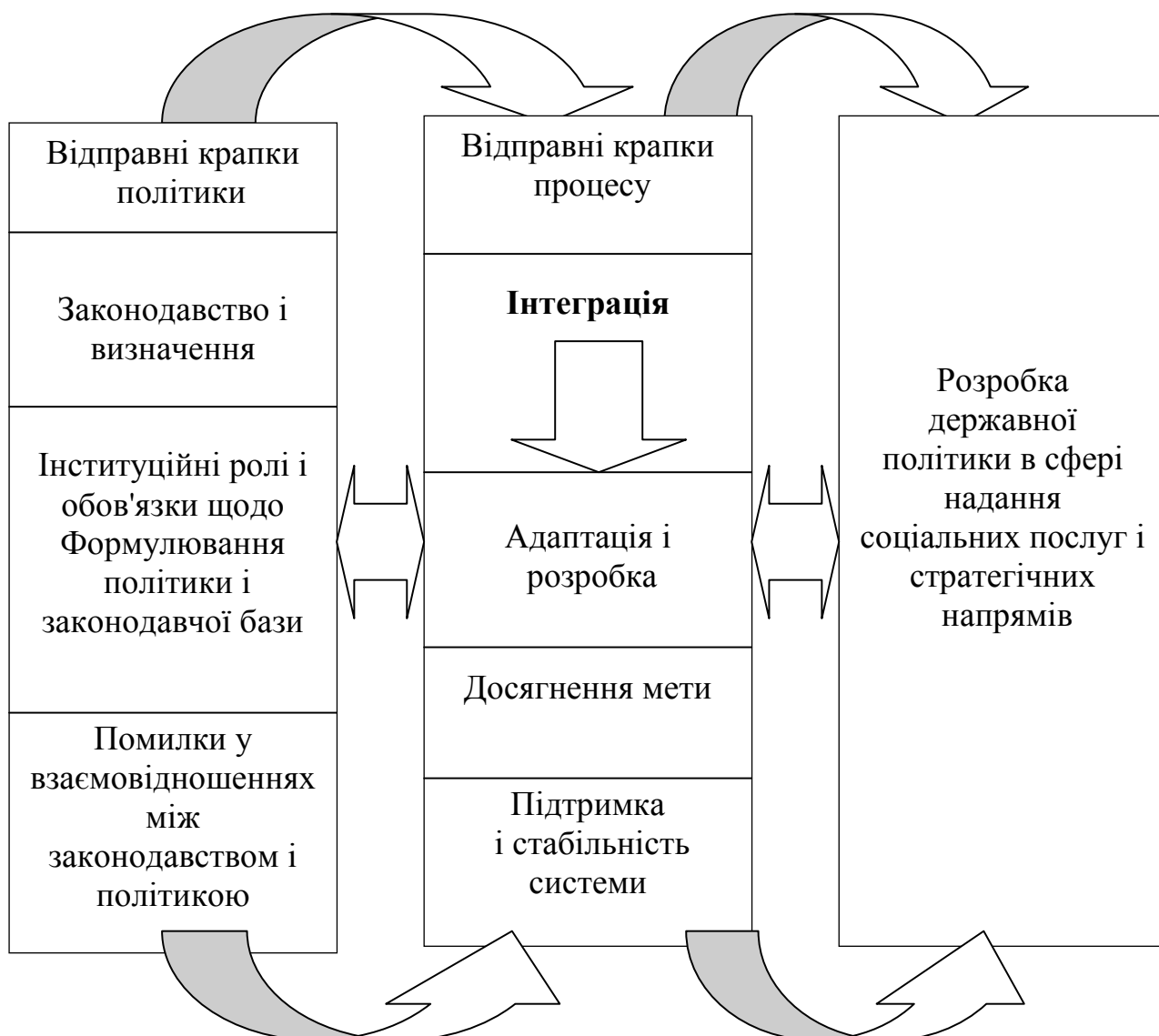

Рис. 3.1.4-- Взаємозв'язок чинників, задіяних в процесі формування соціальної політики

Не менше важливі і інші висновки. Досвід реалізації перших етапів контрактної системи показав:

- щоб контрактна система відповідала реальним інтересам області, необхідне чітке керівництво і чітко побудований процес ухвалення рішень.

- з накопиченням досвіду замовники швидко придбавають навички, які оптимізують контрактний процес.

- ризики, знайдені в процесі реалізації контрактної системи слід чітко знати і вживати заходів для їх подолання, яке є одним із завдань контролю за виконанням контракту.

- існуючі механізми контролю, створені для контролю діяльності державних установ, не відповідають вимозі швидкого підвищення якості послуг.

- на перших етапах реалізації контрактної системи зміст контрактів і технічні вимоги до послуг були дуже нечітким і не дозволяли проводити на їх основі контроль показників діяльності, окрім показників використання засобів.

- в перших контрактах дуже велике місце відводилося фінансовій звітності, тоді як контроль якості послуг звичайно ігнорувався.

- в перших контрактах увага була зосереджена на деталізації робіт і заходів за поданням послуг, а не на впливі послуги на життя її адресата.

- погано визначалися вимоги до звітності, формат і періодичність звітності виконавця.

- було погано визначено і реалізовано без необхідної послідовності порядок і функції контролю і інспекції.

- якщо два або більше замовники обслуговують одну і ту ж групу клієнтів (наприклад, соціальний захист, охорона здоров'я), в контрактах слід зазначити переваги і можливості загального фінансування.

Нерідко до участі в тендерах допускалися лише недержавні організації, що обмежувало права державних закладів місцевого рівня.

3.1.4. Методика соціально-економічного розвитку регіону

Система соціальних послуг, яка існує сьогодні в Україні, малоефективна і у край фрагментована. Дійсно, соціальні послуги надаються установами, які знаходяться в підкоренні різних міністерств і відомств. Вони фінансуються бюджетами різних рівнів, причому схеми фінансування істотно розрізняються залежно від того, до системи якого розпорядника бюджетних засобів належить та або інша установа.

Але одним з основних недоліків нинішньої системи соціальних послуг є те, що головну увагу в ній традиційно надається фінансуванню існуючих стаціонарних установ (інтернатів, дитячих будинків і т.д.). При цьому практично ніхто всерйоз не займається оцінкою того, які саме соціальні

послуги потрібні в тому або іншому регіоні і в якій кількості. А робити таку оцінку необхідно, причому не раз і назавжди, а з певною періодичністю, щоб у міру необхідності вносити у неї корективи. На сьогодні ситуація така: якщо в районі є, скажімо, будинок-інтернат, то місцеві власті роблять все можливе, щоб забезпечити виділення з бюджету коштів на його утримання. Дуже часто при цьому ігноруються альтернативні шляхи, які можна було б використовувати для надання даної послуги, наприклад, через залучення більш широкого круга тих, хто поставлятиме такі послуги. Їх послуги, можливо, виявилися б набагато ефективно, а ті, кому вони надаються, отримали б те, в чому вони мають потребу, не будучи змушеними перебувати в стаціонарній установі оддалік свого будинку, рідних і знайомих.

Все це спричиняє необхідність реформування системи надання соціальних послуг, яка діє в Україні сьогодні. Ця реформа допускає перенесення центру уваги з фінансування установ на задоволення потреб одержувачів соціальних послуг, розширення діапазону цих послуг і підвищення ефективності їх надання. Звичайно, будь-яка реформа вимагає ретельно продуманого підходу і повинна здійснюватися комплексно. Необхідно докладно вивчити ситуацію і на місцевому, і на регіональному, і на центральному рівні. Важливо заздалегідь ретельно прорахувати наслідки і зміни в такій важливій сфері, як соціальні послуги. Існують шляхи, які дозволяють за декілька років по-справжньому реформувати систему соціальних послуг. Для ефективної реформи необхідно діяти відразу в декількох напрямках. На центральному рівні стоїть забезпечення більш сприятливим законодавчим полем, яке стояло б на варті інтересів і добробуту всіх громадян, у тому числі малозабезпечених в соціальному захисті, а також сприяло б розширенню асортиментів послуг, що надаються. Уряд повинен визначити стратегічні напрями надання соціальних послуг і повною мірою усвідомлювати необхідність того, що слід докласти всі зусилля для зменшення бідності і соціального виключення. Важливо, щоб формат послуг максимально враховував потреби тих, кому вони адресуються. Необхідно створити механізми для залучення до надання соціальних послуг широкого круга зацікавлених осіб. Одночасно варто ввести механізм соціального планування, направлений на мобілізацію наявних ресурсів, стимулювання нових ініціатив і забезпечення створення мережі не просто установ, а саме ефективних послуг, за допомогою яких можна буде досягти виконання поставленої мети і завдань.

Рис. 3.1.5 — Напрями роботи щодо реформування системи соціальних послуг

Застосування в Україні описаних вище принципів допоможе радикально змінити ситуацію до кращого. Від реформи соціальних послуг виграють всі:

- самі одержувачі послуг - тому що у них з'явиться доступ до послуг, які враховують їх потреби;
- територіальні суспільства - тому що вони зможуть краще піклуватися про своїх членів, і, що не менше важливо, самі шукатимуть і знаходитимуть найбільш відповідні шляхи розв'язання їх проблем;
- держава — унаслідок обмеженості використовуватимуть бюджетні ресурси більш продумано і ефективно, а громадяни будуть краще забезпечені соціальними послугами, в яких вони мають потребу.

Реалізація реформи соціальних послуг в Україні - надзвичайно складне завдання, але існує успішний досвід країн, які нещодавно приєдналися к Європейському Союзу, яким можна і потрібно скористатися, щоб здійснити реформу соціальних послуг і в Україні. Зокрема, в багатьох країнах Європи успішно впроваджена система соціального планування на місцевому рівні, покликана усилювати і розвивати демократичні процеси на місцях. Ця система спонукає всіх членів місцевої громади до пошуку розв'язання конкретних соціальних проблем, які існують на місцевому рівні (мал. 3.1.5)

Розглянемо дві потенційні моделі управління справами (випадками) клієнтів в підтримку підходу до надання соціальних послуг, сфокусованих на потребах клієнтів.

Модель перша - передбачає, що клієнт добровільно звертається за отриманням послуги в державну організацію, найближчу до його будинку. Це може бути, наприклад „пересувний міні-автобус” соціальних послуг, місцева сільська суспільна приймальня або школа, в якій ці послуги надаються в певний день кожного тижня або раз в два тижня, або ж відділ соціального обслуговування або територіальний центр в районному центрі, в містечку або місті.

Працівник-адміністратор вислуховує клієнта і записує всю відповідну інформацію про нього, його обставинах і поточній проблемі. Якщо клієнту потрібна лише порада, працівник цього адміністративного відділу надасть йому відповідні рекомендації, що приведе до успішного завершення взаємостосунків з клієнтом. Або клієнт дійсно потребує допомоги фахівця. В цьому випадку адміністратор з дозволу клієнта передасть цю інформацію найпрофесійнішому соціальному працівнику. Цей працівник разом з клієнтом детально оцінить ситуацію, вони разом розроблять план дій для вирішення певної проблеми і узгодять, як цей план повинен виконуватися. У цей момент професійний соціальний працівник виступає в якості „ключового працівника” для цього випадку він координує і організовує надання злагоджених послуг різними організаціями, що необхідне для поліпшення ситуації клієнта.

В даному прикладі відділи соціального обслуговування доставляють клієнта в центр системи, клієнти одержують необхідну інформацію і підтримку, і їм не доведеться відвідувати декілька різних управлінь з питань соціального захисту і організацій, збираючи інформацію і проходячи повторну оцінку під час кожних відвідувань.

Переваги цієї моделі:

- Швидке реагування на прохання клієнта про допомогу (клієнт одержує у відповідь на свої прохання пораду або розв’язання щодо надання послуг залежно від його ситуації);

- Розв’язання проблеми клієнта на найякіснішому рівні.

- Надання клієнтам найякіснішого рівня послуг;

- Надання послуг тим, хто в них більш всього має потребу.

Недоліки цієї моделі:

- Вимагає значного часу, енергії і фінансових витрат з боку різних організацій, які надають соціальні послуги в контексті цієї моделі;

- Потребує дуже гнучкий підхід кваліфікованих працівників.

Рис. 3.1.6 – Перша модель управління справами (випадками) клієнтів в підтримку підходу до надання соціальних послуг, сфокусованих на потребах клієнтів

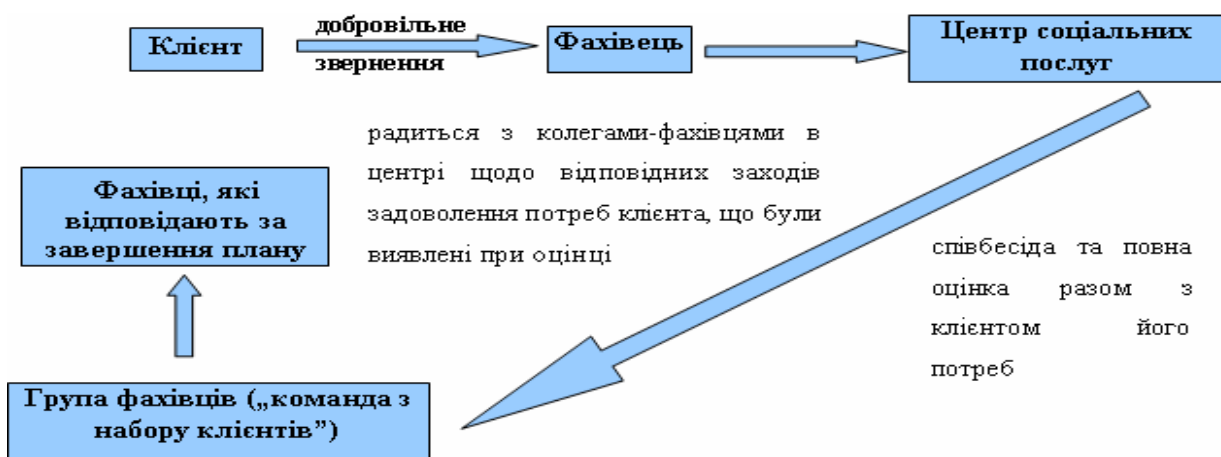

Рис. 3.1.7 - Друга модель управління справами (випадками) клієнтів в підтримку підходу до надання соціальних послуг, сфокусованих на потребах клієнтів

Модель друга - передбачає добровільне звернення клієнта до Центру соціальних послуг для дітей і сімей або територіального центру по допомогу або послугу. Оцінка потреб клієнта проводиться членом „команди з набору клієнтів”, яка складається з фахівців. Після першої співбесіди і повної оцінки разом з клієнтом його потреб, фахівець радиться з колегами-фахівцями в центрі відносно відповідних заходів задоволення потреб клієнта, які були знайдені при

оцінці. В цій моделі клієнт не бере участь в цій професійній дискусії, його тільки інформують про її результат. Розробка і координація злагодженого плану роботи потім передається разом зі всією необхідною документацією іншій групі фахівців, які відповідають за завершення плану. Переваги цієї моделі:

- професійність інформації і первинної оцінки, яка пропонується клієнту.

Недоліки цієї моделі:

- нерозуміння клієнтом змін працівників і їх ролей і обов'язків;
- клієнт не бере участі в процесі ухвалення розв'язання;
- немає безперервності відповідальності між членами команди, яка проводила оцінку потреб клієнта і розробляла індивідуальний план роботи, і членами команди, яка виконує скоординований план.

Модель, яка існує в Хмельницькому, передбачає добровільне звертання клієнта по допомогу або послугу і отримання їм інформації про проблеми в ситуації клієнта, надання рекомендацій або вказівок ключовому працівнику, який проводить оцінку потреб клієнта. Після цього робота з клієнтом продовжується в декількох напрямках:

- розробка і виконання плану робіт з клієнтом за допомогою ключового працівника;

- визначення необхідності надання іншої додаткової допомоги фахівця, залучення фахівця в роботу з клієнтом, і виконання фахівцем (фахівцями) всіх етапів роботи з клієнтом, наприклад, розробка і узгодження плану дій, допомога і підтримка протягом виконання цього плану. Оцінка результатів роботи проводиться Центром соціальних послуг для сімей, дітей і молоді – організацією, яка задіювала відповідного фахівця згідно анкети;

- якщо немає ресурсів для надання необхідної послуги, клієнта направляють в альтернативні організації, які можуть йому допомогти. У такому разі ключовий працівник разом з іншим фахівцем надають точну інформацію про те, де можна отримати необхідний вид послуг, або ж супроводжують клієнта до інших установ, які можуть допомогти в вирішенні проблеми клієнта. На етапі отримання інформації про проблеми клієнта швидко стає очевидним, що ситуація потребує звернення до інших установ. Після цього клієнта інформують про те, де він може отримати необхідну послугу.

Важливу роль в розвитку і становленні соціального життя в країні і виведення її на істотно новий рівень можуть зіграти недержавні організації, які зможуть надавати громадянам нові соціальні послуги, або допомагати державним установам в наданні таких послуг. Недержавні організації (НДО) - важливі учасники суспільного життя в Україні. Саме вони надають життєво необхідні послуги, покращують умови життя суспільств, освітлюють нові потреби, захищають важливі інтереси, які б інакше залишалися поза увагою громадськості, працюють на суспільне благо (борються з бідністю, укріплюють взаємостосунки між членами суспільства, винаходять нові оригінальні шляхи розв'язання соціальних проблем суспільства). Проте діюча система норм і заходів щодо НДО не позбавлена перешкод, які заважають повноцінному

розвитку і участі недержавних організацій в житті суспільства. З ухваленням Закону "Про соціальні послуги" (ЗСП), який передбачає перехід НДО, пропонуючих соціальні послуги, на договірні принципи роботи на умовах ліцензування, ці перешкоди стали особливо відчутними. Визначення їх суті є першочерговою проблемою, без розв'язання якої повне використання потенціалу НДО, як і аналіз і виправлення нормативно правових упущень є неможливим. Але існують певні перешкоди, які можна усунути шляхом перегляду нормативної і податкової бази, і залучення уваги представників влади і НДО до ряду аспектів:

- шляхів залучення НДО як учасників соціальної економіки до надання соціальних послуг в суспільстві;
- правового статусу НДО в Україні;
- діючої системи оподаткування НДО в Україні і зв'язку між нормативно правовою базою і оподаткуванням - чинників середовища існування НДО як суб'єктів соціального обслуговування;
- оцінка моделей і підходів до підтримки діяльності НДО як суб'єктів надання послуг в країнах Центральної і Східної Європи, нормативне закріплення статусу НДО як суспільно корисних організацій в системі оподаткування.

В площині цих загальних аспектів потрібно звернути увагу на такі питання:

- державна політика у сфері соціальних послуг;
- розвиток недержавного сектора в Україні;
- загальні міркування щодо варіантів розвитку державної політики в Україні (з поясненнями), зокрема, пропозиції напрямів перегляду нормативно - правової бази і режиму оподаткування на користь забезпечення розвитку і стабільного функціонування НДО як складових соціальної економіки;
- аналіз плюсів і мінусів кожної із запропонованих альтернатив;
- визначення першочергових проблем, які вимагають негайної уваги законодавців або вимагатимуть його через певний час, без розв'язання яких завдання посилення ролі НДО як постачальників послуг в суспільстві і представників сфери суспільно корисних організацій є нездійсненим.

Дослідження НДО в Україні. Аналіз проведених в Україні досліджень недержавних організацій свідчить про майже повну відсутність даних про склад і структуру НДО в соціальній економіці і ролі соціальної економіки в державній економіці України. Наявні дані не дозволяють з упевненістю судити про характер динаміки якості організаційної бази і еволюції джерел фінансування серед підприємств і організацій соціальної економіки. Причиною цього частково є різноспрямованість досліджень і значна неоднорідність методик збору і аналізу інформації. Ця обставина має важливе значення, адже діяльність НДО охоплює широке поле завдань від надання послуг до пропаганди і лобіювання суспільних інтересів і організації дозвілля. Таким чином, для відповіді на питання про об'єм і ступінь участі НДО в наданні соціальних послуг важливо розуміти, які види господарської діяльності виконують НДО, і

характер розподілу їх участі між різними видами господарської діяльності. Зважаючи на зростання об'єму і частини підприємств соціальної економіки у валовому національному продукті (ВНП), багато країн, у тому числі Центральної і Східної Європи, надають увагу аналізу і кількісній оцінці внеску сектора НДО в створення добробуту [11].

Європейські Союз і Організація З'єднаних Націй активно упроваджують в практику метод сателітних рахунків соціальної економіки. Для складання сателітного рахунку сектора НДО необхідно сформулювати визначення, яке відображало б загальні ознаки НДО, і провести їх класифікацію. Відправною точкою для визначення і класифікації служить Міжнародна стандартна класифікація галузей народного господарства і Статистична класифікація галузей народного господарства Європейської співдружності. Кінцевою метою складання сателітного рахунку соціальної економіки є інтеграція відомостей про сектор НДО. Методичні рекомендації з складання сателітного рахунку неприбуткових організацій приведені в довіднику ООН "Неприбуткові організації в системі національних рахунків" (Handbook on Non-Profit Institutions in System National Accounts), яка передбачає придбання сателітним рахунком в процесі його складання трьох форм:

- сателітний рахунок, що деталізується;
- розширений рахунок, де набір даних доповнений комплексом не грошових соціальних і економічних показників;
- скорочений баланс на основі самих досяжних даних і відносних величин, застосовується до отримання більш повного спектру показників.

Враховуючи істотну неповноту картини НДО в Україні і необхідність з'ясування складу і структури третього сектора як цілісної системи організацій (соціальної економіки), на нашу думку, є доцільним розгляд українським урядом питання про можливість застосування методу сателітних рахунків третього сектора.

Це повинне здійснюватися мірою доробки Закону «Про соціальні послуги» і придбання недержавними організаціями як суб'єктами надання соціальних послуг більш конкретного функціонального оформлення.

Цей метод дозволяє отримати ґрунтовне уявлення про інфраструктуру, розподіл по організаційній формі і фінансування недержавних організацій. Підхід несистематичних досліджень, що тепер вживається, не дає можливість скласти адекватну характеристику сектора, знайти його динаміку, оцінити його місце в економіці країни, а також визначити напрями державної політики, необхідні для створення умов, в яких соціальна економіка здатна ефективно працювати.

Потрібно відзначити, що особливу увагу потрібно присвятити визначенню таких ключових питань, як:

- свобода об'єднань;
- дотримання принципу незалежності сектора НДО;
- формування довіри громадськості;
- сприяння отриманню суспільної користі;

- регуляція діяльності соціальних служб пропорційно до ступеню можливого негативного впливу на користувача послуги;
- можливості спрощення і узгодження нормативно правової бази;
- підвищення чіткості, послідовності і прозорості нормативно правової бази.

3.1.5 Розробка рекомендацій по впровадженню моделі соціального проекту «Надання соціальних послуг, орієнтованих на клієнта»

Ця модель може стати основою політичного діалогу в межах концепції соціальних послуг для розробки принципів майбутньої української моделі надання соціальних «послуг, орієнтованих на клієнта», головним моментом якої є надання можливості людям робити більше для себе, і яка базується на наступних положеннях:

- людина розглядається як окрема особа, індивідуальність;
- людина, яка звернулася по допомогу, вимагає, щоб співбесіда з нею відбувалася в окремій кімнаті для забезпечення конфіденційності;
- люди повинні розглядатися як окремі особи незалежно від того, де вони проживають – у себе вдома або в інтернатному закладі;
- послуги формуються навколо людини відповідно до його потреб, а не залежно від тих послуг, які існують;
- надання клієнтам підтримки в різних умовах залежно від їх потреб, виявлених при оцінці;
- клієнту необхідно надавати повну і точну інформацію;
- інформацію потрібно пояснювати зрозумілою мовою, а не професійними термінами;
- сприяти самостійному ухваленню рішень клієнтом, забезпечити повноцінну участь клієнта в ухваленні будь-яких рішень;
- відноситися до людей як до рівних собі, незалежно від статі, походження, стану здоров'я і інших ознак;
- постійно перевіряти те, що потрібне клієнту, одержувати зворотний зв'язок від нього;
- пріоритетність індивідуальних планів дії щодо задоволення виявлених при оцінці індивідуальних потреб кожного окремого клієнта;
- більш широкий вибір варіантів задоволення цих індивідуальних потреб;
- децентралізуюча структура управління;
- повинна мати місце можливість вибору між державними соціальними послугами і соціальними послугами, які надаються НДО.

Дії по розробці практики надання послуг, орієнтованих на клієнта можна побачити на рис. 3.1.8

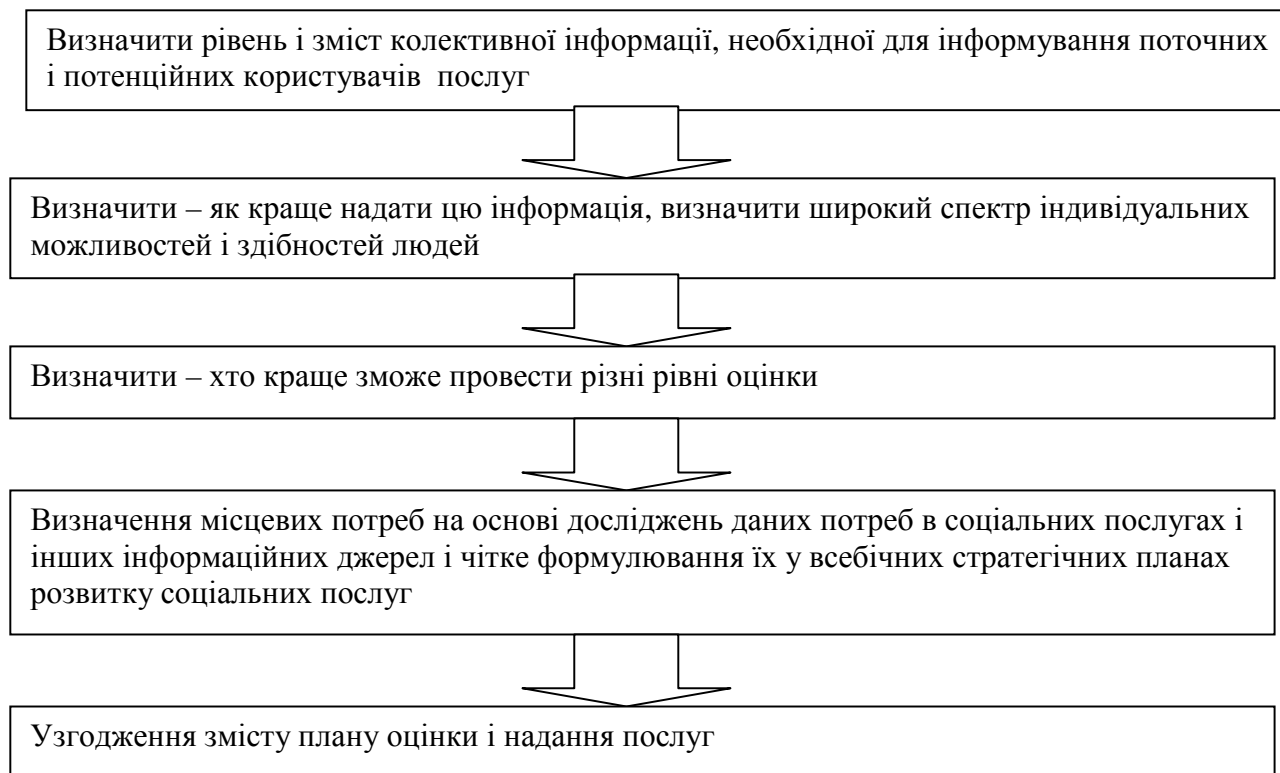

Рис. 3.1.8 - Дії по розробці практики надання послуг, сфокусованих на клієнті

Ще одна ключова зміна, яка є необхідною у сфері впровадження підходу до надання послуг, орієнтованих на клієнта, - розробка концепції потреб.

Для впровадження підходу до надання послуг, орієнтованих на потребах клієнта, на будь-якому рівні необхідна фундаментальна зміна акцентів. Підхід до надання послуг, орієнтованих на клієнта, починається з визначення індивідуальних потреб людини, а не нав'язування людині існуючих послуг. Тому важливо мати нагоду визначити індивідуальні потреби клієнта.

Потреба є складною концепцією, яку потрібно аналізувати різними способами. Можна використовувати цей термін в такому значенні: потреба - вимоги конкретної людини отримати можливість досягти, утримати або відновити прийнятний рівень соціальної незалежності або якості життя, за визначенням різних управлінь соціальної сфери і органів влади міста і району. Визначити потреби не так то і легко. Потреби – це не постійні об'єктивні умови, а динамічна концепція, тому їх ще складніше передбачити.

Потрібно звернути увагу на наступне:

- зміни в структурі сім'ї і збільшення кількості неповних сімей;
- очікуване зростання кількості літніх людей і людей похилого віку;
- збільшення кількості розумово відсталих людей, які завдяки досягненням медицини живуть довше.

Серед інших аспектів виникаючих потреб, наступні:

- вплив фахівців у визначенні потреб є також важливим;

- громадська думка, на яку часто впливає підвищена увага до тієї або іншої проблеми засобів масової інформації або інформаційних компаній, яка проводиться певною групою, також може змінити відношення до проблем, наприклад, сприйняття населенням старіння змінюється в міру того, як літні люди ведуть більш активний стиль життя;
- за останні роки організації-представники і групи самопомоги, наприклад НДО, сприяли визначенню потреб певних груп людей.

Таким чином, визначення потреб людей змінюватися з часом відповідно до соціальних і демографічних змін; професійного розвитку; очікувань з боку користувачів послуг і надаючих послуги; громадської думки; змін в законодавстві; змін місцевої політики; наявності ресурсів; схем попиту.

Потреба є персональною концепцією. Ніколи два індивідууми не сприйматимуть і не визначатимуть свої потреби однаково. Підхід до надання соціальних послуг виходячи з індивідуальних потреб клієнта направлений на визнання індивідуальної потреби і вимагає від практиків:

- визначати унікальні характеристики потреб кожного окремого клієнта;
- розробляти індивідуальні, а не стереотипні заходи у відповідь на ці потреби в межах злагодженої місцевої політики і ресурсів.

В більшості випадків, наприклад, розподіл ресурсів на всіх чотирьох пілотних територіях базувався на демографічних даних, які використовувалися замість індикатора, а не на розробці певного виду фактичних вимірювань, які базували б на індивідуальній окремій оцінці кожного випадку потреб. Демографічні дані мають обмежену цінність при вимірюванні потреб в соціальних послугах. Наприклад, потреби людей з розумовими проблемами можуть бути дуже різними через різний рівень їх проблем.

Через це набуває важливості планування майбутніх потреб. Ресурси соціальних послуг в Україні розподіляються за допомогою формули з використанням демографічних даних разом з бюджетом за попередній рік з поправкою на інфляцію, плюс можливі доповнення, якщо нові ініціативи були схвалені місцевими або обласними Радами і прийняті Мінфіном. Цей підхід до розподілу ресурсів піднімає ще одне питання щодо оцінки місцевих потреб: потреби часто плутаються з „попитом” або кількістю людей, які звертаються за допомогою. Проте, потреба в контексті послуг, орієнтованих на клієнта, не бере до уваги політично злагожені пріоритети, завдяки яким ресурси прямують на допомогу тим людям, які вважаються членами груп найбільшого ризику в суспільстві. Вона базується на першій оцінці того, чого потребують індивідуальні клієнти, і тільки потім розставляються пріоритети.

Місцеві органи влади повинні забезпечити постійну наявність ресурсів для задоволення місцевих потреб, за які вони відповідають. Визначення цих потреб повинне бути включено в місцевий стратегічний план розвитку соціальних послуг.

Це визначення повинне чітко розрізняти наступні види потреб:

- потреби, передбачені законом, на які виділені кошти з центрального бюджету; а також

- потреби, які повинні задовольнятися згідно місцевої політики.

Місцеві органи влади повинні проводячи консультації з практиками визначити пріоритетність місцевих послуг, які задовольнятимуть погоджені потреби, і чітко вкажуть ці пріоритети в місцевому стратегічному плані надання соціальних послуг.

***Поетапний процес наближення надання соціальних послуг,
орієнтованих на потребах клієнта***

Визначення етапів

Етап 1 – Публікація інформації потенційні клієнти одержують інформацію про наявні послуги, які надаються всіма управліннями, які беруть участь в наданні соціальних послуг. - Ця інформація повинна надаватися в зручному і легкому для сприйняття форматі, а всі управління за поданням соціальних послуг повинні узяти на себе відповідальність за надання допомоги і ряду послуг.

Етап 2 – Визначення рівня оцінки - попередній аналіз запитів на отримання інформації або порад приводить до збору базової інформації про потреби особи, яка звертається за допомогою, яка є достатньо детальною, щоб визначити тип необхідної оцінки.

Етап 3 – Оцінка потреб - якщо запит на отримання допомоги вважається достатньо серйозним для отримання соціальної допомоги, він передається професійному практику, який оцінює потреби особи так, щоб визначити її сильні сторони і прагнення. - Щоб взяти до уваги всі відповідні потреби, оцінка повинна включати інформацію, отриману від інших відомств, наприклад, управління охорони здоров'я, міліції, освіти і тому подібне. -Професійний практик, який оцінюватиме заявку, повинен грати роль посередника протягом всього часу активного надання соціальних послуг цьому користувачу.

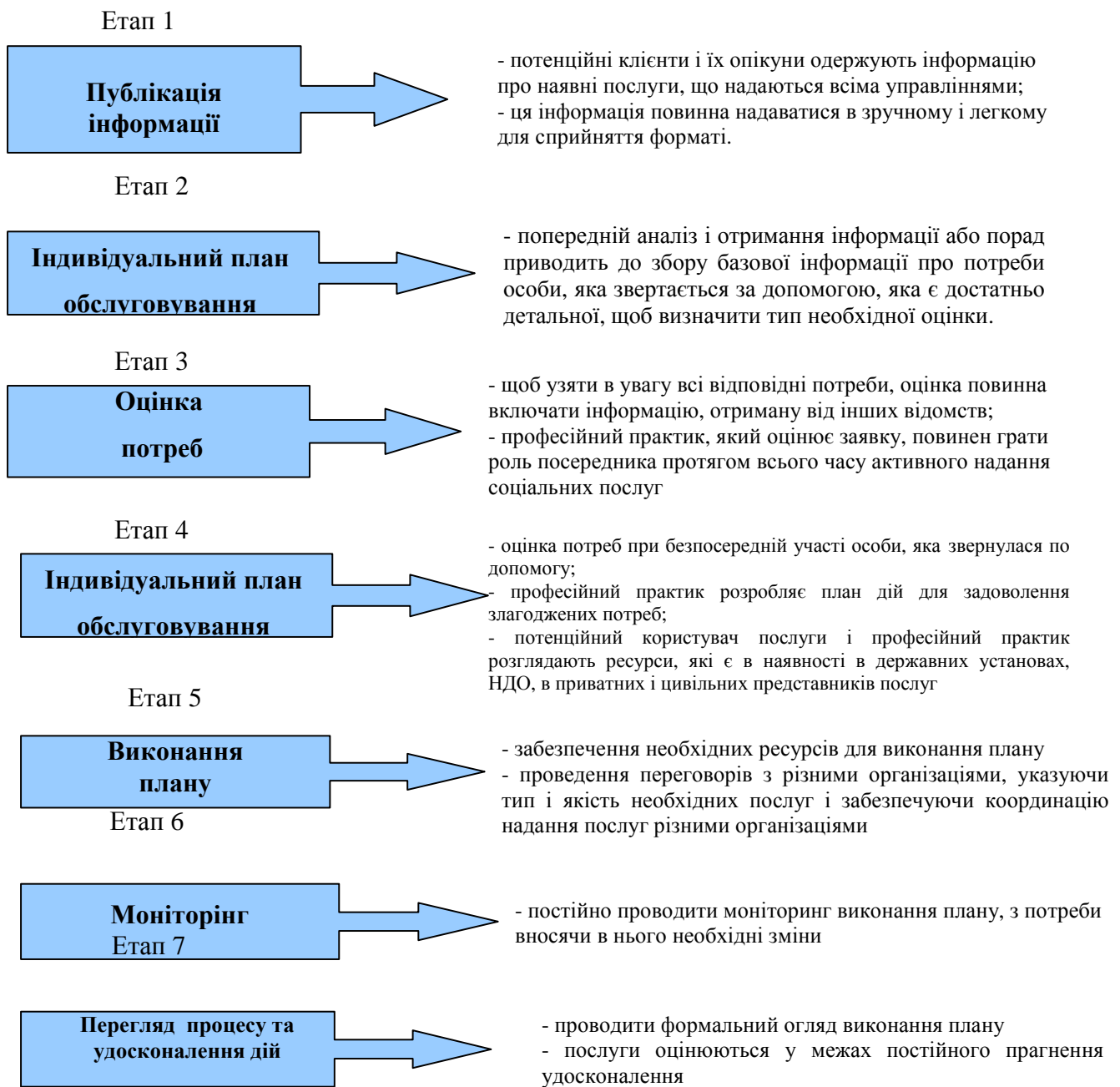

Рис. 3.1.9 — Технологія процесу надання соціальних послуг, сфокусованих на потребах клієнта

Етап 4 – Індивідуальний план обслуговування - після погодженої оцінки потреб при безпосередній участі особи, яка звернулася по допомогу, її сім'ї, професійний практик розробляє план дій для задоволення погоджених потреб. - Потенційний користувач послуги і професійний практик розглядають ресурси, які є в державних установах, НДО, у приватних і суспільних реалізаторів послуг, які краще всього відповідають індивідуальним потребам. - Роль професійного практика полягає в тому, щоб допомогти клієнту зробити вибір ресурсів і скласти план погодженого індивідуального нагляду.

Етап 5 – Виконання плану - цей план може вимагати від професійного практика забезпечення необхідних ресурсів для виконання плану. Для цього може бути необхідним провести переговори з різними організаціями, указуючи тип і якість необхідних послуг і забезпечуючи координацію надання послуг різними організаціями.

Етап 6 - Моніторинг - через те, що обставини змінюються, необхідно постійно проводити моніторинг виконання плану з задовільнення потреби вносячи в нього відповідні зміни.

Етап 7 – Перегляд процесу і вдосконалення дій - через узгоджені інтервали часу необхідно проводити формальний огляд виконання плану. Цей огляд повинен забезпечити наступне - послуги і дії все ще сфокусовані на певних місцевих стратегічних потребах і пріоритетах, а вибрана послуга все ще відповідає потребам клієнта; послуги оцінюються в межах постійного прагнення вдосконалення.

Наслідки і технічний розвиток підходу, який орієнтований на користувача

Даний підхід передбачає використання якнайкращих практик ЄС щодо застосування принципу “залежно від користувача” або “концентрації на потребах клієнта” для того, щоб:

- створити більш збалансоване партнерство між користувачами послуг і соціальними працівниками шляхом надання можливості тим, хто шукає допомоги, робити власний внесок в ухвалення рішень, які змінять його/її життя;
- надати можливість робити ряд виборів, які були розглянуті і погоджені між користувачем/клієнтом і соціальним працівником і які є якнайкращими варіантами в задоволенні індивідуальних оцінених потреб конкретної людини, і які можуть сприяти поліпшенню взаємодій між організаціями завдяки тому, що ці підходи були спеціально пристосовані для України, а також завдяки роз'ясненню певних ролей і відповідальностей.

Проект СРСПУ направлений в підтримку поліпшення прямого зв'язку між організаціями, що надають послуги і користувачами послуг, включаючи навчання і розвиток потенціалу для:

- управління випадком – оцінка індивідуальних потреб і розробка пакетів послуг, направлених на задоволення даних потреб;
- фокусування на користувача – концентрація всього процесу розробки і надання послуг навколо певних потреб і поглядів користувача послуг, яке базується на запитаннях, а не на представленні того, що йому потрібно.

Існує декілька альтернативних підходів, характерних конкретно для України, які направлені на розвиток направлених на користувача соціальних послуг. Це еволюційні підходи і тому, якщо вони скоро будуть внесені в районні, муніципальні, міські і обласні стратегії, які розробляються в партнерстві з проектом СРСПУ, їх втілення може зайняти певний час. Ключовим чинником тут є те, щоб всі сприймали сфокусовані на призначені для користувача послуги як головний компонент реформування соціальних

послуг в регіонах України. Таким чином, місцеві підходи співпадали б з концепцією, яку розробило міністерство праці і соціальної політики.

Підхід “залежно від користувача” або “концентрація на потребах клієнта” містить в собі три чітко сформованих процеси: оцінка, розробка плану дій для кожної окремої людини, яка шукає підтримки; виконання з моніторингом.

Етичні принципи, які лежать в основі підходу “фокусування на користувачі”, виражають місцеві підходи, встановлені в законі про соціальні послуги, а також показують, як їм потрібно розвиватися.

Потім зацікавлені особи утілюють місцеві підходи на принципі “фокусування на користувачі”, а також визначають практичні кроки, які необхідно спожити для втілення підходів на практиці з урахуванням моделі, розробленої на базі консенсусу і внесків із сторони зацікавлених осіб.

Ця модель на базі консенсусу може створити основу для проведення політичного діалогу з приводу концепції соціальних послуг для розробки рамок майбутньої української моделі надання соціальних послуг на основі принципу “фокусування на користувачі”, який підкреслює принцип залучення людей до самостійної роботи в цьому напрямі.

Короткострокові заходи для досягнення цієї мети:

- до кожної людини потрібно відноситися індивідуально, як до незалежної особи;
- особистість, яка шукає допомогу, потребує приватну кімнату для проведення інтерв'ю і для забезпечення конфіденційності;
- послуги надаються залежно від кожної людини, з урахуванням її потреб, а не залежно від тих послуг, які є в наявності;
- різні види допомоги в різних умовах залежать від оцінених потреб певної людини;
- клієнти повинні одержувати повну і точну інформацію;
- інформація повинна надаватися на простій мові, без зайвого використання професійного жаргону і спеціальних термінів;
- ця інформація сприятиме ухваленню незалежних рішень; потрібно переконатися, що клієнт в повній мірі приймає участь в процесі ухвалення рішень;
- до людей потрібно відноситися як до рівних, без дискримінації щодо віку, походження, стану здоров'я або інших характеристик;
- постійний аналіз і зворотний зв'язок від клієнта щодо його оцінених потреб;
- пріоритет надається індивідуальним планам дій для задоволення оцінених потреб індивідуальної особистості;
- більший вибір для задоволення цих індивідуальних потреб;
- децентралізуюча структура керівництва і повинен мати місце вибір між соціальними послугами, які надаються урядом і НДО.

Підхід до надання послуг, в центрі якого - клієнт, ставить потреби і побажання клієнта в центр процесу турботи. Цей підхід направлений на пристосування послуг до індивідуальних потреб. Наявність окремих процедур

оцінки різними окремими відомствами робить підхід до потреб людей фрагментарним. В ідеалі в майбутньому процеси оцінки поєднуюватимуться в один інтегрований процес, в який робитимуть внески всі відповідні відомства і управління, тому потреби особи розглядатимуться в комплексі. В ідеалі цей новий підхід повинен складатися з чітко обкреслених етапів - оцінка потреби – потреб індивідуальної людини оцінюються в контексті політики і пріоритетів установи, ця оцінка приводить до плану надання послуг, в якому встановлюється співвідношення оцінених потреб і ресурсів. Два етапи оцінки повинні в результаті мати письмовий індивідуальний план надання послуг, копія якого повинна надаватися клієнту і іншим установам, які беруть участь в розробці і реалізації плану. Цей план повинен містити наступну інформацію:

- потреби, які необхідно задовольнити;
- послуги, які необхідно надати, коли їх необхідно надати, і хто їх надаватиме;
- результати, які повинні бути досягнуті;
- засоби вимірювання цих погоджених результатів.

У минулому управління соціального забезпечення майже не мали нагоди адаптувати послуги до індивідуальних потреб клієнтів. Перенесення відповідальності за придбання послуг на практиків є стимулом для них розробляти нові і більш творчі шляхи задоволення індивідуальних потреб.

Делегування придбання послуг є одним з наймогутніших засобів розробки більш гнучких послуг. Цей підхід може поліпшити вибір, вартість і якість послуг, а також швидкість їх надання.

Професіонали-практики, які проводять оцінку, можуть бути своєрідними посередниками для клієнта, забезпечуючи його послугами, які надаватимуться державними установами або НДО, або організаціями на базі суспільства. Вони мають кращу нагоду підтримувати суспільні сіті через сільських голів, і можуть виступати зв'язуючою ланкою між цими суспільними сітями і різними управліннями за поданням соціальних послуг. Це сприятиме зменшенню інституційних обмежень в наданні послуг, які превалюють зараз.

Фундаментальною метою підходу до надання соціальних послуг, сфокусованих на потребах клієнта, є сприяння незалежності клієнтів, щоб вони могли жити максимально нормальним життям. Через те, що професіонали-практики і їх керівники контролюють доступ до ресурсів, ці взаємостосунки ніколи не будуть повністю рівними, але поточний дисбаланс можна відкоректувати шляхом відкритішого обміну інформацією і сприянням користувачами послуг або їх представникам в активній ролі при ухваленні рішень. Введення підходу до надання соціальних послуг, сфокусованих на потребах клієнтів, повинне поліпшити можливості представництва і захисту інтересів клієнтів шляхом:

- кращого інформування клієнтів про наявні послуги;
- зменшення відповідальності практиків за надання послуг, щоб вони могли краще визначати і відстоювати потреби клієнтів;
- можливості порівнювати послуги з конкретними стандартами.

У минулому основні послуги не достатньо задовольняли потреби інвалідів, батьків-одиначків і тому подібне.

Мала місце певна дискримінація щодо жінок, які стали жертвами насильства. Підхід до надання послуг, виходячи з потреб клієнтів, збільшує необхідність змін шляхом формулювання конкретних вимог індивідуальних представників цих груп і інших груп соціально незахищеного населення.

Організаційна структура всіх установ, які надають соціальні послуги, передбачає досягнення балансу між довгостроковими і короткостроковими потребами. Підхід до надання послуг, виходячи з потреб клієнтів, є процесом, який може бути застосований до обох цих категорій потреб.

Підхід до надання послуг, виходячи з потреб клієнтів, підкреслює важливість безперервності, надаючи нове значення моніторингу і перегляду потреб так, щоб мати нагоду пристосовувати послуги до обставин, що змінюються.

Щоб підхід до надання послуг, виходячи з потреб клієнтів, міг працювати, необхідно усилити зв'язки між різними службами і секторами регіону.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Шумілкін В.А. Управління містом і повноваження місцевої влади як механізм задоволення потреб населення. №2.-Харків: НТУ «ХІЕ», 2004.
2. Шумілкін В.А., Сичов В.О. Дослідження моделей управління підрозділами та системами складних організаційно - технічних систем. -Харків: ХВУ, 1999.
3. Бабаєв В.М., Романовський О.Г., Пономарьов О.С., Бондаренко В.В. Психодіагностика в муніципальній кадровій політиці. - Харків: Видавничий центр НТУ «ХШ», 2003 р.
4. Бабаєв В.М. Місто як соціально-управлінська система // Управління сучасним містом: Щомісячний науково-практичний журнал УАДУ.-К.-2004.-№1/1-3(13).
5. Романовський Олександр Георгієвич. Підготовка фахівців з управління соціальними системами — виклик часу / Новий колегіум, 2004 №3.
6. ТОВАЖНЯНСЬКИЙ Л.Л. Значення психолого -педагогічної і управлінської підготовки інженерів / Теорія і практика управління соціальними системами: філософія, психологія, педагогіка, соціологія. Вип..№3.-2001.
7. Романовский Александр Георгиевич. Учебно — методическое пособие по курсу «Основы управления социальными системами». - Харьков: НТУ «ХПИ», 2002.
8. Закон України «Про соціальні послуги» від 19.06.2003 р.
9. С.О.Горбунова-Рубан. Взаємовідносини державних структур та громадських організацій в справі формування державної соціальної політики в умовах ринкових відносин. Недержавні формування України в умовах ринкових відносин. К., 1995.
- 10.С.О.Горбунова-Рубан. Форми забезпечення соціальних прав людини в системі соціальної політики. Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства. Збірник наукових праць -Харків. Видання центру ХНУ ім.. В.Н. Каразіна, 2001.
11. Основы муниципального управления. -М.: РАГС, 2000.
12. Основы современного социального управления.- М.: Экономика, 2000.
13. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21.05.1997р.
14. Шевченко В.С. Управление процессами труда в сфере города / В.С. Шевченко, О.М. Виноградская, Н.С. Виноградская // Коммунальное хозяйство городов: Научн.-техн. сборн. Вып. 70. – К.: Техніка, 2006.

3.2 МАРКЕТИНГОВІ СТРАТЕГІЇ В СИСТЕМІ РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ

Жовтяк Г.А. асистент каф. ММіРР ХНАМГ

3.2.1 Основні визначення маркетингу регіону

Ведучі суб'єкти та цілі маркетингової політики

В умовах інтенсифікації економічних процесів, лібералізації господарських відносин, а у випадку України ще й необхідності децентралізації державного управління, здійснюється розширення функцій керівництва регіону, що повинно бути ефективно використано для стимулювання економічного розвитку територій, а саме: залучення інвестицій, туристів, кваліфікованих працівників, розміщення філій мультинаціональних корпорацій, розширення ринків збуту для товарів та послуг. У процесі управління розвитком територій розширюється застосування сучасних управлінських технологій, зокрема маркетингу регіону, інструментарій якого дозволить аналізувати ринкові можливості та визначати конкурентні переваги регіону, а також впливати на ринок, забезпечуючи економічне зростання.

Незважаючи на активізацію використання маркетингу регіону та інтенсифікацію наукових досліджень у даному напрямку, до цього часу в наукових колах це питання розглядалося фрагментарно, а сама проблема окреслювалась лише у загальному вигляді.

Відсутність наукового підґрунтя використання маркетингу як складової системи регіонального управління спричинила недостатнє застосування даних механізмів на практиці, що обмежує динамічний розвиток територій.

Мета дослідження – обґрунтування теоретичних положень та розробка рекомендацій щодо використання маркетингу як складової системи регіонального управління.

Процеси регіоналізації актуалізували питання економічного розвитку регіонів, адже економічний розвиток держави тісно пов'язаний з економічним розвитком регіонів і є важливою складовою розвитку країни та її економічної політики.

Доречно, на думку автора, розглядати економічний розвиток, як процес створення матеріальних цінностей через мобілізацію всіх наявних ресурсів для виготовлення товарів та послуг, що забезпечують функціонування і стале підвищення добробуту територіальної громади [1].

Економічний розвиток регіону може забезпечуватися шляхом розширення діючих та створення нових підприємств, об'єктів інфраструктури, культури, побуту та інших організацій та установ, які забезпечують створення нових робочих місць. Саме забезпечення ефективного функціонування підприємницьких структур через розширення існуючих та створення нових, є визначальною функцією економічного розвитку.

Маркетинг регіону є "дієвим" фактором, який впливає на економічний розвиток регіону, що підтверджується світовою практикою його використання

та дедалі більшим зацікавленням механізмами його реалізації в Україні, про що свідчить поява все більшої кількості наукових публікацій.

У світі вже не перший рік дискутується питання маркетингу територій і на самих різних рівнях управління - угруповання держав, окремої країни, регіону тощо. В Україні мова йде, головним чином, про маркетинг підприємств, товарів, послуг на певних територіях. Принципова різниця між цими двома аспектами маркетингу полягає в тому, що (у випадку регіону) об'єктом уваги *маркетингу в регіоні* є відносини щодо конкретних товарів або послуг на території цього регіону, У випадку *маркетингу регіону* об'єктом є він сам.

Більшість керівників регіонів в Україні уявляють маркетинг, насамперед, як комплекс інструментів, у т.ч. реклами, засобів просування з метою підвищення популярності та поліпшення іміджу місцевості.

Що ж до висвітлення теоретичних основ регіонального маркетингу, то показовими в цьому сенсі є роботи А.Лаврова та В.Сурніна, в яких пропонується розглядати маркетинг за рівнями управління і ринкових відносин (мікро-, мезо- та макрорівень), що, на їхню думку, на певному етапі поглиблення, розширення і розгортання маркетингу надає змогу виділити з усієї сукупності саме регіональний маркетинг. Як зазначають автори, будучи елементом ринкової системи, що сфокусований на мезорівень, регіональний маркетинг не передбачає вивчення попиту, цін на продукцію окремого підприємства, а мова вже йде про вивчення ринку, попиту і цін на сукупну продукцію регіону, реалізацію всього його потенціалу. Регіональний маркетинг трактується ними як система економічних відносин узгодження економічних інтересів і цілей мезорівня з макро- і мікрорівнями, адаптації регіональної структури відтворення до зовнішнього та внутрішнього ринків на основі постійного моніторингу (аналіз, оцінка та прогноз) процесів, що відбуваються на них [2].

На наш погляд, у роботах згаданих авторів основну увагу зосереджено на розкритті лише внутрішньої спрямованості регіонального маркетингу, котра фактично полягає тільки у виявленні потреб населення та суб'єктів господарювання певної території, а проблеми його зовнішньої орієнтації не порушуються.

Дослідник теми А.Гапоненко в праці "Управління економічним розвитком", розглядаючи інструментарій управління економічним розвитком регіону та комплекс заходів, спрямованих на залучення на територію бажаних економічних суб'єктів, говорить про регіональний маркетинг як систему, що складається з маркетингу землі, житла, зон господарської забудови, інвестицій, туристичного маркетингу, та виділяє окремою його метою донесення до цільових споживачів інформації про регіон як місце для ведення бізнесу [3].

Ф.Котлер дані види маркетингу об'єднує поняттям "маркетинг місць," тобто маркетинг землі та інвестицій інтегруються ним в поняття маркетингу інвестицій у земельну власність, а туристичний маркетинг відображається поняттям "маркетинг місць відпочинку." За його словами, маркетинг місць — це діяльність, що здійснюється з метою створення, підтримки чи зміни відносин і/чи поведінки щодо конкретних місць [4].

Як справедливо зазначив І.Арженовський, правильніше було б розуміти регіональний маркетинг як «передову ідею, філософію, що вимагає орієнтації на потреби цільових груп споживачів товарів та послуг території. Не один відділ адміністрації або спеціальне підприємство, а всі відповідальні за долю регіону повинні орієнтуватися на потребі клієнтів і цільові групи, а також на створення кращих у порівнянні з іншими територіями конкурентних переваг для користі клієнтів» [5]. Для цього дослідника поняття «маркетинг регіонів» й «регіональний маркетинг» існують як синоніми

Маркетинг регіону пропонується трактувати як діяльність, яка здійснюється певними суб'єктами від імені регіону з метою виявлення потреб цільових ринків як всередині регіону, так і за його межами, а також ринкових можливостей і конкурентних переваг території та донесення інформації про регіон до споживачів з метою задоволення даних потреб.

У сучасній науці, включаючи економіку, теорію керування, регіоналістику й маркетинг, головними об'єктами уваги виступають проблеми, прямо або побічно пов'язані з позиціонуванням регіонів, їхньою конкуренцією й партнерством, виробленням стратегій, комунікаціями.

Важливим питанням є визначення основних суб'єктів маркетингу регіону.

Суб'єктами маркетингу регіону є всі учасники, які можуть бути залучені або зацікавлені в здійсненні такої діяльності, проявляють активність з метою звернення уваги на регіон потенційних споживачів та утримання вже існуючих. Основні суб'єкти та їх дії в сфері маркетингу регіону представлені в табл. 1.1. [6]

Більшість науковців погоджуються з думкою про те, що найбільш активними суб'єктами маркетингу регіону повинні виступати місцеві органи влади [1, 7].

Ціль суб'єктів маркетингу територій – створення, підтримка або зміна уявлень, намірів, поведінки споживачів території, що включає в себе [8]:

- ✓ привабливість, престиж території в цілому, умов життєдіяльності та ділової активності на території;
- ✓ привабливість зосереджених на території природних, матеріально-технічних, фінансових, трудових, організаційних, соціальних та інших ресурсів, а також можливості реалізації та відтворення таких ресурсів.

Табл. 3.2.1 - Основні суб'єкти та їх дії в сфері маркетингу регіону

Суб'єкти маркетингу регіону	Дії з метою просування регіону та створення позитивного іміджу
1	2
місцеві державні адміністрації	стимулювання розвитку конкурентних переваг регіону, представлення регіону за його межами, розробка стратегій розвитку
туристичні агентства	приваблення до регіону туристів, професійне обслуговування клієнтів – гостей регіону
спортивні організації	представлення регіону на спортивних подіях, залучення вболівальників в регіон на змагання

Продовження табл. 3.2.1

агенції регіонального розвитку	участь у розробці стратегій розвитку, налагодження відносин між владою, бізнесом та громадськими організаціями
політичні діячі	просування регіону в ділових колах
мешканці регіону	доброзичливе ставлення до гостей регіону, підтримка чистоти і порядку в населених пунктах
консалтингові компанії	надання якісних консультаційних послуг з маркетингу регіону, в т.ч. на замовлення органів влади
торгово-промислові палати	сприяння розвитку зовнішньоекономічних зв'язків, експорту українських товарів та послуг
торгівельно-економічні місії у складі дипломатичних представництв України за кордоном	представлення та захист у державі перебування місії інтересів України в галузі зовнішньоекономічної діяльності

А. Панкрухін вважає, що цілями маркетингу регіону є наступні [9]:

1. Формування та поліпшення іміджу регіону, зростання його престижу ділової та соціальної конкурентноздатності;
2. Залучення в регіон загальнодержавних та міжнародних замовлень;
3. Розширення участі регіону та його суб'єктів у реалізації міжнародних, державних, регіональних програм;
4. Стимулювання використання власних ресурсів регіону за його межами в його інтересах та з вигодою;
5. Підвищення привабливості вкладення, реалізації в регіоні зовнішніх по відношенню до нього, але необхідних йому ресурсів.

Ф.Котлер пропонує наступні завдання маркетингу регіону [10]:

1. Розробка для території привабливого позиціонування та іміджу;
2. Створення стимулів для існуючих та потенційних покупців і користувачів товарів та послуг;
3. Поставка продуктів та послуг даної території в ефективній і доступній формі;
4. Пропаганда привабливих і корисних якостей даної території з ціллю повноцінного інформування споживачів про її відмінні переваги.

У рамках сучасної української економіки Луцишин П.В., Клімонт Д. та Луцишин Н.П. виділяють такі основні завдання маркетингу регіону [11]:

- залучення інвестицій для розвитку виробництва і соціальної сфери;
- збереження кадрів висококваліфікованих учених, інженерів, робітників, а також творчої інтелігенції;
- створення сприятливих умов для підготовки кваліфікованих кадрів і розвитку малого підприємництва;
- розвиток сфер бізнесу, що забезпечують поповнення місцевих

бюджетів за рахунок залучення коштів з регіону з-за кордону (туризм, відпочинок тощо.);

- розв'язання проблем соціального захисту населення, забезпечення соціальних гарантій неможливим.

Отже, можна узагальнити, що основною ціллю маркетингу регіону є вирішення широкого спектру регіональних проблем за допомогою маркетингових інструментів.

Основні функції маркетингу регіону – аналітична, інформативна та соціальна [6].

Аналітична функція передбачає проведення маркетингового аналізу різноманітних об'єктів і, як наслідок, забезпечення аналітикою органів, які представляють регіон. До таких аналітичних матеріалів для органів влади можна віднести: аналітичну інформацію про середовище функціонування регіону, цільові ринки, позиціонування регіону, хід виконання певних заходів, відхилення від запланованих показників, інформацію про конкурентів тощо.

Інформативна функція маркетингу регіону полягає у забезпеченні маркетинговою інформацією цільових ринків як всередині, так і за межами регіону з метою цілеспрямованого впливу на них. Маркетингова інформація для споживачів – це інформація довідкового характеру (про маркетингові заходи) та аналітична інформація (результати маркетингових досліджень).

Маркетингова інформація поділяється на:

- стратегічну (інформація про цільові ринки, позиціонування регіону);
- тактичну (інформація про план маркетингових заходів на рік);
- оперативну (інформація про виставку, фестиваль; про хід виконання певного маркетингового заходу).

Інформативна функція тісно пов'язана з аналітичною, оскільки певна частка інформації має аналітичний характер.

Соціальна функція маркетингу регіону покликана підвищити самосвідомість та ідентифікацію із місцем проживання та життєдіяльності і, як наслідок, стимулювати до участі в загальній меті підвищення рівня економічного розвитку та покращання іміджу регіону.

При розробці концепцій і стратегій регіонального маркетингу інформаційна робота здійснюється в послідовності, яка аналогічна тій, котра реалізується в маркетингу для підприємств (рис. 3.2.1).

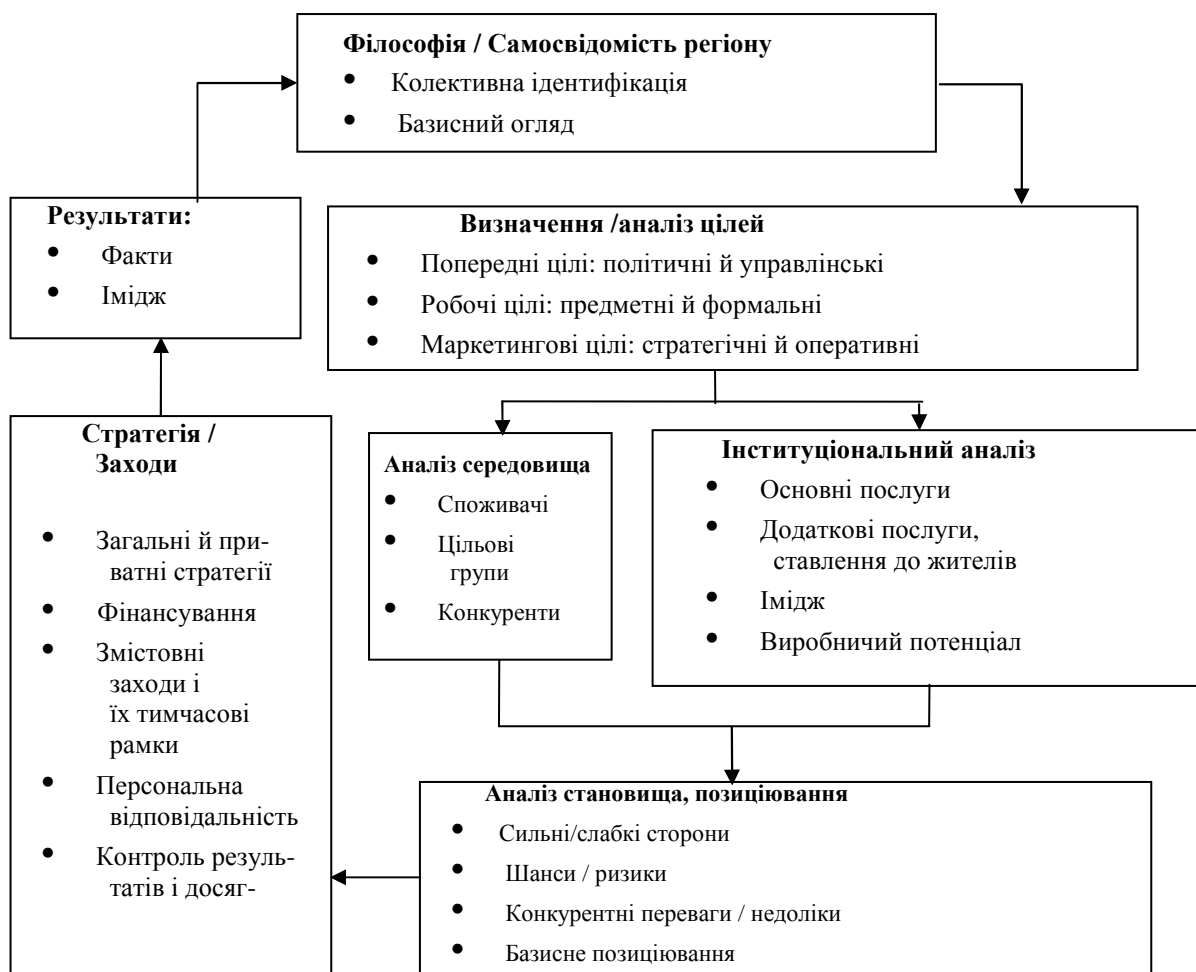

Рис.3.2.1 – Інформаційна структура процесу регіонального маркетингу[12]

Цільові ринки споживачів послуг території

Цільовими ринками є "адресати маркетингових дій територіальних одиниць" [13], або, простіше кажучи, потенційні споживачі товарів та послуг регіону.

Споживачів послуг регіонів, в цілому, можна визначити як сукупність фізичних та юридичних осіб, які:

- дуже важливі для населеного пункту (наприклад, містоутворююче підприємство);
- в яких вони зацікавлені (разові відвідувачі);
- не викликають зацікавленість (наприклад, кримінальні елементи).

Цільові групи (ринки), «споживачі регіону» можна класифікувати за низкою ознак та критеріїв. Найбільш укрупнені з них є пари «резиденти - нерезиденти» (критерій територіальної належності, постійного мешкання, розташування) та «фізичні особи — юридичні особи» (критерій юридичного статусу). За цими критеріями можна виділити *чотири великих цільових ринки споживачів*: приїжджі; мешканці та наймані працівники; галузі економіки (промисловість, торгівля й т.п.), інвестори; зовнішні ринки. Детальна класифікація цільових ринків за різноманітними ознаками в маркетингу територій описана польським науковцем А.Шромніком [13].

Ринок приїжджих складається з ділових (бізнесмени, службовці у відрядженні, комівояжери) і приватних відвідувачів (туристи, мандрівники, друзі або родичі). Кожен відвідувач витрачає гроші на харчування, помешкання, купівлю товарів та послуг.

Ці витрати впливають з ефектом мультиплікатора на доходи місцевого населення, зайнятість і податкові надходження до бюджету. Чим більше кількість відвідувачів (триваліше їх перебування) і чим менше питомі витрати на них, тим більше чисті доходи регіонів. Тому регіони спрямовують свої зусилля на залучення тих відвідувачів, чиї щоденні витрати найбільш високі, а перебування - найбільш тривале. Разом з тим регіони прагнуть створити перешкоди на шляху небажаних осіб, ускладнити їм приїзд і перебування в регіоні.

Мешканці та наймані працівники — другий важливий цільовий ринок. Території прагнуть або завезти додаткову некваліфіковану робочу силу (як це робили Німеччина й Франція у 60-ті й 70-ті роки), або стимулювати народжуваність (Австрія, Швеція), або залучити окремі категорії високооплачуваних працівників та фахівців (як малі міста США запрошують лікарів). З іншого боку, території з надмірною густотою мешканців прагнуть, навпаки, до нульового приросту населення, у т.ч. за рахунок міграції.

Галузі економіки та інвестори — третя категорія цільових ринків. Зазвичай, всі регіони намагаються підсилити власний економічний потенціал, щоб створити для своїх мешканців робочі місця та одержати додаткові бюджетні доходи. Передумовою являється відповідність регіонів критеріям розміщення продуктивних сил: інвестиційному клімату, якості життя, доступності, якості трудових ресурсів і т. ін. Далі можливі наступні або змішані варіанти.

По-перше, підтримка вже існуючих підприємств, принаймні тих, які вважаються бажаними з точки зору пріоритетів розвитку регіону. По-друге, підтримується їхня зовнішня експансія. По-третє, спрощуються умови для створення нових підприємств. По-четверте, створюються сприятливі умови для залучення нових підприємств й виробництв з інших регіонів. При цьому інтерес регіонів нині полягає головним чином у залученні підприємств не стільки традиційних галузей (важка промисловість, автомобілебудування), скільки сучасних, «чистих» галузей (наукомістких, High-Tech- виробництв).

Інші вітчизняні регіональні та міжнародні ринки — четверта група цільових ринків. Активність регіону на цих ринках демонструє здатність регіону виробляти товари і послуги, що необхідні фізичним та юридичним особам, які перебувають за межами даного регіону. Без вивозу своїх товарів і послуг неможливий ввіз того необхідного, що не можна або невигідно робити в регіоні. Тому кожен регіон сприяє розширенню збуту продукції розташованих на його території фірм у якомога більшу кількість регіонів. Імідж регіону найчастіше впливає (позитивно або негативно) на обсяг продажів за його межами.

Кожен цільовий ринок має певні потреби та мотивацію, а регіон намагається створити конкурентоспроможний регіональний продукт для їх задоволення.

Для формування сприятливої з точки зору регіону поведінки зазначених груп споживачів розробляються комплекси заходів, що забезпечують:

- формування та поліпшення іміджу регіону, його престижу, ділової та соціальної конкурентоспроможності;
- розширення участі регіону та його суб'єктів в реалізації міжнародних, федеральних, регіональних програм;
- залучення до регіону державних або інших зовнішніх замовлень;
- підвищення привабливості вкладення та реалізації на території регіону інвестицій;
- стимулювання експорту ресурсів регіону за його межі, якщо регіон від цього одержує дохід або це відповідає іншим його інтересам.

3.2.2 Позиціонування, оцінка конкурентоспроможності і маркетингові стратегії регіонів

Позиціонування регіонів

Одна з вихідних і визначальних функцій маркетингу регіонів - це їх позиціонування серед інших регіонів, а також на міжнародних ринках збуту. Воно допомагає регіонам і центру побачити, на яких напрямках діяльності й ринках збуту даному регіону доцільно відігравати роль лідера вітчизняної економіки, на яких діяти в режимі партнерства, а з яких піти. Таке позиціонування припускає виявлення пропорцій між обсягами продажів ведучих груп товарів на конкретних ринках збуту в порівнянні із провідним регіоном-конкурентом, а також визначення перспективності активних зусиль на конкретних ринках у зв'язку з рівнем їх валового внутрішнього продукту на душу населення й частки продаж у структурі продаж регіонального товару, з урахуванням рівня розвитку ринкової й соціальної інфраструктури. Модель позиціонування відображена на схемі (рис. 3.2.2).

Відносна ринкова частка даного регіону

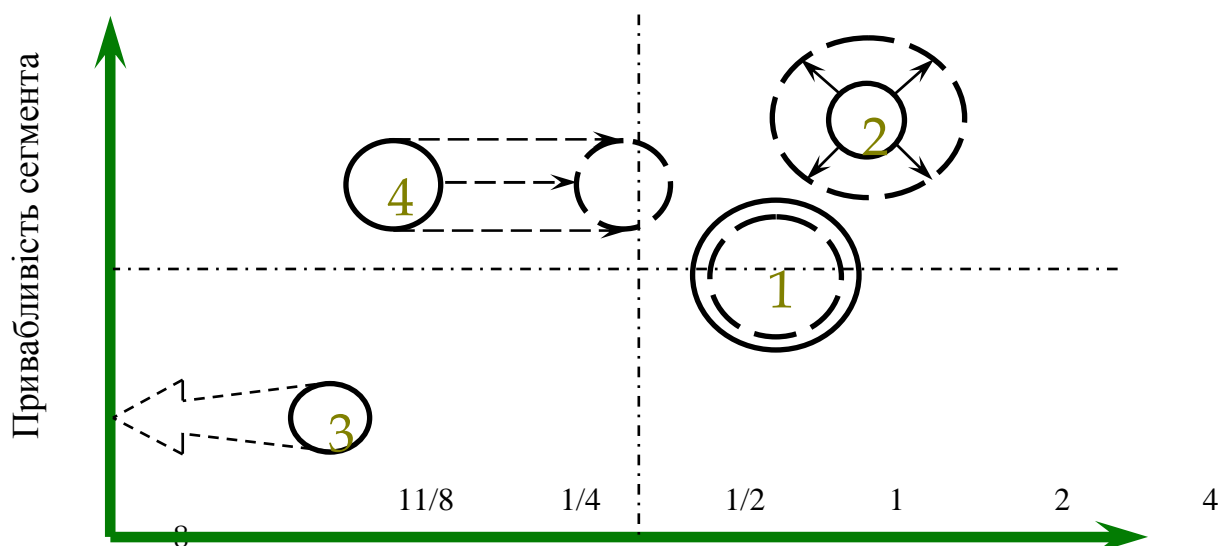

Рис. 3.2.2 – Позиціонування регіону[9]

Привабливість сегмента ринку оцінюється, наприклад, як відношення темпів росту душового валового продукту в даному сегменті ринку - іншому

регіоні, країні до темпів його росту в цілому в співтоваристві, що цікавить регіон, - групі країн, СНД, РФ (середина - темп росту душевого ВВП у цілому в співтоваристві). Ринкова частка даного регіону розраховується щодо регіону - провідного конкурента на даному сегменті ринку по конкретному товарі або товарній групі (середина - частка, яка дорівнює частці провідного конкурента).

Одним з найважливіших показників, що характеризує рівень життя населення регіону й у цілому його привабливість, є купівельна спроможність заробітної плати до величини прожиткового мінімуму. Цей показник (при всіх недоліках й умовності) згладжує місцеві диспропорції цін, відображає розвиток економіки й може використовуватися в якості об'єктивного порівняльного індикатора, особливо в сполученні з показником наявних вільних коштів на руках у громадян, якщо вони живуть по прожитковому мінімуму.

Для територій, у тому числі для позиціонування регіонів, досить значимим є індекс розвитку людського потенціалу (ІРЛП). У цьому показнику враховано комплекс як економічних, так і соціальних факторів життя людини. ІЛРП відображає як величину благополуччя, так і якість життя населення регіону та є середньоарифметичною величиною від трьох найбільш вагомих індикаторів рівня життя – індексу очікуваної тривалості життя при народженні, індексу рівня освіти населення і індексу обсягів ВВП на душу населення, що розраховується з урахуванням паритету купівельної спроможності (ПКС) валют різних країн. Величина ІЛРП може змінюватися від 0 до 1, при цьому ІЛРП=1 означає досягнення максимального рівня розвитку людського потенціалу (тобто верхньої межі індексу).

Досить продуктивним для практичних перспектив позиціонування регіонів можна вважати підхід, запропонований колективом дослідників санкт-петербургського інституту «Евроград». Вони відзначають, що позиціонування регіону можна й потрібно проводити на чотирьох рівнях, ґрунтуючись на обліку таких широко розповсюджених явищ, як конкуренція й змагання регіонів, з одного боку, і партнерство й співробітництво різних типів територіальних утворень, з іншої сторони (рис. 3.2.3).

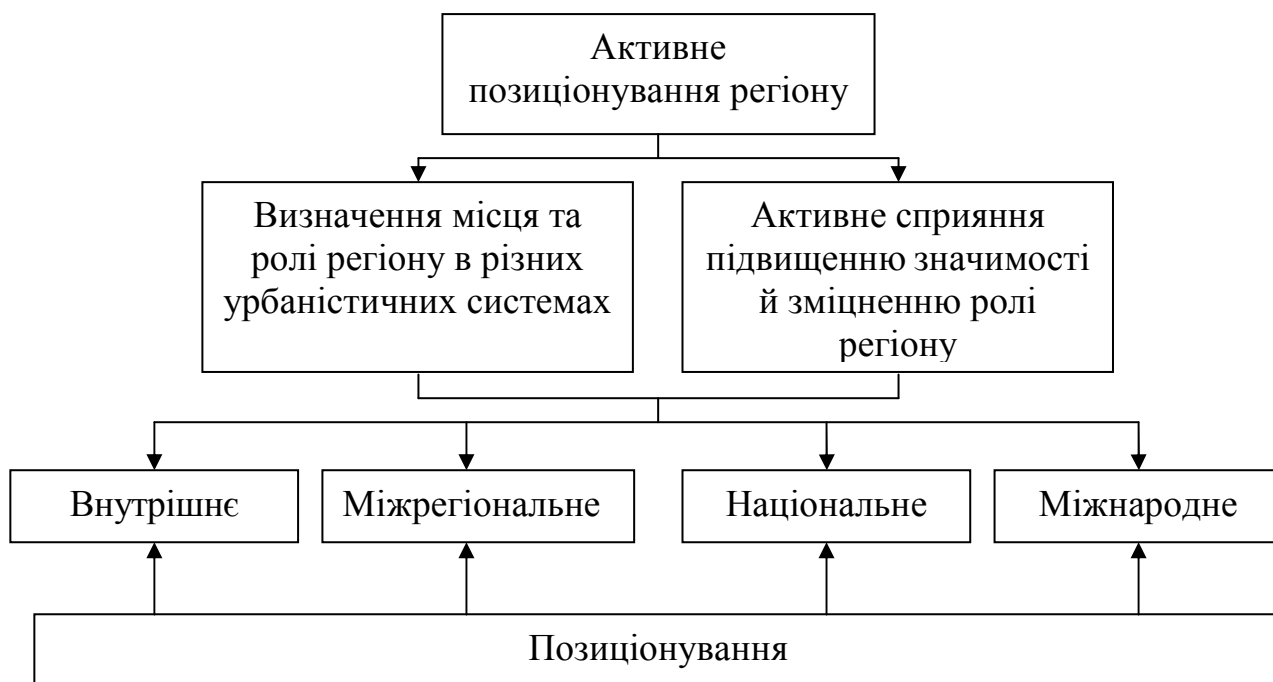

Рис. 3.2.3 – Сутність і рівні позиціонування регіону

Перший рівень — внутрішнє позиціонування — це виявлення ролі регіону для внутрішніх цільових груп: жителів конкретних міст і районів і регіонального центру, підприємців і ділових кіл, громадськості, влади муніципальних утворень. Внутрішнє позиціонування здійснюється за допомогою опитувань, анкетування, інтерв'ювання й т.і., у ході яких визначається значимість регіону і його центра для цільових груп, відбувається оцінка ними різних сторін і конкурентних переваг свого регіону.

Цей рівень позиціонування може базуватися на спеціально отриманих даних про оцінки цільовими групами різних сторін життя в місті, а також на публікаціях у ЗМІ.

Методи сприяння зміцненню внутрішніх позицій регіону включають всю гаму заходів, яку може реалізувати регіональна влада для посилення гордості жителів за свій край і виховання почуття любові до нього й патріотизму. Це можуть бути всілякі конкурси, фестивалі, регіональні змагання, яскраві події культури, мистецтва й т.п.

Внутрішнє позиціонування деякою мірою здійснюють адміністрації багатьох регіонів України і Європи.

Другий рівень — макрорегіональний, — являє собою визначення місця й посилення ролі регіону у великому регіоні в рамках адміністративно-територіального поділу країни. Методами визначення позиції регіону в макрорегіоні є порівняльний аналіз показників розвитку, тенденцій міжрегіональної міграції населення, різні регіональні рейтинги, експертні оцінки, конкурси серед регіонів.

Для посилення позицій у макрорегіоні регіону необхідна ясна стратегія розвитку, що дозволить йому виділитися, і адекватна їй програма регіонального маркетингу, націлена на поширення сучасного іміджу регіону; співробітництво й

кооперація із сусідніми регіонами, що дозволить регіону заявити про себе в рамках більшого регіону; участь у міжрегіональних заходах презентаційного характеру - конкурсах, виставках, ярмарках, що дозволять домогтися більш широкого поширення реклами й позитивного образу регіону.

Третій рівень позиціонування — національний — має важливе значення для всіх регіонів. Методами визначення позиції регіону в національних рамках служать порівняльний аналіз основних показників розвитку в національному масштабі, різного роду національні рейтинги регіонів, спеціальні наукові дослідження, що дозволяють зробити зведену комплексну оцінку позиції регіону в національному масштабі. Посиленню ролі регіону в рамках країни сприяють довгострокова стратегія розвитку й програма регіонального маркетингу, що дозволяє регіону просувати свій імідж у країні. Тут ефективними напрямками зміцнення позиції регіону є великі події національного масштабу, проведені в регіоні, а також участь у національних конкурсах, виставках, ярмарках, фестивалях. Усе більш важливе значення має співробітництво в мережевих національних організаціях регіонів - союзах, асоціаціях, програмах, що також додає бали в національний рейтинг регіону.

Найбільш типовим і широко застосовуваним є національне позиціонування найбільших міст, коли в країні виділяють п'ять або десять самих значимих міст. У той же час поки практично відсутні дослідження, присвячені комплексній оцінці позицій регіонів і міст і виявленню найбільш конкурентноздатних й активних з погляду стратегічного розвитку територій.

Четвертий рівень позиціонування — міжнародний — особливо важливий для великих, активних регіонів і регіонів, що займають прикордонне положення. Прикладом подібного позиціонування є європейська система регіонів, що формується в цей час.

До способів міжнародного позиціонування можна віднести укрупнені міжнародні зіставлення рівня розвитку регіонів й їхніх міст, інтернаціональні рейтинги по різних характеристиках і сферах розвитку, спеціальні міжнародні наукові дослідження.

Для посилення позиції регіону в міжнародному масштабі необхідна й стратегія розвитку, і програма маркетингу регіону за рубежом, і проведення в регіоні великих міжнародних подій, і участь у міжнародних конкурсах, виставках, ярмарках, конференціях, фестивалях.

Ефективне позиціонування регіону повинне відрізнятися від стратегій позиціонування конкуруючих регіонів і бути довгостроковим. При здійсненні позиціонування може виникнути небезпека імітації з боку інших регіонів-конкурентів, тому воно завжди повинне розглядатися зважаючи на конкурентів і буде ефективним тоді, коли в цільових груп з'явиться стійкий імідж регіону [6].

Важливе завдання регіонального маркетингу - позиціонування перед потенційними інвесторами сильних сторін регіону, оскільки такі є навіть у слабких і депресивних регіонів. При цьому, сильні сторони фактично кожного регіону можуть бути представлені як традиційними, так і нетрадиційними можливостями.

Наприклад, в Українських Карпатах, де завжди існували проблеми соціально-економічного розвитку, до традиційних сильних сторін можна віднести сприятливі умови для туризму, лісового господарства, тваринництва, а до нетрадиційних - сприятливі умови для промислових виробництв з високими вимогами до якості довкілля. У наш час, коли природа вичерпала свій асиміляційний потенціал, для організації цілої низки виробництв надзвичайно привабливим є місцевості з невисоким рівнем антропогенного забруднення довкілля. Забруднене довкілля перешкоджає розвитку багатьох галузей промисловості, зокрема, приладобудівної, оптичної, авіаційної, фармацевтичної тощо. Підприємства таких галузей змушені витрачати значні кошти для створення в цехах штучного середовища підвищеної якості, але ефект цих заходів достатньо обмежений. Наприклад, у старих районах розвитку металургії у Німеччині було не вигідно, а інколи й неможливо, розвивати виробництво електронних компонентів через сильне забруднення атмосфери. Враховуючи зазначене, гірські території Українських Карпат слід представляти для потенційних внутрішніх і зовнішніх інвесторів як регіон, привабливий для розміщення виробництв із високими вимогами до чистоти довкілля. При цьому варто наголошувати на привабливості цього регіону як для традиційних для нього виробництв (туризм, сільське та лісове господарство), так і нетрадиційних (фармацевтика, оптика, харчова промисловість тощо). Розвиток нетрадиційних для гірських територій Українських Карпат виробництв повинен стати двигуном виходу цього регіону з депресивного стану.

Оцінка конкурентоспроможності регіону

М.Портер вважає, що конкуренція – це динамічний процес, ландшафт, який безперервно змінюється, на якому з'являються нові товари, шляхи маркетингу, виробничі процеси та ринкові сегменти [14].

В аналізі та оцінці рівня конкурентоспроможності регіону зацікавлені різні суб'єкти господарювання, а саме: інвестори, що бажають вкласти в його розвиток кошти; фінансово-кредитні установи, які можуть надавати кредити для розширення діяльності; конкуренти (регіони), які здійснюють аналогічні види економічної діяльності; органи державного управління для оцінки можливостей та загроз регіону.

Фахівці абсолютно справедливо відмічають, що конкурентоспроможність є складним багаторівневим поняттям, аналіз і оцінку якого необхідно найтіснішим чином пов'язувати з конкретним конкурентним полем і особливо з його рівнем [15]. Можна стверджувати, що головний рівень забезпечення конкурентоспроможності території - макроекономічний рівень країни, на якому визначаються основні умови функціонування усієї господарської системи. За ним за значимістю йде мезорівень де формуються перспективи розвитку регіону, галузі або розгалуженій корпорації, що охоплює велику групу підприємств. На мікрорівні конкурентоспроможність як би набуває своєї остаточної, завершуючої форми у вигляді співвідношення ціни і якості конкретного товару, виробленого в конкретному локальному місці, конкретною фірмою.

Конкурентоспроможність регіону, по А. З.Селезньову, - це обумовлене економічними, соціальними, політичними й іншими факторами положення регіону і його окремих товаровиробників на внутрішньому й зовнішньому ринках, відбиване через показники (індикатори), що адекватно характеризують такий стан і його динаміку [16].

Колектив дослідників Санкт-Петербурзького інституту «Евроград» під керівництвом Б. М. Гринчеля визначає конкуренцію територій у цілому й між регіонами й містами зокрема як «змагання в прагненні завоювати різні цільові групи споживачів» місцевих ресурсів й умов життєдіяльності [17].

Ці ж дослідники відмічають, що розвиток територіальної конкуренції корисний з кількох причин. По-перше, конкуренція примушує провести самоаналіз стану регіону і його взаємозв'язків і взаємин з існуючими або можливими партнерами і конкурентами. Це важливий елемент маркетингу регіону. По-друге, враховуючи дані самоаналізу, регіон краще визначить свій профіль, тобто уточнить, за які цільові групи "споживачів" він в змозі конкурувати, де у нього є майбутнє. Такий самоаналіз і стратегічний вибір профільності регіону є запорукою майбутнього успіху в розвитку чинників конкурентоспроможності і залученні або збереженні "споживачів". По-третє, оцінка конкурентоспроможності регіонів може бути важливим елементом моніторингу реалізації стратегії і поетапного позиціонування території в зовнішньому середовищі.

2008 року Фонд «Ефективне управління» за методикою Всесвітнього економічного форуму (Женева) опублікував «Звіт про конкурентоспроможність України. Назустріч економічному зростанню та процвітанню». Крім визначення місця України у світовому рейтингу конкурентоспроможності, Фонд проаналізував показники конкурентоспроможності 12 регіонів України. Згідно з індексом глобальної конкурентоспроможності дослідники отримали такі показники (табл.3.2.2) [18]:

Табл. 3.2.2 - Індекс глобальної конкурентоспроможності деяких регіонів України

Регіони	Індекс глобальної конкурентоспроможності
м. Київ	4,25
Дніпропетровська область	4,24
Закарпатська область	4,22
Львівська область	4,14
Хмельницька область	4,10
Сумська область	4,07
Донецька область	4,07
Полтавська область	4,02
АР Крим	3,99
Вінницька область	3,98
Херсонська область	3,90
Черкаська область	3,85

Стратегія і тактика маркетингу регіону

До стратегічного плану можна віднести довгострокову маркетингову стратегію розвитку регіону, до тактичних – короткострокові плани, а до оперативних – маркетингові плани проведення певних заходів чи подій.

При розробці маркетингових планів регіону основним завданням є визначення маркетингового комплексу, або 4Р. Основними засобами маркетингу регіонів, що загалом відповідають елементам класичного комплексу маркетингу, є:

регіональний продукт - асортимент, кількість та якість ресурсів регіону, які потрібні його споживачам. Це, зокрема, його географічне положення, населення (персонал), якість життя, інфраструктура, науково-технічний потенціал, сировинні ресурси, рівень ділової активності, доступність «дешевих» фінансових ресурсів, рівень розвитку сфери підтримки бізнесу, рекламного ринку, аудиту, public relations і т. ін.;

ціна регіонального продукту - це витрати, які зазнають споживачі регіону. Для мешканців - це вартість життя, рівень доходів та соціальних пільг, вартість конкретних товарів та послуг на території; для туристів - вартість путівок, розмір добових кишенькових витрат; для корпоративних споживачів на попередньому етапі - це транспортні витрати, харчування й проживання груп експертів та керівників компанії, час і зусилля, потрібні для одержання необхідної інформації, вартість проекту в частині будматеріалів та обладнання, підготовка майданчику для інвестиційного проекту, витрати на його реалізацію тощо. Особливу роль відіграють податкові та інші пільги, правила розподілу продукції та вивезення прибутку за межі регіону;

розміщення, розподіл регіонального продукту - матеріальних ресурсів, кадрів або споживачів, інтелектуального потенціалу, доступність сучасних інформаційних і телекомунікаційних технологій;

просування регіону - це насамперед рекламна та PR-кампанії, включаючи визначення адресатів і каналів просування інформації, її оптимальних форм, носіїв, обсягів.

Традиційно вирізняються чотири великі групи стратегій, спрямовані на залучення споживачів регіону, зокрема: маркетинг іміджу, маркетинг привабливості, маркетинг інфраструктури та маркетинг населення, персоналу.

Імідж регіону, так само як й імідж країни, формується як відображення життя регіону на різних його рівнях. У той же час найбільш ґрунтовно імідж визначається якістю функціонування розташованих у регіоні суб'єктів господарювання, комунікацій, системи обслуговування і т.п. На імідж регіону діють також гуманітарні, так звані «м'які» чинники, наприклад, мовного походження. Так, в Україні активно впливають на формування іміджу регіонів географічні, кліматичні, національні та інші чинники. Але імідж вітчизняних регіонів безпосередньо залежить від стану їх економіки і ролі, яку регіони відіграють в економічному зростанні України, від характеру взаємовідносин з центром.

З виступів та заяв суспільних діячів, реклами туристичних агентств, публікацій у ЗМІ можна виявити словесні характеристики, що описують як

сучасний стан іміджу, так і тенденції його змінення. Це є першим кроком позиціонування іміджу регіону, будь-якої іншої території (табл.3.2.3).

Табл. 3.2.3 - Словесні характеристики регіонів [8]

Регіон світу	Висловлювання
Іспанія	Зростаюча зірка Європейського економічного співтовариства
Берлін	Столиця нової Європи
Атланта	Центр нового американського Півдня
Коста-Ріка	Найбільш стабільна демократія Латинської Америки
Москва	Діловий, науковий, туристичний центр Росії
Ростовська область	Брама Кавказу
Нижній Новгород	Третя столиця, кишеня Росії
Пальма де Мальорка	Сонячна альтернатива Британським островам
Таїланд	Туристичний рай Далекого Сходу

Імідж регіонів України подано у таблиці 3.2.4.

Табл. 3.2.4 - Імідж регіонів України [6]

Область/обл. центр	Імідж областей/ обласних центрів	Характер іміджу
АР Крим	літня політична столиця, туристична столиця	політ./турист.
Вінниця	столиця горілчаного "бренду № 1 в світі"	виробничий
Волинь./ Луцьк	ворота у Західну Європу, столиця Волині	історичний
Дніпропетровськ	науковий центр країни, ракетно-космічна столиця, промислова столиця, економічна столиця	виробничий науковий
Донецька/ Донецьк	столиця Донбасу, друга столиця України, "край бандитів", потужний індустріальний центр, один із найпотужніших наукових центрів, шахтарська столиця	історичний політичний виробн./наук.
Житомирська/ Житомир	одне із найстарших історичних і культурних міст, найбільше місто Поліського регіону Волині	історичний культурний
Закарпатська/ Ужгород	Закарпатська столиця, крайова столиця, західні ворота України, столиця гірського краю, закарпатська Швейцарія, столиця вівчарства	історичний виробничий природний
Запорізька/ Запоріжжя	Батьківщина Козаччини, центр вітчизняного авіаційного двигунобудування	історичний виробничий
Ів.-Франківськ	прикарпатська столиця, екологічно чисте місто	істор./виробн.
Київська	основні туристичні ворота в Україну	туристичний
Луганська	східні ворота України	історичний
Львівська/ Львів	столиця Галичини, столиця Західної України, ворота в Європу, український П'ємонт, культурна столиця України, шоколадна столиця, пивна столиця, кавова столиця, туристична Мекка, місто-музей	історичний культурний виробничий туристичний
Миколаїв	місто корабелів, суднобудівна столиця	виробничий
Одеська/ Одеса	південні ворота держави, столиця гумору/ сміху, кіностолиця України	історичний культурний
Полтава	духовна столиця України	культурний
Сумська/ Суми	туристичний край, зелений регіон	туристичний

Продовження табл. 3.2.4.

Тернопільська/ Тернопіль	найбільш україномовний обласний центр, місто барів та заробітчани	культурний виробничий
Харківська/ Харків	столиця Слобожанщини, центр торгівлі Слобожанщини, найбільший центр вищої освіти в Україні, флагман науки, промисловості, освіти і культури, інтелектуальна столиця	історичний науковий виробничий культурний
Херсонська/ Херсон	столиця Нижнього Дніпра, місто корабелів, колыска Чорноморського флоту, південна Пальміра	історичний виробничий
Черкаси	Батьківщина Шевченка, спортивна столиця України	істор./спорт.
Чернівецька/ Чернівці	буковинська столиця, ворота імперії, маленький Париж, маленький Відень, столиця "української Швейцарії"	історичний культурний туристичний
Чернігівська	Деснянський край	історичний
м. Київ	Європейська культурна столиця, місто можливостей, місто найкращої освіти, інвестиційно приваблива столиця України, найзеленіша столиця Європи	культурний виробничий наук./природн.
м. Севастополь	флотська столиця України	виробничий

Імідж регіону можна описати не лише словесно, а й кількісно. Для цього зазвичай використовуються соціологічні методи досліджень із застосуванням технологій семантики.

Після вибору цільових груп (потенційних споживачів території) серед їх представників проводяться дослідження, що мають відповісти на питання: наскільки знайомим для них є певний регіон, наскільки він є популярним. Одночасно визначаються найбільш важливі критерії, з якими порівнюються конкуруючі регіони. За результатами цих досліджень можна зробити висновки щодо комплексу заходів, потрібних для популяризації іміджу регіону, а також для його корекції.

Розповсюдженою стратегією в рамках концепції маркетингу регіонів є *маркетинг пам'яток історії, закладів індустрії розваг*, розташованих на території регіону. При цьому для задоволення потреб клієнтів регіону використовуються визначні природні пам'ятки (набережні рік, озера, моря, гори), історична спадщина (музеї, пам'ятники архітектури, храми), відомі особистості, об'єкти культури та відпочинку (стадіони, культурні й торгові центри, парки).

Чим унікальнішими та відомішими є ці об'єкти, тим більшу конкурентну перевагу вони створюють для регіону, в якому розміщені. Стратегії пам'яток розрізняються залежно від того, багато їх або мало, скільки днів треба зазвичай для їх огляду. Але навіть визначна пам'ятка регіону не може бути єдиним об'єктом уваги в регіональному маркетингу. Лише комплексне представлення регіону як єдиного цілого виявляє його привабливість та унікальність, його естетичні переваги. У той же час у разі відсутності в регіоні власних пам'яток виникає нагальна потреба в їх створенні.

Ще одним різновидом стратегій регіонального маркетингу являється *маркетинг інфраструктури*. Вона є одним з найважливіших чинників

привабливості регіону у довгостроковій перспективі. Надійне енергопостачання, високий рівень освіти, чиста питна вода, розвинені комунікації, безпека на вулицях — це ознаки розвинутої інфраструктури. Її наявність не являється достатньою умовою перемоги у конкурентній боротьбі, але, безумовно, є необхідною умовою.

Маркетинг персоналу, робота з людьми - жителями регіону, об'єднаннями і союзами громадян, політиками, робота з громадськістю ставить за мету забезпечення підтримки маркетингової активності регіону зсередини. Завдання полягає, з одного боку, у формуванні місцевого патріотизму, з іншого - у формуванні і підтримці доброзичливої мотивації усередині регіону по відношенню до інорегіональних жителів і структур, до їх залучення в регіон. Недружелюбність до приїжджих або негативне уявлення про жителів, підприємців якої-небудь іншої території може звести до нуля усі зусилля і досягнуті результати з інших напрямів маркетингу регіону. Іншими словами, настрій жителів - це теж важлива частина регіону як товарного продукту.

Для населення важливо забезпечення основними соціальними об'єктами - дитячими садками, навчальними загальноосвітніми закладами, вищими навчальними закладами, медичними закладами та житлом.

Ефективним інструментом стратегії маркетингу персоналу є забезпечення певними пільгами працівників непрестижних та малооплачуваних професій, таких як, двірник, сажотрус. У Львівській області, наприклад, проблему із забезпеченням сажотрусами вирішили через надання пільг працівникам цієї професії щодо отримання житла.

Таким чином, концепція маркетингу регіонів може бути застосована практично у всіх ситуаціях, де виникають стосунки між споживачами продуктів регіону та суб'єктами, які зацікавлені в їх продажі.

Зрозуміло, що жодна маркетингова стратегія з усіх вищеперелічених не здійснюється в рафінованому виді. Йдеться швидше про акценти в комплексній, багатоаспектній маркетинговій стратегії регіону. Приклади конкретних заходів у рамках тих або інших стратегічних виборів представлені нижче (таблиця 3.2.5) [8].

Табл.3.2.5 - Приклади можливих заходів основних розділів різних планів маркетингу

Стратегічні напрями	Захід (місце проведення)
1	2
Маркетинг іміджу	Проведення щорічно Чемпіонату світу по якому-небудь виду спорту (Рурская область, Німеччина)
Маркетинг пам'яток	Проведення Днів Пушкіна (Псковська область)
	Програма "Культурна столиця Поволжя" (Поволжський федеральний округ)

1	2
Маркетинг інфраструктури	Поліпшення і підтримка системи освіти (штат Цинцинаті, США)
	Перебудова роботи поліції за принципом «Total Quality Management» (Штат Айова, округ Медісон, США)
	Рекламна кампанія нового порту (Краснодарський край, м. Ейск)
Маркетинг персоналу	Навчання обслуговуючого персоналу готелів, таксистів і т. д. (Англія)
	Кампанія по поліпшенню обслуговування іноземних покупців (Париж)
	Сувеніри з регіональною символікою (повсюдно)

3.2.3. Комунікації в маркетингу регіонів

Реклама і інші комунікації в маркетингу регіону

Реклама і інші комунікації, являючись одним з стратегічних пріоритетів, і конкретним інструментом маркетингу регіонів, перетинаються з усіма його елементами, функціями, чинниками. Роль комунікацій полягає у формуванні, поширенні, підтримці і цілеспрямованій зміні іміджу регіону серед представників обраних цільових груп.

У розпорядженні фахівця з маркетингу регіону знаходяться різні інструменти для впливу на цільові групи: ЗМІ (телебачення, радіо, зовнішня реклама, регіональна преса, телефон, загальні і спеціальні журнали), реклама і продаж товарів поштою, регіональні виставки, податкові знижки і інші економічні стимули, проведення ювілейних свят і т. і. Засобами комунікацій виступають також: брошури, проспекти, представлення, святкові заходи, оголошення - під загальною назвою "маркетинг подій" (event marketing). Завдання полягає в їх правильному виборі, з'єднанні і застосуванні.

Наприклад, газети в порівнянні з журналами гнучкі, актуальні, забезпечують хороше охоплення місцевого ринку, але, з іншого боку, короткострокові, не здатні дати високу якість зображення рекламованого об'єкту. Телебачення здатне об'єднати колір, звук і рух, охоплює значну аудиторію, але воно високвитратне, не селективне відносно аудиторії, швидкоплинно по дії. Поштова реклама високоселективна, гнучка, адресна, але дорогостояща і часто сприймається найбільш негативно. Критеріями вибирання засобів комунікацій служать звички цільових груп, властивості самого каналу комунікації, зміст реклами і витрати. Далі вже у рамках вибраного інструменту приймається рішення про широту і частоту реклами залежно від співвідношення ефективність / витрати.

Окремо варто зупинитися на зовнішній рекламі. У ній існує величезна кількість різних форм і особливо носіїв реклами. Це "бігборди" (білборди) - дуже

великі щити на шосе, "сіті-формати" - щити для міських тротуарів, панель-кронштейни - на опорах освітлення, світлові короби, маркізи - козирки з вініловим полотном, плакатні розтяжки упоперек вулиць, покрівельні конструкції, брендмауери - "глухі" протипожежні стіни, рекламні аеростати, повітряні кулі та ін. Усі ці різновиди реклами гранично територіальні по своєму характеру, як, втім, і реклама на транспорті.

При розробці комунікаційної політики маркетингу регіону необхідно звертати увагу на ефективність різних маркетингових інструментів та на досягнення ними запланованого результату на визначених цільових ринках. Різні маркетингові інструменти будуть неоднаково впливати на різні групи споживачів. Наприклад, для впливу на молодь доцільніше використовувати інструменти, які реалізуються за допомогою сучасних інформаційних технологій, наприклад, Інтернет. Відповідно для старшого покоління дані інструменти не дадуть бажаного ефекту. Диференціювати комунікаційні засоби необхідно також в залежності від масштабів суб'єктів господарювання, які будуть мати ефект від маркетингових заходів. Наприклад, завдяки рекламі регіону в ЗМІ більший ефект отримують малі підприємства (наприклад, у сільському туризмі), які самі не можуть організувати масштабну рекламну кампанію зважаючи на необхідність вкладення значних грошових коштів. Для філії транснаціональної корпорації реклама регіону не буде мати такого ж ефекту як для малого бізнесу, так як її продукція може бути відома завдяки власній рекламі. Відповідно, для більших та середніх підприємств буде мати ефект реклама за кордоном, де про них інформація не розповсюджується [6].

Важливо забезпечити рух до єдиного представлення, ідентифікації регіону (Corporate Identity), що може бути досягнуто шляхом:

- а) єдиного стильового оформлення регіонального маркетингу;
- б) загального, ясного по цілях і пріоритетах звернення і комунікацій усього співтовариства з цільовими групами (Corporate Communication);
- в) загального стилю поведінки, орієнтованої на цільові групи (Corporate Behaviour).

У ряді країн (наприклад, у Франції) комунікації в цілому домінують серед змістовних аспектів маркетингу. Відноситься це і до маркетингу територій. Але одна справа - якщо це свідомий вибір професіонала, що чітко оцінив обстановку і перспективи розвитку, інше - якщо це результат недостатнього знання і уміння використовувати інші інструменти маркетингу.

Хорошою та пізнавальною рекламою регіонів України є різноманітні ролики, короткометражні фільми, конкурси та акції на телебаченні. Такі інструменти успішно використовуються багатьма фірмами, які вміло поєднують рекламу різних регіонів України з просуванням своєї продукції. Успішним на телебаченні був проект компанії "Рошен" – рекламний ролик «Україна від краю до краю. Українці від серця до серця», який демонстрував пейзажі різних регіонів України, при цьому пропагуючи ідеї краси та єдності рідного краю. Даний ролик хоч і мав за першочергову мету рекламу продукції, проте водночас є хорошим прикладом маркетингу територій. Ще один проект

від "Корони" – "Відкрий романтичну Україну" розповідає про найцікавіші визначні місця регіонів України. Дана акція передбачає розповсюдження для мешканців великих міст "Карт для побачень" з малюнками романтичних місць та описом їх легенд. Карти Києва, Харкова, Дніпропетровська, Донецька, Одеси та Львова можна буде побачити в метро, на зупинках міського транспорту, отримати в кінотеатрах, у кав'ярнях і ресторанах. Вся Україна зможе по-новому подивитися на унікальні місця завдяки трансляціям сюжетів на телебаченні. Креативною була також реклама горілчаного бренду "Хлібний дар", яка в рекламних роликах поєднувала використання пейзажів різних обласних центрів України із віршованими рядками про регіон. Ще одним прикладом маркетингу регіонів є короткі ролики з використанням комп'ютерної графіки, які відтворювали сюжети з історії України, демонстровані каналом "Інтер".

Виставково-ярмаркова діяльність як чинник розвитку економіки регіону

Одним із ефективних інструментів просування регіону та регіональних брендів є виставки та ярмарки. Цей інструмент існує дуже давно, однак не втрачає своєї актуальності, навіть набирає нових акцентів. Найчастіше на виставках представляється продукція певних галузей, представляються компанії, які виготовляють товари визначеного спрямування або надають певні послуги. У маркетингу регіону виставкова діяльність покликана виконувати наступні функції [6]

- ✓ представлення та просування конкурентоспроможної продукції певного регіону – регіональних брендів;
- ✓ інформування про виробників товарів певної галузі;
- ✓ інформування про певний регіон або регіони України.

Як і будь-яка інша організаційно-виробнича система, *виставково-ярмаркова діяльність* - це "сукупність технологій, засобів виробництва, допоміжних елементів, персоналу, сполучених структурно і функціонально так, щоб на заданій безлічі умов реалізувати певну безліч цілей при обмежених витратах ресурсів і часу"[19]. Але вона має ряд відмітних ознак, а саме:

- просторовий характер. Громадські зв'язки, що виникають в результаті цієї діяльності, не обмежуються рамками окремої території і соціальної групи;
- комплексний характер, що охоплює самі різні сфери громадського життя (політичного, економічного, наукового, культурного і тому подібне);
- соціальний характер. Стимулююча дія на розвиток різних галузей діяльності і знань, сприятливий вплив на положення у сфері зайнятості населення.

За даними Виставкової федерації України в 2008 році в Україні було проведено 1174 виставкових заходи, із них 653 виставки та 521 ярмарок. Переважна більшість згаданих заходів здійснювалась у межах України, і тільки 15 – у інших країнах: 5 заходів проведено у Російській Федерації, 3 – у

Казахстані, по 2 – у Сирійській Арабській Республіці та Туреччині, по 1 заходу – у Азербайджані, Данії та Німеччині.

Як видно із табл. 3.1 найбільшу кількість виставкових заходів (442, або 38%) було проведено організаторами виставок, зареєстрованими у місті Києві, 11% (125) – в Одеській області, відповідно 65 та 62 заходи – в Запорізькій та Дніпропетровській областях.

Із загальної кількості заходів 15% мали статус міжнародних, 31% – національних, 49% – міжрегіональних, 5% – регіональних. Із 366 національних виставкових заходів 164 проводилися за участю тільки вітчизняних фірм, а 202 – вітчизняних та іноземних фірм.

Джерелами фінансування переважної більшості виставкових заходів (1121, або 95%) була комерційна діяльність. Разом з тим 39 заходів мали змішані джерела фінансування (із них 31 – за участю державного або місцевих бюджетів).

Понад половини заходів за тематикою відносились до галузевих (спеціалізованих), кожен третій захід – до багатогалузевих, решта – до універсальних.

Загальна забудована площа організаторів виставок становила 1836 тис. кв.м, а загальна виставкова площа виставкових центрів – 192 тис. кв.м.

Однак, якщо аналізувати спрямування виставок, то спостерігаються деякі позитивні тенденції у сфері маркетингу регіонів, а саме:

- з'являється більша кількість виставок з яскраво вираженим регіональним акцентом (наприклад, "Духовні скарби Сумщини", "Східні ворота України", "Волинські торги");
- з'являються виставки, які пропагують певний регіон в цілому ("Виставка-презентація Херсонської області");
- проведення багатьох успішних проєктів виставок стає традиційним і регулярним як щорічно, так і сезонно ("Сорочинська ярмарка", "Донстіль-осінь", "Полтавська ярмарка");
- виникає традиція проводити виставки переважно зі статусом національних, де представляються досягнення всіх регіонів України ("Регіони України пропонують", "Науковий потенціал регіонів", "Барвіста Україна").

Щодо виставок з вираженим регіональним аспектом, то найбільшу кількість таких мають м. Київ, Одеська, Донецька області та АР Крим. При аналізі під виставками з регіональним аспектом ми мали на увазі ті, в яких фігурує назва регіону, тобто наголошується насамперед на регіоні як представникові регіональних брендів або які мали за мету представлення досягнень всіх регіонів України в тій чи іншій галузі (наприклад, виставка "Регіони України пропонують", яка проводиться ще з 2003 р. в м. Київ, має статус національної і представляє основну продукцію України по регіонах).

Дейнека О.І. відмічає, що аналіз виставкової діяльності України дозволив представити класифікацію виставок та ярмарок за різноманітними ознаками [6]:

- ✓ за статусом: регіональні, міжрегіональні, національні

- (загальнодержавні), міжнародні;
- ✓ за широтою охоплення: певного регіону, всієї України;
- ✓ за спеціалізацією: спеціалізовані, універсальні (багатогалузеві);
- ✓ за призначенням (функцією): представлення товарів/послуг, презентація виробників товарів/послуг, представлення інвестиційних проектів, налагодження міжрегіонального співробітництва.

Табл. 3.2.6 - Розподіл виставкових заходів за місцем їх проведення у 2008 році, за регіонами [20]

Регіони, в яких зареєстровані організатори виставок	Проведено виставкових заходів-всього	Із них		
		у межах України	у тому числі у межах регіону	за межами України
Україна	1174	1159	1025	15
АР Крим	40	40	40	–
області				
Вінницька	34	34	34	–
Волинська	11	11	2	–
Дніпропетровська	62	62	45	–
Донецька	49	48	45	1
Житомирська	49	49	49	–
Закарпатська	2	2	2	–
Запорізька	65	65	65	–
Івано-Франківська	12	12	12	–
Київська	–			–
Кіровоградська	22	22	22	–
Луганська	9	7	6	2
Львівська	36	36	32	–
Миколаївська	35	35	34	–
Одеська	125	125	125	–
Полтавська	27	27	27	–
Рівненська	9	9	9	–
Сумська	7	7	7	–
Тернопільська	–	–	–	–
Харківська	40	38	34	2
Херсонська	44	44	43	–
Хмельницька	14	14	14	–
Черкаська	6	6	6	–
Чернівецька	10	10	10	–
Чернігівська	20	20	19	–
м. Київ	442	432	339	10
м. Севастополь	4	4	4	–

Персональний продаж

Серед маркетингових інструментів не менш важливе значення має персональний продаж. Особистий контакт покупця з продавцем може дати кращі результати, ніж інші маркетингові засоби. Наприклад, в сфері залучення

іноземних інвестицій серед найефективніших маркетингових інструментів, державні службовці та представники бізнесу, опитані Інститутом Реформ, найчастіше називали особисті контакти (рис. 3.2.4) [21].

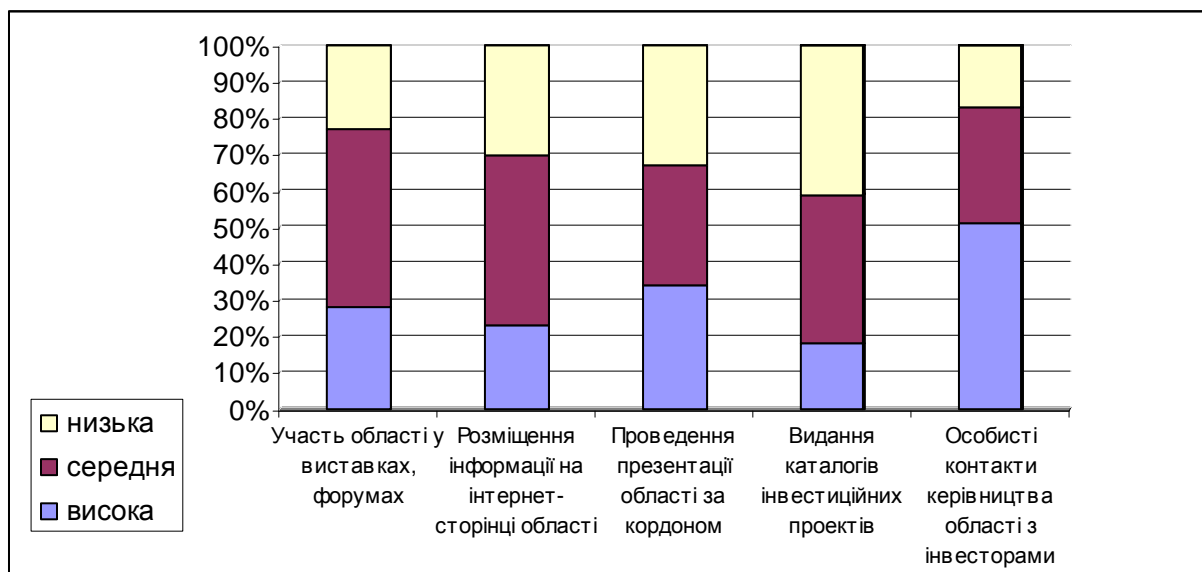

Рис. 3.2.4 – Розподіл оцінок респондентів (державних службовців) щодо ефективності інструментів інвестиційної політики на регіональному рівні за даними Інституту Реформ [21]

Опитування Development Counselors International: 1000 американських компаній, діяльність яких пов'язана з вибором території для ведення бізнесу чи вкладення інвестицій, також підтвердило, що головним джерелом інформації є неформальні комунікації, на другому місці – корпоративні поїздки [10].

Безперечно, інвестор намагається заручитися підтримкою місцевої влади через встановлення особистих контактів. Однак при зміні керівництва втрачаються напрацьовані зв'язки, і інвестор змушений налагоджувати їх знову.

Більшість інвесторів вважають, що без підтримки з боку місцевої влади проект не може бути успішним, саме тому прагнення до співпраці повинні виражати не лише бізнесмени, а й сама влада повинна йти назустріч і сприяти.

Роль представників регіональної влади у процесі залучення інвестицій полягає у наданні підтримки в залежності від стадії прийняття рішення про інвестування та намірів інвестора. Вона може бути наступною [11]:

1. Заохочувальна підтримка (створення потужного інформаційного поля та акцентування конкурентних переваг регіону);
2. Принципова підтримка (особисті зустрічі керівників органів влади з іноземцями, обговорення спільних проблем, узгодження позицій щодо реалізації конкретних проектів);
3. Стартова підтримка (надання інформаційної та консультативної допомоги);
4. Постінвестиційна підтримка (заходи, покликані вирішити поточні проблеми, надати допомогу щодо особливостей нормативно-правової бази).

Однією із важливих проблем органів влади є не завжди володіння повною інформацією про потенційні джерела фінансування, а також про установи, які сприяють залученню інвестицій, що підтверджується опитуванням Інституту Реформ (рис. 3.2.5) [21].

Персональний "продаж території" може здійснюватись різноманітними суб'єктами маркетингу регіону. Безперечно основними є представники органів місцевої влади та самоврядування, туристичні фірми, спортивні організації тощо. За кордоном прямий продаж можуть здійснювати торгівельно-економічні місії, дипломатичні представництва [6].

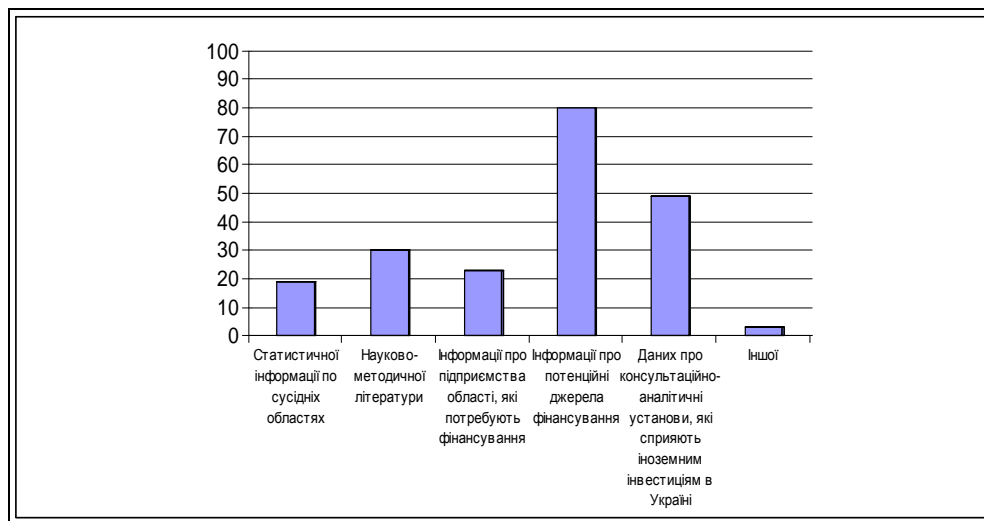

Рис. 3.1.5 – Розподіл відповідей респондентів на питання "Якої інформації бракує керівництву регіональної/місцевої влади для підвищення ефективності інвестиційної політики?" [21]

Для повноцінного персонального продажу "регіону" необхідно вирішити ряд проблем:

- налагодження контактів та співпраці між органами влади як основними "продавцями території" та потенційними її "покупцями" (інвесторами, туристами, корпораціями тощо);
- підвищення кваліфікації органів влади в сфері маркетингу регіонів (залучення інвестицій, створення сприятливого іміджу регіону тощо), їх забезпечення актуальною інформацією про стан справ у регіоні в сфері інвестування.

Бренди регіонів

"Бренд" - це все те, що знають, думають про товар, усе, чого чекають споживачі, як вони "відчувають" товар. Це той образ, який спливає у свідомості як реакція на товарний знак, інші сигнали, що відчуються, про товар. Це, нарешті, обіцянка виробника за допомогою товару постійно надавати споживачеві специфічний набір якостей, цінностей і послуг, гідний цього споживача і здатний зробити його життя ще краще. Це та "віртуальна" цінність

яку покупець готовий оплачувати, щоб не мучитися проблемою вибору, перевірки, ризику відносно товару.

Бренд регіону - це результат діяльності багатьох суб'єктів ринку, у тому числі незалежних один від одного, не пов'язаних загальними інтересами по бізнесу, а іноді і таких, що прямо конкурують між собою. Бренди регіональних товарів і послуг діючих тут фірм і корпорацій, муніципальних утворень усередині регіону і країни в цілому, іміджі регіональних чиновників і видатних громадян регіону (особливо представників культури, науки, ремесел) - усі вони складаються у свідомості споживача регіону в цілісне, іноді чітке, іноді розмите уявлення про регіон [8].

Всім відомо, який вплив має фактор країни-виробника на рішення купити ту чи іншу річ. Покупці хочуть купувати німецькі автомобілі, японську електроніку, італійський модний одяг та французькі парфуми тому, що знають, що ці вироби якісні та престижні. По аналогії з країною кожен регіон прагне, щоб про нього знали, цікавились ним, впізнавали його продукцію. Саме тому регіони цілеспрямовано формують у свідомості бренди своїх товарів. Вони виступають "живою" рекламою регіону. Всім відомі "київський торт", горілка "Немирів", шампанське "Одеса", вино "Коблево". Кожна з цих назв несе подвійну інформацію: про продукт високої якості під певним відомим брендом і водночас рекламу певної території. З часом продукція може виготовлятися не тільки в місті чи області, під брендом якої вона випускається, але, незважаючи на це, вона продовжує рекламувати певну територію. Наприклад, "празький торт" – випечений звичайно не в Празі, але рекламує це місто, або пиво "Оболонь" може бути виготовлене у Львові але випускається з метою реклами Оболоні, "сибірські пельмені" виліплені далеко не в Сибіру, а "голландський сир" не привезений з Голландії [6].

Часто баскетбольні, хокейні, футбольні чи інші спортивні команди у своїй назві вписують назву території, від імені якої вони виступають, або ж її спеціалізацію ("Карпати", "Шахтар", "Металург", "Чорноморець", "Закарпаття", "Галичанка"). Тоді дана територія в уяві вболівальників асоціюється з силою у разі перемоги, удачею, і навпаки – з слабкістю в разі поразки. Українські спортсмени Кличко, Шевченко є популярними не лише в Україні, а й в світі, де вони допомагають змінити негативні асоціації нашої держави з Чорнобилем, корупцією на позитивні.

Найвідоміші бренди регіонів України, а також інформація про імідж, тобто сприйняття областей громадськістю представлені у таблиці 3.2.7.

Кожен регіон України має відомі торгові марки, які дуже часто створюють позитивний імідж своїй території. Проте більшість найвідоміших регіональних брендів – продукція харчової промисловості, адже найбільша частка реклами в ЗМІ належить саме торговим маркам алкоголю та продуктів харчування, а також побутовій техніці великих транснаціональних корпорацій. Тому для більшості мешканців України регіони є переважно однотипними, важко виділити їх спеціалізацію. Отже органи влади та інші суб'єкти маркетингу регіону повинні більше уваги приділяти інформуванню

громадськості про свої регіони та їх потенціали, акцентувати більше на просування регіональних брендів.

Табл.3.2.7 - Найвідоміші регіональні бренди України [6].

Область	Найвідоміші регіональні бренди
АР Крим	кримські вина: "Масандра", "Золота амфора", "Ореанда", туристичні місця: печерні міста, палаци, фортеці, храми тощо
Вінницька	горілка "Немирів", молочні продукти "Тулечинка"
Волинська	волинська картопля, "Торчин"
Дніпропетровська	соки "Біола", "Алло", "Rainford", морозиво "Ласунка"
Донецька	вугілля, артемівська сіль, шампанське "Артемівське", "Норд", "Сармат"
Житомирська	"Житомирські ласощі", морозиво "Рудь"
Закарпатська	Закарпатський коньяк, закарпатські вина, вироби з лози, санаторій "Перлина Карпат"
Запорізька	автомобілі "Запорожець", пиво "Славутич", літаки "Руслан", прокат, сталь, чавун, кокс, електроенергія, авіаційні двигуни, трансформатори
Івано-Франківська	"Куверт-Україна", дерев'яні гуцульські і бойківські храми, скелі Довбуша, "Росана"
Київська	"Наша ряба", "Росинка", шини "Росава"
Кіровоградська	м'ясні вироби "Ятрань"
Луганська	вугілля, кокс, чавун, "Глорія Джинс"
Львівська	Львівське пиво, шоколад "Світоч", львівські автобуси/тролейбуси, львівська кава, замки "Золота підкова", радехівський цукор, "Ензим"
Миколаївська	судна Чорноморського суднобудівного заводу, пиво "Янтар", соки "Сандора"
Одеська	вина "Коблево", "Шабо"; "Jaffa", "Шустов", соки Одеського заводу дитячого харчування
Полтавська	"Сорочинська ярмарка", полтавський цукор
Рівненська	рівненські сірники, "Родина", "Наш край", рівненські азотні добрива
Сумська	молочна продукція "Шостка", "Корона"
Тернопільська	горілка "Шустов", хоростківський цукор, сільськогосподарські машини
Харківська	"Юсі", вина "Фріззент", харківські вагони, "Рогань", "Артеміда"
Херсонська	судна Херсонського суднобудівного заводу, херсонські помідори, "Чумак"
Хмельницька	мінеральна вода "Збручанська", макаронні вироби "Тая"
Черкаська	добрива, хімічні волокна, аміак, Шевченківський національний заповідник у Каневі, "Клуб сиру", "Верес"
Чернівецька	Чернівецькі ковбаси "Колос"
Чернігівська	пиво "Чернігівське", "Чернігів сортнасінеовощ"
м. Київ	київський торт, котлета по-київськи, пиво "Оболонь", Києво-печерська Лавра, "Київстар"
м. Севастополь	музей "Херсонес Таврійський", чай "Добриня Нікітич"

Оцінки регіонів і їх позиції в різних рейтингах, особливо якщо вони широко відомі, також стають важливою складовою брендів.

Найбільшими учасниками ринку рейтингової діяльності в Україні є Інститут реформ та Рейтингове агентство "Експерт Рейтинг". Починаючи з 1999 р., Інститут

Реформ щорічно розраховує різноманітні рейтинги територій: рейтинг міст, рейтинг районів, інвестиційний та динамічний рейтинг регіонів. Останні два є цінною інформацією для потенційних інвесторів та підприємців, особливо їх роль зростає завдяки підвищеній увазі не стільки до столиці, як до інших регіонів України. Актуальність та необхідність рейтингів підтверджується дослідженням, що потенційні інвестори відчувають відсутність якісної інформації, зокрема 25% респондентів відзначили, що їм бракує навіть офіційної статистики [11].

Регіональний Інтернет-маркетинг

Інтернет-маркетинг - це комплекс філософії, стратегії і інструментарію інформаційної маркетингової діяльності і взаємодії в комп'ютерних мережах, що дозволяє досліджувати ринок, просувати, продавати і купувати товари, ідеї і послуги; це маркетинг на новому електронному ринку, що працює "в умовах розвиненої структури інформаційних і телекомунікаційних технологій і систем" [22].

Згідно даних дослідницької компанії "TNS Ukraine", в Україні Інтернетом користуються у 8 найбільших містах України більше 6 млн. жителів. У містах з населенням більше 50 тис. чоловік (102 міста), де проживають 17,5 млн. жителів, проникнення становить 17,5%, тобто користувачами є ще 3 млн. жителів. Разом з найбільшими містами - більше 9 млн. чоловік. У містах з населенням більше півмільйона живуть 32% українських користувачів, у містах з населенням 100-500 тис. - 39%. На роботі Інтернетом користується 36 % опитаних, удома – 54 %. Ці дані свідчать про дедалі більше зростання кількості користувачів Інтернету в Україні та про його популярність як джерела пошуку інформації.

Інтернет як новітня інтерактивна динамічна технологія постійно пропонує нові можливості. Серед них є деякі, які можна використати для маркетингу регіону.

Останнім часом в світі Інтернет є найбільш поширеним, оперативним, доступним і гнучким джерелом інформації. Однак рівень його використання в Україні є значно нижчий, ніж, скажімо, в Європі. У світі давно очевидно, що жоден орган державної влади, громадська організація або фірма більше не може нормально функціонувати й розвиватися без Інтернету. Мається на увазі мережа не тільки як засіб інформування світу про регіон, його можливості, потреби та інтереси, а, насамперед, як постійно відкритий та інтерактивний канал прямого спілкування з потенційними партнерами в усьому світі.

Власна веб-сторінка, представлена у мережі Інтернет, може й повинна стати для обласної державної адміністрації (ОДА) універсальним інструментом вирішення будь-яких завдань, пов'язаних зі взаємодією із зовнішнім середовищем, починаючи від інформування громадян, що проживають на даній території, про результати, перспективи й плани роботи, можливості отримання допомоги щодо вирішення їх насущних повсякденних завдань і завершуючи питаннями представлення регіону в світі як учасника системи світових господарських зв'язків. Використання широких можливостей Інтернет для залучення в регіон інвесторів й інвестицій є лише одним завданням із численного списку [23].

Аналіз офіційних регіональних веб-сайтів обласних державних адміністрацій як основних представників регіону поданий у таблиці 3.2.8.

Для регіону представлення в мережі Інтернет є необхідним. Постановою Кабінету Міністрів України від 4 січня 2002 р. № 3 в Україні було визначено порядок оприлюднення у мережі Інтернет інформації про діяльність органів виконавчої влади [24], тобто можна констатувати, що таке представлення здійснюється, про що засвідчується в табл.3.2.8.

Можна зробити висновок, що механізм інформування про регіон через мережу Інтернет є ще не повністю сформованим і потребує значного вдосконалення.

Табл. 3.2.8 – Офіційні веб-сайти обласних державних адміністрацій [6].

№	Область	Адреса веб-сайту	Мова подання інформації
1	2	3	
1	Волинська	www.voladm.gov.ua	українська, російська, англійська
2	Рівненська	www.obladmin.rv.ua	українська, російська, англійська
3	Тернопільська	www.oda.te.gov.ua	українська
4	Вінницька	www.vin.gov.ua	українська
5	Дніпропетровська	www.adm.dp.ua	українська
6	Донецька	www.donoda.gov.ua	українська
7	Житомирська	www.zhitomir-region.gov.ua	українська
8	Закарпатська	www.carpathia.gov.ua	українська, англійська
9	Львівська	www.loda.gov.ua	українська, англійська
10	Запорізька	www.zoda.gov.ua	українська, російська, англійська
11	Івано-Франківська	www.if.gov.ua	українська
12	Київська	www.kyiv-obl.gov.ua	українська, російська, англійська
13	Кіровоградська	www.kr-admin.gov.ua	українська
14	Луганська	www.loga.gov.ua	українська
15	Миколаївська	www.mykolayiv-oda.gov.ua	українська, російська, англійська
16	Одеська	oda.odessa.gov.ua	українська, російська, англійська
17	Полтавська	www.adm-pl.gov.ua	українська
18	Сумська	www.state-gov.sumy.ua	українська
19	Харківська	www.kharkivoda.gov.ua	українська, російська, англійська
20	Херсонська	www.oda.kherson.ua	українська, російська, англійська
21	Хмельницька	adm.km.gov.ua	українська, російська, англійська

Продовження табл. 3.2. 8

1	2	3	4
22	Чернівецька	www.bucoda.cv.ua	українська
23	Черкаська	www.oda.ck.ua	українська, російська, англійська
24	Чернігівська	www.regadm.cn.ua	українська
25	м. Київ	kmv.gov.ua	українська, російська, англійська
26	АР Крим	www.crimea-portal.gov.ua	українська, російська, англійська, французька
27	м. Севастополь	www.sevastopol-adm.gov.ua	українська, російська, англійська
Всього	українська(27), російська(13), англійська(15), французька(1) кількість мов: 1(12), 2(2), 3(12), 4(1)		

3.2.4. Організація регіонального маркетингу

Основні напрями діяльності центру регіонального маркетингу

Вже сама сфера виробництва часто вимушена враховувати регіональні особливості свого ринку. Великі підприємства і особливо корпорації самі будують свої маркетингові служби за регіональною ознакою, прагнучи добитися від своїх "білих комірців" максимальної адаптованості до запитів цільових регіональних ринків.

У адміністраціях регіону, міста маркетинговий підхід може (і повинен!) бути реалізований практично усіма підрозділами по закріплених за ними функціях: економіки, транспорту, освіти, туризму та ін. Певною мірою функції органу територіального маркетингу можуть узяти на себе торгово-промислові палати, регіональні антимонопольні управління, центри сприяння підприємництву, інші структури, що реалізують принцип партнерства держави і приватного сектора (Public - Private - Partnership). Ряд регіонів України вже починає осмислювати необхідність створення спеціалізованих, професійних регіональних, міських служб (центрів) маркетингу.

Організаційно-правові форми і статус, пов'язані з ними джерела фінансових коштів таких організацій можуть бути різні. По своїй формі це можуть бути, наприклад, структурний підрозділ при адміністрації регіону; акціонерне товариство за участю регіональної адміністрації; незалежна, але така, що користується підтримкою адміністрації організація. Засновниками можуть бути органи виконавчої або представницької влади, підприємства, організації банки незалежно від форм власності і їх організаційно-правової форми і організації, що об'єднують підприємства і підприємців за галузевою

або регіональною ознакою (асоціації, союзи), а також фізичні особи, що займаються індивідуальною підприємницькою діяльністю.

У деяких регіонах, зокрема, таку роль намагаються узяти на себе окремі приватні проекти, ініціативи, колективи фахівців, добиваючись при цьому підтримки і фінансування з боку регіональної влади. Ще один шлях - послідовне і цілеспрямоване перетворення інформаційно-аналітичних структур, прес-центрів, відділів по зв'язках з громадськістю і інших підрозділів регіональних адміністрацій в комплексні маркетингові служби регіонів.

Як основні напрями діяльності центру регіонального маркетингу можуть бути рекомендовані наступні.

1. Напрями діяльності, що є загальними як для маркетингу території, так і для маркетингу на території:

- створення і розвиток банку фірмової інформації, надання інформаційних і консультаційних маркетингових послуг відповідно до потреб і запитів територіальних суб'єктів;
- організація, проведення і координація маркетингових досліджень;
- аналіз державної і регіональної законодавчої бази з питань маркетингу, моніторинг її дотримання і виробітка рекомендацій по її використанню;
- реалізація маркетингового підходу у формі пропозицій і проектів, сприяючих його розвитку в управлінні, в органи законодавчої і виконавчої влади;
- організація і проведення в регіоні конференцій, семінарів, виставок і ярмарків;
- випуск інформаційно-рекламних матеріалів.

2. Напрями діяльності в руслі маркетингу території:

- розробка і реалізація програм формування і підвищення іміджу регіону в цілому;
- комунікаційна діяльність, сприяюча підвищенню для зовнішніх суб'єктів привабливості зосереджених на території природних, матеріально-технічних, фінансових, трудових, організаційних, соціальних і інших ресурсів, а також можливостей території по реалізації і відтворенню таких ресурсів;
- організація і сприяння ефективній участі території і її суб'єктів в реалізації міжнародних, національних, міжрегіональних (міжтериторіальних) програм, а також розміщенню державних і інших замовлень в регіоні;
- співпраця з регіональними (інших регіонів), зарубіжними і міжнародними організаціями.

3. Напрями діяльності в руслі маркетингу на території:

- сприяння організації і роботі служб маркетингу на підприємствах і в організаціях регіону;
- поширення і розвиток в регіоні маркетингової освіти і досвіду;
- маркетинг ідей з рішення актуальних проблем розвитку території, ринкової і соціальної інфраструктури і т. п.;
- організація конкурсів, тендерів на участь територіальних суб'єктів в

регіональних проектах і програмах, а також в програмах вищестоящих рівнів;

- маркетингова підтримка дрібного і середнього бізнесу;
- сприяння органам місцевого самоврядування;
- антимаркетинг соціально неprestижних в регіоні товарів і ідей.

В "Стратегії економічного та соціального розвитку України на 2004-2015 роки" пропонується використання "комплексного маркетингу регіону як напряму підвищення конкурентоспроможності регіонів, який передбачає створення державних та регіональних інформаційних систем, які б нагромаджували інформацію про регіони, їхній потенціал, потреби та конкурентні переваги, зокрема історико-культурні надбання, презентацію регіонів на міжнародних виставках, симпозіумах тощо" [25]. При цьому констатується, що даний напрямок є для України новим, проте добре апробованим в європейських країнах.

В Україні формування концептуальних основ маркетингу регіону знаходиться на стадії становлення, необхідність впровадження такого механізму поки що не сприймається однозначно всіма регіонами. На нашу думку, органи влади та місцевого самоврядування, які повинні взяти на себе ініціативу, не завжди розуміють, про що йде мова, тому відкидають можливість його реалізації.

Маркетингова діяльність повинна регулюватися нормативно-правовими документами. При цьому необхідно враховувати як досвід сусідніх держав (СНД, ЄС і т.д.), так і регіональні особливості територій України. Саме це дозволить здійснювати дану діяльність в межах закону і згідно з процедурами, описаними в законодавстві. Це автоматично виключить численні проблеми і протиріччя, які виникають при відсутності нормативно-правової основи. Тому необхідні нормативно-правові документи нашої держави, які б регулювали відносини в сфері маркетингу регіону.

У зв'язку з недостатньою розробленістю проблематики маркетингу регіону і його новизною для України відсутній чіткий розподіл повноважень між суб'єктами його здійснення, що і викликає численні дискусії про керівний орган і розподіл функціональних обов'язків.

Проблеми маркетингу регіону, на нашу думку, повинні вирішуватись не лише організацією, яка відповідає за здійснення такої діяльності, адже повністю охопити всі її аспекти неможливо. Тому необхідно залучати всіх зацікавлених, однак відсутні механізми взаємодії різних зацікавлених суб'єктів, наприклад, в галузі туризму існує велика кількість туристичних фірм, які можуть внести свій вклад у розвиток маркетингу регіону через різноманітні об'єднання і створення ефективного інформаційного простору.

Проблема співробітництва влади, бізнесу, населення та громадських організацій в сучасних умовах набуває особливої актуальності, так як кожен із вищезазначених суб'єктів зацікавлений у підвищенні конкурентоспроможності свого регіону та його іміджу. Досягнути цього можна шляхом налагодження співробітництва та взаємодопомоги, пошуків консенсусів та дотримання загальної ідеї добробуту регіону.

Питаннями маркетингу регіону повинні займатись не лише органи влади. Потрібно, щоб враховувалася думка підприємців та населення, які є безпосередньо зацікавленими суб'єктами. Влада повинна прислухатись до думки населення шляхом проведення круглих столів, референдумів, опитувань тощо. Особливо це стосується маркетингу інфраструктури – адже, наприклад, рішення про будівництво торгової точки замість дитячого майданчика повинно враховувати думку населення. Така участь є необхідною і передбачається в законодавстві, однак на практиці не використовується. Зазвичай, розробка програмних документів проходить за закритими дверима. За кордоном же стратегії розвитку територій перед затвердженням висвітлюються на офіційних веб-сайтах, в місцевій пресі для отримання громадської думки і внесення уточнень.

Слід наголосити, що однією з важливих проблем є відсутність комплексного підходу до реалізації маркетингу регіону. В деяких регіонах України використовуються певні інструменти та механізми маркетингу регіону. Однак, зважаючи на їх безсистемне та епізодичне використання, вони не завжди є ефективними. Для того, щоб отримати ефект від маркетингових комунікацій, необхідно їх реалізовувати системно, комплексно.

Потенціал розвитку маркетингу регіону

Регіональне управління є важливим інструментом вирішення проблем соціально-економічного розвитку регіонів. Маркетинг як складова системи управління дозволяє виявити диспропорції у територіальній структурі національної економіки, неефективне використання переваг територіального поділу праці, природно-ресурсного, науково-технічного, трудового потенціалів, загострення економічних проблем.

На нашу думку, основними складовими регіонального управління є економічне, соціальне, фінансове управління та маркетинг, тобто можна констатувати важливість маркетингу регіону як елементу для ефективного планування економічного розвитку регіону. Якщо перші три механізми активно використовуються на даний час, то маркетинг регіону поки що не знайшов практичного застосовування в управлінській діяльності.

Маркетинг регіону дає можливість використовувати маркетинговий тип регіонального менеджменту, який формується для вивчення потреб споживачів (підприємців, мешканців, інвесторів, туристів), які регіон має можливість задовольнити, а не для бажань регіону (наприклад, в пошуку грошових коштів для реалізації певних проектів).

На нашу думку, маркетинг є тим інструментом, який дає можливість оволодіти та ефективно використовувати в регіональному менеджменті механізми економічного розвитку регіонів, обрати ключові конкурентні переваги, інформувати суспільство про регіон з метою його просування.

Зважаючи на недостатню ефективність існуючих підходів регіонального управління, доцільно розвивати маркетинг регіону як ефективно апробований в світовій практиці механізм.

Для більшої ефективності маркетингу регіону необхідно розробляти маркетингові стратегії розвитку як розділи стратегій соціально-економічного розвитку регіону, що допоможе ліквідувати проблеми недостатнього аналітичного забезпечення та просування регіону. Маркетингова програма розвитку регіону, як обов'язкова складова стратегії соціально-економічного розвитку регіону, повинна розроблятися як за стратегіями (маркетинг іміджу, привабливості, визначних місць, інфраструктури), так і за напрямками (інвестиції, туризм, залучення персоналу, експортні ринки).

На відміну від існуючої схеми взаємодії суб'єктів у маркетингу регіону, пропонується на етапі реалізації маркетингових заходів залучати спеціалізовані маркетингові фірми для допомоги у просуванні регіону за допомогою різноманітних маркетингових комунікацій (реклама, PR тощо).

Органам влади, як і іншим суб'єктам маркетингу регіону доцільно звітуватися про свою діяльність у сфері маркетингу регіону через ЗМІ, Інтернет та інші загальнодоступні джерела. Особливо варто звернути увагу на ознайомлення громадськості із документами стратегічного характеру: стратегіями, планами, концепціями тощо.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Жовтяк Г.А. Роль та місце транспортної інфраструктури в соціально-економічному розвитку регіону //Економіка: проблеми теорії і практики: Збірник наукових праць. Випуск 257: в 7 т. – Т. VI. – Дніпропетровськ: ДНУ, 2009.
2. Лавров А. М., Сурнин В. С. Реформирование экономики: региональные аспекты. — Ч. 2. Региональный маркетинг и тенденции его развития. — Кемерово: Кузбассвуиздат, 1994. — 146 с.
3. Гапоненко А.Л. Управление экономическим развитием. — М.: Изд-во РАГС, 1997. — 73 с.
4. Котлер Ф. Основы маркетинга. - М.; «Бизнес-книга», «ИМА-Кросс. Плюс», 1995. – 702 с.
5. Арженковский И.В. Маркетинг регионов. Международный институт экономики, права и менеджмента Нижегородского государственного архитектурно-строительного университета // <http://www.marketing.spb.ru>.
6. Дейнека О.І. Маркетингове забезпечення економічного розвитку регіону: Дис. канд. екон. наук: 08.00.05. - Львів, 2008 – 223 с.
7. Маркетинг у секторах національної економіки: Монографія / За ред. М.А. Окландера. - Одеса: Астропринт, 2004. – 408 с.
8. Панкрухин А. П. Маркетинг территорий. — СПб.: Питер, 2006. — 416 с.
9. Панкрухин А. П. Маркетинг территорий: маркетинг региона // <http://www.marketing.spb.ru>; <http://www.koism.rags.ru/>
10. Маркетинг мест: привлечение инвестиций, предприятий, жителей и туристов в города, коммуны, регионы и страны Европы /Ф. Котлер и др. – Санкт-Петербург: Изд-во Стокгольмская школа экономики, 2005. – 376с.
11. Луцишин П.В., Клімонт Д., Луцишин Н.П. Територіальна організація суспільства (основи теорії): Навч. посібник. - Луцьк: Ред.-вид. відд. "Вежа" Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2001. – С. 28.
12. Regionensmarketing in Deutschland. – Aktion Munsterland e.V. –Munster, 1995. S. 35.
13. Шромнік А. Територіальний маркетинг. Проблеми формування маркетингової стратегії міст і регіонів. – Тернопіль: ТІСІТ, 2005. – 52 с.

14. Портер М. Международная конкуренция / Пер. с англ.: Под ред. и предисловие В.Д.Щетинина. – М.: Международные отношения, 1993. – 896 с.
15. Гельвановский М., Жуковская В., Трофимова И. Конкурентоспособность в микро-, мезо- и макроуровневом измерениях // Российский экономический журнал. 1998. № 3. С. 67-78.
16. Селезнев А. 3. Конкурентные позиции и инфраструктура рынка России. М.: Юристъ, 1999. С. 30.
17. Важнейшие факторы повышения конкурентоспособности регионов / Науч. рук. Б. М. Гринчель. СПб.: Евроград, 2003.
18. Підвисоцький Валентин Генрихович Щодо визначення рейтингової оцінки конкурентоспроможності регіонів : Методичні матеріали. – К.: „Леста“, 2008. – 48 с.
19. Глущенко Б. В., Глущенко И. И. Исследование систем управления. Железнодорожный: ООО НПЦ «Крылья». 2000. С. 90.
20. Матеріалу сайту Виставкової федерації України -<http://www.expo.org.ua/ua/>
21. Борщевський В., Вдович П., Дацишин М. Роль місцевих органів влади у залученні приватних інвестицій //Інвестиційна політика в Україні на регіональному рівні. Економічні есе. – К:2003. - Випуск 16.- С. 43.
22. Данько Т. П. и др. Электронный маркетинг: Учеб. пособие / Под ред. Т. П. Данько, Н. Б. Завьяловой, О. В. Сагиновой. М.: ИНФРА-М, 2003. С. 23
23. Гордеев А.И., Родионов И.И. Интернет как интерактивный канал привлечения инвесторов // Информационные ресурсы России. – 1999. - № 3 (46). – С.25.
24. Постанова Кабінету Міністрів України "Про Порядок оприлюднення у мережі Інтернет інформації про діяльність органів виконавчої влади" № 3 від 4 січня 2002 р.
25. Стратегія економічного і соціального розвитку України (2004-2015 роки) "Шляхом Європейської інтеграції"/ Авт. кол: А.С.Гальчинський, В.М.Геєць та ін.; Нац. ін-т стратег. дослідж., Ін-т екон. прогнозування НАН України, М-во економіки та з питань європ. інтегр. України. – К.: ІОЦ Держкомстату України, 2004. – 416 с.

3. 3 ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

Одаренко Т.Є. к.е.н., ст. викладач каф. ММіРР ХНАМГ

3. 3. 1. Сучасна екологічна ситуація в Україні та її проблеми у розрізі регіонального розвитку

Україна, з часів Радянського Союзу (СРСР), займала в економіці держави одне з перших місць завдяки розподілу трудових та природних ресурсів. Наявність висококваліфікованих кадрів та висока щільність населення призвела до розвитку великої кількості машинобудівних підприємств, а присутність в її надрах певних корисних копалин (залізна руда, вугілля, нафта, природний газ та ін.) слугувало платформою для розвитку металургії, хімічної промисловості, важкого машинобудування. Розвиток всього цього промислового комплексу був не можливий без створення достатньої кількості енергогенеруючих підприємств (в тому числі гідроелектростанцій і атомних станцій) [1]. Застарілі технології оброблення унікальних українських земель приводили до постійного збільшення орних земель, не завжди в придатних для цього умовах (землі з надлишковою або недостатньою кількістю вологи). Втручання людини в сторіччями сформовані біоценози, привело до порушення екологічної рівноваги в окремих районах і наступному знищенню родючих земель і виведенню їх не тільки з сільськогосподарського вжитку, але й нормального природного життєвого циклу. Виділення України в самостійну державу не тільки не зняло, а навіть погіршило екологічне становище в окремих регіонах. До таких проблем, що потребують посиленої уваги, можна віднести наступні:

- Зони екологічного лиха (повені, посухи, селі, пожежі);
- Чорнобиль (радіаційне забруднення);
- Штучні водоймища;
- Меліорація (порушення природного водного балансу місцевості: осушення боліт, поливні землі);
- Видобуток корисних копалин;
- Екологія міст та інше [2].

Наприклад, Українські Карпати – не тільки одне з найбільш красивих місць України, але й регіон важливого екологічного значення. Завдячуючи лісам розташованих їх схилами вони є одним з найбільш цінних східноєвропейських об'єктів оздоровчо-рекреаційного призначення. Цю місцевість сміливо можна назвати легенями Європи, Карпати вміщують третину лісових запасів України, лісистість її одна з найбільш високих в Україні (53,5%). Тут ростуть 2110 видів квітучих рослин (50% фіто фонду України), багато цінних порід дерев та лікарських рослин.

І не зважаючи на це впродовж останніх десятиліть Карпати знаходяться під постійним руйнуючим тиском антропогенної діяльності. Карпатські ліси знаходяться під загрозою знищення не тільки від лісорозробок, порушення

грунтового та рослинного покриття, пере випасу худоби на більшості галявин, але й від хімічного забруднення, кислотних дощів, які приходять як зі сходу так і з заходу від великих промислових підприємств.

Для отримання більш чіткої картини розглянемо окремі фактори, що впливають на екологічну ситуацію в Українських Карпатах.

По-перше вирубка лісу та його встановлення. Карпатські ліси вирубувались завжди, тільки обсяги були різні. В повоєнні часи норми вирубки були збільшені майже вдвічі. Унікальні букові, піхвові ліси були використані на потреби держави, а на їх місце висаджені ялини. Така практика була розповсюджена по всій Європі і чиновники від лісового господарства СРСР нічого нового не видумали. Але вторинні ялинкові ліси за своїми якостями не змогли замінити праліси Карпат. Поверхнева система коріння ялин не може не тільки укріпити гірський ґрунт, але й втримати на схилі саме дерево під час сильного вітру чи буревію. На сьогодні лісники зрозуміли помилку і декларують поновлення порід дерев притаманних даній місцевості, але скільки часу сплине доки той ліс виросте... За думкою науковців ліс починає виконувати свої гідрологічні функції в повному обсязі по досягненню віку сто років. Велику роль у формуванні водного балансу в горах відіграє верхня лісова межа. Останніми роками вона знизилась на 200 метрів і складає для букової рослинності 1200 метрів, для ялинкової 1400 метрів. Неабияк на поновлення лісу впливає стан ґрунтів на місці вирубок та на шляху транспортування лісу до місць навантаження. В дорадянський період діяла досить широка мережа вузькоколієвок. Спуск деревини з гір, підвозка її до пунктів вантаження на вагони залізниці здійснювалися на волоках, потягнутих низькосортною деревиною, в основному кінною тягою. Мали певне поширення канатно-рейкові дороги, повітряні установки на спуску деревини з гір і навіть перевезенню її до пунктів переробки або використання. При такій технології серйозного негативного впливу на природу не було. Сьогодні трелювання здійснюється за допомогою тракторної техніки, яка сама по собі нівечить лісові ґрунти, без підготовлених доріг на відстань 3-5 км.

По-друге нераціональний випас худоби та орання стрімких схилів в гірських районах. Чи можна уявити кучеряву смирну овечку в ролі детонатора катастрофи? Виявляється можна! Велика отара здатна перетворити зелений схил на голе поле не гірше за плуг. Що не з'їдять - витовчують, а вода довершить справу, змиваючи беззахисний ґрунт. В разі зупинки випасу природа загоює рани, хоча і не все. У Карпатському біосферному заповіднику, який створений (спочатку як природний) ще в 1968 р., до цих пір як більша виділяються серед різнотрав'я чітко обкреслені лужки, суспіль зарослі кінським щавлем. Саме тут і розміщувалися овечі загороди. Концентрація солей аміаку в цих місцях до сьогоднішнього дня все ще така, що лише кінський щавель і здатний там рости.

По-третє – зміна гідротехніки карпатських річок. Фахівці, що вивчають Карпати, в один голос підтверджують той факт відбору піску та гравію у величезній кількості з річок Тіси, Прута і Буга. Не оновлюються гідротехнічні споруди, які спроможні захистити від руйнівної сили води. Програми, що

передбачають будівництва дамб, мостів, сухих водосховищ для короткострокового накопичення надлишкової паводкової води існують тільки на папері.

Не можливо оминати іншу проблему України – аварію на Чорнобильській АЕС, що сталася 26 квітня 1986 року і супроводжувалась викидом в атмосферу великої кількості радіоактивних речовин. Україна є третьою в списку країн, які постраждали від аварії по площі та ступеню радіаційного забруднення. Майже 38 тисяч км² на яких випало 18,8% всіх радіаційних опадів. В екологічних наслідках аварії слід виокремити три важливих аспекти:

- надходження до навколишнього середовища великої кількості радіоактивних речовин, їх розсіювання в атмосфері, формування забруднених територій та наступна міграція в екосистемах;
- радіаційний вплив на об'єкти живої природи та окремі компоненти екосистем;
- зміни антропогенного впливу на об'єкти живої природи внаслідок припинення господарчої діяльності та реалізації захисних заходів.

Первинний викид у вигляді сильно перегрітої хмари, насиченої радіоактивними речовинами, піднявся на висоту в декілька кілометрів і, захоплений атмосферними потоками в цих шарах, поширювався з випаданням радіоактивних речовин, що асоціюються в значній мірі в паливній матриці, - "гарячі частки" - в західному напрямі, формуючи "західний слід". У подальших 10 діб радіоактивні речовини викидалися в основному у вигляді пари на висоту до 1200 м і під впливом повітряних течій поширювалися в атмосфері. Їх конденсація стала причиною радіоактивного забруднення обширних територій північної півкулі. Близько половини інжекткованої в довкілля активності припадала на частку інертних радіоактивних благородних газів, які не представляли радіоекологічної небезпеки порівняно з іншими радіонуклідами. На відміну від глобальних осадів, чорнобильські осадки характеризувалися надзвичайно високими локальними рівнями. Нерівномірний характер викидів радіонуклідів із зруйнованого реактора, складна траєкторія руху повітряних мас, відмінності у випаданні атмосферних опадів, ландшафтних і мікрокліматичних умов привели до формування надзвичайно плямистого забруднення територій. Найбільш забрудненими, як за масштабом, так і за рівнем забруднення виявилися природно найближчі до ЧАЕС регіони України, Білорусії і Росії.

На ранніх стадіях аварії найбільшою радіобіологічною значущістю володіли короткоживучі радіонукліди, в першу чергу радіонукліди йоду. Через 3 - 4 місяці радіаційна обстановка (потужність дози на місцевості) вже практично повністю визначається радіонуклідами цезію. Вклад ⁹⁰Sr, ^{239,240}Pu і ²⁴¹Am в дозу опромінення населення (за винятком територій зон відчуження) вельми малий, і вони можуть представляти інтерес лише як об'єкти радіоекологічних досліджень.

Наступна екологічна проблема - штучні водоймища, які створені в руслі Дніпра. Вирішуючи проблему енергопостачання підприємств лівобережної

України, Дніпро перегороджений каскадом гребель, на яких було встановлено енергогенеруючі агрегати. Разом з цим було вирішено питання вільного судноплавства через систему шлюзів та створення запасів води та регулювання її обігу з промисловою метою. Створення зазначених споруд вирішило питання електрозабезпечення на кілька десятків років вперед, але згодом виникли проблеми, які потребують вирішення.

По-перше різко зменшилась швидкість проходження води по руслу Дніпра. Якщо раніше течія від Києва до Херсона проходила за тиждень, то зараз для цього необхідно рік. Унаслідок споруди каскаду ГЕС річка в середній і нижній течії перетворилася на ланцюжок озер з практично стоячою водою. Також в результаті затоплення водосховищами заплави Дніпра зникли унікальні річкові ландшафти та екосистеми, зокрема, Зелений Луг.

По-друге відносно невелика глибина водоймищ у порівнянні з руслом призводить до їх прогріву і пріоритетного розвитку флори та фауни не типової для річки, велика площа випарювання води змінює природні умови навколо водоймища і приводить до формування нових екосистем, що істотно відрізняються від первинних. Штучні греблі перетнули шляхи міграції річковим риbam, які підіймаються на нерест у верхів'я, що знов таки знижує популяцію аборигенних риб.

По-третє штучне водоймище за будь яких умов стає накопичувальним резервуаром для небезпечних речовин, які змиваються з полів, берегів річок, скидаються підприємствами. В донних осадах Дніпровських каскадів можна виявити будь який елемент таблиці Менделєєва (в тому числі і радіонукліди з викидів Чорнобильської АЕС). Через хронічне недофінансування більшість гідротехнічних споруд і мостів на Дніпрі поступово приходять в непридатність, і може настати час коли вимушено чи зважено, але буде необхідно спустити Дніпровські водосховища і все накопичене на їх дні вже вдруге буде необхідно убезпечити. В іншому разі небезпечний мул буде рознесено вітром на багато квадратних кілометрів навкруги.

Інша екологічна проблема, знов таки пов'язана з діяльністю людини – бажання збільшити площину орних земель за рахунок осушення ґрунтів з надмірною вологістю або навпаки внесення додаткової вологи в степних південних районах. Тобто проведення меліоративних робіт. Дві протилежні дії призводять до одного результату. По-перше – знищуються первинні екосистеми разом із всіма представниками флори та фауни, по-друге змінюється гідрогеологія району, зникають невеликі струмки, що витікають з боліт, міліють річки. Розорювання вивільнених земель, внесення добрив досить швидко веде до їх ерозії, зменшення кількості гумусу, засоленню і як наслідок виведенню з сільськогосподарського обігу. Таке нераціональне використання земельного фонду українських земель привело до того, що загальна кількість незайманих земель складає близько 2,5% від загальної площі. Загальносвітова норма таких земель прийнята в більшості країн 15%.

Великої шкоди рельєфу, земельним ресурсам, ґрунтовим водам наносить розробка кар'єрів будівельних матеріалів (вапняку, піску, граніту, лабрадориту) у Житомирській, Вінницькій, Дніпропетровській Кіровоградській областях.

Ще один з факторів, який впливає на гідрогеологію певного регіону та його екологічне становище це видобування корисних копалин, як закритим так і відкритим способом. У будь якому разі землі передані в розроблення вже ніколи не повертаються до сільськогосподарського обігу. Провалля кар'єрів чи терикони біля шахт однаково небезпечні з екологічної точки зору. Внаслідок видобувної діяльності змінюється тік не тільки поверхневих але й під поверхневих вод. Відкриті ґрунти не вкриті рослинністю і певною мірою збагачені окремими елементами є джерелом створення пилу на багато кілометрів навкруги. Більше того відвали окремих видів копалин внаслідок внутрішніх хімічних реакцій починають тліти і розповсюджують не тільки пил але й дим. Прикладів таких явищ дуже багато в Донецькій області. Криворіжжя ж, у зв'язку з роботами по видобуванню залізної руди, вже є регіоном екологічного лиха.

Екологічні проблеми житлово-комунального господарства - це проблеми населених пунктів, територіальної структури виробництва, структурної пропорційності між галузями, які виробляють товари та надають послуги, виробничої структури та інфраструктурних характеристик. Вагомою причиною їх виникнення є процеси урбанізації у багатьох містах України. Перевантаження територій виробничими об'єктами обумовило зростання концентрації населення і неспроможності об'єктів ЖКГ до його обслуговування. Дались взнаки і наслідки економічної кризи, нестачі фінансових коштів, структурної незбалансованості виробництва.

Невідповідність пропорцій між комунальними і промисловими підприємствами, у яких до того ж відсутні технології очищення стічних вод нового покоління, тобто високого ступеня ефективності, призводить до того, що через систему централізованої каналізації у водойми скидаються промислові стічні води, насичені шкідливими речовинами. Це спричиняє руйнацію каналізаційних мереж, порушення технологічного регламенту очищення міських стічних вод. Крім цього, висококонцентровані стічні промислові води не видаляються в процесі біологічного очищення, тобто подальше їх використання, наприклад, у сільському господарстві стає неможливим.

Велика кількість населених пунктів не мають централізованих систем каналізації (27 міст та 499 селищ міського типу), майже у 190 міських населених пунктах каналізаційні системи застарілі та неефективні, через що у водойми щоденно скидається 4,9 млн. м³ неочищених і недостатньо очищених стічних вод. Проблему становить велика кількість осадів та мулу, які накопичуються у каналізаційних очисних спорудах і є продуктом міських та промислових стоків. Це стосується старопромислових міст із спеціалізацією на важких галузях.

Значною небезпекою вторинного забруднення природного середовища є відсутність оптимальних пропорцій між концентрацією населення і виробництв та можливостями переробки сміття, продуктів їх виробничої та споживчої діяльності. Структурно-екологічною проблемою ЖКГ залишається нагромадження сміття у фонді міст і селищ, яке переробляється на сміттєспалювальних заводах та знешкоджується на міських звалищах. Сьогодні в Україні функціонує чотири таких заводи та 656 міських звалищ, але більшість з них не відповідають вимогам екології й охорони навколишнього середовища. Так, більше, як на 70% звалищ міського сміття відсутні засоби захисту підземних стічних вод та атмосферного повітря.

Безпосередньою причиною погіршення екологічної ситуації в галузі стало помітне скорочення капітальних вкладень у житлово-комунальне господарство.

Виникнення екологічних проблем у галузях економіки має ланцюговий характер і впливає на природно-ресурсну сферу [2].

Окремо слід акцентувати увагу на екологічній ролі транспорту і особливостях транспортних забруднень в Україні. Мережа транспортних шляхів в Україні досить густа, кількість і активність автотранспорту в містах висока, і шкоди навколишньому середовищу він наносить дуже значного. Основними причинами є застарілі конструкції двигунів, характер палива (нафтопродукти, а не газ або інші менш токсичні речовини) і погана організація руху, особливо у великих містах. У відпрацьованих газах, які викидаються нашими автомобілями, виявлено до 280 різних шкідливих речовин.

Електротехнічних заводів в Україні діє понад сотні. Але, не дивлячись на те, що більшість з них (а також приладобудівних і радіоелектронних) побудовані в останні десятиліття, на багатьох з них газо- і водоочищувальні споруди або несправні, або діють неефективно (одеський „Агроагрегат”, миколаївський „Никояд”, чернівецький металообробний, дніпропетровський „Південний машинобудівний” тощо).

Також екологічно небезпечною є цементна промисловість. Більш екологічних проблем вона створює в Донецькій, Дніпропетровській областях, забруднюючи навколишнє середовища пилом, сірчаним ангідридом і окислами азоту. Саме у цій області виробництва на підприємствах найбільш повільно виконуються природоохоронні заходи, тому перевищення вмісту пилу у викидах складає майже 5-10 ГДК, а із забрудненими стічними водами у річки щорічно скидаються сотні тон органічних речовин, солей та інших шкідливих з'єднань.

Цей перелік екологічних проблем різних регіонів можна продовжити, класифікуючи їх за різними ознаками і важливістю, але серед них все ж таки виділяються три найбільш загальні – це стан поверхневих вод, атмосфери та забрудненість ґрунтів.

Найбільше забруднення води в Україні спостерігається у басейні Дніпра, а також на півдні країни та в Криму, де велика частка питної води надходить із зовнішніх джерел. Більшість притоків Дніпра забруднені переважно амонійним та нітритним азотом, нафтопродуктами, фенолами, сполуками важких металів.

Найбільш забруднені річки Горинь, Десна, Сула, Тетерів, Ворскла, Унава, Самара, Інгулець. Вміст основних забруднюючих речовин у цих річках складає відповідно по азоту амонійному і нітритному - 1-9 ГДК, нафтопродуктах - 1-7 ГДК, фенолах - 1-10 ГДК, сполуках міді - 1-39 ГДК, цинку – 1-26 ГДК. Випадки високого забруднення спостерігались на річках Сіверського Дінця (Сіверський Донець, Уди, Казенний Торець, Бахмут, Лугань, Біленька), Дністра (Дністер, Тисьмениця, Опір, Стрий), річках Приазов'я (Кальміус, Кальчик, Булавин, Молочна), басейнів Західного Бугу (Західний Буг, Полтва, Луга), Дунаю (Дунай, Латориця, Віча), на Південному Бузі, у Київському та Канівському водосховищах.

Протягом 2008 р. у водойми скинуто 2,7 млрд.м³ забруднених стоків, що відповідно в 1,4 та в 1,2 рази менше, ніж у 2007 р. та 1990 р. У той же час, частка забруднених зворотних вод у загальному водовідведенні зросла удвічі: від 16% у 1990р. до 32% у 2008р.

Понад 77% (2,1 млрд.м³) забруднених стоків потрапило у водойми внаслідок недостатнього очищення зворотних вод на очисних спорудах. Решта (0,6 млрд.м³) – надійшла у водойми без будь-якого очищення, що в 1,3 рази більше, ніж у 1990 р., проте у 2,4 рази (на 0,9 млрд.м³) менше проти 2007 року. Необхідно зазначити, що наявна потужність очисних споруд (7,5 млрд.м³) дозволяла повністю очистити забруднені зворотні води.

В Україні високий рівень забруднення атмосферного повітря. Протягом 2008 р. в атмосферу надійшло 7,2 млн. т шкідливих речовин від стаціонарних та пересувних джерел забруднення. У сумарній кількості шкідливих речовин викиди метану та оксиду азоту, які належать до парникових газів, становили відповідно 923,8 та 8,3 тис. т. Крім цих речовин, у атмосферу в 2008 р. стаціонарними та пересувними джерелами було викинуто 209,4 млн. т діоксиду вуглецю, який також впливає на зміну клімату.

Дві третини забруднювальних речовин, що потрапили у повітря, припало на стаціонарні джерела забруднення промислових підприємств. Від них в атмосферу надійшло 4,5 млн. т забруднювальних речовин, що на 0,3 млн. т (на 6,0%) менше, ніж у 2007 р. та удвічі менше порівняно з 1990 р. [3].

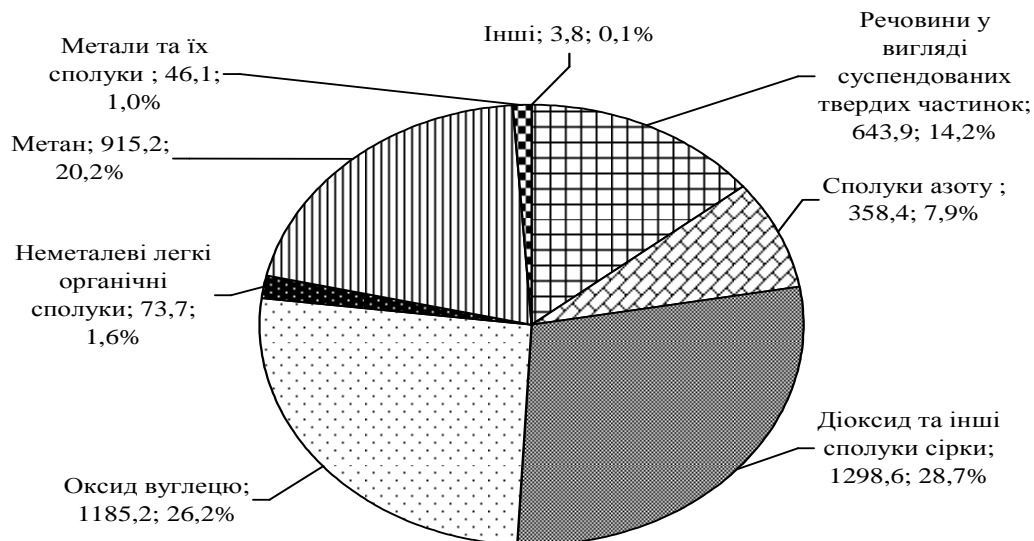

Рис. 3.3.1 – Структура викидів шкідливих речовин в атмосферу від стаціонарних джерел забруднення у 2008 р., тис. т.

Щільність викидів від стаціонарних джерел забруднення у розрахунку на квадратний кілометр території країни склала 7,5 т шкідливих речовин, а на душу населення – 98 кг. Проте, в окремих регіонах ці показники значно перевищили середній рівень по країні. Зокрема, у Донецькій області обсяги викидів у розрахунку на 1 км² були більшими у 7,7 рази, а на душу населення – у 3,5 рази, Дніпропетровській – відповідно у 4,0 та 2,9 рази, Луганській – у 2,8 та 2,5, Івано-Франківській – у 2,3 та 1,8, Запорізькій області – у 1,1 та 1,2 рази більше. Підприємствами м. Києва у розрахунку на 1 км² території було викинуто 32,3 т забруднювальних речовин, що перевищило середній показник по країні у чотири рази.

Основними забруднювачами повітря країни у 2008р. були підприємства переробної та добувної промисловості (відповідно 33% та 21% шкідливих викидів) та підприємства-виробники електроенергії, газу та води (37%).

Серед населених пунктів країни (понад 100 тис. т шкідливих викидів) зазнала атмосфера таких міст (табл. 3.3.1) [3]:

Табл. 3.3.1 - Міста України, які зазнали найбільшого антропогенного навантаження від стаціонарних джерел забруднення

Міста	Викиди шкідливих речовин, тис. т						
	1990р.	1995р.	2000р.	2005р.	2006р.	2007р.	2008р.
Алчевськ	...	94,2	78,7	104,8	102,2	115,9	101,3
1	2	3	4	5	6	7	8
Бурштин	308,1	220,0	118,9	176,5	238,5	246,1	218,3
Дебальцеве	231,7	149,9	108,6	95,5	120,1	101,9	114,9
з нього Світлодарське	94,3	90,6	110,9	87,7	100,2
Дніпропетровськ	254,1	177,1	97,3	128,8	127,1	122,8	120,3

Продовження табл. 3.3.1

1	2	3	4	5	6	7	8
Дніпродзержинськ	268,2	84,6	105,0	126,1	128,1	120,7	110,3
Донецьк	171,0	298,7	197,9	168,9	140,0	125,9	101,7
Запоріжжя	246,3	143,4	135,5	153,9	149,5	147,5	130,4
Зеленодольськ	79,4	108,6	150,4	142,6	146,0
Комсомольське	95,2	104,4	123,6	98,8	115,5
Кривий Ріг	1041,7	454,7	443,4	523,9	577,5	608,5	449,4
Курахове	117,2	103,4	139,1	160,2	162,8
Ладижин	62,9	87,1	115,3	132,0	105,3
Луганськ	204,4	75,5	144,2	118,8	140,8	150,6	175,8
з нього Щастя	140,4	112,9	131,8	140,2	168,2
Маріуполь	610,2	340,4	340,4	425,7	397,3	421,1	359,3
Макіївка	305,2	121,2	103,7	124,8	123,5	131,5	110,1

З метою охорони атмосферного повітря та клімату підприємства здійснили 597 заходів, на які було витрачено 1267,4 млн. грн. Впровадження природоохоронних заходів сприяло зменшенню надходжень небезпечних речовин у повітряний басейн на 37,3 тис. т [4].

Основними чинниками антропогенного впливу є порушення земель під діяльність підприємств такими об'єктами, як кар'єри, відвали, сховища. Технологічна діяльність гірничодобувних підприємств обов'язково пов'язана з відведенням земель для складування багатотоннажних відходів (розкривні породи і хвости збагачення).

Найбільш гострою залишається проблема знешкодження та утилізації небезпечних відходів у Автономній Республіці Крим, Житомирській, Запорізькій, Харківській та Черкаській областях, де частка оброблених та перероблених відходів складала менше 10% від загальної кількості утворених. А в Донецькій, Одеській, Хмельницькій областях та м. Севастополі частка відходів, що були використані або знешкоджені, у загальному обсязі утворених відходів не перевищує 20%, що вдвічі менше, ніж у середньому по країні.

Станом на 1 січня 2009 р. у спеціально відведених місцях чи об'єктах та на території підприємств країни накопичилось 21,0 млн. т небезпечних відходів, з них 34,7 тис. т (0,2% до загальної кількості) належать до I класу небезпеки і 2,2 млн. т (10%) – до II класу небезпеки [3].

На території шести регіонів країни зберігається 95% відходів, що належать до I-III класів небезпеки, зокрема, в Запорізькій (39%, або 8,2 млн. т), Донецькій (31%, або 6,5 млн. т), Сумській (9%, або 1,9 млн. т), Дніпропетровській і Луганській (по 4%, або 0,9 млн. т) областях та в Автономній Республіці Крим (7%, або 1,5 млн. т).

Майже три чверті відходів I класу небезпеки знаходяться у місцях видалення в Івано-Франківській та Луганській областях.

Табл. 3.3.2 - Утворення, розміщення та наявність відходів I-III класів небезпеки за регіонами у 2008 р. [3]

	Утворилось відходів тис. т	З них розміщено, тис. т		Наявність у спеціально відведених місцях чи об'єктах та на території підприємств на 1 січня 2009р.	
		у спеціально відведених місцях чи об'єктах	у місцях неорганізованого складування тис. т	тис. т	у розрахунку на 1 км ² , т
Україна	2301,2	1066,3	4,8	21017,2	34,8
Автономна					
Республіка Крим	219,0	202,2	—	1528,7	58,6
Вінницька	4,1	0,0	—	0,3	0,0
Волинська	1,2	0,5	—	1,7	0,1
Дніпропетровська	306,3	12,8	1,0	932,3	29,2
Донецька	642,5	337,9	—	6515,2	245,9
Житомирська	4,6	3,8	0,0	31,5	1,1
Закарпатська	3,6	0,2	0,0	0,5	0,0
Запорізька	380,4	423,1	—	8199,9	301,5
Івано-Франківська	7,0	0,0	—	56,8	4,1
Київська	9,0	0,4	—	158,7	5,6
Кіровоградська	2,7	0,0	—	15,3	0,6
Луганська	27,9	3,7	0,0	921,7	34,5
Львівська	1,4	0,0	—	237,6	10,9
Миколаївська	203,0	34,5	0,0	413,8	16,8
Одеська	8,0	0,0	0,2	1,2	0,0
Полтавська	183,3	2,5	—	14,6	0,5
Рівненська	1,4	0,0	—	12,5	0,6
Сумська	150,3	39,7	—	1850,8	77,8
Тернопільська	0,3	0,0	0,0	0,1	0,0
Харківська	83,2	3,3	0,0	103,4	3,3
Херсонська	30,3	0,2	—	10,6	0,4
Хмельницька	1,7	0,4	0,0	2,3	0,1
Черкаська	9,2	0,8	3,6	2,0	0,1
Чернівецька	0,2	0,0	—	0,1	0,0
Чернігівська	9,0	0,1	—	2,6	0,1
м. Київ	10,9	0,1	—	2,8	3,5
м. Севастополь	0,7	0,1	—	0,2	0,2

У загальній кількості відходів, що зберігаються у сховищах організованого складування та на території підприємств, найбільшу питому вагу складають відходи, що містять метали та їхні сполуки (10873,3 тис. т, або 52% до загального обсягу), відходи, що містять неметали та їхні сполуки (5631,8 тис. т,

або 27%), відходи, що містять корозійні речовини (1749,4 тис. т, або 8%), відходи виробництва і застосування органічної хімії та відходи, що містять інші органічні сполуки (538,1 тис. т. або 3%), відпрацьовані нафтопродукти, нафтошлами та нафтовідходи (439,9 тис. т, або 2%). Надзвичайно небезпечними для навколишнього середовища є відходи, що містять стійкі органічні забруднювачі, яких станом на 1 січня 2009 р. було в наявності 11,1 тис. т, з них 99,5% припадає на відходи, що містять гексахлорбензол, а також відходи пестицидів і агрохімікатів, непридатні чи заборонені пестициди (7,5 тис. т) [3].

3.3.2 Світовий досвід і міжнародне співробітництво у сфері екології

Сучасна екологічна ситуація в системі природокористування в світовому масштабі характеризується певними особливостями, які відчутно впливають на стан навколишнього природного середовища. Це, зокрема:

- кількісне і масштабне розширення енергоречевого обміну між суспільством і навколишнім середовищем;
- глобалізація впливу людства на біосферу;
- постійне зростання негативного антропогенного навантаження на довкілля, тощо.

Сучасним методам і способам природокористування притаманні такі особливості, як висока ресурсомісткість та відходоємкість, марнотратство та антиекологічність, Нераціональність та неефективність як з позиції економіки, так і екології.

Проведені вченими дослідження свідчать, що відносно благополучні в екологічному аспекті території швидко зменшуються, так як не уділяється належної уваги цьому питанню, в той же час виникають нові, ще більш складніші проблеми, пов'язані з серйозними соціально-економічними і політичними суперечностями.

Дослідження соціально-продуктивної діяльності людей дає можливість пізнати закономірності процесу взаємодії природи і суспільства. Як відомо, людина не може існувати не споживаючи природних ресурсів та не змінюючи довкілля. Використання сил і ресурсів природи відбувається в процесі праці, яка спрямована на задоволення власних потреб як людини, так і всього суспільства. В нинішніх умовах господарювання залежність людини від довкілля набуває нових форм, а суперечливий характер взаємовідносин з природою поступово стає помітнішим. Чим глибше і повніше людина використовує природу в процесі своєї трудової діяльності, тим вищого рівня розвитку досягають її продуктивні сили і знання природних закономірностей.

Одночасно природа протистоїть людині як своєрідна система зі своїми внутрішніми законами, екологічними взаємозв'язками та взаємо залежностями, здатністю до самовідновлення та саморозвитку. Досвід показує, що людська діяльність найчастіше здійснюється всупереч закономірностям функціонування багатоаспектних екологічних відносин, а це призводить до порушення рівноваги та відповідних змін в природному навколишньому середовищі. Такі зміни спричиняють передбачувані наслідки для самих людей і суспільства.

Таким чином взаємодія суспільства і природи розгортається за принципом зворотного зв'язку, що призводить до істотних змін взаємодіючих сторін аж до якісного їх перетворення. Ці перетворення можуть бути настільки потужними, що їх вплив один на одного неможливо об'єктивно оцінити без урахування дії антропогенних навантажень. Отже пізнання соціальних явищ потребують відповідного вивчення і оцінки особливостей та дії екологічного чинника.

Оцінюючи сучасну обстановку щодо екологічної ситуації в світі можна констатувати, що людство планети опинилося у пастці гострих екологічних проблем власного соціально-економічного розвитку. Постійне нарощування обсягів енергоречовинного обміну між суспільством і природним навколишнім середовищем шляхом прискорення зростання темпів науково-технічного прогресу, залучення в господарський оборот всезростаючі обсяги природних ресурсів та посилення антропогенного тиску на довкілля - створює напружену ресурсно-екологічну ситуацію. Оскільки навколишнє природне середовище є не лише джерелом виробничої і перетворювальної діяльності людини, а й виконує важливу позавиробничу функцію фізичного, психологічного, естетичного середовища людського буття, то зрозуміло, що деградована, забруднена природа об'єктивно перешкоджає процесам суспільного відтворення, є загрозою здоров'ю та життєдіяльності людини.

Невиважена антропогенна діяльність тим гостріша, чим активнішим і масштабнішим є суспільне споживання природних ресурсів та благ. За умов демографічного «вибуху» і науково-технічної революції діє своєрідний «екологічний бумеранг», який завдає як природі, так і людству щораз більшої шкоди.

За оцінкою Міжнародного ґрунтового центру (Нідерланди) внаслідок антропогенної діяльності вже деградовано понад 15% світового суходолу. В загальному обсязі цієї площі майже 6% земель зруйновано водною ерозією, 28% - вітровою, понад 12% засолено через неправильне зрошення, 5% - виведено з обороту внаслідок надмірного забруднення хімічними речовинами та деструкції (знищення лісів, розорювання земель, промислове будівництво тощо).

Наукові дослідження і підрахунки засвідчують, що кожної години на планеті 1700 акрів продуктивних ґрунтів стають пустелею через нераціональне використання, п'ять-шість видів тваринного і рослинного світу зникають, знищується понад 3000 акрів тропічних лісів. Через втрату родючості ґрунтів, опустелювання територій, вирубування лісів лише в Африці наприкінці 80-х років минулого століття постраждали біля 30 млн. осіб у 21 країні, з яких 10 млн. змушені були стати «екологічними біженцями», тобто змінити місце проживання саме через кризову ситуацію.

За даними ООН майже 900 млн. осіб нині проживають у посушливих регіонах нашої планети, де відбуваються процеси інтенсивного опустелювання та виснаження природних ресурсів. Соціально-економічні й екологічні втрати оцінюються в 40 млрд. дол. Біля 100 країн світу зазнають негативного впливу

опустелювання, причому 81 з них належить до слаборозвинутих, де населення потерпає ще і від злиднів, хвороб, голоду тощо.

Одним із головних факторів є забезпечення населення планети питною водою. Нині біля 250 млн. осіб у багатьох державах світу споживають неякісну питну воду. За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я, внаслідок вимушеного користування забрудненою питною водою, щорічно хворіє понад 500 млн. осіб в 75 країнах світу. В той же час до природних водойм, що використовуються, щорічно надходить майже 500 млрд. тонн промислових і побутових стоків, декілька мільйонів тонн нафти. Слід пам'ятати, що однієї літри нафти достатньо, щоб зробити непридатним для вживання (пиття, зрошення, технічних потреб) одну тонну води (1 млн. літрів). Окремі моря, прісні водойми, яким людство зобов'язане водою, теплом, відпочинком, киснем, харчуванням, перетворюються на величезні «сміттєзбірники сучасності». За рахунок екологічного чинника серед інших погіршення стану здоров'я людей оцінюється фахівцями й 30-40%, а стосовно онкологічних захворювань - понад 50%.

Майже в усіх країнах світу серйозну тривогу викликає надмірне забруднення шкідливими викидами атмосферного повітря. Динамічна рівновага, яка донедавна існувала в природі стосовно виділення і поглинання кисню, вуглекислоти й азоту, невпинно порушується, особливо в останній період в зв'язку з розвитком автомобілізації, урбанізації, електрифікації та індустріалізації діяльності людства. Наукові дослідження і підрахунки доводять, що за останні 50 років було використано кисню приблизно стільки ж, скільки за попередній мільйон років, або 0,02% від його запасу в атмосфері.

Як уже вище було сказано, забруднення атмосфери негативно впливає на здоров'я людей. За тривалої дії запилення і насиченого шкідливими газами повітря розвиваються пневмонія, бронхіт, бронхіальна астма та інші хвороби органів дихання. Проведені дослідження медиків-науковців підтверджують, що забруднення повітря пошкоджує шкіру, знижує опір організму і в кінцевому рахунку призводить до погіршення загального стану здоров'я, росту захворюваності і смертності населення, виснаження трудового потенціалу будь-якої держави.

Забруднення атмосферного повітря промисловими викидами сприяє появі кислих дощів, «озонових дір», розвитку «парникового ефекту» на планеті. За даними наукових досліджень до 60% озонowego шару над Антарктидою вже знищено, а над Північною частиною земної кулі - від 9 до 20%. Це спричиняє зниженню захисної дії озону від сонячного ультрафіолетового опромінення і поширення захворювань шкіри, зору тощо.

Прогнози вчених засвідчують, що до 2025 р, світовий сумарний викид двоокису вуглецю від двигунів внутрішнього згорання може зрости з 25 до 44%, що в свою чергу зумовить посилення дії «парникового ефекту» (потепління клімату), а потім - танення льодовиків і значне підвищення рівня світового океану, яке призведе до порушення нормального функціонування екосистем. До 2030 р. очікується зростання середньорічної температури на планеті на 1,5 - 4,5°C, а це призведе до підняття рівня океану на 20-140см. Для

економіки країн світу, особливо тих, що межують з океанами, будуть величезні матеріальні додаткові втрати. Наприклад, для економіки США матеріальні втрати оцінюються в межах 60 млрд. дол. Для країн інших континентів розташованих нижче рівня океану та для острівних держав втрати будуть ще більшими [5].

За даними Світової статистики нанесені щорічні збитки від деградації природи оцінюються у відсотках до ВВП: 0,4-2 - у розвинутих країнах (США, ФРН, Велика Британія, Нідерланди, Японія); 3-5 - у державах Східної Європи; 6-15 - у країнах СНД (на Україні - 10-15%); 6-18 - у країнах «третього світу» (Нігерія, Буркіна-Фасо, Ефіопія тощо) [6].

Через кризовий стан навколишнього природного середовища окремі території планети мають міжнародно визнаний статус зон екологічного лиха. До них, зокрема, належать: Азовське, Чорне, Балтійське та Японське моря, Урал, Арал, Приаралля, Перська і Мексиканська затоки, Кузбас, Тюменський нафтопромисловий регіон, Нова Земля, Сахель, Ефіопія та інші.

Серед Європейських країн Україна має найвищий інтегральний показник антропогенних навантажень на навколишнє природне середовище практично на всій території. Величезних розмірів набрали забруднення повітряного басейну, водних і земельних ресурсів у Чорнобильській зоні (Житомирська, Київська і Чернігівська області). Більшість населення України споживає неякісну питну воду, забруднені продукти харчування. Це в великій мірі сприяло стійкій тенденції до депопуляції населення. За останній період кількість населення України зменшилось майже на 5 млн. осіб. Практично йде процес виснаження національних продуктивних сил, який сьогодні уже досяг критичної межі.

Огляд світової екологічної ситуації і її оцінка наочно підтверджують наявність складних екологічних проблем, які мають важливе соціально-економічне підґрунтя і потребують термінового їх вирішення з метою едопущення переходу цих явищ за межу критичного стану.

Зростання просторових масштабів природокористування та посилення інтернаціоналізації господарських зв'язків призвело до екологічної взаємозалежності держав, виникнення транскордонних екологічних ефектів антропогенної діяльності, експорт власних національних екологічних проблем за кордон. Тому проблеми сучасної екологічної ситуації практично торкаються всіх держав світу і їх вирішувати необхідно спільними зусиллями, маючи єдину програму розроблену і узгоджену з усіма зацікавленими державами і термінами її практичного втілення в життя.

Розвиток людської цивілізації на сучасному етапі, об'єктивно висуває спільне для всього людства завдання - всебічний захист, охорона та збереження земної біосфери шляхом об'єднання зусиль усіх держав світу. Саме завдяки спільним цілеспрямованим діям світового співтовариства можна усунути загрозу глобальної екологічної кризи, вирішити проблеми ресурсно-екологічної безпеки. Так як сучасні форми міжнародної економічної взаємодії прямо або опосередковано віддзеркалюють систему відносин щодо привласнення,

використання, обміну, розподілу, відтворення національних і світових природних ресурсів в та умов, то від напрямів удосконалення цієї взаємодії великою мірою залежать перспективи забезпечення ресурсно-екологічної безпеки розвитку будь-якої країни, вирішення глобальних екологічних проблем та зрештою - життя і добробут нинішнього і майбутніх поколінь людства.

Інтеграція України до системи міжнародної екологічної безпеки вимагає нового перегляду проблеми екологізації суспільного виробництва і приведення національного законодавства у сфері охорони довкілля у відповідність з існуючими нормами міжнародного права. Наявна у світовому господарстві й посилювана під впливом науково-технічної революції нерівномірність економічного розвитку окремих країн зумовлює і нерівномірність процесів природокористування та неоднаковість екологічних ситуацій у різних регіонах Земної кулі. Екологічні чинники потребують певних змін у розміщенні продуктивних сил як у межах національних кордонів, так і в масштабах світового господарства. Отже розвиток природних та соціальних продуктивних сил, диференціація ресурсно-екологічних потенціалів окремих країн викликають зрушення у міжнародному поділі праці та появу нових форм міжнародного екологічного співробітництва.

Відчутний вплив на міжнародні економічні зв'язки справляють природоохоронні заходи. Як правило, вони здійснюються відповідно до чинних у різних країнах законів, регламентів, стандартів, стану навколишнього середовища та інших екологічних нормативів. В залежності від економічного стану тої чи іншої країни є різний рівень природоохоронних інвестицій і поточних витрат, що спрямовуються на впровадження природоохоронних заходів.

Міжнародні зобов'язання України, які викладені в угодах, договорах, Деклараціях про співробітництво з охорони та оптимального природно-ресурсного використання вимагають невідкладних заходів, які мають бути спрямовані на ці цілі. Головні із них повинні бути такі [5]:

- ◆ розробка конкретних заходів щодо виконання Україною фінансових зобов'язань відповідно до міжнародних договорів України з природоохоронних проблем;
- ◆ завершення процесу приєднання до міжнародних конвенцій та угод, зокрема запобігання опустелюванню та співпраці з використанням та експлуатації природних ресурсів і умов, що належать до категорій «спільної спадщини людства» (світовий океан, Антарктида, повітряний басейн, космічний простір);
- ◆ вдосконалити структуру та принципи побудови національного екологічного законодавства;
- ◆ провести аналіз нормативно-правових актів України щодо їх відповідності вимогам законодавства Європейського Союзу;
- ◆ створення міжнародних банків екологічної інформації;
- ◆ співробітництво у справі ліквідації наслідків екологічних і техногенних катастроф;
- ◆ узгодження національної екологічної політики і природоохоронних економічних програм з метою послаблення їхнього можливого негативного впливу на розвиток міжнародних економічних відносин;

♦ координація національних природоохоронних заходів і програм з огляду на екологічну взаємозалежність держав.

Розв'язання цих екологічних проблем можливе при активній участі міжнародного співробітництва. Воно зумовлено:

- глобальним характером багатьох екологічних проблем;
- транскордонним характером забруднення;
- міжнародними зобов'язаннями України щодо охорони довкілля;
- вигодами від міжнародного обміну досвідом та технологіями, можливостями залучення іноземних інвестицій.

В умовах глобального характеру економічного розвитку міжнародне співробітництво розцінюється як найважливіший інструмент вирішення національних і міжнародних проблем збереження біологічного і ландшафтного різноманіття. Пріоритетами міжнародного співробітництва України у галузі охорони навколишнього природного середовища є:

- участь у керівних органах конвенцій, стороною яких є Україна, виконання взятих міжнародних зобов'язань та приєднання до інших важливих угод і договорів;
- залучення урядових і неурядових організацій до виконання міжнародних зобов'язань, спрямованих на розв'язання глобальних і європейських проблем охорони довкілля;
- покращення обміну інформацією, технічна допомога у створенні комп'ютерних мереж, інформаційних та видавничих центрів;
- підтримка створення й діяльності національних і регіональних систем територій, що охороняються, та їхня подальша інтеграція в європейську екологічну мережу;
- сприяння Міжнародним науковим центрам, діяльність яких пов'язана з природоохоронними заходами в Україні;
- систематичний аналіз міжнародного досвіду в галузі збереження біорізноманіття, проведення спільних з іноземними колегами семінарів і нарад, закордонне навчання українських спеціалістів щодо екологічного управління, екологічної освіти, підтримки громадської активності;
- розвиток екологічного туризму.

Враховуючи наведене у найближчі роки слід очікувати значного збільшення міжнародних зобов'язань України, оскільки існує ціла низка конвенцій, приєднання до яких мало б для України суттєве політичне значення та значно посилило б можливості галузі охорони довкілля, використання і відтворення природних ресурсів. В перспективі важливе значення має подальше розширення міжнародного співробітництва за такими напрямками:

- співробітництво з міжнародними організаціями системи ООН у галузі охорони довкілля (ЮНЕП - Програма ООН з навколишнього природного середовища, ЄЕК ООН - Європейська Економічна комісія ООН, ПРООН - Програма розвитку ООН, МАГАТЕ - Міжнародне агентство з атомної енергетики ООН, ФОА - Організація з продовольства та сільського

господарства, Центр ООН з населених пунктів, Комісія сталого розвитку, Глобальний Екологічний Фонд та інші);

- співробітництво на двосторонній основі в галузі охорони довкілля, раціонального використання природних ресурсів та ядерної і радіаційної безпеки з урядами сусідніх держав, держав - стратегічних партнерів та донорів у рамках двосторонніх угод, спільних програм тощо;
- участь у регіональних природоохоронних заходах (Чорне та Азовське моря, Дніпро, Дунай, Карпати, Донбас тощо);
- участь у міжнародних програмах ліквідації наслідків Чорнобильської аварії, зокрема Меморандуму про взаємопорозуміння між урядами «Великої сімки», Європейської Комісії та України щодо закриття Чорнобильської АЕС.

Підсумовуючи наведене можна зробити висновок, що міжнародне екологорівноважене економічне співробітництво має стати надійним і ефективним інструментом зміцнення екологічної безпеки життєдіяльності людини на планеті та вирішення достатньо складних соціальних проблем як в Україні, так і в багатьох країнах світу.

3.3.3. Система управління екологічною безпекою регіонів України

Зважаючи на виключно важливе значення стану природного середовища на розвиток та існування здорового суспільства Україною визнано право громадян на екологічну безпеку, яке забезпечується комплексом юридичних, економічних, технологічних і гуманітарних чинників. Найбільш суттєві правила екологічної поведінки закріплюються державою у законодавстві і стають загальнообов'язковими для виконання та дотримання нормами права. Серед перших законів суверенної України було прийнято Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища», яким було визначено пріоритетність забезпечення екологічної рівноваги в умовах постійного антропогенного тиску на навколишнє середовище. Згодом ці вимоги було розширено в інших спеціальних законодавчих актах.

На сьогодні екологічна безпека регіонів забезпечується правовими, організаційними, економічними та соціальними факторами [2].

Правові основи управління

Основними законодавчими актами, що направлені на забезпечення екологічної безпеки, є:

Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища», прийнятий 25.06.1991 р. [7];

Закон України «Про охорону атмосферного повітря» [8];

«Водний кодекс України», прийнятий 6.06.1995 р. [9];

«Земельний кодекс України», прийнятий 25.10.2001 р. [10];

Кодекс України «Про надра», прийнятий 27.07.1994 р. [11];

«Лісний кодекс України», прийнятий 21.01.1994 р. [12];

Закон «Про природно-заповідний фонд України», прийнятий 16.06.1992 р. [13].

Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» є основоположним законодавчим актом, який регулює відношення в області охорони, використання та відтворення поновлюваних природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки, запобігання та ліквідація наслідків діяння господарської та іншої діяльності на природне середовище [7].

Цей закон регламентує пріоритетність вимог екологічної безпеки в усіх видах діяльності, гарантує тим самим екологічно сприятливі умови для життя та здоров'я людей. Закон регламентує і найбільш загальні правові питання природокористування. Більш конкретні питання охорони та використання земельних, водних, лісних ресурсів, надр, атмосферного повітря, включаючи питання, які присутні екологічним проблемам регіонів, що регламентовані іншими законодавчими актами.

Закон України «Про охорону атмосферного повітря» із усіх природоохоронних законодавчих актів в найбільшій мірі зачіпає правове регулювання суто міських проблем. Законом установлені єдині для України нормативи екологічної безпеки атмосферного повітря, до яких відносяться гранично допустимі концентрації (ГДК) забруднюючих речовин в атмосферному повітрі та гранично допустимі рівні акустичного, електромагнітного, іонізуючого та інших видів шкідливого фізичного та біологічного впливу на атмосферне повітря. Передбачається можливість установлення більш жорстких екологічних нормативів для атмосферного повітря курортних, лікувально-оздоровчих, рекреаційних та інших районів, де ставиться підвищена вимога до якості повітряного середовища [8].

На підприємствах повинні бути передбачені заходи щодо запобігання над помірних екологічних ситуацій при аваріях і небажаних метеоумовах (довготривалий штиль, туман).

Відповідно до міжнародних угод, до яких приєдналася Україна, підприємства та інші об'єкти повинні скоротити і надалі повністю припинити виробництво і використання хімічних речовин, що надають шкідливу дію на озоновий шар атмосфери, скоротити викиди діоксиду вуглецю та інших речовин, накопичення яких в атмосфері може привести до негативної зміни клімату, скоротити викиди сірчистих та інших кислото-утворюючих газів, наявність яких в атмосферному повітрі наводить до випадання кислотних дощів.

«Водний кодекс України», регулюючи в правовому відношенні питання водокористування, встановлює наступні нормативи в області використання та охорони вод [9].

Нормативи екологічної безпеки водокористування встановлені для оцінки можливостей використання води із водних об'єктів для нужд населення та галузей економіки. До них відносяться ГДК речовин, включаючи радіоактивні, у воді водних об'єктів, використаних для задоволення питних, господарсько-побутових та інших потреб населення, і ГДК речовин для води водних об'єктів, використаних для рибогосподарських цілей. У випадку необхідності для водних об'єктів, використаних для курортних, лікувально-оздоровчих, рекреаційних та

інших цілей, можуть встановлюватися більш суворі нормативи екологічної безпеки водокористування. З ціллю поетапного досягнення екологічного нормативу якості води водних об'єктів встановлені нормативи гранично допустимого збросу (ГДЗ) забруднюючих речовин. Для оцінки екологічної безпеки виробництва встановлені галузеві технологічні нормативи утворення речовин, що скидані в водні об'єкти. Вони містять ГДК речовин в стичних водах, які утворилися в процесі виробництва одного виду продукції при використанні однієї і тієї ж сировини.

«Земельний кодекс України» передбачає три форми власності на землю в Україні – державну, колективну та приватну. Згідно з цільовим призначенням землі підрозділяються на: сільськогосподарські; населених пунктів; промисловості; транспорту; зв'язку; оборони; природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного та історико-культурного призначення; лісного і водного фонду, а також землі запасу [10]. До прийняття законодавства незалежної України усі землі знаходились у власності держави, складаючи єдиний державний земельний фонд. Кодексом передбачається передача частини земель із державної власності в колективну і приватну. При цьому згідно закону не усі землі можуть передаватися в колективну і приватну власність. Не можуть передаватися землі загального користування населених пунктів: площі, вулиці, проїзди, дороги, набережні, парки, міські ліси, сквери, бульвари, кладовища, місця знешкодження і утилізації відходів; землі, що надані для розміщення будинків органів державної власності; землі природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного та історико-культурного призначення. Залишаючись державною власністю, землі надаються в користування для будівництва промислових підприємств, об'єктів житлово-комунального господарства, залізних і автомобільних доріг, ліній електропередач і зв'язку, магістральних трубопроводів.

Кодекс України «Про надра» в частині правового регулювання використання і охорони геологічного середовища передбачає користування надрами для видобутку корисних копалин, для будівництва і експлуатації підземних споруд [11]. Передбачено також користування надрами для створення лікувально-оздоровчих установ, поховання шкідливих відходів виробництва, скидання стічних вод, що не піддаються очищенню, в глибокі, надійно ізольовані підземні горизонти. Надання надр для поховання шкідливих відходів виробництва і скидання стічних вод допускається у виняткових випадках за результатами спеціальних досліджень і на підставі проектів, погоджених з відповідними державними органами. При проектуванні, будівництві і введенні в експлуатацію підземних споруд повинні забезпечуватися раціональне використання видобутих гірських порід, рекультивація порушених земель, заходи, що гарантують безпеку людей і природного довкілля.

«Лісовий кодекс України» регулює відносини з охорони і відтворення лісів, посилення їх корисних властивостей та підвищення продуктивності, раціонального використання лісів з метою задоволення потреб суспільства у

лісових ресурсах [12]. У кодексі визначені основні завдання, вимоги і зміст організації лісового господарства, критерії поділу лісів на дві групи за їхнім екологічним і господарчим призначенням; встановлений порядок та види загального і спеціального використання лісових ресурсів, права і обов'язки лісокористувачів, порядок охорони, захисту, раціонального використання та відновлення лісів. Державна лісова охорона здійснює заходи по захисту лісів від пожеж, а також від шкідників і хвороб, сприяє розведенню диких звірів і птахів, забезпечує їх охорону.

Закон «Про природно-заповідний фонд України» визначає правові основи організації охорони і використання природно-заповідного фонду, відтворення його природних комплексів і об'єктів [13]. До природно-заповідного фонду належать природні заповідники, біосферні заповідники, національні природні парки, регіональні ландшафтні парки, заказники, пам'ятки природи, заповідні урочища, ботанічні парки, дендрологічні парки, парки-пам'ятки, садово-паркового мистецтва. Вони мають особливу природоохоронну, наукову, естетичну, рекреаційну та інші цінності та виділені з метою збереження природної різноманітності ландшафтів, генофонду рослинного і тваринного світу, підтримання загального екологічного балансу та забезпечення фонового моніторингу навколишнього природного середовища. Цей фонд охороняється відповідно до цього закону як національне надбання, що до якого встановлюється особливий режим охорони, відтворення і використання.

За порушення вище приведених законодавчих актів передбачена відповідальність: дисциплінарна, матеріальна, адміністративна, кримінальна.

Організаційна система управління

Відповідно до законодавства України управління екологічною безпекою здійснюють обласні, міські та районні ради народних депутатів, їх виконавчі та розпорядчі органи (місцеві органи влади) і спеціально уповноважені державні органи. Кожний з визначених державних і місцевих органів влади виконує функції екологічної безпеки у межах, визначених для них повноважень. Разом з тим деякі екологічні проблеми територіально виходять за адміністративно визначені межі. Для вирішення таких екологічних проблем на державному рівні розробляються і фінансуються спеціальні програми для виправлення становища, яке склалося в певному регіоні. Цією ж програмою визначається розподіл обов'язків і відповідальності між зазначеними вище органами [14].

До спеціально уповноважених державних органів відносять:

- органи з охорони навколишнього природного середовища і використанню природних ресурсів (обласні управління екологічної безпеки, міські та районні екологічні інспекції), які входять до системи Міністерства охорони навколишнього природного середовища і ядерної безпеки України;
- міські та районні санітарно-епідеміологічні станції Міністерства охорони здоров'я України;
- органи по використанню і охороні водних ресурсів Державного комітету України по водних ресурсах;

- органи по використанню і охороні земельних ресурсів Державного комітету України по земельних ресурсах;
- органи геологічного контролю Державного комітету України по геології та використанню надр;
- органи гірничого нагляду Державного комітету України з промислової безпеки, охорони праці та гірничого нагляду;
- лісову охорону Міністерства лісового господарства України.

Місцеві органи влади в межах своєї компетенції:

- дають згоду на розміщення на підвідомчій території підприємств і організацій;
 - видають і відміняють дозволи на спеціальне використання місцевих природних ресурсів;
 - організують розробку і затверджують місцеві екологічні програми;
 - затверджують ліміти викидів в атмосферу, скидання стічних вод і розміщення відходів;
 - організують збір, переробку, утилізацію і захоронення промислових і побутових відходів;
 - погоджують плани роботи підприємств і організацій з охорони навколишнього середовища і використанню природних ресурсів;
 - організують вивчення навколишнього середовища;
 - надають підприємствам, організаціям і громадянам інформацію про стан природного довкілля і захворюваності населення;
 - здійснюють контроль за дотриманням природоохоронного законодавства;
 - обмежують, припиняють або припиняють господарську діяльність підприємств і організацій у випадках порушення ними природоохоронного законодавства;
 - організують роботу по ліквідації екологічних наслідків аварій і стихійних лих.

Спеціально уповноважені державні органи в межах своєї компетенції:

- здійснюють управління і контроль за використанням і охороною атмосферного повітря, поверхневих і підземних вод, земель, надр, лісів;
- видають дозволи на спеціальне використання природних ресурсів;
 - встановлюють ліміти і видають дозволи на викиди в атмосферу, скидання стічних вод і захоронення відходів;
 - обмежують або припиняють діяльність підприємств і організацій, якщо їх експлуатація ведеться з порушенням природоохоронного законодавства;
 - застосовують адміністративні санкції відносно осіб, винних в порушенні природоохоронного законодавства.

У системі управління екологічною безпекою навколишнього природного середовища все більше уваги приділяється її регіоналізації. Нині поступово

центр ваги у системі управління переноситься на регіональний рівень. Тому назріла необхідність відпрацювати ефективні механізми встановлення суб'єктів відповідальності за екологічний стан у регіоні. До функцій регіонального рівня управління входять такі питання:

- Регулювання і організація контролю за використанням природних ресурсів місцевого значення;
- Визначення нормативів забруднення навколишнього природного середовища (встановлення нормативів ГДС, ГДВ та розміщення і захоронення відходів);
- Впровадження ефективного економічного механізму природокористування;
- Проведення моніторингу та обліку об'єктів природокористування і забруднення навколишнього природного середовища;
- Проведення державної екологічної експертизи об'єктів, розміщених на території регіону;
- Здійснення державного контролю за дотриманням природоохоронного законодавства;
- Розроблення програм впровадження природоохоронних заходів, визначення та реалізація інвестиційної політики;
- Інформування населення та зацікавлених суб'єктів з економічних питань.

Екологічний моніторинг

Державний моніторинг навколишнього природного середовища — це система спостережень, збору, обробки, передачі, збереження та аналізу інформації про стан навколишнього природного середовища, прогнозування його змін та розроблення науково обґрунтованих рекомендацій для винесення управлінських рішень [14]. Залежно від призначення здійснюється загальний (стандартний), оперативний (кризовий) та фоновий (науковий) моніторинг навколишнього природного середовища [15].

Загальний (стандартний) моніторинг навколишнього природного середовища — це оптимальні за кількістю параметрів спостереження на пунктах, об'єднаних в єдину інформаційно-технологічну мережу, які дають змогу на основі оцінки й прогнозування стану навколишнього середовища регулярно розробляти управлінське рішення на всіх рівнях.

Оперативний (кризовий) моніторинг навколишнього природного середовища — це спостереження спеціальних показників на цільовій мережі пунктів у реальному масштабі часу за окремими об'єктами — джерелами підвищеного екологічного ризику в окремих регіонах, що їх визначено як зони надзвичайної екологічної ситуації, а також у районах аварії зі шкідливими екологічними наслідками з метою забезпечення оперативного реагування на кризові ситуації та створення безпечних умов для населення.

Фоновий (науковий) моніторинг навколишнього природного середовища — це спеціальні високоточні спостереження за всіма складовими

навколишнього середовища, а також за характером, складом, кругообігом та міграцією забруднювальних речовин, за реакцією організмів на забруднення на рівні окремих популяцій, екосистем і біосфери в цілому. Фоновий моніторинг здійснюється в природних та біосферних заповідниках, на інших територіях, що охороняються, на базових станціях.

Екологічний моніторинг здійснюється на чотирьох рівнях:

1) локальному — на території окремих об'єктів (підприємств), міст, на ділянках ландшафтів. Промислові системи екологічного моніторингу контролюють викиди промислових підприємств, рівень забруднення промислових майданчиків і прилеглих до них районів;

2) регіональному — в межах адміністративно-територіальних одиниць, на територіях економічних і природних регіонів. Здебільшого він отримує дані про забруднення атмосфери і водойм від міських і промислових контрольних станцій;

3) національному — на території країни в цілому моніторинг означає статистичну обробку та аналіз даних про забруднення навколишнього середовища від регіональних систем, зі штучних супутників Землі та космічних орбітальних станцій. Вони функціонують разом зі Службою погоди Держкомгідромету України і здійснюють прогноз якості навколишнього середовища на великих територіях країни;

4) глобальні системи моніторингу навколишнього середовища використовуються для досліджень і охорони природи та здійснюються на основі міжнародних угод у цій сфері. Ряд країн має мережу надземних станцій, на яких здійснюються неперервний відбір та аналіз проб на наявність в атмосфері забруднювальних речовин, CO₂, CO, пилу, свинцю, радіонуклідів. Для збереження фонового рівня якості середовища, порівняно з якими визначався б і рівень впливу людини на атмосферу, створено мережу біосферних заповідників. Вона охоплює всі основні типи природних зон.

Накопичення, обробку, узагальнення і аналіз інформації про стан природного довкілля і джерела дії на неї ведуть органи екологічної безпеки і місцеві організації Державного комітету України за статистикою.

На основі конкретної інформації про екологічну обстановку місцеві органи влади із залученням науково-дослідних організацій і інших творчих колективів організовують розробку прогнозів зміни стану навколишнього середовища або окремих її складових з метою підготовки і реалізації необхідних попереджувачих і компенсаційних заходів.

За результатами роботи екологічного моніторингу Міністерство з охорони навколишнього середовища і ядерної безпеки щорік готує і видає Національну доповідь про стан природного довкілля України, а Державний комітет із статистики — Статистична збірка "Охорона природного довкілля і використання природних ресурсів України", де міститься також інформація про екологічну обстановку в містах України.

З метою забезпечення розвитку єдиної державної системи моніторингу навколишнього природного середовища, спрямованого на підвищення

ефективності її функціонування, надання органам виконавчої влади, органам місцевого самоврядування і населенню своєчасної та достовірної інформації про стан навколишнього природного середовища, підвищення рівня екологічних знань громадян було розроблено Державну цільову екологічну програму проведення моніторингу навколишнього природного середовища, що затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 5 грудня 2007 р. N 1376.

Економічний механізм природокористування

Економічні заходи, направлені на охорону природного довкілля і раціональне використання природних ресурсів, включають [14]:

- визначення джерел фінансування заходів щодо охорони навколишнього середовища;
- встановлення лімітів використання природних ресурсів, викидів в атмосферне повітря, скидань стічних вод у водні об'єкти і розміщення відходів;
- встановлення нормативів і розмірів зборів за використання природних ресурсів, викиди забруднюючих речовин в навколишнє середовище, розміщення відходів і інші види шкідливого забруднення;
- збори за погіршення якості природних ресурсів (зниження родючості ґрунтів, продуктивності лісів, рибопродуктивності водних об'єктів і таке інше);
- надання суб'єктам підприємницької діяльності податкових, кредитових і інших пільг при впровадженні ними енерго- і ресурсозберігаючих процесів, маловідходних і безвідходних технологій, розвитку нетрадиційних джерел енергії, здійсненні інших ефективних заходів по охороні природного довкілля і збереженню природних і енергетичних ресурсів;
- відшкодування збитків, заподіяних порушенням природоохоронного законодавства;
- стимулювання діяльності по охороні природного довкілля і економії природних і енергетичних ресурсів.

Фінансування природоохоронних заходів здійснюється за рахунок державного і місцевих бюджетів, засобів підприємств і організацій, фондів охорони природного довкілля, добровільних внесків і інших засобів.

Ліміти викидів і скидань забруднюючих речовин в навколишнє середовище, розміщення відходів промислового, будівельного і інших виробництв, інших видів шкідливого забруднення встановлюються для кожного підприємства і іншого джерела забруднення навколишнього середовища, а також для міста в цілому. Ліміти встановлюються виходячи з умов дотримання екологічних нормативів якості природного довкілля з врахуванням виробничої інфраструктури, що склалася, і екологічної обстановки в кожному конкретному місті. Ліміти періодично передивляються зазвичай у бік зменшення.

Нормативи зборів за використання природних ресурсів встановлюються з урахуванням їх якості, доступності, поширення, можливості відновлення, комплексності, об'ємів видобутку, місцезнаходження, можливості переробки і утилізації відходів, інших чинників. Нормативи зборів за використання природних ресурсів і за забруднення природного довкілля є єдиними для всієї країни.

На підставі встановлених лімітів і нормативів зборів визначаються розміри платежів (зборів) за спеціальне природокористування. При дотриманні лімітів ці платежі (збори) відносять на витрати виробництва, а при порушенні встановлених лімітів збори за погіршення якості природних ресурсів стягують за рахунок прибутку підприємств і організацій.

Засоби від зборів за використання природних ресурсів поступають в державний і місцеві бюджети і прямують на виконання робіт по відтворенню і підтримці цих ресурсів в належному стані. Кошти від зборів за забруднення навколишнього середовища спрямовують в місцеві, обласні і державний фонди охорони природи. Розподіл коштів між місцевими, обласними і державним природоохоронними фондами здійснюється в співвідношенні: 20, 50 і 30% відповідно, а між Київським і Севастопольським міськими і державним природоохоронними фондами — відповідно 70 і 30%. Окрім зборів за забруднення навколишнього середовища, до складу природоохоронних фондів включається частина грошових коштів, що стягаються за порушення норм і правил природокористування, збиток, заподіяний порушенням природоохоронного законодавства в результаті господарської і іншої діяльності, а також добровільні внески і пожертвування.

Засоби місцевих, обласних і державного фондів охорони природного довкілля можуть витрачатися лише на цільове фінансування природоохоронних і ресурсозберігаючих заходів, включаючи наукові дослідження, заходи по зниженню дії забруднення навколишнього середовища на здоров'я населення, а також на стимулювання працівників органів по охороні природи і суспільних інспекторів охорони природи. Розподіл засобів фондів на здійснення тих або інших природоохоронних заходів і стимулювання співробітників визначається за поданням місцевих органів охорони природи.

При реалізації підприємствами і організаціями заходів з охорони навколишнього середовища і раціональному використанню природних ресурсів, переході на маловідходні і безвідходні ресурсо- і енергозаощаджуючі технології, екологізації виробництва, введенні в дію середо-захисного устаткування і установок для утилізації і переробки відходів, установці приладів контролю за станом природного довкілля і джерелами викидів і скидань забруднюючих речовин і інших аналогічних заходів надаються пільги по оподаткуванню, а фонди охорони природного довкілля повністю звільняються від податків. Для цих же цілей можуть бути видані короткострокові і довгострокові кредити на пільгових умовах. Для виробничих природоохоронних фондів встановлюються підвищені норми амортизації. Підприємствам, організаціям і громадянам на договірних засадах можуть бути

надані засоби з природоохоронних фондів для виконання робіт по гарантованому зниженню викидів і скидань забруднюючих речовин і зменшенню шкідливих фізичних, хімічних і біологічних впливів на стан навколишнього середовища, на розвиток екологічно безпечних технологій і виробництв.

Екологічна експертиза і екологічний аудит

Екологічна експертиза — це екологічне дослідження, аналіз і оцінка результатів наміченої або існуючої господарської діяльності, яка надає або може надати негативну дію на природне довкілля [14]. Екологічна експертиза направлена на запобігання появі нових, обмеження або ліквідацію існуючих негативних джерел дії на природне довкілля і здоров'я населення.

У частині вирішення екологічних проблем міста екологічній експертизі підлягають:

- проекти генеральних планів населених пунктів і промислових вузлів, схем районного планування;
- техніко-економічні обґрунтування (ТЕО) і розрахунки (ПЕР), проекти на будівництво і реконструкцію, розширення, технічне переозброєння підприємств і інших об'єктів, які можуть негативно впливати на стан природного довкілля;
- підприємства, що діють, інші об'єкти і комплекси, що представляють небезпеку для природного довкілля.

У останньому випадку, якщо ініціатором перевірки природоохоронної діяльності підприємства є адміністрація самого підприємства, така діяльність носить назву екологічний аудит.

Необхідність і процедура проведення екологічної експертизи визначені природоохоронним законодавством України. Здійснюється державна і суспільна екологічні експертизи. За ініціативою зацікавлених осіб і організацій, а також за рішенням центральних або місцевих органів влади може вироблятися додаткова незалежна екологічна експертиза.

Державну екологічну експертизу об'єктів загальнодержавного і міжобласного значення проводить управління екологічної експертизи Міністерства охорони природного довкілля і ядерної безпеки України, об'єктів місцевого значення — відділи екологічної експертизи обласних управлінь екологічної безпеки. У проведенні державної екологічної експертизи беруть участь органи державного санітарного нагляду і інші зацікавлені державні органи.

Для підготовки висновків державної екологічної експертизи притягуються спеціалізовані науково-дослідні, учбові і проектні організації, окремі висококваліфіковані фахівці, експерти міжнародних організацій.

На державну екологічну експертизу представляється розділ проектної документації, який називається "Оцінка впливу (проектованого об'єкту) на навколишнє середовище", скорочено — ОВНС. Розділ ОВНС включає всю, присвячену природокористуванню і впливу на навколишнє середовище, інформацію, яка міститься в проектній документації.

Висновок державної екологічної експертизи містить оцінку екологічної допустимості і можливості реалізації представлених на експертизу проектів. Підготовка висновку державної екологічної експертизи і ухвалення рішень відносно реалізації розглянутого проекту здійснюється з врахуванням громадської думки [16].

Позитивний висновок державної екологічної експертизи є підставою для відкриття фінансування по реалізації розглянутого проекту.

Для обліку громадської думки відносно реалізації наміченої проектом господарської діяльності, її соціально-екологічних наслідків проводиться суспільна екологічна експертиза. Вона може здійснюватися в будь-якій сфері діяльності, яка потребує екологічного обґрунтування. Її проводять за ініціативою громадських організацій створювані на добровільних засадах еколого-експертні колективи з представників громадськості, незалежних фахівців, представників преси.

Висновок суспільної екологічної експертизи висвітлює в засобах масової інформації, направляється в органи, що проводять державну екологічну експертизу, місцеві і центральні органи влади, замовникові проекту.

Всебічний комплексний аналіз і оцінка діяльності підприємств або будь-якого іншого виду діяльності в області природокористування, що робить вплив на стан навколишнього середовища і здоров'я населення, отримали назву екологічного аудиту.

Екологічний аудит організовується за ініціативою керівника або власника об'єкту або виду діяльності і носить характер екологічного самоконтролю або екологічної самооцінки [14]. Екологічний аудит виконується незалежно від державної екологічної експертизи. Він проводиться спеціалізованими аудиторськими організаціями, що мають відповідний кваліфікаційний сертифікат (ліцензію).

Висновки (результати) екологічного аудиту є основою для розробки перспективних екологічних програм, планів природоохоронних заходів, формування напрямів екологічної політики.

В обов'язковому порядку екологічний аудит проводиться в процесі приватизації державних підприємств, при екологічному страхуванні, у випадках подачі підприємствами заявок на здобуття знаку високого екологічного стандарту продукції ("зелена мітка"), при наданні підприємствам фінансової підтримки з екологічних фондів і в інших випадках, пов'язаних з визначенням екологічних витрат.

3.3.4. Наукові засади забезпечення екологічної безпеки регіонів

З моменту своєї появи в біосфері Землі, *Homo Sapiens* завжди задовольняв свої життєві потреби за рахунок споживання природних ресурсів навколишнього природного середовища. Це були: сонячне випромінювання, рослинний і тваринний світ та природні ландшафти.

В основу господарювання вже з самого початку розвитку первісного людського суспільства закладався економічний принцип: досягнення ефективного результату

господарювання за мінімальних витрат енергії у вигляді ручної праці. І цей принцип не змінювався впродовж тисячоліть. Невпинно вдосконалювались технології, на зміну ручній праці прийшли машини, електрична і атомна енергія, автоматизовані технології. А економічний принцип господарювання діє й нині і залишиться у майбутньому. У протилежному разі система «суспільство-природа» давно припинила б своє існування. І цей принцип останнім часом постійно вдосконалюється.

Незважаючи на безперервне зростання життєвих потреб, людина завжди задовольняла їх за рахунок природного середовища. Вона весь час удосконалювала знаряддя праці з метою збільшення продуктивності праці та задоволення життєвих потреб. Цей процес завжди був проблемним, постійно виникали економічні кризи, які в багатьох випадках вирішувались за допомогою воєн.

Але завдяки розуму людини завжди відбувався прогресивний розвиток, пов'язаний з удосконаленням знарядь праці, нових технологій і, в кінцевому рахунку, задоволення життєвих потреб. У цьому плані для їх задоволення завжди вистачало природних ресурсів біосфери Землі, незважаючи на те, що впродовж багатьох тисячоліть їх витрачалось значно більше, ніж було потрібно для забезпечення найнеобхідніших життєвих потреб людей. Це породило у суспільстві враження, що природні ресурси невичерпні і їх можна споживати у будь-якій кількості.

Незважаючи на застереження ще стародавніх мислителів, домінував цей економічний принцип господарювання: одержання максимального економічного ефекту при мінімальних затратах. Головною метою природокористування було отримання якнайбільшого зиску. У XVI - XVII ст., коли настав процес машинно-індустріального розвитку суспільства, розпочалося широке використання металів. Для їх виплавляння та переробки на вироби споживалася величезна кількість енергії, потребу в якій задовольняли за рахунок видобутого палива (кам'яного вугілля, нафти, газу тощо). Зростало промислове виробництво і збільшувалась потреба у паливі. Вже в середині XX ст. людство зрозуміло, що мінеральні ресурси, які створювалися й накопичувалися на планеті природою впродовж мільйонів років, перебувають на межі вичерпності.

Нераціональна антропогенна діяльність призвела до порушення багатовікової динамічної рівноваги геоекосистеми, яка існувала мільйони років. Такий стан негативно впливає на навколишнє середовище і завдає величезних економічних збитків суспільству. Якщо не вжити кардинальних заходів щодо захисту природи і раціонального використання ресурсного потенціалу, то екологічна криза сучасності загрожувє перерости в екологічну катастрофу, яка може спричинити загибель сучасної цивілізації. Отже, економічна система, яка однобічно спрямована тільки на споживання природних ресурсів, є необґрунтованою, неефективною і може призвести до непередбачуваних наслідків.

Починаючи уже з другої половини XX ст. у багатьох індустріально розвинених країнах світу почали запроваджувати еколого-економічний принцип господарювання: одержання максимального економічного ефекту за якнайменшої шкоди для природного середовища. Цей принцип покладений в основу раціонального природокористування, під яким розуміють мінімальні витрати природних ресурсів для

задоволення обґрунтованих життєвих потреб людського суспільства за мінімальної шкоди природному середовищу.

Дещо пізніше, у 70-80-х роках, цей принцип почав впроваджуватися і в колишньому СРСР, в тому числі й в Україні. На цьому етапі природокористування починають впроваджувати систему господарювання, що спрямована як на споживання природних ресурсів, так і на їх відтворення, а також на захист навколишнього природного середовища від забруднення та руйнування. Для більш чіткого формулювання еколого-економічних принципів господарювання необхідно визначити такі їх умови:

- мінімальні витрати природних ресурсів;
- обґрунтовані життєві потреби людського суспільства;
- мінімальна шкода природному середовищу.

Визначення умов 1-3 виключно залежить від ступеню розвитку науково-технічного прогресу на сучасному етапі. Складніша справа щодо умови 2, на яку впливає не тільки рівень розвитку науки і техніки, а й суспільної свідомості. Якщо мінімальні витрати відновних природних ресурсів передбачають їх відновлення, то мінімальні витрати невідновних природних ресурсів передбачають само обмежувальне споживання для задоволення обґрунтованих життєвих потреб.

Ставиться питання, як обґрунтувати життєві потреби людського суспільства, якщо вони залежать від стану природних ресурсів та величини їх запасів? За новим принципом, мінімальна шкода природному середовищу має передбачати таке господарювання, за якого утворюватиметься мінімальна кількість розсіваних і невідновних відходів у антропогенному ресурсному циклі. І всі ці відходи, без завдання шкоди довкіллю, мають включатися у біогеохімічні цикли природного коло обігу речовини та енергії. Необхідно, щоб суспільство змогло визначити граничні межі цих трьох умов, тоді буде можливість розрахувати обґрунтовані *гранично допустимі екологічні навантаження* (ГДЕН) на будь-яку екосистему, а це дасть можливість визначити чіткі завдання раціонального природокористування.

На жаль, на сьогодні ці граничні умови залишаються ще невизначеними, а екологічна криза розростається в усіх кутках планети, і з високими темпами, прямо пропорційно зростанню потреб людського суспільства. Це повною мірою стосується і нашої держави.

З метою її подолання в нашій країні, як і в багатьох інших, розрахунок гранично допустимих екологічних навантажень у сучасних умовах здійснюють на основі гранично допустимих концентрацій забруднюючих речовин у природному середовищі (воді, повітрі, землі) шляхом розрахунку і встановлення для суб'єктів господарської діяльності гранично допустимих викидів в атмосферу, водойми та нормованої кількості відходів для захоронення. Розрахункові показники не повинні перевищувати встановлені санітарні норми (ГДК).

У результаті антропогенної діяльності, у навколишнє середовище надходить величезна кількість забруднюючих речовин, що негативно впливають не тільки на окремих тварин, а й на всі біоценози навколишнього природного середовища. Останні тісно пов'язані між собою, складаючи трофічні ланцюги. Шкідлива дія одних полютантів накладається на шкідливу дію інших, у результаті чого сумарний ефект

може значно збільшуватися. Деякі шкідливі поллютанти мають кумулятивний характер, коли при постійній дії невеликих доз їх негативний вплив на здоров'я людей поступово збільшується і, в кінцевому підсумку, призводить до різних захворювань. У трофічному ланцюзі поллютанти переходять від однієї ланки до іншої, в результаті чого відбувається значне їх накопичення і збільшення (в тисячі і навіть десятки тисяч разів) концентрації цих полютантів на вершині екологічної піраміди, де знаходиться людина.

Еколого-економічне господарювання в умовах природної рівноваги вимагає від суспільства контролю за його розвитком. При цьому екологічне навантаження на екосистему внаслідок антропогенної діяльності не повинне перевищувати її регенераційної здатності, таким чином величина екологічного навантаження не повинна перевищувати рівня науково обгрунтованого ГДСН в умовах динамічної природної рівноваги.

Отже, раціональне природокористування має визначатися умовами збалансованої взаємодії людського суспільства з усіма природними біоценозами біосфери.

Еколого-економічні засади раціонального природокористування

Економічний розвиток країни - це динамічний процес, який має тенденцію постійного розвитку з метою найбільш повного задоволення потреб населення. Базою для задоволення цих потреб має бути ефективне використання сировинних природних ресурсів. Будь-яка система виробничої діяльності покликана забезпечити економну експлуатацію природних ресурсів та найбільш сприятливий режим їх відтворення при одночасному забезпеченні здоров'я людей. Такий підхід характеризує раціональне природокористування. Таким чином, *під раціональним природокористуванням* розуміють високоефективне господарювання, яке не призводить до різких порушень природно-ресурсного потенціалу або зміну навколишнього середовища, які можуть завдати значної шкоди здоров'ю людей і навіть загрожувати їх існуванню. Теоретично - це гранична кількість природних ресурсів, яка може бути використана людством для задоволення своїх потреб. Природно-ресурсний потенціал визначається рівнем екологічної рівноваги біосфери та її великих складових, які є лімітами для такого існування і розвитку. Перехід за межі можливого використання природно-ресурсного потенціалу відповідає стану *коллапсу*.

У біосфері впродовж тривалого часу існує відносна рівновага в екосистемах, що ґрунтується на колообігу речовин та енергії. З появою в біосфері людства і зі значним зростанням його потреб виникла необхідність у використанні зростаючої кількості природних ресурсів. Із постійним зростанням використання природно-ресурсного потенціалу зростають відходи виробництва. Ці відходи поділяють на дві групи: *відходи виробництва* та *відходи споживання*.

Відходи виробництва - це залишки сировини, матеріалів, напівфабрикатів, що утворюються під час виробництва і частково або повністю втратили свої початкові споживчі властивості. *Відходи споживання* — це продукція і вироби, що вже споживалися, або супутні їм вироби, що втратили свої споживчі якості. Виходячи із можливості утилізації, розрізняють утилізовані й неутілізовані відходи. Для перших існує технологія переробки, другі поки що необхідно захоронювати.

З метою зменшення значної кількості відходів, які щорічно накопичуються, особливо в гірничодобувній і переробній галузях народного господарства, та

раціонального використання сировинно-ресурсного потенціалу слід впроваджувати у виробництво ресурсозберігаючі технології. До основних напрямів ресурсозбереження зараховують:

- застосування безвідходних та маловідходних сучасних технологій з одночасною комплексною переробкою сировини;
- комплексну переробку газо-димових викидів у атмосферу та стічних вод з повторним використанням продуктів газо- і водоочищення;
- рекуперацію та утилізацію відходів виробництва;
- застосування замкнених водооборотних циклів;
- раціональне використання енергоресурсів та енергозбереження.

Зниження їх питомої ваги у витратах на одиницю випускаємої продукції:

- розробка нових ефективних технологічних процесів, у тому числі й мікробіологічних;
- організація територіально-виробничих комплексів.

З метою зменшення кількості розсіюваних відходів, які забруднюють атмосферу, землю і воду, та більш ефективного використання первинних природних матеріальних ресурсів розробляються ефективні безвідходні та маловідходні технології. На промислових підприємствах споруджуються складніші і дорожчі очисні споруди для газодимових викидів і стічних вод. Розробляються технології комплексної раціональної переробки сировини з мінімальним використанням енергетичних ресурсів та інших допоміжних матеріалів. Незважаючи на низку прийнятих заходів щодо оздоровлення навколишнього середовища, загальний обсяг шкідливих викидів в атмосферу зростає. Це пояснюється прогресуючим зростанням чисельності населення на планеті, а отже і його потреб. Як уже було сказано, найбільш ефективним шляхом вирішення проблеми зменшення кількості розсіюваних відходів (викидів у атмосферу) є використання безвідходних технологій. Це зумовлено ще й зростанням світових цін на сировину. Таким чином, для забезпечення раціонального природокористування потрібно використовувати екологічно чисті безвідходні та мало-відходні технології.

Європейською економічною комісією дається таке визначення поняття «безвідходна технологія»: *Безвідходна технологія* - це практичне застосування знань, методів і коштів для того, щоб забезпечити в межах людських потреб якнайраціональніше використання природних ресурсів і енергії та захист навколишнього середовища.

Під *маловідходною технологією* розуміють спосіб виробництва продукції, за якого частина сировини і матеріалів переходить у відходи, однак шкідливий вплив на навколишнє середовище не перевищує допустимих санітарних норм. У широкому розумінні поняття «безвідходна технологія» охоплює і сферу споживання. Ця технологія передбачає, щоб виготовлені вироби служили довго, легко могли бути відновлені (відремонтовані), а після закінчення терміну служби поверталися в антропогенний ресурсний цикл після відповідної переробки або знешкоджувалися та захоронялись як неутилізовані відходи.

У відповідності з закономірностями розвитку довкілля будь-яка природна система розвивається лише за рахунок використання матеріально-енергетичних та інформаційних можливостей навколишнього середовища. Абсолютно ізольований

саморозвиток неможливий - це висновок із законів термодинаміки. Із цього закону випливає наслідок: абсолютно безвідходне виробництво неможливе. Тому поняття «безвідходна технологія» є умовним і наповнюється змістом залежно від розвитку техніки на певному історичному етапі.

Згідно з подальшим напрямом безвідходності технології відходи виробництва використовують як вторинні матеріальні ресурси, які після збирання і оброблення знову надходять у виробництво як вторинна матеріальна сировина. Сюди належать:

- ◆ залишки сировини і матеріалів, що утворюються у процесі виготовлення продукції;
- ◆ продукти фізико-хімічної переробки сировини;
- ◆ продукти, які отримують у результаті видобування й збагачення корисних копалин;
- ◆ продукти очищення газо-димових викидів і стічних вод;
- ◆ вироби й предмети, що вийшли з ужитку або морально застаріли;
- ◆ відпрацьована та побічна теплота, енергетичний потенціал якої можна використати в інших процесах.

У багатьох галузях виробництва сьогодні вже велика кількість вторинних ресурсів переробляється, зокрема, металобрухт, склобій, макулатура, вироби з вовни, текстилю, частково вироби з пластмас, гуми, шкіри тощо. Таким чином, рекуперація відходів — це основа раціонального використання сировини. Враховуючи виснаження резервів первинної сировини, все більшого значення набуватиме проблема використання вторинної сировини. Наприклад, виробництво паперу з макулатури замість деревини потребує енергії на 60% менше, зменшує забруднення повітря на 15% і води на 60%. Сталь, виготовлена з металобрухту, на 70% дешевша від добутої з руди. При цьому на кожній тонні сталі економиться 1,5 т руди і 0,2 т коксу, зменшується величезна кількість відходів, що потрапляють у відвали.

Один із істотних напрямів зменшення витрат сировини і енергії, а також розсіюваних відходів виробництва є створення територіально-виробничих комплексів (ТБК) з метою організації комплексної переробки сировини. У ТБК здійснюється кооперування окремих підприємств, коли відходи одного з них є сировиною для іншого. Наприклад, золо-шлакові відходи теплових електростанцій використовуються для виробництва будівельних матеріалів (виробництва ніздрюватих стінових блоків, виробництва шлако-портланд цементу, як наповнювачів для бетону, будівництва шляхів). З доменних шлаків пропонують виробляти шлакоситал - склокристалічний матеріал з хорошими фізико-хімічними властивостями. Металургійні заводи «Азовсталь», Дніпропетровський ім. Петровського та інші перейшли на повне використання шлаків.

Через вичерпність видобувного палива та забруднення довкілля відходами енергетики зростає значення відновних джерел енергії. За прогнозами до 2020 р. ці джерела замінять близько 2,5 млрд. т палива, їх частка у виробництві електроенергії й теплоти становитиме 8 %. Таким чином, дедалі більше використовуватимуть енергію Сонця, вітру, геотермальної води, енергії течій і т.п.

Перспективні напрями раціонального природокористування

Аналіз антропогенного циклу кругообігу речовин підтверджує, що для безперервного його функціонування потрібно постійно і в зростаючій кількості споживати первинні відновні та невідновні ресурси, оскільки постійно зростають потреби суспільства. Раціональне природокористування передбачає господарювання таким чином, щоб забезпечити самовідтворення відновних природних ресурсів, тому їх використання має бути науково обґрунтованим і відповідним чином узгодженим з відповідними службами, які здійснюють моніторинг за їх використанням.

Використання невідновних природних ресурсів має обмежуватися і базуватися на самообмежувальному мінімумі, з одного боку, а з іншого - необхідно бережливо і раціонально використовувати вже видобуті корисні копалини, дбайливо і довгостроково споживати виготовлені з них продукти та предмети вжитку, своєчасно їх відновлювати. Відходи предметів, які повністю вийшли з ужитку, необхідно збирати й переробляти у вигляді вторинних матеріальних ресурсів.

З метою забезпечення оптимального використання природних ресурсів в Україні необхідно здійснювати реструктуризацію економіки, спрямувавши її в бік зменшення використання матеріальних і енергетичних ресурсів та самозабезпечення. Водночас потрібно використовувати сучасні найбільш ефективні безвідходні і маловідходні технології в усіх галузях народного господарства. У сучасних умовах господарювання все більшого значення набуває екологізація використання природно-ресурсного потенціалу. Екологізація виробничої діяльності і раціональне використання природних ресурсів мають стати пріоритетними напрямками державної політики у здійсненні соціально-економічних реформ, необхідною умовою та підґрунтям формування національної економічної доктрини.

Концепція раціонального природокористування і національної екологічної доктрини як підґрунтя розвитку екологічного менеджменту має базуватися на таких принципах:

- пріоритетність ідеї сталого розвитку в контексті поєднання економічної і екологічної безпеки країни та її регіонів;
- системність і комплексність у здійсненні стратегії розвитку системи екологічного менеджменту як якісно нової ідеології управління;
- послідовність та цілеспрямованість у процесі розробки зваженої стратегії розвитку системи екологічного менеджменту і при впровадженні конкретного організаційно-економічного механізму на кожному етапі її становлення;
- наступність у розвитку екологічного менеджменту духовних екологічних цінностей, системи екологічного виховання й освіти культурної спадщини.

Тільки таким чином Україна зможе інтегруватися в світовий економічний простір, забезпечити гідний рівень економічної та екологічної безпеки та добробуту її населення.

За останні роки в нашій державі сформовані достатньо міцні основи екологічного законодавства, здійснені структурні реформи у сфері охорони навколишнього

середовища та використання природних ресурсів, закладений концептуальний базис нової екологічної політики та запропоновано конкретні механізми її діяльності.

З огляду на глобалізацію проблем раціонального природокористування необхідно спільними зусиллями всього світового співтовариства вирішувати питання подолання світової екологічної кризи, що неупинно зростає. З цією метою потрібно організувати ефективне і постійно діюче міжнародне співтовариство для вирішення всіх екологічних проблем взагалі та раціонального природокористування зокрема.

При наявності значної кількості екологічних проблем різного рівня складності та вкрай обмежених ресурсів, доступних для їх вирішення, до національних пріоритетів охорони навколишнього середовища і раціонального використання природних ресурсів зараховують:

- формування збалансованої системи природокористування і адекватної структури перебудови виробничого потенціалу вітчизняної економіки;

- екологізацію технологій в промисловості, енергетиці, будівництві, сільському господарстві, на транспорті;

- забезпечення біологічного та ландшафтного різноманіття, розвиток природно-заповідної справи.

Розробка політики в галузі охорони довкілля та раціонального й ощадного природокористування є невід'ємною від запровадження головних механізмів її реалізації - екологічних програм, що спрямовані на поліпшення якості повітря, води, на розвиток заповідної справи, на створення єдиної екологічної мережі запровадження і дотримання принципів збалансованого розвитку.

Екологічна політика держави реалізується через цільові національні, державні та регіональні програми. Так, наприклад, у Національній енергетичній програмі України до 2030 р. прийнято стратегію екологізації паливно-енергетичного комплексу (ПЕК). Ця програма базується на концепції поетапного здійснення процесу екологізації залежно від пріоритетності заходів та їхньої еколого-економічної ефективності.

У рамках цієї стратегії виділено три основні напрями в процесі екологізації ПЕК України.

Перший - значне зменшення і, по можливості, часткова ліквідація викидів, стоків та інших негативних впливів підприємств ПЕК на природне середовище і населення за рахунок економії загального споживання електричної та теплової енергії і істотного зменшення у зв'язку з ним обсягів споживання енергоносіїв (органічного та ядерного палива) й використання небезпечних для природного середовища технологій їх видобутку і переробки.

Другий - стратегія екологізації розвитку АПК України передбачає:

- формування високопродуктивних і екологічно стійких агроландшафтів;

- гармонійне поєднання механізмів дії економічних законів і законів природи в межах території з урахуванням лімітуючих факторів інтенсивності антропогенного навантаження на сільськогосподарські угіддя, біологічні ресурси та ландшафти;

- впровадження вимог щодо екологічної безпеки в систему сільськогосподарського природокористування;

- забезпечення екологічно обґрунтованого поводження з пестицидами та агрохімікатами;

- формування механізмів економічної, адміністративної та кримінальної відповідальності природокористувачів за порушення екологічних вимог;

- розробку природоохоронних заходів на основі вимог міжнародного законодавства та підвищення його ролі в практиці сільськогосподарського природокористування;

- створення системи економічних стимулів виробництва екологічно чистої сільськогосподарської продукції на основі технологій біологічного землеробства;

- підтримання сприятливого в екологічному відношенні довкілля, інфраструктури та умов для праці, відпочинку і фізичного розвитку сільського населення;

- виведення з використання малопродуктивних сільськогосподарських угідь, насамперед у регіонах з високою розораністю земель.

Третій напрямок - екологізація розвитку водогосподарського забезпечення потреб народного господарства. Вона має здійснюватись відповідно до Загальнодержавної програми водного господарства країни, яку Верховна рада прийняла у 2002 р. як Закон України. Метою цієї Програми є:

- еколого-економічна і санітарно-гігієнічна регламентація та державне управління водокористуванням з наданням пріоритету збереженню водних ресурсів, підтриманню сприятливих умов функціонування ландшафтів водозбірних басейнів і екологічного стану водних об'єктів;

- екологічно збалансований за водним фактором розвиток регіонів з урахуванням стану і прогнозних змін водних ресурсів;

- планування і впровадження методів водокористування, охорони вод, відтворення водних ресурсів, що базуються на басейнових принципах управління;

- утвердження пріоритетності економічних важелів у процесі регулювання господарських аспектів водокористування, оптимальне їх поєднання з організаційними і правовими заходами;

- запровадження водозберігаючих та енергозберігаючих технологій у різних галузях економіки;

- включення до загальнонаціональних стратегічних пріоритетів розвитку системи раціонального водокористування для соціальної сфери;

- запровадження комплексного підходу до територіальної організації виробництва, земле- і водокористування залежно від водоре-сурсного значення того чи іншого басейну;

- впровадження програмно-цільового методу планування, прогнозування та організації водогосподарської діяльності;

- дотримання чинних міжнародних договорів та співробітництво з сусідніми державами у питаннях використання й охорони водних ресурсів; запобігання шкідливій дії води на прикордонних водних об'єктах;

- широке залучення громадськості до процесів обговорення, планування, контролю використання водних ресурсів.

Україна сьогодні має законодавчо визначені у програмних документах стратегії екологізації розвитку базових галузей і секторів економіки. Проблема полягає в забезпеченні їхньої дієздатності, відпрацюванні механізмів реалізації. Це можна

вирішити тільки шляхом створення потужних секторальних (корпоративних) систем екологічного управління за міжнародними стандартами і європейським регламентом з відповідними ефективними механізмами.

Як відомо, розвиток науково-технічного прогресу в країнах світу відбувається нерівномірно. У зв'язку з цим все ширше здійснюватиметься міжнародне кооперування в науково-технічній галузі з метою залучення до сучасного технічного прогресу більш відсталих в технічному відношенні країн. Враховуючи в подальшому вичерпність природних корисних копалин у земних надрах, людське суспільство обов'язково буде освоювати **ресурси** Світового океану, як це розпочато вже тепер. Розробка ефективних технологій раціонального використання первинних природних ресурсів, включаючи Світовий океан, зумовить кооперування наукового потенціалу, що сприятиме спільним розробкам наукових проблем вченими різних країн. Вже сьогодні розпочалось широкомасштабне кооперування вчених у галузі охорони біосфери від антропогенних забруднень у рамках програми «Людина і біосфера».

Для самообмеження використання невідновних та повільно відновних енергоресурсів (вугілля, нафта, газу тощо) потрібно ширше і ефективніше використовувати енергію Сонця та інших нетрадиційних джерел енергії: вітру, термальних, джерел, морських припливів і хвиль, попутних газів, водневу енергію, біогаз, депоновану теплоту в глибинах земельних надр і Світового океану тощо. Разом з тим потрібно повсюдно використовувати ефективні технології енергозбереження.

У майбутньому все більшого масштабу набуде використання біо-технологій у виробництві продуктів харчування, енергетиці та захисті біосфери від антропогенних забруднень. У сучасних умовах все більшого значення набуває освоєння космічного простору з господарськими цілями: розвідування корисних копалин, прогнозування клімату, моніторинг біосферних процесів, дослідження антропогенних забруднень біосфери, а також з метою запобігання глобальним можливим воєнним конфліктам, уникнення небажаних наслідків природних стихій (пожеж, буревіїв, землетрусів, вулканів, цунамі тощо).

Екологічна політика України буде ефективною, якщо при її формуванні і реалізації послідовно і до кінця буде витриманий критерій реальності. Як показує досвід, між законодавчо-нормативним забезпеченням цієї політики та її практичною реалізацією зберігається ще досить велика дистанція. З урахуванням цього і має будуватися тактика природоохоронних дій на найближчі роки. Головна її мета - в процесі економічного розвитку не допустити погіршення екологічної ситуації. Таким чином, основними напрямками екологічної політики мають стати:

- екологізація економічних реформ і управління;
- екологізація людської свідомості в процесі розвитку;
- формування ринку екологічних послуг.

Реалізація зазначених пріоритетних напрямків екологічної політики має базуватися на відповідному методологічному підґрунті, що вимагає внесення певних коректив у саму ідеологію управління екологічною безпекою, а саме:

■ своєму прямому призначенню має відповідати механізм екологічної відповідальності суб'єктів господарювання за стан довкілля, який побудований на принципі «Забруднювач платить». Саме цей принцип проголошений у нас як

основний економічний постулат національної екологічної політики. Нині розвиток суспільства залежить від рівня економічного стану та рівня свідомості і суспільство вимушене платити за свій матеріальний достаток ціною високого екологічного ризику для здоров'я населення, яке не завжди це усвідомлює;

■ першочергової уваги заслуговує питання пошуку дієвих засобів імплементації екологічних благ в систему суспільних цінностей. Екологічно безпечне середовище в людській свідомості має посісти чільне місце поряд із традиційними матеріальними та духовними потребами. Разом з тим потрібно зробити екологічні блага більш доступними для широких верств населення;

■ у складних економічних умовах результативність екологічної політики зростає, якщо до її реалізації будуть задіяні вже створені ринкові інститути та механізми регулювання суспільних процесів. Варто зауважити, що з арсеналу сучасної екологічної політики фактично випав недержавний сектор економіки. Тому актуальним є питання запровадження ефективних механізмів стимулювання підприємницьких структур та приватного бізнесу до участі у вирішенні екологічних проблем. У цьому напрямку необхідно встановити правила розподілу відповідальності між державними органами і приватизованими підприємствами за вже завдані збитки навколишньому середовищу. Екологічний фактор має знайти своє відображення у вартості об'єктів, які приватизуються, з метою здійснення необхідних природоохоронних заходів;

■ назріла необхідність створити ефективні механізми встановлення суб'єктів відповідальності за екологічні порушення минулих років та розподілу зобов'язань щодо їх ліквідації та відшкодування нанесених збитків;

■ важливою формою активізації екологічної політики мають стати регіональні екологічні програми, спрямовані на вирішення найбільш гострих природоохоронних проблем. Лише усвідомлення того, що стан довкілля й екологія в цілому співвідносяться між собою як причина і наслідок, і що саме вони у сукупності - фундамент, на якому ґрунтується та розвивається соціально-економічна система держави, дозволить вирішити проблему мобілізації екологічних чинників в ім'я сталого соціально-економічного розвитку і прогресу.

Нині суспільство має реальну можливість переломити негативні тенденції та здійснювати радикальне поглиблення ринкових реформ, зокрема через урахування екологічного чинника. Це передбачає реалізацію політики цілеспрямованого сприяння розвитку ефективних вітчизняних виробництв, становленню національного екокапіталу, активній підтримці створення в Україні сучасної конкурентоспроможної екологічно безпечної економіки. Її формування вимагає насамперед активізації ролі держави у цьому напрямку із залученням усього арсеналу ринкових інструментів при одночасному активному здійсненні інституціональних перетворень, спрямованих на зростання ефективності й конкурентоспроможності вітчизняних підприємств. Необхідним є встановлення ефективної системи контролю за діяльністю природних монополій, розробка механізмів адаптації міжнародних вимог щодо оздоровлення навколишнього природного середовища та втілення їх у національних природоохоронних стандартах.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Одаренко Т.Є. Регіональні проблеми концепції сталого розвитку України / Т.Є. Одаренко // Харків: ХНАМГ. - 2010.
2. Одаренко Т.Є. Регіональні аспекти формування концепції сталого розвитку України / Т.Є. Одаренко // Харків: ХНАМГ. - 2010.
3. Стан довкілля України (четвертий квартал 2008 р.) www.menr.gov.ua
4. Міністерство охорони навколишнього природного середовища України Національна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Україні у 2007 р. www.menr.gov.ua
5. Манів З.О., Луцький І.М., Манів С.З. Регіональна економіка: Навч. посіб. - Львів: "Магнолія 2006", 2008. - С. 638
6. Філіпченко А.С., Рогач О.І., Шнирков О.І. та ін. Світова економіка. Підручник. - К.: «Либідь», 2000. - С. 453.
7. Закон України "Об охране окружающей природной среды". - ВВР, 1991, №41, ст. 546; 1993, №26, ст.277; 1996, №17, ст. 70. - 37 с.
8. Закон України "Об охране атмосферного воздуха". — ВВР, 1992, №50, ст.678; 1995 №13, ст.85. - 29 с.
9. "Водный кодекс Украины". - ВВР, 1991, №10, ст.98; 1992 №25, ст.354; 1993 №26, ст.276; 1993 №10, ст.79. - 72 с.
10. "Земельный кодекс Украины". - ВВР, 1991, №10, ст.98; 1992 №25, ст.354; 1993 №26, ст.276; 1993 №10, ст.79. - 72 с.
11. Кодекс Украины "О недрах". — ВВР, 1994, №36, ст. 343. — 44 с.
12. "Лесной кодекс Украины". — ВВР, 1994, №17, ст.100. — 63 с.
13. Закон «Про природно-заповідний фонд України», прийнятий 16.06.1992 р.
14. Стольберг Ф.В. Экология города: Учебник. – К.: Либра, 2000. – 464 с.
15. "Положение о государственном мониторинге окружающей природной среды". Утверждено постановлением Кабинета Министров Украины, 23.09.93 №785. - 9 с.
16. Закон Украины "Об экологической экспертизе". — ВВР, 1995, №8, ст. 54. — 27 с.
17. Мельник Л.Г. Экономические проблемы воспроизводства природной среды. - Харьков: Вещая шк. Изд-во при ХГУ, 1988. - 159 с.
18. "Охрана природы. Атмосфера. Правила контроля качества атмосферного воздуха населенных пунктов". ГОСТ 17.2.3.01-86. - 6 с.
19. Экономика природопользования. Учебник. Под ред. Хенса Л., Мельника Л., Буна Э. - К.: Наук. думка, 1998. - 482 с.
20. "Состав и содержание материалов оценки воздействий на окружающую среду (ОВОС) при проектировании и строительстве предприятий, зданий и сооружений". - ДБН А.2.2-1-95. - 12 с.

ВИСНОВКИ

Розвиток регіону як соціально-економічна зміна, утворення територій не відбувається окремо від загального процесу формування економіки країни. Воно спричиняє структурні різнопланові зміни в регіональній економіці. Розглядаючи сучасне трактування поняття "розвиток", необхідно відзначити три його тридцятилітні: зміна, ріст, поліпшення. Динаміка цих частин пов'язана з розробкою певної світоглядної політики. Є очевидним, що послідовна реалізація цих компонентів (зміна, ріст, поліпшення) не завжди вдається погодити між собою. І це неминуче в такій складній соціально-економічній системі як регіон.

З огляду на існуючу нормативно-правову базу економіки України, зміни, які поліпшують стану об'єктів регіональної системи з одного боку, не обов'язково поліпшують стан іншої частини об'єктів. Кількісні показники зростання виробництва в регіоні не завжди супроводжуються поліпшенням соціального стану населення. І, хоча реструктуризація системи керування в регіоні може привести до вповільнення темпів росту соціально-економічної діяльності, стратегічно вона визначає загальну тенденцію поліпшення функціонування всієї системи.

Існує безліч методологічних підходів і концепцій, які формують взаємозв'язок і визначають сутність понять "економічний розвиток", "тип змін", "економічний ріст" у теорії регіональної економіки.

Іноді дослідники виділяють інші концепції теорії регіонального росту (крім неокласичних і кумулятивних теорій). Однак, вони навряд чи можуть претендувати на повноту й закінченість, а в ряді випадків - теоретичну обґрунтованість.

Необхідно відзначити концептуальні основи "нової теорії регіонального росту" 80-х рр. 20 століття, у яких зізнається, що регіони не можуть сходитися в рівні розвитку, тому що темпи нагромадження капіталу, людського ресурсу й технічних знань різняться від регіону до регіону. У той же час деяке вирівнювання завдяки процесу дифузії інновацій можливо. У свій час була зроблена спроба синтезувати положення неокласичних шкіл і теорії кумулятивного росту. Система даного синтезу припускала включення окремих положень інституціоналістів, висновків зі статичної теорії розміщення, циклічності розвитку господарської діяльності, дослідження в області зовнішньої торгівлі.

Досліджуючи концептуальні основи моделювання розвитку регіону, що поєднують поняття "економічний ріст" і теоретичні побудови динамічних систем регіонального менеджменту розміщення продуктивних сил не можна говорити про закінченість методологічного процесу у цьому напрямку наукового пізнання. На наш погляд неоліком розглянутих теорій росту є відсутність визначення й практичного інструментарію використання фундаментального зв'язку мікроекономічної теорії розміщення з

макроекономічними теоріями регіонального росту. На це вказували багато вітчизняних і закордонних економістів.

Підхід до регіону з позицій теорії суспільного відтворення означає необхідність установлення взаємозв'язків і залежностей між різними елементами регіональної економіки, що беруть участь у формуванні безперервних процесів відтворення речовинних, трудових і фінансових ресурсів регіону. Це диктує необхідність створення ефективної моделі менеджменту регіону. Відмінна риса цього підходу полягає в тому, що регіон будь-якого рангу розглядається як цілісна система, у рамках якої замикається сукупність відтворювальних циклів. Перехід від економіки використання ресурсів до економіки їхнього системного відтворення в умовах ринку помітно ускладнюється. Однак, цей перехід необхідний як етап створення економічної системи стійкого розвитку. Тому завдання керування на кожному рівні територіальної системи (область, місто, район) полягає в тім, щоб виділити ту сукупність пропорцій, які локалізуються на даному регіональному рівні, і, уже виходячи із цього, будувати всю систему й технологію керування. Природно, що в умовах розподільчо-галузевої системи відтворювальний підхід до регіону був не затребуваний, тому що основні важелі керування й виділюваних ресурсів перебували в руках міністерств і відомств. У сучасних умовах, коли досить актуальна проблема розробки систем стійкого соціально-економічного розвитку, що адекватно відбиває суспільно-економічні відносини, програмно-цільовий підхід включається в загальну технологію прогнозування планової діяльності, і тому роботи, пов'язані з теорією й практикою регіонального програмного планування, мають найважливіше значення.

Організація дослідження зазначених проблем, пов'язаних із процесами, що відбуваються в регіонах, формують наукову основу для розробки концепцій менеджменту соціально-економічного розвитку. Це є головним напрямком запропонованого матеріалу колективної монографії в умовах оптимального використання наявних економічних ресурсів, що в кінцевому випадку забезпечить повноцінне, стабільне й життєздатне на глобальному рівні зростання національної економіки в цілому.

Сучасна економіка регіону раціонально сполучить територіальний і галузевий аспекти. Відповідно зростають вимоги до моніторингу існуючих систем керування й динаміку зміни професійного рівня підготовки менеджерів. Необхідно помітити, що багато властивостей територіальної структури економіки регіону обумовлені географічними факторами або історично сформованим поділом праці.

Для рішення багатьох завдань планування, аналізу й прогнозування істотне значення має виявлення, опис господарських зв'язків по широкому колу діяльності й продуктів як на загальнонаціональному рівні, так і на рівні регіонів. Ця обставина приводить до необхідності побудови й використання многопродуктових і багатогалузевих журливих моделей для різних рівнів регіональної ієрархії.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
Розділ І. Основи сучасного управління розвитком регіонів України.....	5
1.1 Систематизація планування програм розвитку регіонів	
<i>Фісун К.А., к.т.н, доцент каф. ММіРР ХНАМГ.....</i>	<i>5</i>
1.1.1. Основні положення програмування регіонального розвитку.....	5
1.1.2. Оцінка потенціалу регіону і його складові.....	11
1.1.3. Аналіз світового досвіду.....	18
1.1.4. Вибір факторів, що впливають на програмування розвитку.....	23
1.1.5. Методологія формування варіантів плану регіону.....	27
1.1.6. Формування критеріальної оцінки напрямку розвитку регіону....	31
1.1.7. Організація планування реалізації регіональних програм.....	34
1.2 Менеджмент регіональних інвестицій	
<i>Васильєв О.В. к.е.н., доцент, зав. каф. ММіРР ХНАМГ.....</i>	<i>42</i>
1.2.1 Сучасні основи формування регіональних інвестицій.....	42
1.2.2 Методи формування інвестиційного портфелю.....	51
1.2.3 Основи регіонального інвестиційного аналізу.....	56
1.2.4 Регіональні інвестиційні програми.....	61
1.2.5 Державне регулювання інвестиційної діяльності в регіонах.....	68
1.3 Інноваційний менеджмент у системі регіонального розвитку	
<i>Богдан Н.М. асистент каф. ММіРР ХНАМГ.....</i>	<i>75</i>
1.3.1 Провідна роль інноваційного менеджменту в загальній системі завдань розвитку регіону.....	75
1.3.2 Інноваційний менеджмент як один з основних напрямків регіонального управління.....	79
1.3.3 Регіональна інноваційна система як основа підвищення конкурентоспроможності регіону.....	85
1.3.4 Сутність та значення регіональної інноваційної інфраструктури...	89
1.3.5 Розробка та оцінювання регіональних інноваційних програм і проектів.....	94
1.3.6 Управління інноваційним потенціалом регіону як фактор розвитку регіону та підвищення його інвестиційної привабливості.....	99
1.3.7 Інноваційний розвиток Харківської області: проблеми та перспективи. Програма інноваційного прориву.....	102
1.3.8 Загальні висновки та пропозиції щодо активізації інноваційних процесів в Харківській області.....	105
1.4. Методологія оцінки науково-технологічного потенціалу регіона	
<i>Родченко В.Б. к.е.н., доцент каф. ЕіМ ХНУім.В.Н.Каразіна.....</i>	<i>109</i>
1.4.1 Проблеми формування методології оцінки науково-технологічного потенціалу регіону.....	109
1.4.2 Формування науково технічного потенціалу регіону: міські комплекси.....	134

Розділ II. Обґрунтування наукових підходів к формуванню ефективних систем розподілу регіональних ресурсів.....	142
2.1 Теоретичні основи територіальної організації продуктивних сил регіону	142
<i>Пушкар Т.А. к.е.н., доцент каф. ЕПМГ ХНАМГ.....</i>	<i>142</i>
2.1.1 Фактори територіальної організації продуктивні сил регіону в розрізі процесів регіоналізації економічних систем.....	142
2.1.2 Класичні теорії розміщення продуктивних сил.....	146
2.1.3 Розвиток теорій розміщення продуктивних сил на початку 20 –го сторіччя.....	151
2.1.4 Теорія формування територіально – виробничих комплексів М.М. Колосовського.....	156
2.1.5 Становлення теорій розміщення продуктивних сил під впливом глобальних чинників.....	157
2.2 Менеджмент ресурсів регіону	174
<i>Поспелов О.В. к.е.н., доцент каф. ММіРР ХНАМГ.....</i>	<i>174</i>
2.2.1 Природні і трудові ресурси регіону.....	174
2.2.2 Загальні напрямки в частині освоєння природних ресурсів.....	176
2.2.3 Сучасна енергетика, її розвиток і взаємодія з технологіями енергозбереження.....	182
2.2.4 Стан і перспективи використання нетрадиційних і поновлюваних джерел енергії.....	184
2.2.5 Шляхи підвищення ефективності використання енергії.....	185
2.2.6 Напрямки розвитку регіону по наявності природних ресурсів.....	193
2.3 Управління розвитком територій	205
<i>Пашков В.І. асистент каф. ММіРР ХНАМГ.....</i>	<i>205</i>
2.3.1 Основи управління розвитком територій.....	205
2.3.2 Організаційно-економічний механізм управління розвитком території.....	220
2.3.3 Ефективність вдосконалення організаційно-економічного механізму управління розвитком територій.....	226
2.4 Моніторинг системи регіонального розвитку	239
<i>Андренко О.А. асистент каф. ЕПМГ ХНАМГ.....</i>	<i>239</i>
2.4.1 Проблеми формування та становлення моніторингу соціально- економічного розвитку системі регіонального управління.....	239
2.4.2 Проблеми формування єдиної регіональної інформаційної системи для проведення моніторингу СЕР.....	244
Розділ III. Проблеми і напрямки соціально- економічного розвитку регіонів України.....	257
3.1 Соціальні аспекти регіонального управління.	257
<i>Шевченко В.С. асистент каф. ММіРР ХНАМГ.....</i>	<i>257</i>
3.1.1 Проблеми й напрямки вдосконалення соціального розвитку регіону..	257

3.1.2	Місцеве самоврядування і система надання соціальних послуг населенню.....	269
3.1.3	Адаптація зарубіжного досвіду надання соціальних послуг в регіонах України.....	271
3.1.4	Методика соціально-економічного розвитку регіону.....	280
3.1.5	Розробка рекомендацій по впровадженню моделі соціального проекту «Надання соціальних послуг, орієнтованих на клієнта»...	288
3.2	Маркетингові стратегії в системі розвитку регіонів	
	<i>Жовтяк Г.А. асистент каф. ММіРР ХНАМГ</i>	298
3.2.1	Основні визначення маркетингу регіону.....	298
3.2.2	Позиціонування, оцінка конкурентоспроможності і маркетингові стратегії регіонів.....	305
3.2.3	Комунікації в маркетингу регіонів.....	315
3.2.4	Організація регіонального маркетингу.....	326
3.3	Перспективи розвитку екологічної безпеки регіонів України	
	<i>Одаренко Т.Є. к.е.н., ст. викладач каф. ММіРР ХНАМГ</i>	333
3.3.1	Сучасна екологічна ситуація в Україні та її проблеми у розрізі регіонального розвитку.....	333
3.3.2	Світовий досвід і міжнародне співробітництво у сфері екології.....	343
3.3.3	Система управління екологічною безпекою регіонів України.....	349
3.3.4	Наукові засади забезпечення екологічної безпеки регіонів.....	359
	ВИСНОВКИ	371

Наукове видання

МЕНЕДЖМЕНТ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

МОНОГРАФІЯ

Відповідальний за випуск *О. В. Васильєв*
Редактор *М. З. Аляб`єв*
Комп`ютерне верстання *І. В. Волосожарова*
Дизайн обкладинки *А. А. Коровкіна*

Підп. до друку 22. 06. 2010р.
Друк на ризографі.

Ум. друк. арк. 15,8
Тираж 500 пр.

Формат 60x84 1/16
Зам. №

Видавець і виготовлювач:
Харківська національна академія міського господарства,
вул. Революції, 12 Харків, 61002
Електронна адреса: rektorat@ksame.kharkov.ua
Свідоцтво суб`єкта видавничої справи: ДК №731
від 19.12.2001